

1 / 2012

český časopis historický

ROČNÍK
110/2012
ZALOŽEN
1895

THE
CZECH
HISTORICAL
REVIEW

Redakce

Vedoucí redaktori / Editors-in-chief:

Jaroslav PÁNEK – Jiří PEŠEK

Výkonná redaktorka / Managing Editor:

Magdaléna Pokorná

Vědecká rada / Scientific Board:

Zdeněk Beneš, Václav Bůžek, Milan Hlavačka, Tomáš Knoz, Robert Kvaček,

Jiří Lach, Václav Ledvinka, Jiří Malíř, Miloslav Polívka, Svatava Raková,

Eva Semotanová, Petr Sommer, Petr Svobodný,

Petr Vorel, Jiří Vykoukal, Josef Žemlička

s redakčním kruhem / with Editorial Board:

Josef Harna, Ivan Hlaváček, Zdeněk Hojda, Miroslav Hroch, Jan Křen,

Milan Myška, Milan Otáhal, Josef Petráň, Ivan Šedivý, Josef Válka

Mezinárodní redakční rada / Advisory Board:

Detlef Brandes (Düsseldorf), Stanisław Bylina (Warszawa),

Alessandro Catalano (Padova), Robert J. W. Evans (Oxford),

Henryk Gmiterek (Lublin), Dušan Kováč (Bratislava),

Antoine Marès (Paris), Ralph Melville (Mainz),

Nicolette Mout (Leiden), Thomas Winkelbauer (Wien)

Vydává Historický ústav AV ČR, v. v. i. / Published by the Institute of History, Prague

Adresa / Address: Prosecká 76, 190 00 Praha 9-Nový Prosek

Tel.: +420 286 882 121/241

E-mail: cch@hiu.cas.cz

ERIH – European Reference Index for the Humanities (Category A)

http://www.hiu.cas.cz/cs/nakladatelstvi/periodika/cesky_casopis_historicky.ep/

<http://hsozkult.geschichte.huberlin.de/zeitschriften>

ČČH vychází čtvrtletně / ČČH is published quarterly

ISSN 0862-6111

OBSAH / CONTENTS

STUDIE / STUDIES

ZBÍRAL David, Současné bádání o středověké inkvizici.

Stav, směřování, perspektivy s. 1–19

(*Contemporary Research on the Medieval Inquisition.*

State, Directions, Perspectives)

NEŠPOR Zdeněk R., Modernizace českého evangelického prostředí:

případ svobodných církví s. 20–51

(*The Modernisation of the Czech Protestant Milieu: Case of Free Churches*)

VOJTĚCHOVSKÝ Ondřej, Jugoslávská antititovská emigrace

v Praze v letech 1954–1968. Od ukončení činnosti směrem k novým nadějím s. 52–98

(*Yugoslav anti-Tito Emigration to Prague between 1954–1968.*

From Ending Activities to New Hope Reborn)

MATERIÁLY / ARTICLES

KOKEŠOVÁ Helena, Vztahy Gustava Eima a Tomáše G. Masaryka s. 99–130

(*The Relationship between Gustav Eim and Tomáš G. Masaryk*)

OBZORY LITERATURY / REVIEW ARTICLES AND REVIEWS

Recenze

HORNÍČKOVÁ Kateřina – ŠRONĚK Michal (edd.),
Umění české reformace (1380–1620) (Josef Hrdlička) s. 131–135

HEJNIC Josef – MARTÍNEK Jan, *Rukověť humanistického básnictví v Čechách a na Moravě 6. Dodatky A–Ž / Enchiridion renatae poesis in Bohemia et Moravia cultae 6. Supplementa A–Ž* (František Šmahel) s. 135–137

Roman VONDRA, *České země v letech 1705–1792. Věk absolutismu, osvícenství, paruk a třírohých klobouků* (Jiří Mikulec) s. 137–143

ŠTĚPÁNEK Václav, *Jugoslávie – Srbsko – Kosovo. Kosovská otázka ve 20. století* (Jan Pelikán) s. 143–146

Zprávy s. 147–164

Z VĚDECKÉHO ŽIVOTA / CHRONICLE

Nekrology

Rudolf Vierhaus (29. 10. 1922–13. 11. 2011)
 (Jan Křen – Jiří Pešek – Miloš Řezník) s. 165–167

Jaroslav Marek (27. 11. 1926–18. 12. 2011)
 (Milan Řepa) s. 168–172

Knihy došlé redakci s. 173

Výtahy z českých časopisů a sborníků s. 173

Český časopis historický. Vydává čtvrtletně (4x do roka) Historický ústav AV ČR, v. v. i., Prosecká 76, 190 00 Praha 9.

Distribuci pro předplatitele provádí v zastoupení vydavatele společnost Mediaservis s. r. o., Zákaznické Centrum, Vídeňská 995/63, 639 63 Brno nebo P.O. Box 63, 639 63 Brno. Příjem objednávek: tel.: 541 253 232, fax: 541 616 160, e-mail: predplatne@mediaservis.cz. Příjem reklamací: tel. 800 800 890.

Objednávky do zahraničí zajišťuje Mediaservis s.r.o., administrace vývozu tisku, Paceřická 2773/1, 193 00 Praha 9, tel.: +420 271 199 250, fax: +420 271 199 902.

Smluvní vztah mezi vydavatelem a předplatitelem se řídí všeobecnými obchodními podmínkami pro předplatitele.

Jednotlivá čísla je možné koupit též v Knihkupectví Academia (Václavské náměstí 34, Na Florenci 3, Národní 7, vše 110 00 Praha 1; nám. Svobody 15, 602 00 Brno) a nebo přímo v Historickém ústavu AV ČR, v. v. i., Prosecká 76, 190 00 Praha 9, j.kozohorska@hiu.cas.cz; či prostřednictvím distributora www.kosmas.cz.

Cena jednotlivého výtisku Kč 130,00. – Tiskne **SERIFA®**, se sídlem v Jinonické ul. 80, Praha 5. Toto číslo vyšlo v březnu 2012. Distribution rights in all remaining areas: Kubon and Sagner, Postfach 340108, D-80328 München, Germany, Fax: 089/54218218.

STUDIE

Současné bádání o středověké inkvizici. Stav, směřování, perspektivy*

DAVID ZBÍRAL

Bádání o středověké inkvizici má za sebou dlouhé a ideologicky exponované dějiny. Inkvizice je morálně kontroverzním tématem, a jakkoli by se výpovědi historických věd neměly měnit v obvinění či apologie, osobní stanoviska se v celkovém pohledu jednotlivých badatelů na inkvizici leckdy zřetelně odrážejí. Snad ještě významnější vliv než stanoviska osobního

DAVID ZBÍRAL: Contemporary Research on the Medieval Inquisition. State, Directions, Perspectives

This paper focuses on the state of research in the medieval inquisition. After a brief sketch of the history of research, it highlights and summarizes seven main areas of development in the contemporary study of the medieval inquisition: (1) new editions of sources, (2) new developments in source criticism of inquisitional records, (3) interest in the worlds and motivations of the inquisitors, (4) a significant revision of the traditional concept of “the Inquisition” as an organization or network of tribunals, (5) putting of medieval *inquisitio heretice pravitatis* into the context of development of trial procedures in the 12th–13th centuries, (6) the conception of inquisition as discourse, inspired by theories of discourse, and (7) a re-description of power relations between the inquisitor and the deponent not in terms of unidirectional exercise of power but rather in terms of dialogue, even if unbalanced, and of negotiation about the space for agency. In the end, the author summarizes some of the perspectives and tasks in the research in medieval inquisitional records.

Key words: medieval inquisition, *inquisitio heretice pravitatis*, historiography, church history, law history, state of research, perspectives, trial records, source criticism, theories of discourse, distribution of power

rázu má odkaz starší, převážně polemicky orientované historiografie inkvizice, který na bádání stále tíživě doléhá.

Přesto lze konstatovat, že bádání v současnosti prochází značným rozvojem a často ukazuje tematiku inkvizice ve zcela novém světle. Tento rozvoj je jednak výsledkem soustředěného badatelského zájmu, jednak těží z obecnějších tendencí v teorii a metodologii historických a společenských věd, v neposlední řadě z nástupu historické antropologie. Novým impulsem se stalo také zpřístupnění archivů Svatého officia. Literatura se stává velmi košatou a netýká se pouze tematiky inkvizice jako takové, nýbrž významně přispívá i k širším debatám o dějinách přístupu k menšinám, dějinách lidové kultury, dějinách religiozity či dějinách mechanismů ovládání. Orientace v diskusi a vyhodnocení jejího obecného přínosu se ovšem zároveň stávají složitějšími. V tomto článku si kladu za cíl orientaci usnadnit tím, že se pokusím vymezit a charakterizovat nejdůležitější směry, jimiž se bádání o středověké inkvizici v současnosti rozvíjí, a vystihnout některé perspektivy a úkoly, jimž bude zapotřebí věnovat pozornost v následujících letech.

Dědictví starší historiografie

Počátky historického zájmu o inkvizici sahají k její humanistické a protestantské kritice v 16. století. Inkvizice byla humanistům a protestantům symbolem středověkého tmářství a útlaku. Protestantští historikové vedle toho zdůrazňovali „papežskost“ inkvizice a mnohé z jejích obětí chápali jako své předchůdce a pronásledované svědky pravdy. Katoličtí historikové proti tomuto vidění stavěli obraz spravedlivých a starostlivých inkvizitorů, kteří se snažili kacíře především obrátit a záslužně bránili středověké křesťanstvo před narušením jednoty a sociálního řádu ze strany kacířů.¹ Na protestantské pojetí inkvizice navázali v 17.–18. století bojovníci za náboženskou svobodu a toleranci, jimž byla inkvizice nejkřiklavějším příkladem potlačování svobody smýšlení a náboženského vyznání.² Prostřed-

* Tato studie vznikla s finanční podporou grantu Grantové agentury České republiky č. 401/09/P191 „Inkviziční pojmy, klasifikace a identity a jejich ozvuky v badatelské tradici“.

1 Paweł KRAS, *Ad abolendam diversarum haeresium pravitatem. System inkwizycyjny w średniowiecznej Europie*, Lublin 2006, s. 19–20. K protestantské historiografii srov. Guy BEDOUELLE, *Les Albigeois, témoins du véritable Évangile: L'historiographie protestante du XVIe et du début du XVIIe siècle*, in: *Historiographie du catharisme*, Toulouse 1979, s. 47–70.

2 Edward PETERS, *Inquisition*, Berkeley–Los Angeles 1989, s. 155–188; Christine CALDWELL AMES, *Does Inquisition Belong to Religious History?*, *American Historical Review* 110, 2005, č. 1, s. 12. K pojmání hereze a inkvizice v době osvícenství viz též John Christian LAURSEN (ed.), *Histories of Heresy in Early Modern Europe. For, Against, and Beyond Persecution and Toleration*, New York–Houndmills 2002.

nictvím osvěcenské historiografie pak protestantské vidění v mírně pozměněné podobě proniklo i do historiografie moderní. Četní historikové přejímali či i dnes přejímají polemický osvěcenský přístup k inkvizici. Například Henry-Charles Lea, autor klasického a dodnes přetiskovaného díla *A History of the Inquisition of the Middle Ages* (1888),³ je v tomto ohledu jednoznačně dědicem osvěcenství a pokračuje v jeho literárním boji proti inkvizicičnímu útlaku.⁴ Nezanedbatelnou roli v prosazení obrazu inkvizice jako specifické a jasně vymežitelné centrální papežské instituce povoláné k potlačování kacířství ovšem měla i literatura a výtvarné umění.⁵

Na sklonku 19. a na počátku 20. století se mezi historiky – i když se třeba mnozí z nich nadále přidržovali základního hodnotícího postoje k inkvizici – začalo prosazovat důslednější studium inkvizicičních pramenů včetně jejich vydávání. Mezi významné průkopníky tohoto obnoveného kritického studia vedle Leaha patřil například Charles Molinier⁶ či Célestin Douais.⁷ Tato tradice dozrála a završila se v přehledové práci Jeana Guirauda,⁸ v díle dominikána Antoinea Dondainea (byť Dondaine ze svých rozsáhlých vědomostí o inkvizicičních textech zveřejnil jen poměrně málo)⁹ a v monografii Yvese Dossata věnované ranému vývoji toulouské inkvizice a založené na výborné znalosti rukopisných materiálů.¹⁰ Vedle větší péče o vydává-

3 Henry-Charles LEA, *A History of the Inquisition of the Middle Ages*, I–III, New York 1888.

4 Srov. Robert I. MOORE, *The Formation of a Persecuting Society. Power and Deviance in Western Europe, 950–1250*, Oxford 2007 (1987), s. 2. Odlišně hodnotí Leaovo dílo P. KRAS, *Ad abolendam diversarum haeresium pravitatem*, s. 22. Dnes se „osvěcenský“ přístup k inkvizici vyskytuje převážně u historiků konzervativních (např. Bernard HAMILTON, *The Medieval Inquisition*, New York 1989, s. 10), silně zaujatých (v českém prostředí např. I. R. GRIGULEVIČ, *Dějiny inkvizice*, Praha 21982) nebo nesledujících současnou diskusi.

5 E. PETERS, *Inquisition*, s. 189–230; P. KRAS, *Ad abolendam diversarum haeresium pravitatem*, s. 20–21.

6 Charles MOLINIER, *L'Inquisition dans le Midi de la France au XIIIe et au XIVe siècle. Étude sur les sources de son histoire*, Paris 1880.

7 Célestin DOUAIS (ed.), *Practica inquisitionis heretice pravitatis, auctore Bernardo Guidonis*, Paris 1886; TÝŽ (ed.) *Documents pour servir à l'histoire de l'Inquisition dans le Languedoc*, I–II, Paris 1900; TÝŽ, *La procédure inquisitoriale en Languedoc au quatorzième siècle d'après un procès inédit de l'année 1337*, Paris–Toulouse 1900.

8 Jean GUIRAUD, *Histoire de l'Inquisition au Moyen Âge*, I. Origines de l'Inquisition dans le Midi de la France. Cathares et Vaudois, Paris 1935; TÝŽ, *Histoire de l'Inquisition au Moyen Âge*, II. L'Inquisition au XIIIe siècle en France, en Espagne et en Italie, Paris 1938.

9 Zejména Antoine DONDAINE, *Le manuel de l'inquisiteur (1230–1330)*, Archivum Fratrum Praedicatorum 17, 1947, s. 85–194.

10 Yves DOSSAT, *Les crises de l'Inquisition toulousaine au XIIIe siècle (1233–1273)*, Bordeaux 1959.

ní inkvizičních záznamů¹¹ tento rozvoj bádání přinesl také erozi obrazu inkvizice zděděného od protestantské a osvícenské historiografie.¹²

Současné bádání na tyto výsledky navazuje a rozvíjí se několika hlavními směry, které se nyní pokusím vystihnout.

Pramenná kritika inkvizičních záznamů

Prvním důležitým směrem rozvoje bádání – vedle již zmíněné ediční práce a organizování speciálních konferencí¹³ – je pramenná kritika inkvizičních záznamů. Zlomový význam zde měl článek Herberta Grundmanna *Ketzer-verhöre des Spätmittelalters als quellenkritisches Problem*. Grundmann zde ukazuje, jak inkvizitoři vypovídajícím leckdy podsouvali prostřednictvím dotazníků své výrazivo, ba dokonce i celé věty.¹⁴ Tento kritický směr bádání dále rozpracoval Grundmannův žák Robert E. Lerner ve svém dnes všeobecně uznávaném systematickém zpochybnění existence údajné „hereze svobodného ducha“. Lerner ukázal, že tuto herezi doslova vytvořil koncil ve Vienne

11 Z nejvýznamnějších edic (ač mnohým z nich se dá ledacos vytknout) lze jmenovat např. Georgene Webber DAVIS (ed.), *The Inquisition at Albi, 1299–1300. Text of Register and Analysis*, New York 1948 (přetisk 1974); Jean DUVERNOY (ed.), *Le registre d'inquisition de Jacques Fournier, évêque de Pamiers (1318–1325)*, I–III, Toulouse 1965; TÝŽ (ed.), *Le dossier de Montségur. Interrogatoires d'Inquisition 1242–1247, édition latine*, Carcassonne 1998; TÝŽ (ed.), *L'inquisition en Quercy. Le registre des pénitences de Pierre Cellan, 1241–1242*, Castelnau-la-Chapelle 2001; Alexander PATSCHOVSKÝ (ed.), *Quellen zur böhmischen Inquisition im 14. Jahrhundert*, München: Monumenta Germaniae Historica 21985 (Weimar 1979); Lorenzo PAOLINI – Raniero ORIOLI (eds.), *Acta S. Officii Bononie ab anno 1291 usque ad annum 1310*, I–III, Roma 1982–1984; Annette PALÈS-GOBILLIARD (ed.), *L'inquisiteur Geoffroy d'Ablis et les Cathares du comté de Foix (1308–1309)*, Paris 1984; TÁŽ (ed.), *Le livre des sentences de l'inquisiteur Bernard Gui, 1308–1309*, I–II, Paris 2002; Peter BILLER – Caterina BRUSCHI – Shelagh SNEDDON (eds.), *Inquisitors and Heretics in Thirteenth-Century Languedoc: Edition and Translation of Toulouse Inquisition Depositions, 1273–1282*, Leiden 2011; z novověkých záznamů pak např. Andrea DEL COL (ed.), *Domenico Scandella detto Menocchio. I processi dell'Inquisizione, 1583–1599*, Montereale Valcellina–Pordenone 1990; TÝŽ (ed.), *L'Inquisizione nel patriarcato e diocesi di Aquileia, 1557–1559*, Trieste–Montereale Valcellina 1998.

12 Srov. P. KRAS, *Ad abolendam diversarum haeresium pravitatem*, s. 22.

13 Viz zejména Agostino BORROMEO (ed.), *L'inquisizione. Atti del simposio internazionale*, Città del Vaticano 2003; Wolfram HOYER (ed.), *Praedicatores, Inquisitores. The Dominicans and the Medieval Inquisition*, Roma 2004; *Frati minori e inquisizione. Atti del XXXIII Convegno internazionale*, Assisi, 6–8 ottobre 2005, Spoleto 2006.

14 Herbert GRUNDMANN, *Ketzerverhöre des Spätmittelalters als quellenkritisches Problem*, Deutsches Archiv für Erforschung des Mittelalters 21, 1965, s. 519–575. Na průkopnickém významu Grundmannovy studie se shodují P. KRAS, *Ad abolendam diversarum haeresium pravitatem*, s. 32, i Caterina BRUSCHI – Peter BILLER, *Texts and the Repression of Heresy: Introduction*, in: titíž (eds.), *Texts and the Repression of Medieval Heresy*, York 2003, s. 8.

(1311–1312) spojením, umělou systematizací a zkreslením různorodých myšlenek nekonformní mystiky. Inkvizitoři posléze „herezi svobodného ducha“ sugestivními otázkami odhalovali u vyslýchaných přesně v tom pojetí, které formuloval viennský koncil.¹⁵ Dalším významným badatelem, který navázal na Grundmannovo dílo, byl Alexander Patschovsky. V díle *Die Anfänge einer ständigen Inquisition in Böhmen*,¹⁶ které Grundmannovi věnoval, zevrubně posoudil pramenněkritické otázky a vlivy inkvizitorské příručky na obsah výpovědí. Z těchto výsledků čerpá následná diskuse o využitelnosti inkvizičních záznamů jako pramenů o představách a jednání vypovídajících.¹⁷

Seběpochopení a motivace inkvizitorů

Druhým směrem, jímž se bádání v současnosti rozvíjí, je zájem o inkvizitory jako osoby a o jejich představy o sobě samých a o inkviziční činnosti. Zde je třeba vyzdvihnout, že snahu o poznání osobnosti a vyšetřovacích metod konkrétního inkvizitora již nepodněcuje jen otázka věrohodnosti inkvizičních záznamů. Inkvizitorův svět se stává předmětem studia i pro něj samotný, v neposlední řadě v rámci obnovy zájmu o prosopografické bádání.¹⁸

15 Robert E. LERNER, *The Heresy of the Free Spirit in the Later Middle Ages*, Berkeley–Los Angeles 1972.

16 Alexander PATSCHOVSKY, *Die Anfänge einer ständigen Inquisition in Böhmen. Ein Prager Inquisitoren-Handbuch aus der ersten Hälfte des 14. Jahrhunderts*, Berlin–New York 1975.

17 Carlo GINZBURG, *The Inquisitor as Anthropologist*, in: týž, *Clues, Myths, and the Historical Method*, Baltimore 1992, s. 156–164, 220–221; Andrea DEL COL, *I processi dell'Inquisizione come fonte. Considerazioni diplomatiche e storiche*, *Annuario dell'Istituto storico italiano per l'età moderna e contemporanea* 35–36, 1985–1984, s. 29–49; TÝŽ, *Alcune osservazioni sui processi inquisitoriali come fonti storiche*, *Metodi e ricerche* 13, 1994, č. 1–2, s. 85–105; TÝŽ, *I criteri dello storico nell'uso delle fonti inquisitoriali moderne*, in: Andrea Del Col – Giovanna Paolin (eds.), *L'Inquisizione romana. Metodologia delle fonti e storia istituzionale*, Trieste–Montereale Valcellina 2000, s. 51–72; TÝŽ, *Minute e confronto con i verbali definitivi nel processo del Sant'Ufficio di Belluno contro Petri Rayther (1557)*, in: *Le scritture e le opere degli inquisitori*, (Quaderni di storia religiosa 9), Verona 2002, s. 201–237; Ricardo García CÁRCEL, *¿Son creíbles las fuentes inquisitoriales?*, in: Andrea Del Col – Giovanna Paolin (eds.), *L'Inquisizione romana. Metodologia delle fonti e storia istituzionale*, Trieste–Montereale Valcellina 2000, s. 103–116; Arnold ESCH, *Gli interrogatori di testi come fonte storica. Senso del tempo e vita sociale esplorati dall'interno*, *Bullettino dell'Istituto storico italiano per il Medio Evo e Archivio Muratoriano* 105, 2003, s. 249–265; Peter BILLER, *Umberto Eco et les interrogations de Bernard Gui*, in: Gabriel Audisio (ed.), *Inquisition et pouvoir*, Aix-en-Provence 2004, s. 257–268; Caterina BRUSCHI, *The Wandering Heretics of Languedoc*, Cambridge 2009, s. 11–49; aj.

18 Viz např. *Bernard Gui et son monde*, (Cahiers de Fanjeaux 16), Toulouse 1981; Anne-Marie LAMARRIGUE, *Bernard Gui (1261–1331). Un historien et sa méthode*, Paris 2000; Laurent ALBARET (ed.), *Les inquisiteurs. Portraits de défenseurs de la foi en Languedoc (XIIIe–XIVe siècles)*, Toulouse 2001.

Zároveň jde ovšem o otevřenou polemiku s obrazem zvrácených a běžnému lidskému chápání unikajících inkvizitorů. Nejvýznamnějšími současnými představitelkami tohoto směru jsou Christine Caldwellová Amesová¹⁹ a Karen Sullivanová.²⁰ Amesová zdůrazňuje, že inkvizitoři vnímali své zapojení do pronásledování hereze jako projev zbožnosti, a zpochybňuje tak tradiční členění církevního postupu proti herezi na dvě po sobě jdoucí fáze, fázi přesvědčování a fázi perzekuce, již má ztělesňovat právě „vyšetřování kacířské zvrácenosti“. Skutečnost je daleko komplikovanější: na jedné straně není přesvědčování tak nevinné, jak by se mohlo na první pohled zdát, nýbrž obnáší významné donucovací prvky. Na straně druhé se inkviziční perzekuce vyznačuje upřímnou, historiky obvykle opomíjenou, snahou o obrácení a „vyléčení“ zbloudilých.²¹ Podle Caldwellové Amesové je jednostranné podávat inkviziční postup pouze jako snahu o sociální vyloučení a trest. Jde stejnou měrou o snahu kající kacíře znovu začlenit do křesťanské pospolitosti.²² Tuto argumentaci Caldwellová Amesová dále rozvíjí ve studii *Does Inquisition Belong to Religious History?*. Poukazuje zde na skutečnost, že historikové velmi často vyčleňují inkvizici z dějin náboženství, jelikož ji vzhledem k využívání násilí nedokážou vnímat jako projev autentické víry. Tato neschopnost postihnout bytostné vazby mezi vírou a perzekucí má ovšem podle autorky na historiografii inkvizice silný a značně nežádoucí vliv.²³ Caldwellová Amesová svou argumentaci završuje v monografii *Righteous Persecution*, kde znovu zdůrazňuje, že je neodůvodněné podceňovat ve výkladu pronásledování náboženské pohnutky a vnímat je jako pouhou zástěrku pohnutek mocenských.²⁴ Lze dodat, že ani na nejobecnější antropologické rovině neexistuje důvod, proč bychom měli mocenské a náboženské cíle klást do protikladu. Sklon předpokládat takovýto antagonismus náboženských a mocenských pohnutek a cílů je založen – spíše než na jakýchkoli vědecky zdůvodnitelných předpokladech – na politicko-morálních

19 Christine Ellen CALDWELL, *Dominican Inquisitors as „Doctors of Souls“*. *The Spiritual Discipline of Inquisition, 1231–1331*, Heresis 40, 2004, s. 23–40; Christine CALDWELL AMES, *Righteous Persecution. Inquisition, Dominicans, and Christianity in the Middle Ages*, Philadelphia 2008; TÁŽ, *Does Inquisition Belong to Religious History?*

20 Karen SULLIVAN, *The Inner Lives of Medieval Inquisitors*, Chicago–London 2011.

21 C. E. CALDWELL, *Dominican Inquisitors as „Doctors of Souls“*, s. 24–26; C. CALDWELL AMES, *Righteous Persecution*, s. 140.

22 C. E. CALDWELL, *Dominican Inquisitors as „Doctors of Souls“*, s. 36; C. CALDWELL AMES, *Righteous Persecution*, s. 139–141.

23 C. CALDWELL AMES, *Does Inquisition Belong to Religious History?*, s. 13, 17 aj. Srov. C. E. CALDWELL, *Dominican Inquisitors as „Doctors of Souls“*, s. 39.

24 C. CALDWELL AMES, *Righteous Persecution*, s. 230.

konceptech, jež v návaznosti na filozofický a politický vývoj novověké Evropy popisují „správné“ místo náboženství ve společnosti.

Karen Sullivanová v knize *The Inner Lives of Medieval Inquisitors* nepředkládá tak zásadní celkové uchopení sebepojetí a étosu inkvizitorů jako Caldwellová Amesová, jde nicméně o užitečnou studii o vnitřním světě sedmi postav, zahrnujících Konráda z Marburgu, Petra z Verony, Bernarda Guiho či Mikuláše Eymericha.²⁵

Úhrnem lze říci, že tento proud bádání významně přispívá ke zpřesnění naší představy nejen o inkvizitorech jako osobách, ale i o motivacích jejich protikacířského postupu.

Existovala ve středověku „inkvizice“?

Další dva směry současného bádání spolu velmi úzce souvisejí. Jde jednak o diskusi, zda vůbec lze hovořit o středověké inkvizici jako o organizaci, jednak o zasazení postupů vyšetřování kacířství do širšího kontextu vývoje práva ve 12.–13. století. Lze pozorovat utváření relativní shody na tom, že přišel čas opustit donedávna zcela převládající pojetí středověké inkvizice jako jasně vymežitelné a centralizované papežské organizace. Současné bádání tuto představu identifikuje jako anachronické promítnutí raně novověkých organizačních struktur (konkrétně římského Svatého officia a španělské Supremy) do středověku, kdy nic takového neexistovalo, a v některých ohledech dokonce jako zcela nepodložený historiografický mýtus. Spíše než jako organizace se inkvizice začíná chápat jako typ právní procedury, který byl využíván mimo jiné k boji s kacířstvím.

Průkopníkem kritiky pojetí inkvizice jako relativně jednotné organizace či instituce je Richard Kieckhefer. Již v knize *Repression of Heresy in Medieval Germany*²⁶ zpochybňuje oprávněnost podřazování jednotlivých tribunálů zakročujících proti kacířům pod obecnou kategorii inkvizice. Uvádí, že „neexistovalo žádné instituční pouto, které by spojovalo všechny papežské a biskupské inkvizitory do jedné organizace. Odkazovat ke všem těmto inkvizitorům kolektivně, jako by tvořili ‚Inkvizici‘, znamená využívat abstrakce, a to abstrakce nebezpečně zavádějící“.²⁷ Ani v procesu jmenování inkvizitorů či v jejich vztazích k různým církevním strukturám podle Kieckhefera ve středověku nelze vysledovat doklady existence jakéhokoli

25 Sullivanová dále zařazuje dvě postavy inkviziční „prehistorie“, Bernarda z Clairvaux a sv. Dominika, a vedle nich (poněkud neorganicky) také jihofrancouzského odpůrce inkvizice, minoritu Bernarda Délicieux.

26 Richard KIECKHEFER, *Repression of Heresy in Medieval Germany*, Liverpool 1979.

27 R. KIECKHEFER, *Repression of Heresy*, s. 3–4.

útvaru, který by se dal nazývat inkvizicí. Současníci si ostatně existenci žádné takové instituce neuvědomovali: ve 14. století se sice obecněji rozšířil termín *officium inquisitionis heretice pravitatis* (úřad pro vyšetřování kacířské zvrácenosti), ale kontext obvykle ukazuje, že jde o označení úřadu ve smyslu funkce, činnosti či jurisdikce svěřené jednotlivým inkvizitorům, nikoli úřadu ve smyslu organizace.²⁸

Tyto závěry Kieckhefer dále rozvíjí v článku *The Office of Inquisition and Medieval Heresy. The Transition from Personal to Institutional Jurisdiction*.²⁹ Zde uvádí, že otázka nezní, zda ve středověku existovala nějaká monolitická inkvizice, odpověď na tuto otázku je totiž jednoznačná: očividně nikoli, pro nic takového nejsou naprosto žádné doklady. Skutečnou otázkou je, nakolik byli inkvizitoři propojeni na lokální či regionální úrovni a nakolik se podíleli na společné protikacířské akci (lze hovořit alespoň o florentské, české či toulouské inkvizici, když už ne o inkvizici jako celku?). S tím úzce souvisí otázka, nakolik byla vyšetřování vedena stálým personálem zajišťujícím časovou kontinuitu daného tribunálu. Kieckhefer v tomto článku identifikuje pomalý, nestejnomyšlný a pouze částečný vývoj k institucionalizaci, respektive k přechodu od osobní k institucionální jurisdikci. Tento proces ovšem vydal své plody až v raném novověku.³⁰ Je proto podle Kieckhefera nutné vyvarovat se užívání termínu inkvizice ve smyslu organizace a i o lokálních „inkvizicích“ hovořit jen s krajní obezřetností.³¹ Pozorné studium pomalého a tápavého vývoje k institucionalizaci napomůže předejít antedataci jeho jednotlivých fází a výsledků: úřad inkvizitora byl po celý středověk svěřován konkrétním osobám, nikoli členům nějaké kolektivní entity.³² Svě pojetí Kieckhefer dokládá mimo jiné pečlivou lexikální analýzou označení spojených s výkonem *inquisitio heretice pravitatis*.³³

28 R. KIECKHEFER, *Repression of Heresy*, s. 4–5.

29 Richard KIECKHEFER, *The Office of Inquisition and Medieval Heresy. The Transition from Personal to Institutional Jurisdiction*, *Journal of Ecclesiastical History* 46, 1995, č. 1, s. 36–61.

30 R. KIECKHEFER, *The Office of Inquisition and Medieval Heresy*, s. 38–40, 53–59, 61.

31 R. KIECKHEFER, *The Office of Inquisition and Medieval Heresy*, s. 38–40, 61.

32 R. KIECKHEFER, *The Office of Inquisition and Medieval Heresy*, s. 47.

33 R. KIECKHEFER, *The Office of Inquisition and Medieval Heresy*, s. 47–53. Tato část článku je zároveň Kieckheferovou odpovědí na kritiku jeho pojetí, kterou předložil Peter SEGL, *Einrichtung und Wirkungsweise der inquisitio haereticae pravitatis im mittelalterlichen Europa. Zur Einführung*, in: týž (ed.), *Die Anfänge der Inquisition im Mittelalter, mit einem Ausblick auf das 20. Jahrhundert und einem Beitrag über religiöse Intoleranz im nichtchristlichen Bereich*, Köln–Weimar–Wien 1993, s. 3–5. Srov. výhrady vůči Kieckheferově lexikální analýze: John H. ARNOLD, *Inquisition and Power. Catharism and the Confessing Subject in Medieval Languedoc*, Philadelphia 2001, s. 77.

V neposlední řadě také navrácí údajné papežskosti inkvizice její skutečný rozměr: poukazuje na rozsáhlá vyšetřování, u nichž nejsou žádné doklady papežského pověření, tím méně jejich řízení či koordinace papežskou kurií, a identifikuje v historiografii inkvizice sklon „přehánět zapojení papežství do procesů ve věci hereze“.³⁴

Z jiné strany přistoupil k problému Edward Peters v knize *Inquisition*. Zaměřil se na kritické zhodnocení staršího bádání o inkvizici a pokusil se vystopovat kořeny pojetí inkvizice jako silné a jasně vymežitelné papežské instituce. Na základě pečlivé analýzy dobových materiálů je našel v polemikách protestantských a katolických autorů v 16.–17. století a posléze ve spisech bojovníků za náboženskou toleranci.³⁵ Zmíněné pojetí inkvizice Peters otevřeně označuje za mýtus.³⁶

Inquisitio v kontextu vývoje práva ve 12.–13. století

Zapojení inkviziční procedury do širšího kontextu vývoje právních procedur a přezkoumání představ o její výjimečnosti podpořily výzkumy hned několika historiků kanonického práva,³⁷ avšak autorem nejvýznamnějšího příspěvku je jednoznačně Henry Ansgar Kelly. Kelly v článku *Inquisition and the Prosecution of Heresy. Misconceptions and Abuses*³⁸ navazuje na Kieckheferovy a Petersovy interpretace³⁹ a míní, že „historikové termín *inkvizice* v široké míře pochopili a používali špatně“.⁴⁰ „Někteří autoři,“ pokračuje Kelly, „viditelně věří, že ve středověku existovala centralizovaná Inkvizice; jiní, jako Lea, vědí, že neexistovala, ale často hovoří, jako by tomu tak bylo.“⁴¹ Kelly hned zkraje odmítá tradiční pojetí inkvizice jako stálého zvláštního tribunálu ustanoveného papežem Řehořem IX. ve třicátých letech 13. století a pověřeného bojem proti kacířství. Ani podle Kellyho není *inquisitio* žádná konkrétní instituce či organizace, nýbrž výhradně typ právního postupu, jehož prováděním jsou pověřovány konkrétní osoby.⁴² Hlavní pozornost ovšem Kelly zaměřuje jinam, a to na dva mylné předpo-

34 R. KIECKHEFER, *The Office of Inquisition and Medieval Heresy*, s. 44–45.

35 E. PETERS, *Inquisition*, zejména s. 122–188.

36 Různé procedury, personál a instituce byly podle něj „polemickou a fikcí přetaveny v mýtus, mýtus Inkvizice“ (E. PETERS, *Inquisition*, s. 1).

37 Viz P. KRAS, *Ad abolendam diversarum haeresium pravitatem*, s. 24–25.

38 Henry Ansgar KELLY, *Inquisition and the Prosecution of Heresy. Misconceptions and Abuses*, *Church History* 58, 1989, č. 4, s. 439–451.

39 H. A. KELLY, *Inquisition and the Prosecution of Heresy*, s. 440.

40 H. A. KELLY, *Inquisition and the Prosecution of Heresy*, s. 439.

41 Tamtéž.

42 H. A. KELLY, *Inquisition and the Prosecution of Heresy*, s. 440.

klady: (1) že byla právní procedura *inquisitio* nejprve vynalezena a využívána právě pro boj s kacířstvím a (2) že má jakési specifické rysy oproti jiným druhům vyšetřování. Ve skutečnosti jde podle Kellyho o obecnou právní proceduru, která byla ve 13. století na vzestupu, aniž by byla určena specificky k vedení procesů ve věci hereze. *Inquisitio heretice pravitatis* (vyšetřování kacířské zvrácenosti) bylo jen jedním způsobem využití této procedury, přičemž soudci ve věci hereze neměli de iure žádné zvláštní pravomoci oproti soudcům provádějícím jiné druhy *inquisitio*.⁴³

I když někteří historikové tyto proměny v pohledu na inkviziční proceduru a opuštění představy inkvizice jako organizace nepřijímají, nezohledňují či neznají,⁴⁴ většina se k nim v nějaké míře a podobě přiklání.⁴⁵ Bernard Hamilton sice bez bližšího odůvodnění odmítá Kieckheferovo pojetí – zřejmě jako příliš radikální – sám však zdůrazňuje, že pověření inkvizitorů mělo osobní povahu, že jednotliví inkvizitoři neměli žádné instituční vazby na své protějšky v jiných provinciích a že se středověká inkvizice velmi lišila od inkvizice 16. století.⁴⁶ Jeffrey Burton Russell přijímá Kellyho výhrady.⁴⁷ Také podle Jamese B. Givena languedocká inkvizice „nebyla plně vyvinutou byrokratickou strukturou“⁴⁸ a „tribunály netvořily jednotnou

43 H. A. KELLY, *Inquisition and the Prosecution of Heresy*, s. 440–443.

44 Např. Albert Clement SHANNON, *The Medieval Inquisition*, Washington 1983 (P. KRAS, *Ad abolendam diversarum haeresium pravitatem*, s. 158, cituje místo, kde Shannon přinejmenším zpochybňuje jednoznačnou dataci vzniku inkvizice, avšak v *The Medieval Inquisition* na s. iv Shannon opakuje tradiční pohled: „[i]nkvizice byla formálně založena papežem Řehořem IX. v roce 1231/33“). Není bez zajímavosti, že někteří historikové, kteří zpochybňují jakékoli pevnější instituční struktury a jasnější identitu nesouhlasných skupin a kladou důraz na nepřijatelnost „rekonstrukce“ jejich chybějících struktur na základě pramenů pocházejících z jiných dob a oblastí, se přidržují tradičního pohledu na inkvizici jako poměrně vymezenou a silnou instituci a rekonstruují její chybějící struktury způsobem velmi podobným tomu, který ve studiu dissidence kritizují. Viz např. Jean-Louis BIGET, *L'action inquisitoriale. Origines, formes, portée*, in: týž, *Hérésie et inquisition dans le Midi de la France*, Paris 2007, s. 172 (Biget charakterizuje languedockou inkvizici, aniž by se jakkoli vyjádřil k posunům v současné historiografii, jako „výjimečnou jurisdikci, aplikovanou výhradně na herezi a podléhající přímo papeži“). Julien THÉRY, *L'hérésie des bons hommes. Comment nommer la dissidence religieuse non vaudoise ni béguine en Languedoc (XIIe–début du XIVe siècle)?*, *Heresis* 36–37, 2002, s. 101, pozn. 58.

45 Srov. P. KRAS, *Ad abolendam diversarum haeresium pravitatem*, s. 28.

46 B. HAMILTON, *The Medieval Inquisition*, s. 9. Lze se ptát, zda Hamilton ve snaze smířit tradiční pohled s novým neupadá do vnitřních rozporů. Srov. stručnou reakci R. KIECKHEFER, *The Office of Inquisition and Medieval Heresy*, s. 37.

47 Jeffrey Burton RUSSELL, *Dissent and Order in the Middle Ages. The Search for Legitimate Authority*, New York 1992, s. 54–55.

48 James B. GIVEN, *Inkvizice a středověká společnost. Moc, kázeň a odpor v Languedocu*, přel. Eva Doležalová – František Doležal, Neratovice 2008, s. 270 (anglický

a ucelenou instituci, kterou by řídila jednoznačně určená hlavní autorita“;⁴⁹ „neexistovala žádná územně jednotná languedocká inkvizice, ale jen řada nezávislých tribunálů“.⁵⁰ Opatření k zajištění jejich souhry byla podle Givena zcela nedostatečná.⁵¹ Podobně podle Johna H. Arnolda neexistovala inkvizice ve smyslu jakékoli jednoduté instituce, ba dokonce ani ve smyslu jednotné procedury či projektu; šlo zprvu spíše o „konglomerát konciliárních statut, směřujících do přibližně téže oblasti, ale neurčovaných jedním jasným, dominujícím hlasem či vizí“.⁵² Jak Given, tak Arnold v návaznosti na Kellyho zdůrazňují, že procedura *inquisitio* původně nevznikla jako specifický postup proti kacířství, ač byla vzápětí pro účely boje s herezí široce přijata.⁵³ Mark G. Pegg se také přiklání ke kritice tradičního pojetí inkvizice a vyčítá historikům katarství, že mají sklon podávat středověkou inkvizici jako daleko určitější, než kdy byla, a přehlížet tak rozdíl mezi inkvizicí středověkou a raně novověkou.⁵⁴ Caterina Bruschiová zdůrazňuje, že inkvizici vyšetřování bylo roztržštěné a postrádalo koordinaci a společnou strategii.⁵⁵ Podle Pawła Krase papežská inkvizice „nebyla institucí *sensu stricto*“ a nevykazuje známky nové církevní instituce pověřené vykořeněním hereze.⁵⁶ Papežské a koncilní výnosy nezakládají žádnou instituci, kterou by bylo možno nazývat „papežskou inkvizicí“. Spíše můžeme hovořit o „souboru dokumentů, které určily pravomoci a úkoly papežských inkvizitorů“.⁵⁷

originál: James B. GIVEN, *Inquisition and Medieval Society. Power, Discipline, and Resistance in Languedoc*, Ithaca–London 1997).

49 J. B. GIVEN, *Inkvizice a středověká společnost*, s. 270.

50 J. B. GIVEN, *Inkvizice a středověká společnost*, s. 145, srov. též s. 32, 270.

51 J. B. GIVEN, *Inkvizice a středověká společnost*, s. 32.

52 J. H. ARNOLD, *Inquisition and Power*, s. 33, srov. s. 57.

53 James B. GIVEN, *The Inquisitors of Languedoc and the Medieval Technology of Power*, *The American Historical Review* 94, 1989, č. 2, s. 342–343; J. H. ARNOLD, *Inquisition and Power*, s. 30.

54 Mark Gregory PEGG, *On Cathars, Albigenses and Good Men of Languedoc. Historical Essay*, *Journal of Medieval History* 27, 2001, s. 192. Srov. TÝŽ, *The Corruption of Angels. The Great Inquisition of 1245–1246*, Princeton–Oxford 2001, s. 33, kde Pegg více čerpá z E. Peterse.

55 C. BRUSCHI, *The Wandering Heretics of Languedoc*, s. 47. Starší, o něco méně jasná verze textu úvodní kapitoly knihy: Caterina BRUSCHI, „*Magna diligentia est habenda per inquisitorem*“. *Precautions before Reading Doat 21–26*, in: Caterina Bruschi – Peter Biller (eds.), *Texts and the Repression of Medieval Heresy*, York 2003, s. 81–110.

56 P. KRAS, *Ad abolendam diversarum haeresium pravitatem*, s. 157.

57 P. KRAS, *Ad abolendam diversarum haeresium pravitatem*, s. 158.

Inkvizice jako diskurz

Dalším směrem bádání, o němž je třeba se zmínit, je interpretace inkvizice jako diskurzu. Do určité míry jde o odpověď na zpochybnění (či zhroucení?) představy středověké inkvizice jako organizace, přesněji řečeno o pokus vysvětlit pravidelnosti v inkvizičním působení i přesto, že ve středověku neexistovala žádná organizace, kterou by bylo možno nazvat inkvizicí.

Given se vzhledem ke zmíněným pravidelnostem poněkud zdráhá přijmout Kellyho pohled na *inquisitio* v úplnosti⁵⁸ a kloní se spíše k jakémusi propojení tradičního a nového pojetí: sice podle něj neexistovala inkvizice jako centrální a jednotná organizace, nýbrž jen řada tribunálů obsazených soudci jmenovanými papežem, ale diskuse o společných znacích podle něj viditelně není uzavřena.⁵⁹ Given dokládá pravidelnosti inkvizičního postupu nejen na těch úrovních, na nichž by se daly vysvětlit prostě sdíleným legislativním rámcem, ale všímá si i dalších společných znaků, například sdílené technologie tvorby a archivace dokumentů. S odkazem na Herberta Grundmanna Given také zdůrazňuje další aspekt související s pojmem diskurzu, totiž že inkvizitoři „nebyli pouhými otroky skutečnosti. Jejich vyšetřovací metody jim umožnily vytvářet vlastní pravdu, šitou na míru. Pomocí svých vyslyšacích postupů mohli inkvizitoři konkretizovat myšlenky, obavy a fantazie, které existovaly jen v jejich mysli. V jistém smyslu uměli proměnit své přeludy v objektivní skutečnost“.⁶⁰

Givenovo podání o pravidelnostech v inkviziční činnosti, jeho důraz na úlohu textu a specializovaného jazyka v inkvizičních procesech a jeho poznámky o tvorbě skutečnosti inkvizitory samozřejmě na pojem diskurzu upomínají, Given se mu však očividně pečlivě vyhýbá. John H. Arnold naopak pojem diskurzu staví explicitně do středu své interpretace inkvizičního postupu. Pojem diskurzu využívá v jeho foucaultovském chápání⁶¹ a vymezuje jej jako „osobitou soustavu jazykových a symbolických praktik, která vznáší nárok na koherenci a autoritu a konstruuje tím svébytné uspořádání světa: pole vědění, skupinu privilegovaných subjektů, kteří tímto věděním disponují, množinu objektů, které mohou být v rámci tohoto vědění uspořádávány a distribuovány, a sadu mechanismů, které si osobují

58 J. B. GIVEN, *Inkvizice a středověká společnost*, s. 32, pozn. 41.

59 J. B. GIVEN, *Inkvizice a středověká společnost*, s. 32.

60 J. B. GIVEN, *Inkvizice a středověká společnost*, s. 298.

61 Navzdory tomu, že se Foucaultův pojem diskurzu doslova nabízí, je Arnold, pokud je mi známo, prvním badatelem, který jej systematicky využil v interpretaci středověkých inkvizičních záznamů.

garantování produkce ‚pravdy‘ v daném diskurzu“.⁶² Arnold shodně s Givenem míní, že zkoumat inkvizici pouze na úrovni protikacířských zákroků jednotlivých inkvizitorů by bylo neodpovídající. Inkvizitoři sdílejí autoritativní proceduru, specializovaný jazyk a „mechanismy produkce pravdy“.⁶³ V tomto smyslu můžeme podle Arnolda hovořit o inkvizici a „v jejích diskurzivních a textových pochodech můžeme rozebírat mocenské operace přesahující specifické podmínky každého jednotlivého inkvizitora“.⁶⁴ Inkvizice zde přestává být označením organizace a stává se víceméně synonymem inkvizičního diskurzu: je „diskurzivním mechanismem“, což jí ovšem dodává kvaziinstituční povahu.⁶⁵

Moc, kterou inkviziční diskurz vykonává, Arnold chápe foucaultovským způsobem, tedy jako primárně konstruktivní, nikoli represivní. Výkon inkviziční moci spočívá především v konstruování a distribuci identit, tedy v podrobování vypovídajících kategoriím inkvizitorů.⁶⁶ Tyto kategorie nejsou pouhými technickými termíny ke kvalifikování přečinu; jsou identitami. Inkvizitoři se snaží o získání doznání,⁶⁷ o vybudování toho, co Arnold nazývá identitou „vypovídajícího subjektu“ (*confessing subject*). Snaží se o zvnitřnění vlastních kategorií u lidí, kteří před ně předstoupili a byli jimi povoláni k řeči. V této perspektivě je inkvizice chápána jako širší projekt: nejde jen o nástroj vykořenění hereze tam, kde se objeví, ale o nástroj všeobecného dohledu a ovládání zvnitřňováním norem a sebekontrolou. Středověká inkvizice v tomto ohledu předznamenává některé proměny v mechanismech ovládání v raném novověku.⁶⁸

Jak Given, tak Arnold tedy – každý svým způsobem – vracejí do hry téma pravidelností v inkvizičním vyšetřování a téma specializovanosti jazyka jejich dokumentace.⁶⁹ Ukazují, že uchopení *inquisitio* na obecnější

62 John H. ARNOLD, *Inquisition, Texts and Discourse*, in: Caterina Bruschi – Peter Biller (eds.), *Texts and the Repression of Medieval Heresy*, York 2003, s. 66. Srov. TÝŽ, *Inquisition and Power*, s. 11–12.

63 J. H. ARNOLD, *Inquisition and Power*, s. 77–78. K jazyku inkvizitorů srov. TÝŽ, *Inquisition, Texts and Discourse*, s. 63.

64 J. H. ARNOLD, *Inquisition and Power*, s. 78.

65 J. H. ARNOLD, *Inquisition and Power*, s. 30.

66 J. H. ARNOLD, *Inquisition and Power*, s. 78, 101.

67 Srov. Jean DELUMEAU, *La peur en Occident (XIVe–XVIIIe siècles)*, Paris 1999 (1978), s. 518.

68 Srov. např. Wietse DE BOER, *The Conquest of the Soul. Confession, Discipline, and Public Order in Counter-Reformation Milan*, Leiden–Boston–Köln 2001; Talal ASAD, *Medieval Heresy: An Anthropological View*, *Social History* 11, 1986, č. 3, s. 360.

69 P. KRAS, *Ad abolendam diversarum haeresium pravitatem*, s. 34. P. Kras sám rovněž hovoří o relativní jednotě inkviziční procedury (*tamtéž*, s. 36).

úrovni či dokonce její chápání jako jistého druhu instituce není podmíněno existencí inkvizice jako jasně vymežitelné organizace.

Distribuce moci v inkvizičních procesech

Posledním směrem rozvoje současného bádání, o němž se zmíním, je přezkoumání rozšířených představ o povaze mocenských vztahů mezi inkvizitory a vypovídacími. Snad všichni badatelé uznávají, že mocenské vztahy v inkvizičním procesu jsou zásadním způsobem nerovné v inkvizitorův prospěch. Avšak nabývá na síle přesvědčení, že výkon moci je vždy do určité míry otázkou vyjednávání. Ti, kdo se ve společenských, respektive politických, vztazích jeví na první pohled jako zcela bezmocní a pasivní, často mají daleko více možností, strategií odporu, kulturních zdrojů, čínorodosti (agence) a prostoru k jednání, než by se zdálo. Tyto úvahy samozřejmě úzce souvisejí s širšími společenskovědními diskusemi o pojmu moci a o komplexních vztazích jednotlivce a sociálních struktur a institucí.⁷⁰ Lze skutečně s mocí zacházet jako s esencí, kterou historičtí aktéři buď mají, nebo nemají? Neukazují historické výzkumy – dokonce i ty, jež samy pracují s pojmem moci dosti naivně – na daleko složitější síť vztahů a nutnost o moc v politickém prostoru i v myšlení jednotlivých historických aktérů vyjednávat?⁷¹

V návaznosti na tyto obecné úvahy o povaze a mechanismech výkonu moci se mění pohled na mocenské vztahy v inkvizičních procesech. Vedle tradiční výhrady, že inkviziční vyšetřování vždy záviselo na podpoře dalších politických činitelů v dané oblasti,⁷² vedle toho, že inkviziční působení procházelo značnými krizemi,⁷³ vedle toho, že inkvizitoři nebyli členy jedné politické organizace a že disponovali jen poměrně omezenými zdroji,⁷⁴ se historikové inkvizice stále častěji zmiňují i o dalších omezeních jejich moci. Given poukazuje na různorodé a potenciálně úspěšné strategie individuálního i kolektivního odporu vůči inkviziční moci, jež zahrnují například vyhýbavé odpovědi, zamlčování, zastrasování svědků, předstírání spolupráce, útěk, fyzické násilí či domluvy ohledně zkreslování výpovědí.⁷⁵

70 Srov. již Sherry B. ORTNER, *Theory in Anthropology since the Sixties*, *Comparative Studies in Society and History* 26, 1984, č. 1, s. 152–157.

71 Srov. Roger CHARTIER, *Na okraji útesu*, přeložil Čestmír Pelikán, Praha 2010, s. 81–82.

72 Např. J. B. GIVEN, *Inkvizice a středověká společnost*, s. 41–42, 276 aj.; J.–L. BIGET, *L'action inquisitoriale*, s. 194; P. KRAS, *Ad abolendam diversarum haeresium pravitatem*, s. 169.

73 Y. DOSSAT, *Les crises de l'Inquisition toulousaine au XIIIe siècle (1233–1273)*, zejména s. 173–189.

74 J. B. GIVEN, *Inkvizice a středověká společnost*, s. 270.

75 Viz J. B. GIVEN, *Inkvizice a středověká společnost*, s. 135–200.

Poukazuje dokonce na různé pokusy o využití zdrojů inkvizice k vlastním cílům⁷⁶ (příčemž z pochopitelných důvodů víme jen o pokusech neúspěšných). Arnold myšlenku čínorodosti vypovídacích a jejich prostoru k jednání rozvíjí ještě dále než Given. Inkvizitoři podle jeho mínění dávali vypovídacím určitý prostor; není tomu tak, že by inkviziční diskurz určoval každý detail výpovědi.⁷⁷ V této souvislosti Arnold podobně jako Given zdůrazňuje, že vypovídací měli své taktiky, k nimž se v inkvizičním procesu uchýlovali.⁷⁸ Peter Biller s odkazem na Givena uvádí, že klíčky a lsti vypovídacích nebyly až tak bezmocnou zbraní.⁷⁹ Caterina Bruschiová otevřeně odmítá obraz pasivního a bezbranného svědka vydaného napospas všemocným represivním strukturám.⁸⁰ V inkvizičních záznamech, které prostudovala, se svědkové vůbec nezdaří tak pasivní a bezmocní, jak jsme na základě svých předsudků o mocné „inkvizici“ nakloněni věřit.⁸¹

Úkoly a perspektivy

Studium inkvizičních procesů a záznamů se tedy v současnosti slibně rozvíjí. Ani náznakem však tematiku nevyčerpává. Lze naopak identifikovat hned několik oblastí, které by si zasloužily v nadcházejících letech zvýšenou pozornost.

Za velmi naléhavé považuji vydávání dosud nepublikovaných inkvizičních záznamů a dalších textů souvisejících s inkviziční činností. Pořizování edic věnuje svůj čas jen poměrně málo odborníků na inkviziční záznamy. Jeden příklad za všechny, byť se netýká středověku, nýbrž raného novověku: inkviziční záznamy procesů Domenica Scandelly, přezdívaného Menocchio, se dočkaly vydání až v roce 1990,⁸² přestože ve zpracování Carla Ginzburga v knize *Sýr a červi*⁸³ způsobily doslova revoluci v pojmání lidové kultury raného novověku. Vydání nemalého množství důležitých středověkých pramenů souvisejících s inkviziční činností stále postrádá-

76 Viz zejména J. B. GIVEN, *Inkvizice a středověká společnost*, s. 201–234.

77 J. H. ARNOLD, *Inquisition and Power*, zejména s. 114–115.

78 Např. J. H. ARNOLD, *Inquisition, Texts and Discourse*, s. 79, a v analýzách konkrétních případů: TÝŽ, *Inquisition and Power*, s. 167–225.

79 P. BILLER, *Umberto Eco et les interrogations de Bernard Gui*, s. 259.

80 C. BRUSCHI, *The Wandering Heretics of Languedoc*, s. 6–7, 46–47.

81 C. BRUSCHI, *The Wandering Heretics of Languedoc*, s. 23.

82 A. DEL COL (ed.), *Domenico Scandella detto Menocchio*.

83 Carlo GINZBURG, *Il formaggio e i vermi. Il cosmo di un mugnaio del '500*, Torino 2¹⁹⁹⁹ (1976), česky Carlo GINZBURG, *Sýr a červi. Svět jednoho mlynáře kolem roku 1600*, přel. Jiří Špaček, Praha 2000.

me, případně jsou k dispozici jen částečné edice.⁸⁴ Některé prameny jsou dostupné v pracovních prepisech, které ovšem nelze považovat za vědecké edice a čerpá se z nich toliko z nouze.⁸⁵ Některé edice zásadních pramenů jsou natolik chybové, že se blíží pracovním prepisům, a bylo by naléhavě třeba pořídit edice zcela nové.⁸⁶ Vůbec není vyloučeno ani objevení dosud neznámých rukopisů, bohužel se však průzkumné archivní práci věnuje jen velmi málo odborníků na inkviziční záznamy.

Prostor zůstává otevřen dalšímu rozvoji pramenné kritiky inkvizičních záznamů. Gabriel Audisio poukazuje na skutečnost, že mnozí badatelé sice v úvodech svých studií deklarují problematičnost inkvizičních záznamů jako pramene, ale posléze s údaji pracují bez jakéhokoli systematictějšího využití metod pramenné kritiky.⁸⁷ Zároveň je ovšem na místě konkrétními výzkumy prověřit oprávněnost poměrně rozšířených radikálních pohledů na inkviziční záznamy jako zcela vykonstruované a zachycující v podstatě výhradně představy inkvizitorů.⁸⁸

Jestliže dosavadní diskuse již víceméně ukázala, že není oprávněné, alespoň co se středověku týče, hovořit o „inkvizici“ jako organizaci, je prvořadým úkolem prosadit tento poznatek i do populárněvědecké literatury a mezi badateli, kteří se inkviziční procedurou přímo nezabývají.

84 Např. Vaticano, Archivio Segreto Vaticano, Camera apostolica, *Collectoria* 133; Vaticano, Archivio Segreto Vaticano, Camera apostolica, *Collectoria* 404; Paris, Bibliothèque nationale de France, fonds Doat, vol. 21; Paris, Bibliothèque nationale de France, fonds Doat, vol. 22; Paris, Bibliothèque nationale de France, fonds Doat, vol. 25; Paris, Bibliothèque nationale de France, fonds Doat, vol. 26, fol. 79^r–516^v; Paris, Bibliothèque nationale de France, ms. lat. 12856, fol. 1^r–62^v; Toulouse, Archives départementales de la Haute-Garonne, ms. 124; aj.

85 Např. Toulouse, Bibliothèque municipale, ms. 609 (velmi důležitý a raný pramen, založený na nejmasovějším středověkém inkvizičním vyšetřování, zahrnujícím asi 5500 vyslýchaných).

86 Vaticano, Biblioteca Apostolica Vaticana, Vat. Lat. 4030, vydaný v J. DUVERNOY (ed.), *Le registre d'inquisition de Jacques Fournier, évêque de Pamiers (1318–1325)*, I–III (stejně tak některé další Duvernoyovy edice by bylo potřeba nahradit, i když v žádném případě nelze popřít jejich přínos bádání); Paris, Bibliothèque nationale de France, ms. lat. 4269, vydaný v A. PALÈS-GOBILLIARD (ed.), *L'inquisiteur Geoffroy d'Ablis et les Cathares du comté de Foix (1308–1309)*; London, British Museum, ms. add. 4697, vydaný v A. PALÈS-GOBILLIARD (ed.), *Le livre des sentences de l'inquisiteur Bernard Gui, 1308–1309*, I–II (úroveň obou těchto edic z pera Palès-Gobilliardové je navzdory přesvědčivému formálnímu vzezření velmi nízká); aj.

87 Gabriel AUDISIO, *La fiabilité des sources dans le cas d'une Inquisition médiévale à la Renaissance. Provence, vers 1530*, in: Andrea Del Col – Giovanna Paolin (eds.), *L'Inquisizione romana. Metodologia delle fonti e storia istituzionale*, Trieste–Monte-reale Valcellina 2000, s. 33.

88 Ke kritikům takového radikálního skepticismu patří v současné době například Peter Bállent či Caterina Bruschiová.

Krom toho vede od deklarací v úvodních kapitolách ke skutečnému přemýšlení o *inquisitio* jinak než jako o organizaci ještě velmi dlouhá cesta. Mýtus Inkvizice rozhodně nevyřkl své poslední slovo.

Dále je naléhavě třeba detailních studií o fungování jednotlivých tribunálů, podobných například Givenovu zpracování jihozápadofrancouzské situace na konci 13. a počátku 14. století.⁸⁹ Až příliš často se představy o fungování tribunálů volně přenášejí v čase a prostoru, respektive dedukují z obecných představ o inkviziční činnosti, bez skutečně systematického výzkumu příslušné místní situace.

Velkou budoucnost mají před sebou induktivně pojaté studie o hnutích náboženského nesouhlasu na základě inkvizičních záznamů. Kupříkladu obrysy „katarství“ jsou sice v polemických pojednáních velmi ostré, ale v inkvizičních záznamech se povětšinou setkáváme s daleko neurčitějším obrazem představ, rituálů i institučních struktur. Tento mlhavý, problematický obraz je skutečnou badatelskou výzvou a nutí nás často k přehodnocení zcela základních pojmů, jako je například pojem náboženské skupiny, náboženství či členství.⁹⁰ Pečlivé induktivní studium, jež nebude číst inkviziční záznamy prizmatem polemických spisů, může významně poopravit mnohé představy o středověkých nesouhlasných skupinách a hnutích.⁹¹

A konečně spatřuji značné rezervy v rozpracování teorie a metodologie studia inkvizičních záznamů. V oblasti metodologie se kupříkladu nabízí využití některých postupů společenských věd, především pak metod kvalitativního výzkumu včetně narativní analýzy interview (i když mínění, že by mohla napomoci analýze inkvizičních výsledků, může třeba na první pohled působit překvapivě). Pokud je mi známo, ve výzkumu inkvizičních záznamů také dosud není využíván propracovaný a dynamicky se rozvíjející software k analýze kvalitativních dat.⁹² Jeho možnosti značkování, strukturování a dohledávání informací, jakož i možnosti systematizace interpretací a formalizace kontroly nad nimi, skýtají do budoucna velké možnosti. V oblasti teorie by bylo přínosem zohlednit ve výzkumu inkvizičních záznamů daleko systematictěji antropologické a obecně společenskovední

89 J. B. GIVEN, *Inkvizice a středověká společnost*.

90 Srov. David ZBÍRAL, *Největší hereze. Dualismus, učenecská vyprávění o katarství a budování křesťanské Evropy*, Praha 2007; TÝŽ, *Osobní religiozita, náboženství a členství. Případ Armana „Pungilupa“ z Ferrary*, Religio. Revue pro religionistiku 19, 2011, č. 2, s. 147–178.

91 Pokusy o takové studium jsou např. M. G. PEGG, *The Corruption of Angels*, či C. BRUSCHI, *The Wandering Heretics of Languedoc*.

92 Tento typ softwaru je znám pod zkratkou CAQDAS (*computer assisted qualitative data analysis software*).

diskuse ohledně vztahu jedince a struktury a ohledně distribuce moci ve společenských vztazích, jež jsou stále častěji popisovány spíše v termínech vyjednávání o prostoru k jednání nežli v termínech ostré dichotomie mezi vládnoucími a ovládanými.

Rozhodně se tedy nemusíme obávat, že by bádání o *inquisitio* a inkvi-
zičních záznamech tuto tematiku v nejbližších letech, ba ani desetiletích,
vyčerpalo. Tato oblast historického výzkumu má nyní podle mého soudu
všechny předpoklady jak k dalšímu vnitřnímu rozvoji, tak i k intenzivnější-
mu zprostředkovávání svých výsledků navenek a obohacování širších dis-
kusí v historických a společenských vědách.

Contemporary Research on the Medieval Inquisition. State, Directions, Perspectives

DAVID ZBÍRAL

Research on the Inquisition has undergone significant changes currently. It has become more critical; it appreciates the legacy of earlier historiography and yet defines itself against its preconceptions. It follows wider theoretical discussions in the historical and social sciences. It pays increased attention to the publication of sources and to source criticism. More than ever before it is interested in the inquisitors' worlds and strives to understand their motivation. It seems that the most important change in the overall image of the Inquisition is that the researchers no longer consider the medieval Inquisition as an organisation or system of special court tribunals but tend to comprehend it as a type of legal procedure which was in no way merely limited to the prosecution of heresy. However, despite that, it is possible to discern some regularities in Inquisition activities. They deter us from conceiving the Inquisition activities as completely random and from studying them merely on the level of individual judicial courts, or even individual inquisitors. Whether researchers interpret these regularities using the concept of discourse or not, they agree that they had a vital impact on the image of the world of the deponents. However, historians no longer consider the relationship between the inquisitor and the deponent – though principally unequal – as a unilateral exercise of the inquisitor's power over the helpless and passive deponent. They are beginning to view it more as a relationship based upon negotiation in which the deponents had a certain amount of space for agency and expression and some opportunities to voice their resistance or otherwise influence the dialogue to which they had been summoned.

In future years it will be necessary to pay increased attention to the preparation of critical editions of numerous as yet unpublished sources, as well as to new editions of sources whose publications are considered unsatisfactory.

It can be expected that the source criticism of Inquisition records will develop further, yet accompanied by a growing opposition against radical scepticism about their potential to mediate the world views of those who were questioned. It is essential that further comprehensive studies on the functioning of individual local tribunals, alongside inductive studies on dissenting religious movements, emerge which would be rather founded on a differentiated, everyday picture in Inquisition records than on a problematic concept of precise institutional and doctrinal identity of individual "medieval heresies". Finally, there is much work to be done in the theory and methodology of the study of the inquisitorial records. Much can be achieved using contemporary methods and tools of social sciences, including specialised computer assisted qualitative data analysis software (CAQDAS).

Translated by Alena Linhartová

STUDIE

Modernizace českého evangelického prostředí: případ svobodných církví*

ZDENĚK R. NEŠPOR

Náboženské a církevní dějiny „dlouhého“ 19. století i následujícího věku v české historiografii rozhodně nepatří mezi opomíjená témata, třebaže i současné výzkumy přinášejí řadu zpřesnění či úplně nových poznatků.¹ Z pochopitelných důvodů byly nejpodrobněji studovány dějiny velkých a etablovaných církví – římskokatolické církve i církví evangelických –, patřičné pozornosti se však již dostalo také židům,² starokatolíkům,³ pravoslavným⁴ a dokonce i muslimům⁵ a v neposlední řadě pak rodícímu se bezkonfesnímu táboru, respektive jeho „viditelné části“.⁶ Prakticky neznámé naproti tomu zůstávají dějiny dalších menších náboženských společenství, ať už požívajících status státem uznaných církví (obnovená Jednota bratrská,

ZDENĚK R. NEŠPOR: The Modernisation of the Czech Protestant Milieu: Case of Free Churches

This study deals with the birth and the consequent development of the so-called Free Evangelical churches, primarily of the re-established Unity of the Brethren, the Free Reformed Church, the Adventist and Baptist churches in the Czech Lands at the end of the 19th century and in the early 20th century. The author also analyses the legal circumstances of the institutionalisation of these churches and their social and cultural importance in relation to the already established Protestant churches and the majority Roman Catholic environment in the context of the ethnic structure of the Czech Lands.

Key words: the Czech Lands – 19th century, religion, church history, Protestantism, Free Evangelical Churches, modernisation

vystupující pod dobovým označením Evanjelická církev bratrská), nebo nikoli (svobodní reformovaní, baptisté, adventisté, metodisté ad.). Starší literatura vycházela prakticky výlučně z jejich vlastních řad a měla spíše apologetické než kritické historické ambice, o jejím leckdy nanejvýš problematickém metodickém zázemí nemluvě,⁷ případně zůstala omezená na

* Tato studie je výstupem grantu GA ČR č. P405/10/J060; autor za tuto podporu děkuje.

- 1 Uvedme jen syntetická nebo šířeji tematicky pojatá díla za poslední dekádu: Petr FIALA a kol., *Český politický katolicismus 1848–2005*, Brno 2008; Lukáš FASORA – Jiří HANUŠ – Jiří MALÍŘ (eds.), *Sekularizace českých zemí v letech 1848–1914*, Brno 2007; TITÍŽ (eds.), *Sekularizace venkovského prostoru v 19. století*, Brno 2009; Zdeněk HOJDA – Roman PRAHL (eds.), *Bůh a bohové. Církev, náboženství a spiritualita v českém 19. století*, Praha 2003; Jiří JUST – Zdeněk R. NEŠPOR – Ondřej MATĚJKA a kol., *Luteráni v českých zemích v proměnách staletí*, Praha 2009; Kristina KAISEROVÁ – Martin VESELÝ (eds.), *Národ místo Boha v 19. a první polovině 20. století*, Ústí nad Labem 2006; Zdeněk KUČERA – Jan B. LÁŠEK (eds.), *Modernismus – historie nebo výzva? Studie ke genezi českého katolického modernismu*, Praha 2002; Jaroslav LORMAN – Daniela TINKOVÁ (eds.), *Post tenebras spero lucem. Duchovní tvář českého a moravského osvícenství*, Praha 2009; Pavel MAREK, *Český katolicismus 1890–1914. Kapitoly z dějin českého katolického tábora na přelomu 19. a 20. století*, Olomouc 2003; TÝŽ (ed.), *Církev 19. a 20. století ve slovenské a české historiografii*, Brno 2010; Zdeněk R. NEŠPOR a kol., *Náboženství v 19. století. Nejčirkevňější století, nebo období zrodu českého ateismu?*, Praha 2010; TÝŽ – Kristina KAISEROVÁ (eds.), *Variety české religiozity v „dlouhém“ 19. století (1780–1918)*, Ústí nad Labem 2010; Martin SCHULZE WESSEL – Martin ZÜCKERT (Hgg.), *Handbuch der Religions- und Kirchengeschichte der böhmischen Länder und Tschechiens im 20. Jahrhundert*, München 2009.
- 2 Shrnutí dosavadních poznatků a odkazy na literaturu poskytuje Marie CRHOVÁ, *Proměny židovského náboženského života*, in: Z. R. Nešpor a kol., *Náboženství v 19. století*, s. 187–202.
- 3 Zejména František CVRK, *Počátky starokatolické církve v severních Čechách 1871–1877*, Děčínské vlastivědné zprávy, 1997, č. 2–3, 16–37; Kristina KAISEROVÁ, *Konfesní myšlení českých Němců v 19. a počátkem 20. století*, Úvaly u Prahy 2003; Karel KOLÁČEK, *Vznik a vývoj starokatolického hnutí na území severních Čech do roku 1946*, Brno 2006; Jan B. LÁŠEK, *K dějinám starokatolicství ve Varnsdorfu*, in: Almanach ke 150. výročí povýšení Varnsdorfu na město, Varnsdorf 1998, s. 17–25.
- 4 Pavel MAREK – Volodymyr BUREHA, *Pravoslavní v Československu 1918–1953*, Brno 2008; Radomír VLČEK, *České slovanství a pravoslaví. (Vladimír I. Lamanskij a jeho vliv na konverzi Čechů k pravoslaví a k panslavismu)*, in: Peter Švorc – Ľubica Harbuľová – Karl Schwarz (eds.), *Církví a národy strednej Európy (1800–1950)*, Prešov 2008, s. 202–212.
- 5 Jiří BEČKA – Miloš MENDEL, *Islám a české země*, Olomouc 1998; Miloš MENDEL – Bronislav OSTŘANSKÝ – Tomáš RATAJ, *Islám v srdci Evropy. Vliv islámské civilizace na dějiny a současnost českých zemí*, Praha 2007.
- 6 Antonín K. K. KUDLÁČ, *Příběh(y) Volné myšlenky*, Praha 2006; Pavel MAREK, *K náboženskému profilu Alfonse Šťastného*, in: L. Fasora – J. Hanuš – J. Malíř (eds.), *Sekularizace venkovského prostoru*, s. 129–154.
- 7 *100 let ve službě Evangelia (1880–1980). Jubilejní sborník Církve bratrské*, Praha 1980; *100 let života víry. Jubilejní sborník Bratrské jednoty baptistů v ČSSR*, Praha

náboženskoprávní stránku věci.⁸ Tím nemá být řečeno, že jde o díla pro poznání dějin uvedených náboženských skupin irelevantní, ve většině případů nicméně převažovala vlastní církevní hlediska nad kognitivními, což odpovídalo už „žánru“ uvedených publikací – citovaná díla věnující se dějinám malých evangelických církví jsou po této stránce nesouměřitelná s výsledky práce kateder církevních dějin jednotlivých teologických fakult, ať už v minulosti nebo současnosti. S metodicky ukotveným historickým studiem některých skupin „svobodného“ evangelictví se tak setkáváme teprve zcela nedávno (a jen pro některé, často lokálně omezené případy),⁹ první šířeji pojatý pokus o akademické uchopení této problematiky provedl autor této studie na jiném místě.¹⁰ Na následujících stranách bychom se přitom neměli věnovat jenom vlastní existenci těchto společenství, ale především jejich „funkci“ v procesu modernizace českých evangelických církví (v zemském smyslu – často, třebaže nikoli výlučně, se jednalo o české Němce).¹¹

1989; *120 let v božích službách*, Praha 2000; Alois ADLOF, *Začátky svobodné reformované církve ve Strměchách*, Královské Vinohrady 1898; TÝŽ, *Nástin dějin svobodných církví křesťanských zvláště pak Svobodné reformované církve české*, Praha 1905; Václav HENDRICH, *Počátek historie baptistů čili u víře pokřtěných křesťanů v Čechách*, Wilson (USA) 1929; *Jednota bratrská*, Praha 1938; *Jednota česko-bratrská, bývalá Svobodná reformovaná církev*, Praha 1923; J[osef] KOSTOMLATSKÝ, *Nejstarší svobodná církev v Čechách*, Bystré 1893; Josef KUTÝ, *Tak nás Bůh vedl*, Znamení doby 8, 1976, č. 1, s. 15; č. 2, s. 7, 10; č. 3, s. 6–7, 10; č. 4, s. 10–11; č. 5, s. 6–7; č. 6, s. 6–7; 9, 1977, č. 1, s. 6; č. 2, s. 5–6; č. 3, s. 5–6; č. 4, s. 5–6; č. 5, s. 5–6; č. 6, s. 7; *Pravdivé slovo o Svobodné reformované církvi*, Praha 1911; Vilém D. SCHNEEBERGER, *Přehledné dějiny metodismu*, Praha 1983; TÝŽ, *Metodismus v Československu (1918–1992)*, Praha 2003; Timoteus Č. ZELINKA, *Přehled dějin svobodné reformované církve a Jednoty česko-bratrské za sedmdesát let 1880–1950*, Praha 1950. Větší než pramenný význam přitom z uvedených děl mají především sborník ke stému výročí Církve bratrské, díla metodistického superintendenta V. D. Schneebergera a na pražské filozofické fakultě promovaného archiváře T. Č. Zelinky; na následujících stránkách bude nicméně tato literatura jako celek užívána jako jeden z pramenných zdrojů, neboť vzhledem k obtížné přístupnosti a leckdy i neexistenci archiválií příslušných náboženských organizací nelze postupovat jinak.

- 8 Rudolf WIERER, *Uznání a právní postavení náboženských společností podle zákona ze dne 20. května 1974*, č. 68 ř. z., Praha–Brno 1935; TÝŽ, *Uznání náboženské společnosti Jednoty bratrské roku 1880*. Studie sepsaná podle úředních akt bývalého ministerstva kultu a vyučování ve Vídni, Praha 1936.
- 9 Jiří PIŠKULA, *Dějiny Církve adventistů sedmého dne v Čechách, na Moravě a ve Slezsku*, Praha 2009; Ladislav SMEJKAL, *Proč vznikla Jednota bratrská v Dubé, Bezděz, Vlastivědný sborník Českolipska 17*, 2007, s. 93–101; Václav ZEMAN, *Nekatolíci v Růžovské na Děčínsku na cestě mezi herrnhutskou a evangelickou církví (1840–1875)*, Lidé města 11, 2009, č. 1, s. 69–97.
- 10 Zdeněk R. NEŠPOR, *Malé / svobodné protestantské církve*, in: týž a kol., *Náboženství v 19. století*, s. 212–236.
- 11 Stranou necháváme obdobné, početně obvykle ještě marginálnější pokusy v případě římských katolíků (starokatolicismus a novoapoštolskou církev v německojazyčném

Právní poměry a institucionalizace „svobodného“ protestantismu

Pomineme-li specifickou situaci církevní organizace Spojených států amerických, která samotným svým charakterem vede ke vzniku obrovského množství náboženských denominací,¹² přinejmenším v západní Evropě byl vznik menšinových protestantských církví nábožensko-sociální reakcí na dobový „konformismus“ církví reformačního původu. Tak tomu bylo již u proudů s evropskou reformací paralelních (novokřtění), později v případě odklonu pietistických (Unitas fratrum) či metodistických a dalších církví od jejich mateřských organizací a v 19. století při vzniku „svobodných“ církví v reakci na státem prosazovanou unii protestantských církví (v Prusku, resp. dalších německých státech) či jiné formy „kompromisů se světem“ (nonkonformistické církve na Britských ostrovech, starokalvinisté v Nizozemí).¹³ Pruská unie luteránů s kalvinisty, prohlášená u příležitosti třístého výročí luterské reformace (1817), vedla ke vzniku svobodných (staro-)luterských církví, tentokrát k výročí Augustany v roce 1830,¹⁴ a „společenství“ *Freikirchen* záhy rozhojnilo také podobně orientované skupiny kalvinistické a další, postupně stále víc ovlivňované také importem náboženských představ a dalších vlivů ze Spojených států. Tomuto vývoji

prostředí a lškovu Národní církev československou mezi Čechy) a samozřejmě také vznik Církve československé (husitské), resp. i rozšíření českého pravoslavlí po první světové válce, neboť ty již byly otázkou zcela odlišného sociálního kontextu. K poslednímu tématu nadto již existuje bohatá literatura, z poslední doby např. David FRÝDL, *Reformní náboženské hnutí v počátcích Československé republiky. Snaha o reformu katolicismu v Čechách a na Moravě*, Brno 2001; Pavel MAREK, *Církevní krize na počátku první Československé republiky (1918–1924)*, Brno 2005; TÝŽ – Vladimír ČERVENÝ – Jiří LACH, *Od katolické moderny k českému církevnímu rozkolu. Nástin života a díla Emila Dlouhého-Pokorného (1876–1936)*, kněze, politika a žurnalisty, Rosice 2000.

12 Srov. Sydney E. AHLSTROM, *A Religious History of the American People*, New Haven–London 1972; Martin E. MARTY, *Modern American Religion*, I–III, Chicago–London 1986–1999; jejich přehled poskytuje J. Gordon MELTON, *Encyclopedia of American Religions*, Detroit 2003. Dobré české uvedení do problematiky přináší Martin C. PUTNA, *Obrazy z kulturních dějin americké religiozity*, Praha 2010.

13 Srov. alespoň Ernest A. PAYNE, *The Free Church Tradition in the Life of England*, London 1944; Ernst TROELTSCH, *The Social Teaching of Christian Churches*, I–II, Louisville 1992; Gunnar WESTIN, *The Free Church through the Ages*, Nashville 1954; v češtině alespoň drobné zmínky v Hugh McLEOD, *Náboženství a lidé západní Evropy (1789–1989)*, Brno 2007; René RÉMOND, *Náboženství a společnost v Evropě*, Praha 2005.

14 Gerhard J. F. GOETES – Joachim ROGGE (Hgg.), *Die Geschichte der Evangelischen Kirche der Union*, I, Leipzig 1992; W. E. HEINRICHS, *Freikirchen – ein moderne Kirchenreform. Entstehung und Entwicklung von Fünf Freikirchen im Wuppertal*, Gießen 1989; Karl H. VOIGT, *Freikirchen in Deutschland (19. und 20. Jahrhundert)*, Leipzig 2004.

lze do jisté míry připodobnit také situaci v českých zemích, respektive v celém (pozdějším) Předlitavsku.

Moderní evangelické církve (církve augsburského vyznání [a. v.] čili luteráni a církve helvetského vyznání [h. v.] čili kalvinisté/reformovaní) povstaly na základě Tolerančního patentu a další josefinské legislativy a přestože zůstaly až do poloviny 19. století výrazně omezené, získaly přece jen charakter státem uznaných – a také státem řízených a kontrolovaných – konfesí.¹⁵ Jejich formální hlavou byl císař, zastupovaný v tomto směru evangelickými konsistořemi, které záhy nabyly podoby jakési faktické „dvojkonsistoře“¹⁶ a v roce 1861 byly nahrazeny C. k. vrchní evangelickou církevní radou, a jejich duchovní plnili tytéž nebo podobné veřejné funkce jako římskokatoličtí kněží (zajišťovali sňatky a další přechodové rituály s veřejnou platností, ohlašování císařských patentů apod., ve čtyřicátých letech 19. století k tomu přibyla také povinnost vést matriky). Evangelické církve mohly zakládat „soukromé“ školy¹⁷ a měly další práva a povinnosti náležící veřejnoprávním náboženským korporacím. Za to se ovšem státu odvděčovaly patřičnou loajalitou, která rozhodně ve většině případů nebyla jenom rétoricky deklarována.¹⁸ Výjimky, jako například hnutí za českou evangelickou („českoobratrskou“) církev v revolučních letech 1848–1849, samozřejmě existovaly, jejich význam bychom však neměli přeceňovat, natož jejich údajný „protivládní“ charakter.

Situaci evangelických církví zásadně proměnil tzv. Protestantský patent z dubna 1861 (resp. již Protestantské provizorium z ledna 1849), který rušil dosavadní omezení ekonomické a symbolické povahy a po formální stránce evangelické církve zrovnopravňoval s dosud panující církví římskokatolickou.¹⁹ Dřívější „věřící druhé kategorie“ rozhojnili počet státních

15 Podrobněji viz Z. R. NEŠPOR a kol., *Náboženství v 19. století*, s. 116–186, kde jsou i odkazy na další literaturu.

16 Již roku 1820 musel Glac dokazovat, že „dvojkonsistoř“ funguje jenom *de facto* a konsistoře církví a. v. a h. v. jsou formálně samostatné; Jakub GLAC, *Zprávy o svěcení třetí jubilejní slavnosti Reformací...*, Praha 1820, s. 414–415.

17 Emanuel HAVELKA, *Protestantské školství v Čechách a na Moravě*, Praha 1910; Zdeněk R. NEŠPOR, *Protestantské konfesijní školství v českých zemích v dlouhém 19. století*, in: L. Fasora – J. Hanuš – J. Malíř (eds.), *Sekularizace českých zemí*, s. 103–132.

18 J. JUST – Z. R. NEŠPOR – O. MATĚJKA a kol., *Luteráni v českých zemích*, zejména s. 255–256, 271–278. Dobrým příkladem mohou být i četné dedikace evangelických církevních staveb rakouským / rakousko-uherským císařům a naopak jejich nezanedbatelné příspěvky na tyto stavby; viz Zdeněk R. NEŠPOR, *Encyklopedie moderních evangelických (a starokatolických) kostelů Čech, Moravy a českého Slezska*, Praha 2009.

19 Srov. *Císařský patent z 8. dubna 1861 a Zřízení evanjel. církve augšb. i helv. vyznání z 6. ledna 1866...*, Krabčice 1884; František ŽILKA, *Půl století náboženské svobody. K jubileu „Protestantského patentu“ z 8. dubna r. 1861*, Praha 1912.

církví, třebaže význam tohoto určení postupně v celé Evropě klesal,²⁰ a římskokatolická církev si fakticky, ne-li už formálně udržela výsadní postavení až do pádu rakousko-uherské monarchie. Pro evangelíky to kromě odstranění dosavadních omezení a lepšího institucionálního (i symbolického) postavení znamenalo přiznání státních dotací a v šedesátých letech 19. století na čas také státní financování zřizování a provozu jejich škol, které nikoli náhodou začaly poměrně rychle vznikat, aby pak zase zanikly nebo byly podstatně omezeny v důsledku ztráty uvedené výsady od následující dekády.²¹ Dostaly-li se přitom evangelické církve alespoň formálně do postavení „státních církví“, jež bylo o tři roky později přiznáno také pravoslavným a ještě později (a v omezené míře) také dalším náboženským skupinám – v Předlitavsku židům, starokatolíkům, obnovené Jednotě bratrské a muslimům –, umožnilo to jejich nebývalý rozvoj, který probíhal ruku v ruce s přestupy k evangelictví, hlavně v německojazyčném prostředí v důsledku hnutí *Los-von-Rom*. Jejich celospolečenská marginalita přitom byla jen relativní: nepočetné evangelické prostředí získalo v důsledku konverzí řadu nových členů, což v případě církve augsburského vyznání vedlo i k podstatné proměně jejího charakteru. Bylo-li totiž v osmdesátých letech 18. století v Čechách (mimo Ašsko)²² a na Moravě pouhých pět německojazyčných luterských sborů (z celkových 24 sborů a. v.), na konci „dlouhého“ 19. století jich bylo již 43 (ze sedmdesáti) (srov. níže Obrázek 2).

Vznik „svobodných“ církví přitom byl z velké míry reakcí na „postátnění“ evangelických církví, jež s sebou – v očích kritiků – neslo ztrátu nebo omezení „pravé“ religiozity v důsledku „kompromisů se světem“. Šlo o důsledek radikálního náboženského vidění světa, které upřednostňovalo osobní angažovanou religiozitu před čímkoli jiným, současně se v něm však projevil také nábožensko-sociální dimenze, vliv jakési – pracovně

20 R. RÉMOND, *Náboženství a společnost*, s. 157–177; pro situaci v habsburském mocnářství viz *Die Habsburgermonarchie 1848–1914*, IV. Die Konfessionen, Wien 1995, s. 554–556, srov. také přehled s. 489–495.

21 Kromě výše citované literatury viz Vratislav BUŠEK, *Historický vývoj poměru státu k církvím v zemích Koruny české*, in: Československá vlastivěda, V. Stát, Praha 1931, s. 246–284, zde s. 271–278; Jiří R. TRETERA, *Stát a církve v České republice*, Kostelní Vydří 2002, s. 28–29.

22 Ašsko bylo jedinou částí Čech, do Českého království ostatně plně inkorporovanou teprve v roce 1775, kde neproběhla protireformace a tamní dva (později tři) luterské sbory fungovaly kontinuálně od 16. století až do zrušení Německé evangelické církve po druhé světové válce; tyto sbory si ostatně po celé období 1781–1945/1948 uchovaly i formální autonomii v podobě vlastní superintendence. Podrobněji viz Z. R. NEŠPOR, *Encyklopedie moderních evangelických (a starokatolických) kostelů*, s. 13–14, 56–58; k dějinám ašského sboru Emil HILDEMANN, *Geschichte der evangelischen Kirchengemeinde A. B. Asch*, Asch 1899.

a bez příhany řečeno – „sektářské mentality“.²³ Tak tomu ostatně bylo už i na samotném počátku toleranční doby, kdy se někteří lidoví náboženští učitelé dosavadních tajných nekatolíků a jejich věrní odmítli podřídit autoritě evangelických pastorů, což někde vedlo ke vzniku náboženského sektářství²⁴ a jinde (častěji) k postupné marginalizaci dosavadních vůdců ve prospěch těch „oficiálních“,²⁵ případně k obojímu zároveň. Je přitom otázkou, mohlo-li na tom něco změnit případné povolení dalších evangelických konfesí, jmenovitě obnovené Jednoty bratrské (*Unitas fratrum*),²⁶ k tomu však každopádně nedošlo a třebaže sektářů v důsledku státní i církevní disciplinace a generační výměny postupně ubývalo, někteří jejich potomci ve druhé polovině 19. století rozhojnili počet členů „svobodných“ církví.²⁷ Kde se tyto církve vzaly a jak probíhala jejich institucionalizace?

Oktrojovaná ústava (1849) sice rakouským občanům zaručovala ‚plnou svobodu víry, svědomí, jakož i osobní svobodu‘ (§ 17), právo veřejného kultu však ponechávala pouze státům uznaným konfesím (§ 31),²⁸ což potvrdily také Silvestrovské patenty (1851).²⁹ Teoreticky sice bylo možné žádat o uznání nových náboženských společností, příslušné žádosti však byly šmahem zamítány (v průběhu padesátých a šedesátých let šlo o Nový Jeruzalém, novosalenity, johanity, čisté křesťany, přátele světla, německé katolíky a nazarény),³⁰ přičemž nařízení ministerstva kultu a vyučování

23 K tomu srov. E. TROELTSCH, *The Social Teaching*, s. 993–999; k sociologickému vymezení náboženského sektářství viz Zdeněk R. NEŠPOR – David VÁCLAVÍK a kol., *Příručka sociologie náboženství*, Praha 2008, s. 141–152, 367–376.

24 K této problematice podrobněji Zdeněk R. NEŠPOR, *Víra bez církve? Východočeské toleranční sektářství v 18. a 19. století*, Ústí nad Labem 2004, kde je citována také veškerá starší literatura.

25 Dobrým příkladem může být Tomáš Juren, k němu viz Sixtus BOLOM, *Tomáš Juren. Toleranční doba na Vysočině a hudba srdce*, b.m. 2008, zejména s. 103–162. Nebo srov. Bedřich ŠINDELÁŘ, *Lidový sektář a utopista František Šimáček v Brně 1811–1812*, Brno v minulosti a dnes 7, 1965, s. 64–76.

26 Miroslav HLOUŠEK, *Jednota bratrská a císař Josef II.*, *Jednota bratrská* 30, 1953, č. 8–9, s. 91–92.

27 Markéta MACHOVCOVÁ – Milan MACHOVEC, *Utopie blouznivců a sektářů*, Praha 1960, s. 463–468; Z. R. NEŠPOR, *Víra bez církve*, s. 135–140.

28 Jan M. ČERNÝ, *Boj za právo. Sborník aktů politických ve věcech státu a národa českého od roku 1848*, II. Od rozpuštění sněmu Kroměřížského až do vydání diplomu říjnového, Praha 1893, s. 566–581; zkráceně v Karolina ADAMOVÁ – Ladislav SOUKUP, *Prameny k dějinám práva v českých zemích*, III, Plzeň 1999, s. 24–31.

29 J. M. ČERNÝ, *Boj za právo*, s. 772–778; zkráceně K. ADAMOVÁ – L. SOUKUP, *Prameny k dějinám práva*, s. 32–36.

30 V. BUŠEK, *Historický vývoj*, s. 278; srov. Zdeněk R. NEŠPOR, *Ráj na zemi? Osudy slovenských nazarénů v Uhrách*, *Kuděj. Časopis pro kulturní dějiny* 2003, č. 1, s. 65–77.

č. 53/1859 ř. z. výslovně zakazovalo šíření „jakékoli neuznané nebo nepřípuštěné náboženské společnosti“. Novobratrská misie v severních Čechách, nebo přinejmenším kontakty několika desítek tamních obyvatel s obnovenou Jednotou bratrskou, se tak musely skrýt pod obedienci povolené luterské církve a při ní už zůstaly i později, když došlo k povolení *Unitas fratrum*.³¹ Změnu přinesl zákon č. 68 z května 1874, který umožňoval v podstatě nárokové uznání nových církví a náboženských společností, pokud se k němu kladně vyslovila ministerstva vnitra a kultu a vyučování. Hned po dvou měsících přitom o uznání požádala obnovená Jednota,³² jejíž misionáři již na počátku sedmdesátých let založili formálně sice nepovolené, avšak nijak neprónásledované sbory ve východočeském Potštýně (od roku 1921 Potštejn) a v severočeské Dubé. Ministerstva proti uznání Jednoty nic nenařadila, zvláště když se dobrovolně vzdala nároku na státní dotace, proces schvalování se však zadrhl na souhlasu C. k. vrchní evangelické církevní rady, která se obávala konkurence z této strany. Souhlas vydala až po několika letech projednávání, když zjistila, že nehrozí „nebezpečí přílišné propagace ze strany Jednoty“,³³ která byla jako Evanjelická církev bratrská (v německé verzi *Herrnhuter Brüderkirche*) povolena ministerským výnosem č. 40/1880 ř. z. Překvapivě dřívějšího státního uznání se přitom dostalo starokatolíkům (1877), nehledě na politickou rezonanci starokatolického hnutí, na „nárokové“ státní dotace si však i oni museli počkat – až do posledních měsíců první světové války.

Unitas fratrum zůstala až do pádu Rakouska-Uherska jedinou státem uznanou „svobodnou“ evangelickou církví. Některé další náboženské skupiny sice o státní uznání žádaly, avšak nezískaly je (adventisté),³⁴ zatímco další – většina (svobodní reformovaní, baptisté, tzv. Svobodná evangelická církev) – je přímo odmítali z teologických důvodů. Jak ve zkratce uvádí Bušek, „nechtěly [se] podrobiti státnímu dozoru a zásahům vykonávaným nad uznanými náboženskými společnostmi“,³⁵ takže fungovaly doslova na hraně zákona. Tvořily spolky a nadace podle spolkového zákona (134/1867 ř. z.), ač ten výslovně uváděl, že se nevztahuje na „duchovní řády a kongregace, ... [a] na náboženské společnosti vůbec“, a jejich stoupenci využívali možnosti bezkonfesnosti povolené mezikonfesním zákonem č. 48/1868 ř. z. Z hlediska státu se tedy jednalo o osoby bez vyznání (případně formální

31 V. ZEMAN, *Nekatolíci v Růžové na Děčínsku*, s. 81–84.

32 R. WIERER, *Uznání náboženské společnosti Jednoty bratrské*, s. 6.

33 *Tamtéž*, s. 10.

34 J. PIŠKULA, *Dějiny Církve adventistů*, s. 43.

35 V. BUŠEK, *Historický vývoj*, s. 282.

členy státem uznaných církví), jimž sice mezikonfesní zákon povoloval soukromý „domácí výkon náboženství“, avšak pouze pro rodinné příslušníky a zvané hosty – jejichž bezkonfesnost mohla být příležitostně kontrolována – a s vyloučením dětí, pokud se nenarodily již bezkonfesním rodičům. Záleželo pouze na místních poměrech, zda tato ustanovení, která byla samozřejmě překračována, vedla k faktickému pronásledování nebo nikoli.³⁶

Zrod „svobodných“ církví

Vzhledem k uvedené legislativě byl vznik „svobodných“ církví vlastně vždy nezákonný. První větší skupinou, jež se vydala touto cestou, se ve čtyřicátých letech stali vesničané z Růžové na Děčínsku, kteří nakonec zakotvili v luterské církvi, o málo později se na Náchodsku a v Orlických horách objevilo „bratrstvo beránkové“, jehož kořeny patrně sahají k náboženskému sektářství rané toleranční doby.³⁷ Šlo o sbor „nespokojených“ formálních římských katolíků vedených lidovým náboženským hloubalem Janem Balcarem, který se účastnil evangelických bohoslužeb v kladském Stroužném a zorganizoval kolem sebe kroužek asi třiceti stoupenců, pro něž dělal vlastní (nepovolená) náboženská shromáždění. V polovině padesátých let tato skupina přestoupila k helvetskému vyznání, reformovaný sbor jim však plně nedůvěřoval, proto Balcara odmítl zvolit starším, a reformovaná církev pozitivně nereagovala ani na jeho opakované výzvy, aby se nábožensky „napravila“.³⁸ Pro „balcaráky“ se proto stala pouze jakousi „přestupní stanicí“: hned v roce 1868 z reformované církve vystoupili, protože odmítali „nenapravitelné zlo, panující v církvi státní, způsobené zanedbáváním církevní kázně, [a] pak některé obyčeje vludivší se do církve, pro něž v slovu Božím žádného důvodu není, a které velmi škodlivě účinkují, ... [totiž] přisluhování svátostmi umírajícím, ... zvěstování odpuštění hříchů [z] moci úřadu, kmotrovství při křtu, zpola presbyterni zřízení církve a zpo-

36 Například adventisté se v Praze setkávali s „liberálním nezájmem“ a v Liberci byli tvrdě potlačováni (J. PIŠKULA, *Dějiny Církve adventistů*, s. 38–39), poněkud paradoxně k tomu, že vedení druhého uvedeného města v téže době deklarovalo, že „Liberec nezná žádný rozdíl mezi konfesemi a při všech výročích slavil s evangelií“ (Z. R. NEŠPOR a kol., *Náboženství v 19. století*, s. 175). Paradox je ovšem možná jen zdánlivý: byli-li liberečtí měšťané vstřícní vůči liberálním luteránům, tím spíš jim mohli vadit striktní adventisté.

37 Z. R. NEŠPOR, *Víra bez církve*, s. 147–148.

38 Balcar byl v šedesátých letech horlivým přispěvatelem reformovaných Hlasů ze Siona, kam psal články v obdobném duchu, naposledy zde v roce 1866 diskutoval otázku, může-li být nestudovaný člověk kazatelem (Hlasy ze Siona 6, 1866, č. 22, s. 208–209). K evangelickému časopisectvu této doby viz Zdeněk R. NEŠPOR, *Století evangelických časopisů, 1849–1948. Časopisy v dějinách „lidových“ protestantských církví v Čechách a na Moravě*, Praha 2009.

la hierarchické, a hlavně pak státní patronát, jímž jest královské právo Kristovo z církve vyloučeno.“³⁹

Balcar, který mezi tím začal udržovat styky se svobodným reformovaným sborem ve Vratislavi (ochladnuvší po jeho sňatku se svou dosavadní služkou, svobodnou matkou),⁴⁰ byl v září 1870 ordinován na kazatele holandskou staroreformovanou církví a po roztržce s vratislavským sborem ustavil v Bystrém samostatný sbor „svobodné evanjelické církve“. S pomocí ochranovské Jednoty bratrské, která doufala, že se „balcaráci“ stanou jejími členy, byl v polovině sedmdesátých let zakoupen pozemek, na kterém měl být vybudován hřbitov, nakonec však došlo – tentokrát s finanční pomocí skotské misijní společnosti – k vybudování modlitebny, slavnostně otevřené 15. srpna 1880.⁴¹ Dceřiný sbor této církve vybudoval v Kladně Balcarův žák Václav Pázdrál, který v dubnu 1879 formálně přijal metodismus, současně se však nepřestal hlásit ke „svobodnému evanjelictví“.⁴² Za Balcarova (a Pázdralova) života se naopak nepodařilo formální spojení „svobodných evanjelíků“ s rodícím se svobodným reformovaným hnutím v Praze, neboť Balcar odmítal misionářský kongregacionismus a tvrdil, že jeho sbor zůstává na presbyteriánských základech.⁴³ Spojení umožnilo teprve úmrtí charismatického vůdce (1888), jehož využili pražští svobodní reformovaní, kteří do Bystrého vyslali svého kazatele Josefa Kostomlatského. „Svobodný evanjelický“ sbor, jehož jedním z kazatelů se stal i Balcarův syn, tomuto tlaku nedokázal dlouhodobě vzdorovat a jeho členové ve dvou etapách vstoupili do Svobodné reformované církve, stejně jako Pázdralovi „metodisté“ z Kladna. Spojení bylo dokonáno roku 1892, „staří“ kazatelé přitom byli odstraněni do jiných svobodných reformovaných sborů, aby mu nebránili; znechucený Pázdrál po dvou letech odešel do Spojených států.⁴⁴

Tyto případy, stejně jako ilegální misie *Unitas fratrum*, zůstaly ovšem lokálně i personálně velice omezené. Šlo o nepočetné hloučky věřících, původně římských katolíků nebo reformovaných (v obou případech někdy se sektářskými kořeny), kteří se pod vedením výjimečného lidového náboženského hloubala přiklonili k nějakému novému vyznání, které považovali za „křesťanštější“ než dosavadní konfesi. Mnohem většího rozsahu naproti tomu nabylo pozdější „svobodné“ hnutí uvnitř reformované církve.

39 J. KOSTOMLATSKÝ, *Nejstarší svobodná církev*, s. 21.

40 *100 let ve službě evangelia*, s. 17.

41 *Tamtéž*, s. 16.

42 D. SCHNEEBERGER, *Metodismus*, s. 6–8.

43 *100 let ve službě evangelia*, s. 18. Vysvětlení uvedených pojmů viz níže.

44 Světlo. Listy Jednoty českobratrské 3, 1920, č. 1, s. 12.

Jeho původ sahá do padesátých let 19. století, kdy (znovu) začalo být obvyklé, aby evangeličtí duchovní absolvovali část svých vysokoškolských studií a duchovní přípravy v zahraničí. Většina z nich odtud přicházela jako přesvědčení konfesionalisté, kteří chtěli prohloubit „luterskost“ či „kalvínskost“ českých církví.⁴⁵ Tento postoj však nebyl nikterak v rozporu s úsilím o církevní sociální působení a moderní formy misie, natož s požadavkem na zvroutnění náboženského života. Skotský presbyterianismus, zkušenosti ze Švýcarska a/nebo stáže v sociálních ústavech v pruském Kaiserswerthu kromě nově vzniklého konfesionalního vědomí přinášely také probuzenecké a evangelikální tendence promítající se do úvah o novém církevním zřízení, diakonii, vnitromisijní i vnější kazatelské činnosti. Z vůdčích osobností českého protestantismu druhé poloviny 19. století touto cestou prošel především Václav Šubert,⁴⁶ dlouholetý farář (později i senior) v Krabčicích, který se z původního nacionalistického liberála stal přesvědčeným a velice aktivním „umírněným probuzencem“. V sídle svého sboru založil a vedl církevní sociální a výchovné ústavy a po nějaký čas vydával také Evangelické listy, časopis věnovaný „přátelům svobodné křesťanské práce“.⁴⁷

Když tedy nastupující generace reformovaných duchovních – kromě Šuberta tvořená třeba Janem Janatou, Justem E. Szalatnayem, Heřmanem z Tardy, nebo z mladších Čeněk Duškem, Ludvíkem B. Kašparem či Františkem Šebestou a nakonec i Janem Karafiátem – začala brojit proti dosavadnímu teologickému racionalismu a usilovat o prohloubení evangelické víry, jehož výrazem se stalo oficiální přijetí Heidelberského katechismu (1883), zároveň v různé míře otvírala prostor probuzenectví a s ním spojenému presbyterianismu. Po skotském vzoru to znamenalo úsilí o budování důsledně svobodné a samosprávné církve, v níž by měli velké slovo laici – starší (presbyteri) jednotlivých sborů. Současně přitom mělo dojít k odstátnění církve, které by tuto svobodu umožnilo. Kromě několika tiskových polemik, které měly dokládat zakotvenost takového uspořádání v tradici české reforma-

45 Příkladem par excellence může být východočeský senior a. v. (na sklonku života nakrátko také superintendent nově zřízené Východočeské, tj. českojazyčné superintendence této církve) Karel E. Lány, k němuž viz Rudolf RÍČAN, *Mladá léta Karla Eduarda Lányho. Několik pohledů do dějin českého evangelictví v minulém století*, Praha 1935; TÝŽ, *Životní dílo Karla Eduarda Lányho. Z historie českého luterství 19. století*, Praha 1938.

46 Čeněk VÁŠA, *Václav Šubert. Životopisný nástin*, Krábšice pod Řípem [Krabčice] 1897; Č. D.[UŠEK], *Vzpomínky na d. p. sen. V. Šuberta*, *Evanjelické listy* 3, 1885, č. 5, s. 37–38; č. 6, s. 49–50; *Václav Šubert a Jan Beneš*, *Kalendář Orloj* 14, 1886, s. 37–39.

47 Z. R. NEŠPOR, *Století evangelických časopisů*, s. 75–78.

ce,⁴⁸ se modernisté střetli s tradičněji orientovanými faráři na třetím konventu Čáslavského seniorátu reformované církve v roce 1877. Konventu předložili návrh nového, tzv. čáslavského zřízení církve, podle něhož: „Církev se měla spravovat úplně samostatně, bez církevní rady, měla být postavena na určitý základ konfesijní a měla v ní být zavedena náležitá kázeň.“⁴⁹ Konvent velkou většinou návrh přijal, k jeho uplatnění v praxi však nakonec nedošlo pro odpor C. k. vrchní evangelické církevní rady a také umírněnější a tradicionalističtější moravské větve reformované církve. Návrh čáslavského zřízení byl definitivně odmítnut o dvanáct let později, v říjnu 1889 na generálním synodu rakouských reformovaných evangelíků, respektive císařovým podpisem „staronového“ církevního zřízení po dalších dvou letech.⁵⁰

Pád snahy o presbyteriální zřízení reformované církve sice vyvolal nakvašenou reakci některých jejích protagonistů – Dušek v této souvislosti dokonce vyzýval k tomu, aby celé sbory vystupovaly ze „státní“ církve!⁵¹ –, faráři se však rychle přizpůsobili. Heřman z Tardy zůstal členem „nenáviděné“ C. k. vrchní evangelické církevní rady, Janata, Szalatnay, Šubert a nakonec i Dušek se stali seniory a někdy dokonce i superintendenty podle zřízení, které sami druhdy odmítali. Jejich vliv na českou (ne moravskou) církev h. v. přitom zůstal obrovský, svou pozornost však obrátili k dosažitelnějším metám „svobodné“ církevní práce – diakonii (Šubert), školám (Dušek, Šebesta), vydávání evangelizačních časopisů a knih (Dušek, Kašpar, Šubert). Tím vším zůstali blízcí laikům, kteří vzali independentistické snahy „příliš“ vážně a se „státní“ církví už z náboženských důvodů nechtěli mít nic společného, nebo byli v tomto směru ovlivněni zahraničními kongregacionistickými a dalšími misijnáři. Šubertovy Evangelické listy proto navzdory dobovému konfesionalismu podporovaly jakékoli evangelické sociální, výchovné a misijní úsilí, i pokud nepocházelo přímo z reformované církve.⁵² Když však byl jejich vydavatel přímo vyzván k opuštění „nepolepšitelné“ státní církve, odmítl.⁵³

48 Srov. např. Hlasy ze Siona 7, 1867, č. 2, s. 11–13; č. 3, s. 23–25. Na podporu svého stanoviska Dušek později založil nový časopis Jednota, k tomu viz Z. R. NEŠPOR, *Století evangelických časopisů*, s. 66–70.

49 Rudolf ŘÍČAN, *Od úsvitu reformace k dnešku*, Praha 1947, s. 325; srov. Antonín FRINTA (ed.), *Čeněk Dušek. Osobnost a výběr z jeho prací*, Praha 1933, s. 4–7. Průběh konventu je popsán v Hlasy ze Siona 17, 1877, č. 12, s. 89–81; č. 13, s. 100–101; č. 14, s. 106–107.

50 *Císařský patent ze dne 8. dubna 1861. Zřízení evangelické církve ze dne 9. prosince 1891 ve znění platném od vyhlášení změn Nejvyšším rozhodnutím ze dne 11. července 1913 zeměpanský potvrzených, a jiné*, Vídeň 1913.

51 Jednota 6, 1891, č. 11, s. 161–162, 176.

52 Z. R. NEŠPOR, *Století evangelických časopisů*, s. 78.

53 *100 let ve službě evangelia*, s. 13.

„Probuzení“ laici naproti tomu naslouchali misionářům vyslaným americkými kongregacionisty – nejvýznamnějším z nich byl A. W. Clark, který fakticky řídil českou misii až do první světové války – a původní presbyterianismus přetavili do skutečného kongregacionismu, tedy požadavku teologické a ústavní samostatnosti jednotlivých sborů, nezávislých nejen na státu, ale i na jakýchkoli vyšších církevních orgánech.⁵⁴ Poté, co zástupci mezinárodní Evangelikální aliance u císaře vymohli větší volnost pro členy státem neuznaných církví, byla v květnu 1880 svolána schůze diskutující rozchod s církví h. v. A poněvadž nedospěla k žádnému určitému závěru, na počátku června se konala druhá schůze, jež už rozkol posvětila.⁵⁵ Z (malé) části reformovaných se tak stali svobodní reformovaní, soudící, že „existence naší církve je ... jakýmsi protestem k církvím stávajícím, jinak nebylo by jí třeba“.⁵⁶ Reformovaní duchovní to ovšem považovali za zradu,⁵⁷ takže nyní už mohlo naplno zaznít, na co Bedřich V. Košut (sám rozhodně nemilovaný většinou tehdejších českých reformovaných)⁵⁸ kdysi upozorňoval v souvislosti s obnovenou Jednotou: „A kdo byl ten tele, jenž je do Čech pozval?“⁵⁹ Vstup nových evangelických církví do českého prostoru a jejich počáteční podpora ze strany (některých představitelů) církví etablovaných vedly k secesím, které poškozovaly především právě „státní“ evangelické církve.

Hnutí vedoucí ke vzniku svobodné reformované církve v sobě přitom spojovalo probuzenecké prvky s nábožensky legitimizovaným odporem vůči „světu“ a „kompromisům“ s ním, jakož i sektářský kult „význačných osobností“ nadaných charismatem a vůdčími schopnostmi, jejichž osobní náboženská autorita pramenila z vlastní konverze, nikoli z institucionálních zdrojů. „Svobodná“ církev přitom zdůrazňovala osobní oddanost Kristu a z ní plynoucí aktivní křesťanskou práci v každodenním životě, zejména veliké misijní úsilí spojené s přísnou sborovou kázní.⁶⁰ Teologicky se napro-

54 A. ADLOF, *Nástin dějin svobodných církví*, s. 51n.

55 *100 let ve službě evangelia*, s. 23; T. Č. ZELINKA, *Přehled dějin svobodné reformované církve*, s. 17.

56 A. ADLOF, *Nástin dějin svobodných církví*, s. 164.

57 Srov. Hlasy ze Siona 28, 1888, č. 7, s. 55–56.

58 Zdeněk R. NEŠPOR, *S čím se evangelíci nechlubí. Neprobádané stránky dějin českých protestantských církví v 19. a na počátku 20. století*, in: Pavol Mačala – Pavel Marek – Jiří Hanuš (eds.), *Církev 19. a 20. století ve slovenské a české historiografii*, Brno 2010, s. 59–74, zde s. 67–72. Ze starší literatury, která ovšem mnohé rozpory zastírala, srov. Josef LUKÁŠEK, *Bedřich Vilém Košut a náboženské poměry v revoluční době r. 1848 a za vlády absolutismu*, Praha 1927; Ladislav KOŠUT, *Benjamin Košut. Jeho dílo a zápasy na poli české reformace*, Praha 1935.

59 Ilustrovaný evangelický věstník 3, 1867–1868, č. 24, s. 370–372.

60 *Pravdivé slovo*, zejména s. 29–53.

ti tomu s výjimkou požadavku kongregacionismu nijak neodlišovala od církve reformované, takže její kazatelé zpočátku užívali přísně kalvínský Westminsterský katechismus, třebaže postupně docházelo k úpravám plynoucím z vnitrocírkevních diskusí. Dlouhé debaty byly vedeny například o křest v dětství či v dospělosti, přičemž církev nakonec přijala kompromisní postoj umožňující obojí, nebo o připouštění věřících k večeři Páně, kdy nakonec zvítězilo rigoristické stanovisko umožňující účast pouze obráceným a (viditelně) bezhříšným. Také původní kongregacionismus podtrhující samostatnost a svrchovanost jednotlivých sborů byl nakonec v roce 1904 zmírněn zavedením církevního výboru.⁶¹ Trvale velký důraz byl naproti tomu kladen na sociální působení: od osmdesátých let 19. století Svobodná reformovaná církev spravovala dům pro padlé dívky Domovina (do roku 1901), později nahrazený církevním sirotčincem ve Chvalech (1908), a pokusila se také o oslovení českých emigrantů ve Vídni, na Volyni a v Banátu.⁶²

Třebaže největší část rozkolníků zůstala věrná „svobodné“ církvi, která se v českém prostředí stala největší představitelkou svobodného protestantismu, neobešlo se to bez vnitřních pnutí a dalších secesí, jež opět katalyzovaly především zahraniční misie. Baptistická misie Augusta Meereise tak ovlivnila Balcarova přímého žáka Jindřicha Novotného, který byl sice roku 1884 ordinován jako kazatel Svobodné reformované církve, hned následujícího roku však byl v Lodži znovu pokřtěn a stal se hlasatelem „u víře pokřtěných křesťanů“ – baptistů.⁶³ S Novotným Svobodnou reformovanou církev opustilo několik jednotlivců, zatímco další členy baptistická církev nacházela mezi nábožensko-sociálně nespokojenými evangelíky i římskými katolíky, obdobně – byť v mnohem menším rozsahu – jako rostlo nonkonformistické hnutí v západoevropských zemích. Z těchto zdrojů čerpali také adventisté,⁶⁴ otevření bratři a metodisté. První uvedení se v Čechách, na Moravě a ve Slezsku objevili již v devadesátých letech 19. století a v rámci Spolku křesťanských mužů a žen, založeného v dubnu 1908 (ve Slezsku o rok později a na Moravě roku 1910), zorganizovali několik desí-

61 T. Č. ZELINKA, *Přehled dějin svobodné reformované církve*, s. 45–48.

62 *Tamtéž*, s. 35–36; k misii v Banátu podrobněji Zdeněk R. NEŠPOR – Martina HORNOFOVÁ – Marek JAKOUBEK, *Čeští nekatolíci v rumunském Banátu a v Bulharsku*, Část druhá: Rozkol na Svaté Heleně a další náboženský vývoj obce, Lidé města. Revue pro etnologii, antropologii a etologii komunikace 4, 2000, s. 112–141.

63 *100 let života víry*, s. 77–79; V. HENDRICH, *Počátek historie baptistů*, s. 7–13; ze strany Svobodné reformované církve srov. A. ADLOF, *Nástin dějin svobodných církví*, s. 146–151. První baptistické misie se přitom v českých zemích objevily již v padesátých letech 19. století.

64 Proto nijak nepřekvapuje jejich odmítání ze strany etablovaných evangelických církví, např. Evanjelické hlasy 3, 1915, č. 5, s. 43–47.

tek, později stovek věřících, hlavně mezi německojazyčným obyvatelstvem.⁶⁵ Jak uvádí Piškula, setkávali se ovšem s jednoznačným odporem majority: „V denním tisku byl obraz adventismu ... velice nelichotivý. Označení se pohybovala od běžné ‚sektý‘ až po ‚poloviční šilence‘. ... Odmítavý postoj společnosti ještě daleko více podpořil tendence adventismu směrem k odmítání společnosti a k izolaci od ní.“⁶⁶

Lépe se přitom nevedlo ani českým „náboženským hledačům“, jejichž vůdci obvykle vystřídalí několik nonkonformistických skupin, v každé z nich zanechavše část svých příznivců. Například první český hlasatel skutečného metodismu, Václav Cejnar, pocházel z reformovaného sboru v Černilově (kdysi ovlivněného náboženským sektářstvím), pak se stal členem Svobodné evangelické, respektive Svobodné reformované církve a působil jako její kazatel ve Štýrském Hradci a Vídni, až roku 1905 odešel do Spojených států. V Americe si „vyzkoušel“ jak metodismus, tak presbyterianismus a dokonce unitářství, během svého šestiletého „metodistického období“ nicméně inicioval misijní práci mezi českými emigranty v Texasu a ti potom zorganizovali výraznější metodistickou misii do Československa po první světové válce.⁶⁷ Podobně jeden ze zakladatelů moravského baptizmu, Norbert Fabián Čapek, během pobytu ve Spojených státech poznal tamní unitářství a po epizodě s neinstitucionalizovaným Svobodným bratrstvím zorganizoval českou unitářskou obec, zatímco Alexandr Sommer-Battěk hlásal „nové, skutečné křesťanství“ prostřednictvím Volného sdružení klasů.⁶⁸ Unitáři (a Církev československá /husitská/) přitom byli jediní, kdo se přímo dovolávali (údajných) kořenů svého náboženského přesvědčení v dávném sektářství toleranční doby,⁶⁹ na „pravou“ tradici české reformace nicméně odkazovali úplně všichni; po první světové válce k tomu obvykle ještě přibýlo „následování“ Masarykova „náboženství humanity“. Cesty k „pravé“ víře přitom vedly velice různými směry a odbočkami, takže brzy začalo být nutné vydávat jakési „příručky pro nábožensky hledající“, aby se v záplavě nových církevních a implicitně náboženských forem vůbec vyznali – a mohli si vybrat tu, jež jim osobně vyhovovala.⁷⁰ Existencí tohoto sice

65 J. PIŠKULA, *Dějiny Církve adventistů*, s. 26–45.

66 *Tamtéž*, s. 45.

67 D. SCHNEEBERGER, *Metodismus v Československu*, s. 10–15.

68 Josef KUBALÍK, *Nekatolíci v Čechách a na Moravě*, Fryštát 1947, s. 117.

69 Jaroslav ŠÍMA, *„Deisti“, předchůdcové československého unitářství*, Náboženská revue ČČS 8, 1936, s. 177–179, 257–261, 403–404; Norbert F. ČAPEK – Karel J. HAŠPL – Jaroslav ŠÍMA, *Tvůrčí náboženství. Příspěvek čs. unitářů k ideové orientaci*, Praha 1937.

70 Josefina MAREČKOVÁ, *Duchovné prúdy v našej republike*, I–II, Bratislava 1924.

marginálního, ale na straně nabídky značně širokého „náboženského trhu“ česká společnost výrazně předběhla vývoj v jiných evropských zemích.⁷¹

Rozšiřování „svobodného“ protestantismu

Určení rozsahu a sociálního vlivu „svobodného“ evangelictví je značně komplikované, protože Rakousko-Uhersko až do svého pádu rozhodně nebylo státem, který by umožňoval plnou svobodu volby náboženského vyznání a řada nestátních církví na tomto charakteru ostatně trvala i později, čímž komplikovala práci jak dobovým statistikům, tak pozdějším historikům. Členství v nepovolených náboženských komunitách se prolínalo s formální církevní příslušností k etablovaným vyznáním a jen někteří se rozhodli „stvrdit je“ výstupem a bezkonfesností – na druhou stranu však platilo, že až do počátku 20. století většina tzv. bezkonfesních byla spojena právě s nepovolenými církvemi a skutečných ateistů mezi nimi bylo mnohem méně. Důvodem přitom nebyl jen oportunismus: členstvo „svobodných“ církví bychom mohli z nábožensko-sociálního hlediska připodobnit k soustředným kruhům tvořeným „tvrdým jádrem“ a stále volněji přidruženými (občasnými) stoupenci, jejichž počet narůstal se vzdáleností od „tvrdeho jádra“ a souvisejícím poklesem vazeb na skupinu i (ne vždy přímých) povinností z nich plynoucích. Jinak řečeno, „svobodné“ církve důležitým způsobem ovlivňovaly mnohem širší prostředí, než kolik bylo jejich „řádných“ členů, zjištěných prostřednictvím dobových sčítání lidu (Tabulka 1 a 2). Podrobnější informace (a také větší množství zaznamenaných církví, včetně státem neuznaných)⁷² ovšem přináší teprve poslední

71 Toto tvrzení má samozřejmě jenom relativní platnost, neboť široká škála nonkonformistických církví se uplatnila i v řadě zemí západní Evropy, respektive zejména v některých specifických oblastech – typicky kupříkladu v údolí řeky Wupper (nynější Wuppertal a okolí), které bylo již v 60. letech 19. století pověstné svým „sektářstvím“ – viz např. Česko-bratrský hlasatel 1, 1868–1869, č. 1, s. 1–3, zde s. 3; moderní historickosociální rozbor přináší W. E. HEINRICHS, *Freikirchen*. „Celonárodní“ rozšíření širokého spektra „svobodných“ církví, třebaže jen v řádu procent populace, bylo nicméně ještě i v období po první světové válce skutečně českou zvláštností, kterou sice britský nonkonformismus předčil svým rozsahem (i sociálním významem), avšak nikoli vnitřní mnohostí.

72 Sčítání lidu (do roku 1950 včetně) důsledně zaznamenávala formální církevní příslušnost, přičemž uvedení „nesprávného“ vyznání mohlo být dokonce soudně trestáno; je ovšem nepravděpodobné, že by k tomu skutečně docházelo. Faktickým důsledkem byly „přestupové vlny“ před censy v letech 1921 a 1930, které musely být místy řešeny zřízením zvláštních „přestupových kanceláří“; k tomu srov. např. Václav SEKERA, *Náboženské přesuny na Ostravsku*, Sociální problémy 2, 1932, č. 1, s. 1–25; E[mil] ČAPEK, *Politická příručka ČSR. Sociologická studie*, Praha 1931, s. 25–28, 195–199. Znamenalo to ovšem, že s výjimkou cizinců bylo možné volit jenom mezi státem uznanými konfesemi a stavem bez vyznání, k němuž se hlásila velká část

rakousko-uherské sčítání lidu z prosince 1910, respektive jeho srovnání s prvním československým censem v únoru 1921.⁷³

Kromě postupného nárůstu členstva těchto náboženských skupin přitom stojí za zmínku jejich různý rozmach v jednotlivých zemích: stejně jako v případě osob bez vyznání (jak už bylo řečeno, obě kategorie se prolínaly) byl jejich podíl nejvyšší a nejrychleji rostoucí v Čechách, za nimiž následovalo rakouské Slezsko a teprve s velkým odstupem Morava. Částečně to bylo způsobeno orientací zahraničních misí (např. američtí misionáři se přednostně usazovali v Praze, a proto silněji působili na české prostředí, do rakouského Slezska zase doléhaly vlivy z pruského Slezska), důležitější však zřejmě byly sociální rozdíly mezi jednotlivými zeměmi. Česká (a částečně i slezská) společnost byla mnohem výrazněji zasažená působením modernizačních změn, včetně postupujícího odcírkevnění, což vyvolávalo reakci v podobě určitého růstu striktnějšího „svobodného“ církevnictví, zatímco na Moravě tento pohyb následoval o dost později a ve slabší míře.⁷⁴ Vysvětlení rozvoje „svobodných“ církví jakožto negativní reakce na modernizaci odpovídá i podrobnější analýza oblastí, kde se uchytily, nejde nicméně o absolutní závislost – zejména zpočátku byly neméně důležité místní podmínky, které mohly ústit v náboženské sektářství i v relativně zaostalých venkovských oblastech. Totéž ovšem platilo také *vice versa*. V rakouském Slezsku, respektive mezi tamními evangelíky a. v., existovalo silnější konfesionální vědomí než v Čechách a přestože i zde se na počátku 20. století objevilo poměrně významné evangelizační, ne-li přímo evangelikální hnutí podnícené zahraničními misemi, v tomto období nevedlo k secesi z luterské církve.⁷⁵

V zásadě lze říci, že „svobodné“ evangelictví bylo především městskou záležitostí. Přinejmenším částečně oslovovalo nově příchozí do měst, kteří

členů nepovolených církví. Možnost, že se cizinci hlásili ke svým církvím, větší laxnost sčítacích komisařů (resp. jejich zájem na zjištění reálného konfesionálního rozdělení společnosti) i asertivita členů neuznaných náboženských skupin vedly k tomu, že se k nim ve sčítání lidu 1921 a částečně již 1910 nehlásili zdaleka jenom cizinci – všechny členy těchto církví sčítání ovšem zcela jistě nezaznamenalo.

73 Srovnání ovšem musí brát ohled na masivní přestupové hnutí po první světové válce, organizační změny etablovaných církví a samozřejmě také na změny územní: ztrátu poloviny Těšínska a připojení Hlučínska a Valticka.

74 Srov. Zdeněk R. NEŠPOR, *Brněnský výzkum religiozity z roku 1930: současná interpretace*, Religio. Revue pro religionistiku 15, 2007, č. 1, s. 87–108, kde je uveden proces sledován především na vývoji členstva Církve československé (husitské).

75 Herbert PATZELT, *Geschichte der evangelischen Kirche in Österreichisch-Schlesien*, Dülmen 1989, s. 176n.; Oskar WAGNER, *Mutterkirche vieler Länder. Geschichte der Evangelischen Kirche im Herzogtum Teschen 1545–1918/20*, Wien–Köln–Graz 1978, s. 432–454.

Tabulka 1: Členové „svobodných“ církví a osoby bez vyznání v českých zemích podle sčítání lidu 1880 a 1900⁷⁶

Vyznání / církev	1880						1900					
	Čechy		Morava		Slezsko		Čechy		Morava		Slezsko	
	počet	%	počet	%	počet	%	počet	%	počet	%	počet	%
Jednota bratrská	n.a.	n.a.	n.a.	n.a.	n.a.	n.a.	488	0.08	53	0.02	6	0
Neuznané církve	320	0.06	62	0.03	8	0.01	1147	0.18	82	0.03	16	0.02
Bez vyznání	889	0.16	122	0.06	103	0.18	1894	0.30	282	0.12	126	0.19
Celkem	1209	0.22	184	0.08	111	0.20	3529	0.56	417	0.17	148	0.22

Tabulka 2: Rostoucí počet a podíl členů „svobodných“ církví a osob bez vyznání v českých zemích podle sčítání lidu 1910 a 1921⁷⁷

Vyznání / církev		1880						1900					
		Čechy		Morava		Slezsko		Čechy		Morava		Slezsko	
		počet	‰	počet	‰	počet	‰	počet	‰	počet	‰	počet	‰
Jednota bratrská		891	0.13	122	0.05	9	0.01	3634	0.54	206	0.08	23	0.03
Neuznané církve	Svobodná ref. církev / Jednota česko-bratrská	n.a.	n.a.	n.a.	n.a.	n.a.	n.a.	4534	0.68	458	0.17	44	0.06
	Baptismus / Bratrská jednota Chelčického	n.a.	n.a.	n.a.	n.a.	n.a.	n.a.	715	0.11	279	0.10	16	0.02
	Metodismus / Metodistická episkopální církev	n.a.	n.a.	n.a.	n.a.	n.a.	n.a.	1445	0.22	9	0	0	0
	Anglikánství	173	0.03	53	0.02	12	0.02	189	0.03	37	0.01	8	0.01
	Jiné	1500	0.22	186	0.07	7	0.01	1612	0.24	331	0.12	739	1.10
Bez vyznání		11204	1.66	1094	0.42	683	0.90	658084	98.67	49026	18.41	9405	13.99
Celkem		13768	2.03	1455	0.55	711	0.94	670213	100.49	50346	18.91	10235	15.23

76 Die Ergebnisse der Volkszählung vom 31. Dezember 1880... 2. Heft (*Oesterreichische Statistik*, I/2), Wien 1882, s. 118–119; Die Ergebnisse der Volkszählung vom 31. Dezember 1900... 1. Heft (*Oesterreichische Statistik*, LXIII/1), Wien 1902, s. 130–131; vlastní výpočty. Podíly jsou uváděny ve validních procentech vztažených k celku populace.

77 Die Ergebnisse der Volkszählung vom 31. Dezember 1910... 1. Heft (*Österreichische Statistik*, Neue Folge I/1), Wien 1912, s. 94–95; *Náboženské vyznání obyvatelstva podle výsledků sčítání lidu v letech 1921–1991*, Praha 1995, s. 7–42; vlastní výpočty. Podíly jsou uváděny ve validních procentech vztažených k celku populace.

přišli o své církevní kořeny, respektive tu jejich část, která tento stav i faktické odnáboženštění svého okolí nesla úkorně. Uchycení „svobodných“ sborů v městském prostředí bylo každopádně snazší nebo přinejmenším úspěšnější, k tomu se ještě na následujících stránkách vrátíme.

Opačnou, ovšem neméně problematickou strategií je využití vnitrocírkevních statistik, které jsou relativně přesné (hodnověrné) v případě obnovené Jednoty bratrské, ale velice problematické u jiných církví – kromě jejich ilegálního charakteru, který umožňoval jenom částečnou evidenci, jde také o to, že za „řádné“ členy církví byli jejich sympatizanti mnohdy považováni teprve v případě, kdy došlo k jejich vnitřní konverzi, nehledě na jejich formální nábožensko-skupinové zakotvení. Delší časové řady jsou nadto dostupné pouze v případě *Unitas fratrum* a do jisté míry Svobodné reformované církve (Tabulka 3), zatímco pro menší neuznané náboženské skupiny jsou kvantitativní údaje k dispozici až pro období počátků první Československé republiky.⁷⁸ Při vědomí mnohem menšího předválečného rozsahu jednotlivých náboženských skupin lze jen čistě ilustračně uvést data z dvacátých let 20. století. Podle Müllera v českých zemích v roce 1925 vedle již uvedených církví působila také Bratrská jednota Chelčického (baptisté) s asi 1500 členy v 50 sborech, metodisté s asi 10 000 členy ve 25 sborech a zcela marginální adventisté a otevření bratří.⁷⁹ Evangelický Jubilejní almanach-schematism, zpracovaný Kostnickou jednotou na přelomu let 1927–1928, uváděl šest sborů s 7122 členy Jednoty bratrské, 32 sborů s 6530 členy Jednoty česko-bratrské (někdejší Svobodné reformované církve), deset sborů s 1198 členy Bratrské jednoty Chelčického, 31 kazatelských obvodů s 10 237 členy metodistické církve, 32 sborů s 1308 členy adventistické církve, jeden sbor s asi 100 členy Nové církve křesťanské (swedenborgiáni) a zcela marginální Boží děti, otevřené bratry, kvakery a Nový Jeruzalém.⁸⁰

78 Důvodem je také to, že misijní organizace působící v českých zemích byly součástí širších celorakouských či středoevropských církevních struktur, takže i když jsou dostupné statistické údaje (což zdaleka neplatí ve všech případech), je tomu tak právě jen pro tyto širší celky. Příkladem mohou být precizně zpracované výroční zprávy adventistické církve, které jsou dnes již dostupné na URL: www.adventistarchives.org.

79 Václav MÜLLER, *Náboženské poměry v Československé republice*, Praha 1925, s. 71.

80 *Jubilejní almanach-schematism československého evangelictva v ČSR*, Praha 1928, s. 86, 89, 93–94, 96–98, 99, 103–105, 106–107.

Tabulka 3: Počet sborů a členů obnovené Jednoty bratrské a Svobodné reformované církve, 1900–1921⁸¹

rok	Jednota bratrská		Svobodná ref. církev / Jednota česko-bratrská		zdroj
	Počet sborů	Počet členů	Počet sborů	Počet členů	
1886	2	313	n.a.	n.a.	Kalendář Sion 1887, s. 110.
1887	2	316	n.a.	n.a.	Kalendář Sion 1888, s. 100.
1899	2	571	11	1352	Kalendář Orloj 1900, s. 108.
1900	2	624	12	1446	Kalendář Orloj 1901, s. 116.
1901	2	717	18	1652	Kalendář Orloj 1902, s. 120; Kalendář Hus 1902, s. 168–169.
1902	3	764	n.a.	n.a.	Kalendář Orloj 1903, s. 130.
1903	3	852	n.a.	n.a.	Kalendář Orloj 1904, s. 118.
1904	3	895	n.a.	n.a.	Kalendář Orloj 1905, s. 115.
1905	4	957	n.a.	n.a.	Kalendář Orloj 1906, s. 133.
1906	4	1009	22	1772	Kalendář Orloj 1907, s. 109; Kalendář Kostnické jednoty 1907, s. 143–145.
1907	5	1009	n.a.	n.a.	Kalendář Orloj 1908, s. 108.
1908	5	1104	n.a.	n.a.	Kalendář Orloj 1909, s. 105.
1909	5	1127	n.a.	n.a.	Kalendář Orloj 1910, s. 108.
1910	6	1155	n.a.	n.a.	Kalendář Orloj 1911, s. 112.
1911	6	1201	n.a.	n.a.	Kalendář Orloj 1912, s. 108.
1912	6	1224	n.a.	n.a.	Kalendář Orloj 1913, s. 107.
1913	6	1277	n.a.	n.a.	Kalendář Orloj 1914, s. 107.
1914	6	1268	n.a.	n.a.	Kalendář Orloj 1915, s. 108.
1915	6	1299	n.a.	n.a.	Kalendář Orloj 1916, s. 111.
1916	6	1296	n.a.	n.a.	Kalendář Orloj 1917, s. 78–79.
1917	6	1315	n.a.	n.a.	Kalendář Komenský 1918, s. 109.
1918	6	1336	n.a.	n.a.	Kalendář Komenský 1919, s. xi.
1919	6	1331	n.a.	n.a.	Kalendář Kalich 1920, s. vi.
1920	8	1896	n.a.	n.a.	Kalendář Kalich 1921, s. 89.
1921	12	3863	30	cca 8000	Müller, s. 61–62, 71.

81 Data jsou čerpána z příslušných evangelických kalendářů (k tomuto prameni viz Zdeněk R. NEŠPOR, *Evangelické kalendáře v „dlouhém“ 19. století*, Český lid 97, 2010, s. 113–143), resp. z příručky Václav MÜLLER, *Náboženské poměry v Československé republice*, Praha 1925. Vlastní výpočty nezahrnující případné další sbory a církevníky mimo území českých zemí.

S výjimkou poválečného přestupového hnutí, v němž se z malých církví razantně uplatnili především metodisté se svými kazatelskými stany, byl růst „svobodného“ protestantismu sice setrvalý, avšak jen velice pozvolný a z celospolečenského hlediska marginální. Docházelo k němu v zásadě dvojím způsobem: (1.) skupinovými konverzemi na venkově, a (2.) misijní prací ve městech.

(Ad 1). Již vznik prvních sborů „svobodných“ církví měl obvykle povahu hromadné konverze několika desítek dosavadních členů etablovaných církví pod vedením konkrétní osobnosti a tento charakter si hnutí na venkově udrželo velmi dlouho. Aby k příklonu ke „svobodnému“ evangelictví mohlo dojít, bylo třeba mít vůdce, který svým náboženským přesvědčením oslovoval širší společenství a současně dokázal zorganizovat jeho přechod k jiné konfesi, obvykle v souvislosti s dalšími lokálními faktory nábožensko-sociální nespokojenosti. Známým a široce diskutovaným případem byl přechod části tolerančního reformovaného sboru ve Strmýchách ke Svobodné reformované církvi, na kterém měl lví podíl učitel Jan Hochman, který se po problémech s vlastní církevní vrchností raději obrátil ke konkurenci.⁸² Rozhodně se však nejednalo o jediný případ, protože vinou „přetahování členů“ přišla již dříve reformovaná církev o několik kazatelských stanic – např. v německojazyčné Chcebuzi a Litoměřicích⁸³ – a k podobnému vývoji vedly vnitrosborové problémy ve valašské Hrubé (dnes Velké) Lhotě a v několika dalších sborech na Valašsku a ve východních Čechách. Svéráznou výjimkou mezi venkovskými sbory byl jenom jihočeský Husinec, kde došlo ke konverzi a budování svobodného reformovaného sboru „shora“: symbolický význam rodiště M. Jana Husa byl natolik velký, že církev věnovala kromobyčejné úsilí oslovení tamních římských katolíků ve prospěch jejich „upamatování“ na husitské tradice a touto cestou se jí podařilo vytvořit jakési „lokální přestupové hnutí“ ještě před vznikem Československa. Také sborový dům v Husinci byl příznačně vybudován „co nejbliž“ údajnému rodnému domku M. Jana Husa.

(Ad 2). Mnohem častějším případem byly konverze v důsledku působení misionářů „svobodných“ církví ve městech. „Svobodné“ církve dokázaly pružně reagovat na postupující urbanizaci, která české země razantně zasáhla v poslední čtvrtině 19. století, přičemž do městského prostředí přiváděla také mnohé evangelíky, dosud žijící převážně na venkově. Luterská a kalvín-

82 Celý případ je podrobně, ačkoli velice stranicky, popsán: A. ADLOF, *Začátky svobodné reformované církve ve Strmýchách*; z opačné strany k tomu srov. Zdeněk SOUŠEK, *Dějiny evangelického sboru ve Strmýchách*, Pelhřimov 2003, s. 23–25.

83 Hus 4, 1892, č. 2, s. 29.

ská církev na urbanizaci sice reagovaly rychleji než církve římskokatolická, avšak přesto z organizačních důvodů nikoli dostatečně, v případě luteránů navíc vznikaly problémy stran jazykové orientace městských sborů (obvykle došlo k časnějšímu založení německojazyčného sboru a. v., který pak z ekonomických důvodů usilovně bránil vzniku kazatelské stanice či sboru téže církve českého jazyka a leckdy i stanicím/sborům reformovaným). „Svobodné“ církve se kvůli svému charakteru s ničím podobným nepotýkaly, byly s to oslovovat dezorientované, případně i se stávajícími církvemi nespokojené migranty do měst, a protože disponovaly aktivním členstvem (a dotacemi ze zahraničních zdrojů), mohly udržovat relativně malé komunity věřících. Jejich kazateli byli buď misionáři, jejichž příjmy pocházely odjinud, nebo laičtí pracovníci, kteří se nemuseli vysokoškolsky vzdělávat a vedle sborové služby pracovali v občanském zaměstnání, což podstatnou měrou snižovalo provozní náklady. Kromě Prahy, která byla centrem všech misíí s výjimkou obnovené Jednoty bratrské, pronikli misionáři také do řady dalších měst, zpočátku často jako evangeličtí učitelé, kteří budovali „neoficiální“ kazatelské stanice.⁸⁴ K rozkolu v podobě přihlášení (části) takto vzniklého sboru ke „svobodné“ církvi obvykle došlo až po určitém čase, nebo když si misionáři začali osobovat příliš velké pravomoci, což zákonitě vyvolávalo odpor „mateřské“ církve.⁸⁵ V omezenější míře se misie uplatnily také v monokonfesním římskokatolickém prostředí, především v jižních Čechách.

Sbory „svobodných“ církví před první světovou válkou ukazuje Obrázek 1, z více než osmdesáti procent přitom šlo o sbory městské. Současně platilo, že jejich velká většina (opět víc než osmdesátiprocentní) vznikla v nábožensky smíšených oblastech, a to především na úkor obou (relativně) velkých evangelických církví. Naproti tomu nacionální hnutí, které v téže době ovládlo obě etablované církve a v případě luteránů vedlo také k podstatným organizačním změnám,⁸⁶ se „svobodných“ církví prakticky nedotklo. Jejich „nezájem o (zkažený) svět“ překonával nacionální záští, takže v rámci Jednoty bratrské, Svobodné reformované církve, adventistické i baptistické církve vedle sebe bezproblémově působili kazatelé a sbory obou (resp. v českém Slezsku tří) zemských jazyků, případně sbory jazykově smíšené. Jejich poměr byl v období první světové války čtyři české ku dvěma německým sborům v případě *Unitas fratrum*, tři ku třinácti⁸⁷ v pří-

84 Viz např. Hlasy ze Siona 9, 1869, s. 36, 44–45; 12, 1872, s. 14, 135.

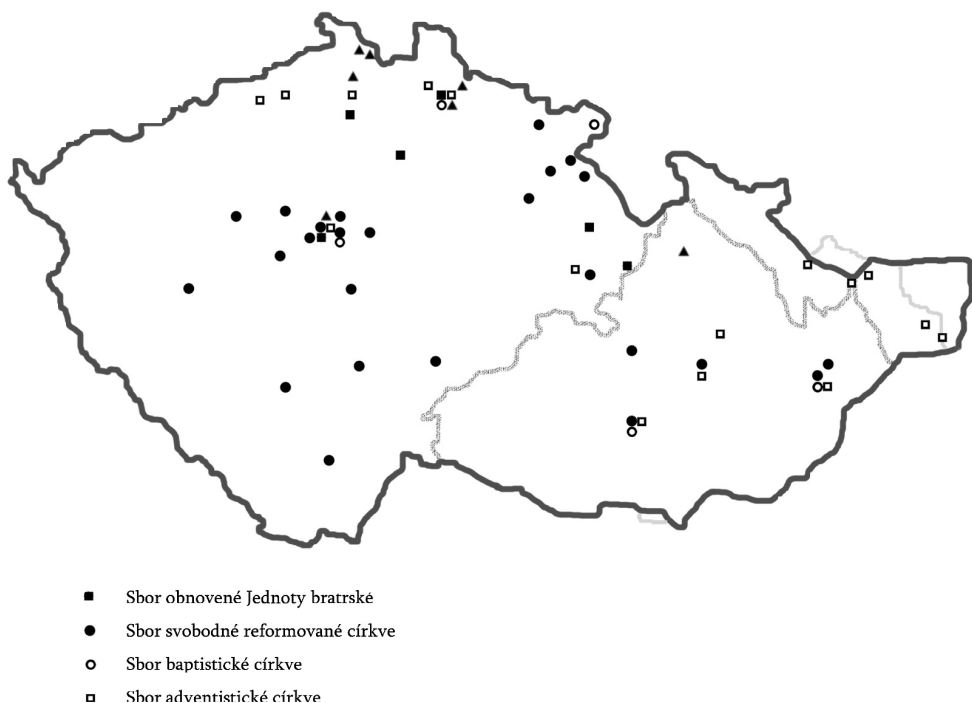
85 Např. Hus 12, 1900, č. 10, s. 147–149; č. 11, s. 161–165; č. 12, s. 178–181.

86 J. JUST – Z. R. NEŠPOR – O. MATĚJKA a kol., *Luteráni v českých zemích*, s. 259–265; Z. R. NEŠPOR a kol., *Náboženství v 19. století*, s. 152–162.

87 Z tohoto počtu byly ovšem 4 sbory německo-polské, případně polské.

padě adventistů a jeden ku třem v případě baptistů. Jenom v rámci Svobodné reformované církve, jejíž členstvo se z velké míry rekrutovalo z dřívějších (v naprosté většině českojazyčných) reformovaných existovalo plných 25 sborů českého jazyka a jediný sbor německojazyčný (Trutnov). Druhou stranou „nezájmu o svět“, který byl zejména v případě adventistů spojován s extrémními eschatologickými představami, byly ovšem určité organizační problémy: adventistická církev nebyla s to najít dostatek kazatelů, kteří by působili v českém prostředí, protože se v očekávání brzké parúsie nikdo nechtěl učit slovanské jazyky, a podobně nenacházela dostatek členů, kteří by se „na poslední chvíli“ věnovali něčemu tak zbytečnému, jako bylo formální vzdělávání.⁸⁸

Obrázek 1: Sborny „svobodných“ evangelických církví v českých zemích založené do první světové války⁸⁹

88 J. PIŠKULA, *Dějiny Církve adventistů*, s. 46.

89 Zdroje: schematismy uvedené v Tabulce 3; *Jubilejní almanach-schematism*, s. 92–105.

Sociální ohlas a význam „svobodných“ církví ovšem neukazuje jenom vzrůst jejich členstva a rozšiřování počtu sborů. Nemenší význam mělo také jejich širší sociální působení, které do těchto církví zpětně přivádělo některé nové členy. Člen Jednoty bratrské, který zprvu působil jako učitel na místní evangelické škole, v roce 1867 v Čermné (dnešní Horní Čermná) založil vůbec první nekatolický (a nestátní) chlapecký sirotčinec v Čechách a na Moravě a o dvacet let později tato církev zřídila i dívčí sirotčinec.⁹⁰ Charakteristické přitom bylo, že čermenský sirotčinec se původně nehlásil k žádné konkrétní konfesi⁹¹ a teprve po několika letech se formálně stal novobratrským. Diakonická (sociální) práce Svobodné reformované církve vedla k již zmiňovanému ústavu Domovina a k vybudování sirotčince ve Chvalech (dnes součást Prahy – Horních Počernic) a podobným směrem se později (až po první světové válce) vydaly také všechny ostatní „svobodné“ církve. Malé evangelické církve se jistě nemohly rovnat církvím etablovaným celkovým objemem prostředků shromažditelných na sociální práci, vzhledem k počtu členů je ovšem daleko převyšovaly, stejně jako razancí, s níž se takovýchto úkolů chopily. Třebaže „sektářství“ odvracelo od světa, pokud se nestal předmětem misijního zájmu, náboženské založení sociální práce i přes všechny jeho stíny přinášelo podstatný užitek celé společnosti.

Misijně (ať už v podobě vnitřních misí nebo „proselyticky“) přitom byly obráceny také publikační aktivity menších církví, na prvním místě Svobodné reformované církve. Zatímco další marginální konfese alespoň do první světové války sázely spíše na osobní vliv a příklad, případně na kazatelskou činnost, takže většina jejich tiskovin měla spíše vnitrocírkevní charakter, svobodní reformovaní usilovali (také) touto cestou o sebeprosazení nebo přinejmenším o sebeobranu proti útokům ze strany velkých církví.⁹² Bylo-li o českých evangelících českého jazyka ve druhé polovině 19. a na počátku 20. století s nadsázkou řečeno, že byli „lidem časopisů“, neboť dokázali naplnit a uživit enormně vysoké množství církevních a náboženských časopisů,⁹³ o svobodných reformovaných to ve stejném období platilo neméně. Josef Kostomlatský pro ně (a pro potřeby svobodně-reformované misie) od roku 1883 vydával časopis *Betanie*, o deset let později k němu přibyl Adlofův časopis *Mladý křesťan*, vedle toho vycházelo nemalé množství další nábožensko-vzdělávací, dnešním termínem „spirituální“ literatury.

90 Šárka PAVELKOVÁ, *Čermná v proměnách staletí*, Horní Čermná 2004, s. 33–37; Radomil JINDRA, *Historie evangelické církve v Čermné*, Horní Čermná 2008, s. 51–52.

91 Srov. zprávu *Hlasů ze Siona* 8, 1868, č. 4, s. 38, která sirotčinec prezentovala jako reformovaný.

92 Srov. alespoň dobové publikace citované v pozn. č. 7.

93 Z. R. NEŠPOR, *Století evangelických časopisů*, s. 162.

Veřejné působení členů těchto církví přitom nezůstalo omezeno jen na vlastní ediční práci a její ekonomické zajištění, jeho podstatnou složkou byla také kolportáž příslušné literatury (a Biblí), pořádání přednášek a biblických čtení a výkladů, jež ovlivnily nejen evangelické církve – které se chtě nechtě musely alespoň částečně vydat podobnou cestou, třebaže k ní vedly také další, vnitřní důvody – ale i většinové prostředí římskokatolické, na tento typ náboženských aktivit rozhodně spíše nepřipravené. Naopak politický vliv „svobodných“ církví byl na rozdíl od římských katolíků i evangelíků zcela záměrně mizivý a většího ohlasu nedosáhla ani jejich širší, spíše ideologicky pojatá kulturní činnost.⁹⁴ Alois Adlof, jeho manželka Jarmila a několik dalších svobodně-reformovaných beletristů rozhodně nevzbudilo širší zájem a v žádném případě nedosáhlo společenského významu srovnatelného s hnutím sester Royových na Slovensku. Jak uzavřel Samuel Verner, který byl sám později o něco úspěšnější, „U nás je úhor, u nás se píší jen traktáty, a když nějaká ta povídka, pak je žalostně úzká a tendenční, a verše jenom řečnické a kazatelské, kromě nemnohých ryzích písní.“⁹⁵ Důsledný, někdy snad až přeháněný náboženský zájem (členů) malých evangelických církví přímo bránil jejich širší orientaci a kulturnímu působení, které by je mohly „svést svody tohoto světa“.

„Svobodné“ a etablované církve mezi sebou

„Lidové“ evangelické církve sice mohly mít radost, když církve „svobodné“ působily na římské katolíky (podobně jako z těchže důvodů oceňovaly vliv Volné myšlenky), avšak to bylo spíše výjimečné – „vrásky“ jim naopak přinášelo mnohem častější působení na jejich vlastní úkor. Vzájemné střety se odbyvaly na stránkách církevních časopisů, „svobodné“ církve vydávaly nemalé množství „obránných“ publikací⁹⁶ a polemiky jistě ještě mnohem značněji zasáhly nepísemný osobní styk. Ještě po letech proto Rudolf Říčan vzpomínal, že velké církve „vytýkaly malým jednotám, že stavějí církev na příliš lidských citech a skutcích a že se těžko vyvarují svodů duchovní domýšlivosti a zákonictví. I bylo dosti zásadních příčin k neshodám mezi malými a většími evangelickými církvemi. Na mnoha místech přistou pilo i konkurenční napětí a osobní nechuť.“⁹⁷ Ilustrativní je v tomto ohledu srovnání lokalit, v nichž působily „svobodné“ církve, s místy tradičních evangelických sborů, i těch, které vznikly ve druhé polovině 19. století

94 Srov. *100 let ve službě evangelia*, s. 153–155.

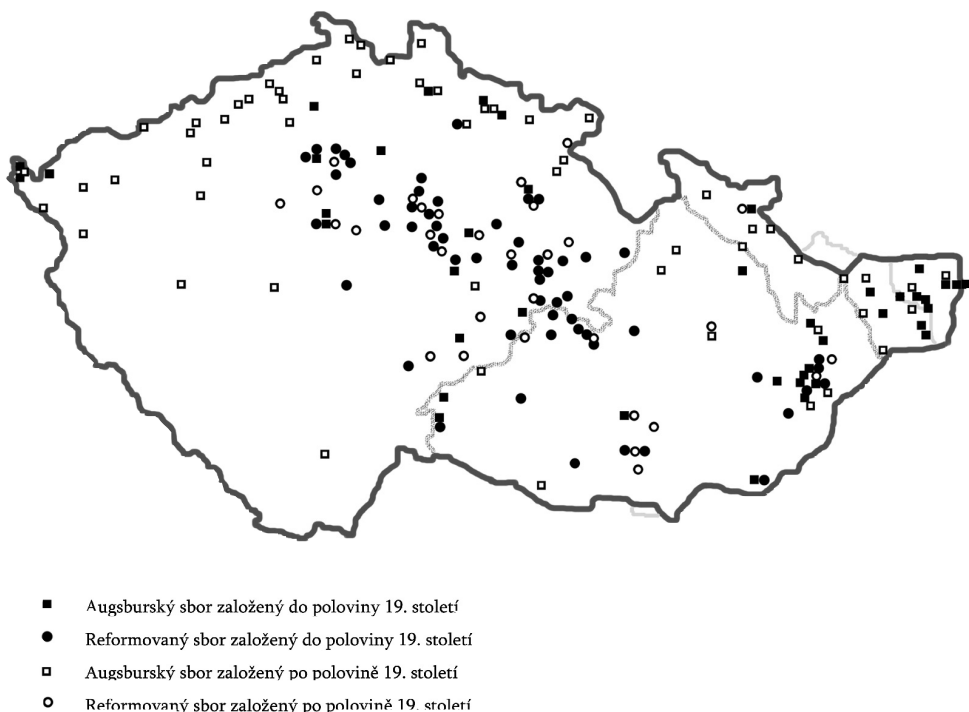
95 Cit. *tamtéž*, s. 153.

96 Např. *Pravdivé slovo* a další výše citované brožury.

97 R. ŘÍČAN, *Od úsvitu reformace*, s. 330.

kvůli urbanizaci, přestupovému hnutí a z dalších (nejmě sociálních) důvodů (Obrázek 1 a 2). Až na výjimky šlo samozřejmě o tytéž lokality. Důvodů ke vzájemným antagonismům bylo proto víc než dost, a to ani není nutné zvažovat z obou stran uváděné „legitimitační“ příčiny náboženské povahy.

Obrázek 2: Evangelické (luterské a reformované) sbory před první světovou válkou⁹⁸

Etablovaní evangelíci svým „svobodným“ konkurentům vytýkali sektářství, věroučnou nejasnost, přílišnou závislost na zahraničních zdrojích i vliv laiků na vedení jednotných sborů, negativní vztah ke společnosti a zámerné vyvolávání konfliktů, neváhali se přitom ani vysmívat neplnoprávnému postavení těchto církví (a využívat je k vlastnímu prospěchu). Z opačné strany se ozývala především kritika, že „církve státem uznaná nestojí ve své praxi na zásadách, jak jsou vyloženy v reformovaných konfesích. Trpí mlč-

⁹⁸ Upraveno podle Z. R. NEŠPOR, *Encyklopedie moderních evangelických (a starokatolických) kostelů*, s. 567.

ky takové faráře, kteří si k slovu Božímu stojí zcela jinak, než jak učí ... konfese ... A to nejslavnější, nač reformace položila důraz, ospravedlnění z víry bez skutků zákona – sice tu a tam na kazatelkách se zvěstuje, ale zdali se žádá od členů, aby se opravdu k Pánu Ježíši obrátili? Naopak, mluví o tom, že máme jistotu spasení, pokládá se všeobecně za duchovní pýchu. A kázeň? O tom raději pomlčet.⁹⁹ „Jelikož nějakou opravu státní církve očekávati nelze, oni cítí se svým svědomím nuceni ze svazku jejího vystoupiti a připojiti se k církvi takové, která život a kázeň dle slova Božího pěstuje.“¹⁰⁰

Bojovali-li přitom „svobodní“ s etablovanými církvemi, nemensší boj zuřil také mezi nimi navzájem, neboť konkurencí a „nepravým“ křesťanstvím byly samozřejmě také všechny ostatní nepovolené církve. Svobodná reformovaná církev se tak kupříkladu vymezovala jak proti „úchylce zprava“ (církvi h. v.), tak proti „úchylkám zleva“ – baptistům, otevřeným bratrům, adventistům a dalším.¹⁰¹ K těmto polemikám přispělo také určité „vyvanutí charismatu“ či postupné zesvětštění původní sektářské mentality „svobodných“ církví. V alespoň částečně nábožensky pluralitní společnosti, kde nedochází k pronásledování sektářů, je totiž sektářský charakter náboženské skupiny dlouhodobě spíše nestabilní. Alespoň část jejích členů, přinejmenším v dalších generacích, přestává být ochotná podržovat veškeré své konání „příkazům transcendentna“, nebo spíš tomu, jak je interpretuje rigidní církevní vedení, jež na své striktnosti naopak staví vlastní autoritu. Náboženské sekty se tak podle klasické interpretace Richarda Niebuhra mění v tzv. denominace, pro jejichž fungování je důležitější sociální zázemí než nábožensky vymezený konflikt.¹⁰² K tomuto procesu došlo v rámci Svobodné reformované církve na přelomu 19. a 20. století, zatímco reakcí proti němu se stalo hodně problematické „jazykové hnutí“ zdůrazňující osobní povolání projevované mluvením v jazycích¹⁰³ a odchody rigidnějších stoupenců „pravého“ křesťanství do jiných církví. Církve se nicméně s oběma extrémami dokázala vyrovnat, především prostřednictvím zdůrazňování své (výlučné) návaznosti na tradici staré Jednoty bratrské,¹⁰⁴ a v meziválečných letech došlo k její vnitřní konsolidaci

99 *Pravdivé slovo*, s. iii–iv.

100 J. KOSTOMLATSKÝ, *Nejstarší svobodná církev*, s. 20.

101 Viz např. *Pravdivé slovo*, s. iv–vi. Příznačné je, že kupř. adventisté byli z diskreditačních důvodů nazváni „židovskou sektou“ (samozřejmě vedle obligatorního tvrzení, že „působí zmatek a rozvrat“).

102 H. Richard NIEBUHR, *The Social Sources of Denominationalism*, New York 1929; srov. Z. R. NEŠPOR – D. VÁCLAVÍK a kol., *Příručka sociologie náboženství*, s. 144–145.

103 T. Č. ZELINKA, *Přehled dějin svobodné reformované církve*, s. 48; *100 let ve službě evangelia*, s. 90–92.

104 *Pravdivé slovo*, s. 61–69; *Jednota českobratrská*, s. 7–8.

a dalšímu růstu.¹⁰⁵ Na druhou stranu na tzv. sjezdu věřících v roce 1919 jednoznačně odmítla pokusy o spojení všech českých evangelíků do Českobratrské církve evangelické (ČCE), spíše uvažovala o sjednocení s dalšími malými evangelickými církvemi – z nichž ostatně mnohé vyšly z jejích řad –, avšak pro vzájemné spory nedošlo ani k tomu.

Přínejmenším mezi „svobodnými“ církvemi totiž – vedle osobních záští a dalších nábožensko-sociálních důvodů – nadále trval „rozdělující potenciál“ českobratrského dědictví, k němuž se všechny hlásily, a který ostatně dříve rozdělával i české luterány a reformované.¹⁰⁶ Našly-li obě etablované církve (přesněji jejich českojazyčné části) „společnou řeč“ a splynuly-li v poválečné euforii do Českobratrské církve evangelické (původně se měla jmenovat Evangelická církev bratrská),¹⁰⁷ k témuž – pokaždé trochu jinak chápanému a vzájemně distinktivnímu – odkazu se nepřestala hlásit ani ochranovská církev užívající nyní označení Jednota bratrská, Svobodná reformovaná církev, která přijala název Jednota českobratrská (v roce 1967 dále změněný na Církev bratrská), nebo baptisté, přezvaní na Bratrskou jednotu Chelčického (od roku 1949 Bratrská jednota baptistů). Sebe přihlášení ke „společným“ kořenům, které mělo ve skutečnosti legitimizovat vzájemnou rozdílnost, přitom dodnes nešťastně mate historiky – záměna dvou „bratrských“ církví se naposledy povedla literárnímu a kulturnímu historikovi M. C. Putnovi.¹⁰⁸ K této tradici, nebo alespoň k obecněji pojatému odkazu české reformace, ovšem hleděly i ty církve, které si „bratrskost“ nedaly přímo do názvu: Církev československá (od roku 1971 Církev československá husitská), adventisté, unitáři, někteří pravoslavní a další, včetně německojazyčných starokatolíků.

Vrátíme-li se k problematice soužití „lidových“ a „svobodných“ evangelických církví, je ovšem třeba zmínit ještě jednu skutečnost. Přes veškeré polemiky, nactiutrhání a „přetahování“ členů nebo i celých sborů vzájemné vztahy přinášely oběma stranám také četná pozitiva, třebaže dobově neuvědomovaná nebo přinejmenším explicitně netematizovaná. Jako první na ně upozornil evangelický církevní historik Rudolf Říčan: „Větší církve získávaly z příkladu misijní horlivosti a z důrazu na osobní probuze-

105 Srov. *tamtéž*, s. 10–11.

106 Zdeněk R. NEŠPOR, *Českého Siona spisba bojovná aneb protestantské polemiky toleranční doby*, Kuděj, Časopis pro kulturní dějiny 8, 2006, č. 2, s. 54–78.

107 *Ustavující generální sněm českobratrské církve evangelické, konaný v Praze dne 17. a 18. prosince 1918*, Praha 1919.

108 Martin C. PUTNA, *Česká katolická literatura v kontextech, 1918–1945*, Praha 2010, s. 273: autor nesprávně řadí zde již zmiňovaného S. Verneru k Jednotě bratrské místo ke Svobodné reformované církvi (v dobové terminologii Jednotě českobratrské).

ní, jaký jim – třebaže polemicky – dávali za vzor bratři z menších jednot. [A naopak] Navzájem se misijní církve opíraly o existenci církví větších více, než si byly samy vědomy a těžily z bohoslovecké práce jejich [!] theologů.¹⁰⁹ Říčanovo pojetí přitom můžeme ještě rozšířit, protože ze sociálního hlediska mezi etablovanými a „svobodnými“ evangelickými církvemi nastala velice výhodná a efektivní vzájemná symbióza.

Vznik malých a „svobodných“ evangelických církví nepochybně přispěl k prohloubení osobně prožívaného křesťanství v rámci menších společenství věřících a k rozvoji evangelizační a nábožensky motivované sociální práce. Stejně jako ve svých mateřských oblastech, jimiž byly především Britské ostrovy a Spojené státy, náboženský nonkonformismus posílil zbožnost – ovšem naproti těmto zdrojům jen ve zcela okrajových skupinách, k jejichž většímu společenskému rozšíření nikdy nedošlo. Největší vliv měly „svobodné“ evangelické církve pouhou svojí existencí, protože připomínaly velkým a – v rámci omezených možností rakouského potolerančního protestantismu – „lidovým“ církvím nebezpečí, k němuž (by) vedly přílišné „kompromisy se světem“. V tomto smyslu utvrzovaly jejich zbožnost – a zároveň z nich odváděly některé „problematické“ členy, kteří osobní náboženské povolání vzali „příliš“ vážně. Rozkoly a složité duchovní hledání „nonkonformistických“ církví, jakkoli třeba vyvolané různými formami zahraničních misí, zbavovaly církve „lidové“ podobných obtíží a umožňovaly v nich důslednější prosazování farářské a teologické autority, ať už ve druhé polovině 19. století ve prospěch konfesionálního rozhraničení, nebo na počátku 20. století ve prospěch české protestantské církevní unie. Odchod „svobodných“ usnadnil také proces modernizace etablovaných církví a jejich vstup do širšího společenského vědomí, neboť je zbavoval nálepky extremismu. Lutheráni a reformovaní naopak tvořili podhoubí, z něhož se rekrutovala podstatná část členstva „svobodných“ církví, které proto nemusely vynakládat takové úsilí na jejich výchovu a vzdělávání, nehledě k tomu, že z těchto zdrojů postupně čerpaly také podstatnou část vlastních náboženských představ.

Tato symbióza – jdoucí ruku v ruce s deklarativním antagonismem – přitom prokázala nebyvalou životnost. Unionistické hnutí mezi českými evangelíky obou velkých vyznání, ke kterému výrazně přispěla aféra s jejich údajnými protičeskými tendencemi a „prací pro pruského krále“, odstartovaná denunciačním článkem Národních listů v roce 1903,¹¹⁰ přitom usilovalo nejen o spojení luteránů s reformovanými do „národní“ evangelické církve, ale prá-

109 R. ŘÍČAN, *Od úsvitu reformace*, s. 330.

110 Národní listy 43, 1903, č. 188 (12. 7. 1903), s. 1; podle pozdějších vzpomínek J. Kvapila byl autorem této nepřítli oprávněné denunce K. M. Čapek-Chod, viz Lidové

vě i o reintegraci odštěpených „svobodných“ církvíček. Avšak zatímco první uvedené sloučení se povedlo v podobě vzniku Českobratrské církve evangelické, druhé zůstalo na úrovni spolupráce v mezidenominační Kostnické jednotě a o skutečné splnutí vlastně ani nebyl zájem.¹¹¹ Podobně jako z jiných důvodů ze strany slezských a slovenských luteránů, o něž sice Českobratrská církev evangelická v meziválečném období i později velice stála, ti se však oprávněně obávali negativních důsledků případné unie a „námluvy“ rozhodně odmítli. Spojení bylo nemožné zejména mezi teologicky, organizačně i personálně nejbližšími – Českobratrskou církví evangelickou (v níž výrazně převážilo dědictví někdejší reformované církve nad vlivy luterskými) a Jednotou českobratrskou (bývalou Svobodnou reformovanou církví) –, zatímco vztahy majoritní evangelické církve k obnovené Jednotě bratrské byly o dost lepší, zejména vůči její českojazyčné části.¹¹² Symbióza mezi „svobodnými“ a etablovanými evangelickými církvemi přinášela nicméně užitek oběma stranám, proto k užšímu spojení nedošlo ani v tomto případě.

Závěrem

Přestože Rakousko / Rakousko-Uhersko zůstalo až do konce své existence výrazně prokatolickým státem, který spíše jen formálně uznával několik dalších vyznání, monarchie umožnila nebo alespoň příliš nepodvazovala rozšiřování dalších forem náboženského přesvědčení, včetně ilegálních. Nespokojenci s etablovanými církvemi, jichž bylo dost především v české společnosti (v zemském smyslu), toho dokázali využít. Kromě rozšiřování počtu osob bez vyznání i přes nepřítomnost státních úřadů vybudovali solidní zázemí malých evangelických i dalších církví, které se pak rozvíjely ve svobodnějším prostředí první Československé republiky a které poněkud paradoxně a namnoze proti své vůli získaly státní uznání (a dotace) na zá-

noviny 39, 1931, č. 256 (22. 5. 1931, ranní vydání), s. 1–3. K celé aféře viz Jan GALANDAUER, *6. 7. 1915 – Pomník Mistra Jana Husa. Český symbol ze žuly a bronzu*, Praha 2008, s. 109–112; J. JUST – Z. R. NEŠPOR – O. MATĚJKA a kol., *Luteráni v českých zemích*, s. 284–288.

111 Srov. Ferdinand HREJSA, *O dědictví Jednoty bratrské*, Kalich 8, 1923, č. 4, s. 137–150; *Spojení církví 1918 a Jednota bratrská*, Křesťanská revue 25, 1958, č. 9, s. 265–266.

112 *Český ekumenismus. Theologické kořeny a současná tvář církví*, Praha 1976, s. 147–148. K novým úvahám o připojení českých sborů Jednoty k Českobratrské církvi evangelické vedlo ve 30. letech nacionální pnutí a posléze odstoupení Sudet a odsun / vyhnání českých Němců po druhé světové válce, částečně k němu nakonec došlo na samém sklonku 20. století, když se větší část Jednoty vydala cestou evangelikálního křesťanství a tradicionalistická menšina se připojila k ČCE jako tzv. Ochranný seniorát. Ve druhé polovině 20. století již ovšem na české církve a religiozitu působily zcela jiné vnější tlaky a procesy, proto tento vývoj nemůžeme srovnávat se situací diskutovanou v rámci této studie.

kladě komunistických (proti-)církevních zákonů z roku 1949. České prostředí konce 19. a počátku 20. století bylo každopádně až překvapivě nábožensky pluralitní, třebaže počet členů „nonkonformistických“ církví zůstal nevelký, což spolu s vysokou mírou faktického odcírkevnění („matrikového katolicismu“) připravilo půdu pro další nábožensko-církevní vývoj.

Ačkoli platí, že „nevystačíme s apriorní představou sekularizace jako nezbytného průvodního jevu či důsledku modernizace, industrializace, urbanizace a růstu vzdělání nebo racionalizace“,¹¹⁵ pro výklad dějin českých evangelických církví (a patrně také židů) v „dlouhém“ 19. století je „modernizační“ hledisko dost významné. Růst počtu a významu etablovaných evangeliků (a starokatolíků) v prostředí českých zemí souvisel s nacionálním hnutím a nacionálně-konfesionálními vazbami, které se v německojazyčném prostředí objevily již v šedesátých letech 19. století a v česko- a polskojazyčném prostředí v období kolem první světové války a po ní. Celospolečenská liberalizace, stejně jako příklon velkých evangelických církví k liberálním formám víry – v případě českojazyčných církví realizovaný po dočasném „úroku stranou“ v podobě nově vzniklého konfesionalismu – a vzrůst národního vědomí byly stejně tak původci, jako průvodními jevy a důsledky modernizace evangelického milieu. Etablované evangelické církve se postupně staly „normální“ součástí společnosti a dokonce vykročily k tomu, aby v ní zaujímaly výraznější postavení, než by odpovídalo jejich marginálnímu početnímu zastoupení. Liberální, otevřené a „moderní“ církve přinejmenším někoho lákaly a po první světové válce se dokonce (nakrátko) koji-ly marnou nadějí na „novou reformaci“ českého prostoru.

Naproti tomu malé evangelické církve, jejichž osudy jsme sledovali na předchozích stranách, se vydaly cestou probuzenecké kritiky teologického liberalismu, která ovšem v lecčems vycházela z neméně modernistických pozic. Jejich vznik a vývoj byly reakcí na modernizaci etablovaných církví, jejím odmítnutím v duchu sektářského rigorismu, současně však tyto církve reagovaly na typicky modernizační sociální procesy, především na industrializaci a urbanizaci, a vytvářely prostor pro moderní (nejen náboženský) individualismus i pro moderní formy náboženského života. Jejich vývoj nadto přes všechny peripetie směřoval od sektářského exkluzivismu k denominacionalismu, charakteristickému právě pro moderní nábožensky pluralitní společnosti, a k rozvoji náboženského a sociálního působení obvyklého v těchto společnostech. V těchto směrech se etablované církve od svých „svobodných“ konkurentek musely mnohé učit, jejich vzájemná symbióza přitom byla plodná i v řadě dalších oblastí.

115 Z. R. NEŠPOR a kol., *Náboženství v 19. století*, s. 13.

The Modernisation of the Czech Protestant Milieu: Case of Free Churches

ZDENĚK R. NEŠPOR

Protestant churches permitted under the Patent of Toleration issued by Joseph II (i.e. the Lutherans and the Calvinists) remained on the outskirts of Czech society with the exception of the Aš (German: Asch) region and the Těšín Silesia (German: Teschener Schlesien). Only after the Protestants achieved equal rights (the Protestant Provisorium 1849, the Protestant Patent 1861), their churches began to expand numerically and had a social and cultural impact. Indeed, their activities from the end of the 19th century until World War II considerably exceeded their relatively small numbers. Simultaneously, alternative „free“ evangelical churches emerged in the second half of the 19th century (the reconstituted Unity of the Brethren, the Free Reformed Church, the Baptists, the Adventists and others), or even Old Catholics. Small churches represented an alternative for Protestants dissatisfied with the functioning of „people’s“ churches and their deeper religiosity, which often had sectarian features, also appealed, to a degree, to converts from the Roman Catholic environment. The growth in numbers and importance of Protestants in the Czech Lands was linked with nationalist movements and nationalist-confessional links which emerged in the German speaking environment as early as the 1860s and in the Czech and Polish environments in the period around World War I and in its wake. These processes can be understood as manifestations of modernisation in Protestant communities, partially coming from abroad, which led to theological liberalism (in the case of Czech speaking Protestants, but with an „inter-phase“ of confessionalism). Contrary to that, small Evangelical churches took the path of Enlightenment criticism of theological liberalism, which, however, was based on no less – although different – modernist principles.

Translated by Alena Linhartová

STUDIE

Jugoslávská antititovská emigrace v Praze v letech 1954–1968. Od ukončení činnosti směrem k novým nadějím

ONDŘEJ VOJTĚCHOVSKÝ

V období sovětsko-jugoslávské roztržky v letech 1948–1954 se Československo a jeho hlavní město stalo jedním z center jugoslávské prosovětské emigrace. Po rezoluci Informačního byra o situaci v Komunistické straně Jugoslávie (KSJ) z konce června 1948, která byla veřejným napadením Josipa Broze Tita a jeho nejbližších spolupracovníků, nepřipustilo Titovo vedení mezi členy své strany jakékoliv zaváhání a velmi brutálním způsobem potlačilo sebemenší projevy neloajality. Jestliže se sověští předáci snažili v jugoslávské straně podnítit vznik vnitřní opozice a dosáhnout výměny mocenské elity, pak tento cíl naprosto selhal. Potenciální opoziční vystoupení udusili jugoslávští vůdci v samotném zárodku. Krutá represe desetitisíců skutečných nebo údajných sympatizantů Moskvy, které Titův režim nazýval *informbyrovci*, patří k jedné z temných stránek jugoslávské „samostatné cesty k socialismu“.¹

ONDŘEJ VOJTĚCHOVSKÝ: Yugoslav anti-Tito Emigration to Prague between 1954–1968. From Ending Activities to New Hope Reborn

This article, based on archival primary sources, deals with the activities, views and opinions and lives of Yugoslav anti-Tito emigrants in Czechoslovakia in the period from the healing of the Soviet-Yugoslav split until the second half of the 1960s.

Key words: the Soviet-Yugoslav split, the Inform Bureau, Yugoslav anti-Tito emigration, Czechoslovakia, Prague, Yugoslavia, Communism, the International Communist Movement, Czechoslovak-Yugoslav relations, Yugoslav Revisionism

Jediný prostor pro akci na podporu rezoluce Informačního byra tak mohl vzniknout pouze za hranicemi Jugoslávie. Spontánně se pro věrnost Moskvě vyslovovaly levicově orientované organizace jugoslávských krajských komunit v západní Evropě a v zámoří. Ovšem sídlo koordinované politické emigrace se logicky muselo nacházet na půdě Sovětského svazu nebo některého z jeho satelitů.² Součástí kampaně proti „Titově klice“, kterou SSSR a jeho

1 Literatura věnovaná sovětsko-jugoslávské roztržce je velice obsáhlá – počínaje publicistikou a politologickými studiemi západních autorů publikovaných již od počátku 50. let a konče detailními analýzami archivních dokumentů, které zpracovávali (post)jugoslávští i zahraniční historici od konce 80. let minulého století. Takřka bezdezbytku se však tyto práce zaměřují jen na dění na nejvyšší politické úrovni. Otázku „informbyrovského hnutí“, tedy vnitrostraničné opozice vůči Titovu vedení odvolávající se na rezoluci Informbyra z roku 1948, však řeší pouze okrajově: např. Darko BEKIĆ, *Jugoslavijska u hladnom ratu. Odnosi s velikim silama 1949–1955*, Zagreb 1988; Jan PELIKÁN, *Jugoslávie a východní blok 1953–1956*, Praha 2001. Téma „informbyrovského rozštěpení“ KSJ se více než v odborném žánru odrazilo v memoárech a memoárově laděné publicistice týkající se represe Titova režimu proti informbyrovcům, zosobněné koncentračním táborem na nehostinném jadranském ostrově Goli otok. Pamětnických výpovědí o nelidském a zrůdném zacházení s trestanci vyšly již od počátku 80. let dodnes desítky. Někteří pamětníci se však pokusili kromě osobního svědectví o ucelený a pokud možno objektivní pohled. Nejsystematičtější a s obrovským záběrem si počínal spisovatel a dramatik Dragoslav Mihailović, který tak v (post)jugoslávském prostředí vytvořil jakýsi pandán Solženicynovu *Souostroví Gulag*: Dragoslav MIHAILOVIĆ, *Goli otok, I–III*, Beograd 1990, 1995. Zatím poslední souhrnnou, i když faktograficky nepřesnou a cíleně angažovanou, práci představil další bývalý vězeň Ivan KOSIĆ, *Goli otok – najveći Titov konclogor*, Rijeka 2003. Tito autoři společně s některými dalšími memoáristy reálnou existenci opozičního prosovětského hnutí odmítají, či značně relativizují. Persekuci desetitisíců členů strany i nestraniků srovnávají nebo ztotožňují se stalinistickými čistkami využívajícími čistě vykonstruovaných obvinění. O Goli otok se zajímala též publicistika, zejména v druhé polovině 80. a na počátku 90. let. V historiografii však přes svou naléhavost toto téma zatím není příliš zpracováno. Zájem historiků vzbudila zejména u příležitosti padesátého výročí rezoluce Informbyra, např. sborník z konference: Zoran LAKIĆ (ed.), *Goli otok (1949–1956)*, Podgorica 1998. Ovšem zřejmě nejhodnotnějším příspěvkem je zatím dílo slovinského kulturního antropologa B. Jezernika: Božidar JEZERNIK, *Non cogito ergo sum: arheologija neke šale*, Borec 46, 1994, č. 533–534. Již v první polovině 90. let představil v českém prostředí fenomén proti-informbyrovské perzekuce Jan PELIKÁN, *Pronásledování prosovětské opozice v Jugoslávii po roce 1948*, Slovanský přehled 79, 1993, č. 2, s. 184–190. Represivní stránku problematiky překročily už v 80. letech výzkumy chorvatského historika Iva Bance, publikované v rámci dosud nepřekonané monografie: Ivo BANAC, *Sa Staljinom protiv Tita. Informbirovski rascjepi u jugoslavenskom komunističkom pokretu*, Zagreb 1990 (kniha byla původně vydána anglicky v roce 1988 v USA). Informbyrovské téma se ovšem v historiografii poté na dlouho omezilo jen na několik časopiseckých článků a konferenčních příspěvků. Pozornost nově začíná v zemích bývalé Jugoslávie budit až v poslední době, do značné míry v souvislosti s částečným otevíráním archivů bývalé tajné služby, k nimž dochází v některých bývalých republikách jugoslávské federace. Např. Momčilo MITROVIĆ, *Tri dokumenta o ibeovcima*, Beograd 2009.

2 Jugoslávská prosovětská emigrace v zemích sovětského bloku představovala dlouho v kontextu bádání o sovětsko-jugoslávské roztržce pouze druhořadé či okrajové

spojenci vedli, byla také podpora „skutečným jugoslávským komunistům věrným proletářskému internacionalismu“. Z podnětu sovětských orgánů tak v létě 1948 začaly na půdě tzv. lidově demokratických zemí vznikat první exilové buňky. Jejich zakladateli byli zejména diplomaté a jiní státní či straničtí pracovníci, kteří se v okamžiku roztržky nacházeli mimo Jugoslávii, mládež studující či pracující tehdy ve sprátených zemích, dále komunisté, kterým se podařilo ilegálně přejít jugoslávskou hranici, a nebo i příslušníci hospodářské emigrace na Západě, kteří toužili připojit se k boji za osvobození své vlasti od „teroristické vlády bělehradských zrádců“. První skupina stoupců rezoluce Informbyra se ustavila během srpna a zříří v Praze a postupně pak vznikly organizace jugoslávských emigrantů ve všech hlavních městech evropských zemí sovětské sféry (s výjimkou Berlína). Po období nevyjasněných kompetencí a hierarchických vztahů mezi jednotlivými skupinami se zprvu neformálně a od roku 1951 formálně stala sídlem centrálního vedení jugoslávské politické emigrace Moskva. Předpokládaným cílem emigrantů i jejich hostitelů a patronů bylo založení nové Komunistické strany Jugoslávie, k němuž však nikdy nedošlo. Důvodem zřejmě byla jednak relativně malá početnost příslušníků exilu dosahující nanejvýš pět tisíc členů, jednak absence výrazných osobností – vůdci emigrace se rekrutovali z druhořadých až třetířadých funkcionářů KSJ a nemohli být v žádném případě protiváhou členům Titova vedení, ověčených gloriolou velitelů národně osvobozenec-kého boje.³ Ještě před odchodem do exilu se tak do obecného povědomí

téma. Autoři se logicky předně soustředili na otázky spojené s ústředními politickými událostmi. Přispěla k tomu ovšem jistě i malá atraktivita neúspěšného exilu, s jehož cíli se v politickém klimatu přelomu 80. a 90. let téměř nikdo neztotožňoval. Dalším důvodem pak byl nedostatek pramenů, které na půdě bývalé Jugoslávie představovaly zejména policejní písemnosti, uložené v nepřístupných bezpečnostních archivech. Dlouho tak jediným příspěvkem k dějinám informbyrovské emigrace byla práce: Ivo BANAC, *Sa Staljinom protiv Tita*, s. 210–218; Další autoři dílčím způsobem analyzovali emigranty vydávaná periodika: Radoica LUBURIĆ, *Vrući mir hladnog rata. Hladni rat i sukob Staljin–Tito u karikaturama sovjetske, informbirovske i politemigrantske štampe*, Podgorica 1994; TÝŽ, *Hladni rat i sukob Staljin – Tito u sovjetskoj, informbirovske i politemigrantske štampi*, in: Velike sile i male države u hladnom ratu 1945–1955. Zbornik radova sa međunarodne naučne konferencije, Beograd 2005, s. 169–181; naposledy: P. DRAGIŠIĆ, *Napred – list jugoslovenskih emigranata (pristalica Kominforma) u Bugarskoj*, Tokovi istorije, 2005, č. 3–4, s. 127–142. Teprve nedávno se pak objevila první studie pojednávající o tématu primárně na základě analýzy jugoslávských archivních dokumentů: M. MITROVIĆ, *Tri dokumenta*, s. 35–55; M. MITROVIĆ – Slobodan SELINIĆ, *Jugoslovenska informbirovska emigracija u istočnoevropskim zemljama, 1948–1964*, Tokovi istorije, 2009, č. 1–2, s. 31–54.

³ Tuto úlohu mohli snad hrát jedině vysocí funkcionáři Andrija Hebrang a Sreten Žujović-Crni, kteří však byli už na jaře roku 1948, tedy ještě před vydáním rezoluce Informbyra, obviněni ze špionáže pro SSSR a zatčeni. Další charismatickou osobností, která by patrně v emigraci zaujala vedoucí pozici, byl náčelník generálního štábu

jugoslávské veřejnosti nejvíce zapsali vedoucí emigrantští funkcionáři generál Pero Popivoda a bývalý vyslanec Jugoslávie v Bukurešti Radonja Golubović. Hlavní osobnosti pražské skupiny emigrace, které patřily mezi známější kádry KSJ, představovali diplomaté Slobodan Lale Ivanović, Pero Dragila, lékaři a zdravotničtí funkcionáři manželé Josip a Atena Milunićovi, novinář a šachista Milutin Rajković a spisovatel Teodor Balk. Za specifické případy lze pak považovat Antona Rupnika a Balkovu českou manželku Lenku Reinеровou, kteří po několik let v pražské skupině zaujíмали vůdčí postavení. Oba dva totiž prosluli více než v Jugoslávii jako členové jiných komunistických stran. Rupnik se před svým příjezdem do Prahy angažoval jako pracovník Komunistické strany Francie mezi tamními jugoslávskými imigranty. Reinerová působila od předválečných let v řadách KSČ.

Přestože se protititovská emigrace nemohla pyšnit prakticky žádnými slovnými jmény představitelů jugoslávského komunistického hnutí, neubíralo jí to v počátku nic na ambici vedení tohoto hnutí převzít. Vždyť dějiny komunistického hnutí, i samotné KSJ, takové případy znaly a s podporou Moskvy se k moci v jugoslávské straně kdysi dostal i sám J. B. Tito.

V počátečním období se zdálo, že emigranti by mohli využívat jistého stupně autonomie a aktivně se podílet na formulaci protititovské kampaně. Ostatně hlavní náplní činnosti všech emigrantských skupin byla propaganda – všechna centra disponovala rozhlasovým vysíláním pro Jugoslávii a vydávala časopis určený v první řadě pro ilegální distribuci ve vlasti. Postupem času však bylo stále více zřejmé, že jsou pouhým nástrojem v rukou sovětské mocenské politiky. Organizační mechanismy zaváděné v průběhu existence emigrantských sdružení posilovaly direktivní a dohlížetelský vliv stranických a bezpečnostních orgánů Sovětského svazu a konkrétní hostitelské země. Z analýzy situace v pražské skupině vyplývá, že emigrace upadla záhy po svém vzniku do vnitřní krize, kdy její energie se hlavně vybíjela ve vzájemných osobních a frakčních bojích, podezřívavosti a vyhledávání vnitřních nepřátel. V Československu také byli jugoslávští emigranti zataženi do soukolí vnitrostranických čistek a přípravy politických monstrprocesů. Jak se dozvídáme z nepřímých pramenů, obdobně neutěšené poměry panovaly i v ostatních skupinách.⁴

Jugoslávské lidové armády Arso Jovanović, zastřelený v létě roku 1948 při pokusu o ilegální přechod jugoslávsko-rumunské hranice. Tuto trojici nejvýše postavených (údajných) stoupenců Informbyra uctívali emigranti jako své potenciální vůdce a hrdiny boje proti „Titově klíče“. Srov. M. MITROVIĆ, *Tri dokumenta*, s. 45.

4 Jugoslávské informbyrovské emigraci v Československu jsem věnoval několik studií. Na rozdíl od autorů ze zemí bývalé Jugoslávie jsem měl možnost studovat

Tato studie se věnuje období sahajícímu již za zenit politické aktivity jugoslávských protititovských emigrantů. Vývoj po Stalinově smrti vedoucí k postupnému usmíření mezi Moskvou a Bělehradem sledovali jugoslávští emigranti už jenom jako nezúčastnění pozorovatelé, i když se jich bezprostředně dotýkal a měl na jejich životy ohromný dopad. Již dlouhou dobu prožívala většina emigrantů bez ohledu na vnitřní rozpory hlubokou deziluzi, ztrátu perspektivy v budoucnost osobní i kolektivní, kterou spojovali s porážkou Titova režimu. Skomírající revoluční optimismus se část z nich rozhodla znovu zažehnout odchodem do Sovětského svazu, kam se během let 1953 a 1954 pokusili ilegálně uprchnout stoupenci nejradikálnějšího křídla emigrace.

Během dlouhé řady měsíců postupné normalizace sovětsko-jugoslávských vztahů žila pražská informbyrovská komunita svým vlastním rytmem a především svými vlastními problémy. Vývoj ve vlasti a v sovětsko-jugoslávských vztazích zaměstnával jejich mysl o poznání méně. Ostatně k tomu jim scházely i dostatek relevantních informací. Emigranti se totiž v tomto, pro ně klíčovém, období museli velice pravděpodobně spokojit jen s běžnými zprávami ze sdělovacích prostředků. Již před delším časem ztratili nejen možnost politiku sovětského tábora vůči Jugoslávii ovlivňovat – ačkoliv ta nebyla nikdy příliš vysoká – ale také samotný přístup k jejímu projednávání. Představitelé skupiny nebyli – oproti minulosti – zvaní na zahraniční porady centrálního vedení jugoslávské politické emigrace v zemích sovětského bloku, které se pravděpodobně již delší dobu vůbec nekonaly. Pro toto období také mezi archivními dokumenty zcela schází korespondence s vedoucími orgány emigrace v Sovětském svazu. Žádné informace, natož instrukce emigranti ovšem nedostávali ani od svých hostitelů. Českoslovenští funkcionáři totiž patrně sami podrobnosti z vývoje v sovětsko-jugoslávských vztazích také neznali. Ostatně i tak většina emigrantů již dávno netrpěla iluzí, že mohou vlastní politickou prací tento vývoj jakkoliv ovlivnit.

Po rychlých krocích k normalizaci vztahů, které následovaly krátce po Stalinově smrti, toto tempo v druhé polovině roku 1953 poněkud zvolnilo. Ani během prvního pololetí 1954 nedošlo ve vztazích mezi Moskvou a Bělehradem k takovému pokroku, který by byl z pohledu běžného konzumenta novinových a rozhlasových zpráv pozorovatelný. Nejzřetelnějším jevem

primární prameny z její činnosti uložených dnes v Národním archivu České republiky (NA) ve fondu Ústřední výbor Komunistické strany Československa (ÚV KSČ). Dalším významným pramenem, který vypovídá kromě politické aktivity také mnoho o běžném životě emigrantů, jsou svazky Státní bezpečnosti, které aktuálně spravuje Archiv bezpečnostních složek (ABS).

bylo výrazné utlumení předchozí protititovské rétoriky v oficiálních sdělovacích prostředcích Sovětského svazu a tzv. lidově demokratických států. Tento trend se prosadil už v roce 1953 a pokračoval i v následujícím roce. Emigranti tak nutně postřehli, že kampaň proti „Titově klíce“ vedou, a to ve ztenčené míře, jen časopis Informačního byra Za trvalý mír, za lidovou demokracii! a pochopitelně jejich vlastní periodika či rozhlasové stanice.

Dění v sovětsko-jugoslávských vztazích se mezitím odehrávalo čistě v diplomatickém zákulisí. Až do května 1954 určoval sovětskou zahraniční politiku téměř výlučně Vjačeslav Molotov, který vůči Bělehradu nebyl ochoten téměř k žádným ústupkům a kompromisům. Jugoslávská strana dávala Moskvě velmi názorně najevo, že o prostý návrat do sovětské zájmové sféry nemá zájem a případnou normalizaci podmiňuje zásadou rovnoprávnosti a sovětského uznání viny na roztržce.

Na jaře 1954 začalo v sovětské vládnoucí skupině sílit přesvědčení, že se současná taktika mívá účinkem. Někteří kremelští vůdci se zejména obávali, aby Jugoslávie dále neprohloubila vazby se Západem. Paralelně probíhající jednání o uzavření konkrétních spojeneckých dohod vycházejících z balkánského paktu⁵ naznačovalo, že by se FLRJ mohla fakticky a nikoliv jen proklamativně zapojit do systému Severoatlantické aliance. Vstřícnějším přístupem vůči Jugoslávii se mělo tomuto pro SSSR nepříznivému stavu předejít. Jugoslávská karta ovšem našla v Kremlu uplatnění i v mocenských bojích mezi Stalinovými nástupci. Prosazování odlišného kursu vůči Jugoslávii a kritika Molotova v této otázce na jaře 1954 bylo jednou z linií, po níž se dostával výrazně do popředí Nikita Sergejevič Chruščov.

O změně politiky se v úzkém kruhu sovětských předáků rozhodlo v květnu 1954. Její první náznaky se projeví v diplomatické rovině během následujícího měsíce, když sovětská strana předložila návrh k uzavření obchodní dohody a projevila ochotu vyjít Bělehradu vstříc i v dalších dílčích otázkách, které předtím Jugoslávci zmiňovali. Průlomovou událost nicméně představoval Chruščovův dopis Titovi z 22. června 1954, který obsahoval poměrně velkorysou nabídku k ukončení roztržky.⁶

Už před touto sovětskou iniciativou instruovalo bělehradské vedení v březnu 1954 své diplomaty v Moskvě, aby při jednání se Sověty požadovali ukončení veškeré nepřátelské propagandy a zákaz činnosti emigrant-

5 Tzv. balkánský pakt uzavřela Jugoslávie koncem února 1953 s Řeckem a Tureckem, tedy členskými státy NATO. O uzavření konkrétních dohod, které by tuto alianci uvedly v život, Jugoslávie jednala během roku 1954. K tématu nejnověji viz Nemanja MILOŠEVIĆ (ed.), *Balkanski pakt 1953/1954. Zbornik radova sa naučnog skupa*, Beograd 2008.

6 J. PELIKÁN, *Jugoslávie a východní blok 1953–1956*, s. 80–90, 109–118.

ských uskupení v SSSR i zemích jeho tábora. Tuto otázku Jugoslávie vznášela, aby ověřila, nakolik Moskva míní normalizaci vážně. Sověští představitelé v souladu s tehdejšími rigorózním postupem odpovídali zdrženlivě.⁷ Nyní však mohl Kreml na neřešených problémech ukázat odměřeným Jugoslávčům vlídnou tvář. Když bylo v září 1954 zřejmé, že Tito sovětské nabídky zcela neodmítá, zahájili sověští představitelé druhé kolo. Prvním novým opatřením tak bylo rozpuštění emigrantské organizace a zastavení jejího rozhlasu a tisku. Tuto skutečnost sdělil Chruščov Titovi dopisem z 23. září 1954.⁸

Někteří z emigrantů se až do počátku podzimu 1954 upínali k naději, že normalizace bude mít jednostranný průběh. Na základě komentářů časopisu *Informbyra* věřili takto smýšlející jednotlivci v existenci „zdravých sil“ v řadách Svazu komunistů Jugoslávie. Vstřícnější sovětská taktika měla těmto silám pomoci prosadit se, získat převahu a přivést Jugoslávii zpět na „správnou cestu“ v budování socialismu. Jugoslávští komunisté, kteří zůstali po dobu roztržky věrní Moskvě, by pak dosáhli jisté satisfakce a mohli by se uplatnit v mocenských strukturách jugoslávského režimu. Zato eventualitu, že by tento proces mohl z jugoslávské strany vést sám Tito, si nedokázali příliš představit.⁹

Nekompromisně protititovské názory si i během roku 1954 udržovalo vedení jugoslávské emigrace v Praze. Jeden z jeho členů, Uroš Radumilo, polemizoval velice bojovně se svými příbuznými, kteří ho v dopisech nabádali k návratu: „... nezůstal jsem v kapitalistické zemi, nýbrž v zemi, která se rychlým tempem blíží socialismu a která mi umožnila, abych se vyučil a aby se ze mne stal dobrý dělník, který zítra v Jugoslávii může být našemu lidu nápomocen jak při odstraňování Titovy fašistické bandy, tak ve výstavbě socialismu v Jugoslávii, takového socialismu, jaký je v Sovětském svazu, a ne takového, jak ho buduje a zamýšlí banda Tito–Ranković a kompanie...“¹⁰

Ovšem většina řadového členstva už tento zásadový postoj tolik nesdílela. Naopak převažovaly mezi ním pasivita a odevzdanost osudu. Nemalá část emigrace se srovnávala přímo s pravděpodobností úplné rehabilitace Titova

7 *Tamtéž*, s. 84–85, 87–88.

8 *Tamtéž*, s. 129–130.

9 ABS, H-181/65, s. 239, 3. 2. 1954 dopis M. Popoviće N. Božičkovićovi. V tomto postojí ostatně nebyli tito informbyrovští emigranti v zemích východního bloku žádnou raritou. Srov. J. PELIKÁN, *Jugoslávie a východní blok*, s. 175.

10 Obsah soukromé korespondence se dochoval v opisech, které si pořizovala Státní bezpečnost při důsledné kontrole došlé pošty na adresu emigrantů a poštovních zásilek do Jugoslávie. ABS, H-181/71, s. 3, překlad dopisu Uroše Radumila Cviji Radumilovi, Šumljaci, okr. Glamoč, Bosna a Hercegovina, FLRJ.

vedení ze strany Moskvy. Jedni ji přijímali jako osobní katastrofu,¹¹ druhí se smiřovali s realitou a východisko hledali v trvalém usazení v Československu s možností kontaktů s Jugoslávií, případně v návratu domů. Od počátku roku 1954 si řada emigrantů kromě korespondence s příbuznými i pravidelně telefonovala. Jak Státní bezpečnost zjistila odposlechem a kontrolou pošty, vyjadřovali někteří přesvědčení, že do roka se budou moci bez obav vrátit.¹²

Normalizace se během prvního pololetí 1954 odrazila i v obsahu časopisu, vydávaného pražskou skupinou – Nové Borby – na níž dohlížel instruktor ÚV KSČ Jan Čejka. I když emigrantská periodika byla v této době jedním z mála prostředků antititovské kampaně, jejich jazyk se oproti předchozím letům zmírnil. Počátkem července 1954 tak jeden z emigrantů Miodrag Popović s hořkou ironií konstatoval, že Nova Borba je v kritice Titova režimu už natolik bezzubá, že se zanedlouho bude moci prodávat zcela volně na jugoslávských kioscích.¹³

Zpráva o zastavení aktivity, tedy rozpuštění organizace a ukončení činnosti všech prostředků propagandy, nicméně příslušníky pražské skupiny poněkud zaskočila. I když v posledním roce převládal pesimismus, tak náhlý obrat zřejmě nikdo z nich nečekal. Na schůzi v polovině října 1954, kde předseda Velimir Janković přečetl dopis o rozpuštění Svazu jugoslávských vlastenců, reagovali přítomní protesty a dožadovali se vysvětlení, jak mají současnou situaci chápat. I když většina přijala rozhodnutí s obligátní poslušností, nepředstírala, že se cítí oklamána.¹⁴

Vzrušené reakce vyvolal posléze projev člena politbyra ÚV KSSS Maxima Saburova k 35. výročí říjnové revoluce. Vysoký sovětský představitel

11 Nálady mezi emigranty pečlivě monitorovala Státní bezpečnost pomocí svých tajných spolupracovníků označovaných ve zprávě kryptonymem (většinou velkými písmeny). Tamtéž, H-181/50, s. 133, 29. 1. 1954 List A č. 7, II. správa MV, 51/Hlaváček, BEDA.

12 Tamtéž, H-181/82, s. 26, 30. 1. 1954 ÚZ (Úřední záznam) č. 43, II. správa MV, Nohavcová, vlastní zpráva; tamtéž, H-181/29, s. 38, 11. 1. 1954 II. správa MV, 1051-Hušek, vlastní pozorování; tamtéž, H-181/29, s. 40, 11. 1. 1954 Ustanovka; tamtéž, H-181/18, 10. 4. 1954 II. správa MV, 51/Pechan, agent LUKEŠOVÁ.

13 Tamtéž, H-181/65, s. 243, 6. 7. 1954 AZ (Agenturní zpráva) č. 44, IGOR.

14 Tamtéž, H-181/1–2, 22. 10. 1954 Náčelník II. správy MV Matoušek ministru R. Barákovi. Věc: Jugoslávská polit. emigrace – současná situace; Např. jistý Luka Serdar pokázal v emotivní řeči na nejasnosti předsedova proslovu. Tázal se, má-li být nyní Jugoslávie považována za běžný kapitalistický stát – jak stálo v instrukci moskevského centra emigrace – jak se vyrovnat se skutečností, že ve FLRJ, na rozdíl od buržoazních demokracií, neexistuje legální komunistická strana? Pochopitelně vládnoucí SKJ za takovou stranu nepovažoval. Tamtéž, H-181/77, s. 63, 15. 10. 1954 AZ, IGOR; tamtéž, H-181/77, s. 63, 15. 10. 1954 AZ, SLÁVA; tamtéž, H-181/88, 15. 10. 1954 AZ, IGOR; tamtéž, H-181/36, 7. 12. 1954 AZ č. 70, IGOR.

v něm mimo jiné hovořil o nutnosti obnovit mezi Jugoslávií a zeměmi socialistického tábora „přátelství“. Saburovův proslov byl prvním prohlášením sovětského vedení k normalizaci vztahů s Jugoslávií, kterému se dostalo takové publicity. Představitelé FLRJ ho proto pochopitelně přijali s uspokojením.¹⁵ Zato pro většinu informbyrovských emigrantů bylo takové prohlášení jen těžko přijatelné a tomu odpovídaly i jejich hořké, mnohdy na adresu Moskvy až jízlivé reakce. Pozastavovali se nad tím, že sovětsští představitelé zcela zapomněli na rezoluce Informbyra o situaci v jugoslávské komunistické straně, které donedávna dotvářely kánon oficiální doktríny. Tyto dokumenty jednoduše přestaly být zmiňovány, aniž by je někdo otevřeně zpochybnil či odvolal. Jeden z diskutujících tak například upozornil na skutečnost, že Sovětský svaz buď pochybil, nazval-li v druhé rezoluci Informbyra jugoslávský režim fašistickým, anebo nyní vědomě navazuje styky s fašistickým režimem. Ovšem kromě těchto naoko klidných úvah zaznívaly na schůzi převážně vysoce emotivní, rozhořčené a zoufalé protesty. Stále více přátelských gest ze strany Sovětského svazu, jako například přítomnost Chruščova a Malenkova na recepci moskevské ambasády FLRJ u příležitosti jugoslávského státního svátku, pak tuto vzrušenou náladu dále živily.¹⁶

Předseda Velimir Janković, ani nikdo jiný z členů vedení pochopitelně nebyl kompetentní, aby mohl ideologické rozpory sovětské politiky vysvětlit. Zcela podle praxe posledního roku se k nové situaci nevyslovil ani nikdo z československých představitelů. Když však hlasy odporu sílily, svolal instruktor ÚV KSČ pro skupinu jugoslávské emigrace Jan Čejka schůzi, kde emigrantům pohrozil, že všichni, kdo nechtějí daný stav pochopit a smířit se s ním, budou považováni za nepřátele.¹⁷

Pracovníci aparátu ÚV KSČ neprojeвили nejmenší snahu emigranty uklidnit. Naopak praxe, kterou uplatňovali, prohlubovala u emigrantů depresi a zvyšovala jejich bezmocný vztek. Zcela bez komentáře tak byla rozpuštěna redakce *Nové Borby* a značně redukováno rozhlasové vysílání. Z původního denního vysílacího času v délce čtyř a půl hodiny zůstala jen jedna půlhodinová relace v srbochorvatském jazyce. Slovinské vysílání bylo zcela zrušeno.¹⁸ Všech čtrnáct pracovníků redakce časopisu se ze dne

15 J. PELIKÁN, *Jugoslávie a východní blok*, s. 136–137.

16 ABS, H-181/51, s. 104, 10. 11. 1954 AZ, PROKOP; tamtéž, H-181/15, 10. 11. 1954 AZ č. 1501, VII. správa MV, odbor 2, orgán: Rudolf Pixa, LJUBA; tamtéž, H-181/36, 12. 11. 1954 AZ č. 64, IGOR; tamtéž, H-181/91, s. 46, 12. 11. 1954 AZ č. 65, IGOR; tamtéž, H-181/17, 12. 11. 1954 AZ č. 66, IGOR.

17 Tamtéž, H-181/32, s. 17, 30. 11. 1954 AZ č. 68, IGOR.

18 Národní archiv (NA), f. ÚV KSČ, 100/3, sv. 78, ar. j. 296, 12. 10. 1954 Rupnik emigrantskému vedení.

na den stalo nezaměstnanými; o jejich další osud se nikdo po mnoho týdnů nestaral. Propuštěna byla i naprostá většina zaměstnanců rozhlasu. Například bývalý předseda emigrantské organizace Anton Rupnik, který byl v té době vedoucím slovinského vysílání, musel odejít do dělnické profese. Vlado Popović, původním povoláním učitel, v minulých letech vyzdvihoval jako příkladný komunista a politický emigrant, se z monitoringu zpráv přesunul na jeřábnický můstek do ČKD.¹⁹

Rychlé řešení přijal odbor pro emigraci jedině v případech loajálně vystupujících, tzv. mladých dělníků. Jednalo se o mladíky, kteří se v poválečných letech přišli do Československa učit podle mezistátní smlouvy do průmyslových závodů a po vypuknutí sovětsko-jugoslávské roztržky se rozhodli zůstat v emigraci. Tuto kategorii emigrantů československý stranický aparát protěžoval. Z důvodu jejich mládí a tvárnosti a kvůli jejich třídnímu původu pracovníci aparátu ÚV KSČ prosazovali mladé dělníky postupně na vedoucí pozice ve skupině, kde nahrazovali starší, údajně titoismem ovlivněné kádry. Mladí dělníci v minulých letech také prošli programy stranického vzdělávání a dělníckými přípravkami pro studium na vysoké škole, na které skutečně řada z nich posléze s větším či menším úspěchem studovala.

Ihned po zrušení organizace poslal sekretariát ÚV KSČ několik mladých dělníků na stranickou školu do Hradce Králové. Problém však nastal po jejich návratu, když většina z nich buďto nemohla nalézt žádné zaměstnání, nebo se na původní pracovní místo už nemohla vrátit. Až na výjimky byli proto znovu odesláni pryč z Prahy, tentokrát však na dlouhodobé brigády v zemědělství nebo do ostravských dolů. Postižení to pochopitelně přijali s krajní nelibostí.²⁰

V těchto případech snad ani nešlo o záměr, jako spíše o projev necitlivosti, nekompetence a zmatků v samotném aparátu ÚV KSČ, které byly důsledkem nečekaně se vyvíjející normalizace vztahů mezi Moskvou a Bělehradem. Pro absolventy politických škol nebo humanitních oborů neměla KSČ momentálně uplatnění. Do jisté míry se to dotklo i protežovaných osob. Mladí emigrantští funkcionáři Velimir Janković a Novo Novović se delší dobu po zrušení organizace nacházeli v nejistém postavení. I když formálně jejich sdružení už neexistovalo, byli zřejmě ještě řadu měsíců jako političtí pracovníci placeni z fondů ÚV KSČ. Teprve po čase dostali oba zaměstnání v Ústřední radě odborů, kde se etablovali na významných pozici-

19 ABS, H-181/26, s. 408, 7. 1. 1955 ÚZ č. 157, II. správa MV, 51/Pechan, vlastní; tamtéž, H-181/66, s. 42, 29. 3. 1955.

20 Tamtéž, H-181/75, s. 250, II-5-1. SLÁVA, 25. 3. 1955; tamtéž, H-181/4, 13. 4. 1955, II. správa MV, odbor 5, odd. 1, řídicí orgán por. Dostál, IGOR.

cích. Absolvent historie na pražské filozofické fakultě Veselin Starčević se po ukončení studia musel vrátit do továrny, odkud byl před několika roky povolán do dělnické přípravy. Místo ve svém oboru získal za pomoci politického vlivu teprve koncem padesátých let.²¹

Zrušení organizace přesto neznamenalo, že by emigrace byla jednou provždy odepsána. KSČ jí dokonce jistým způsobem umožnila v činnosti pokračovat. I v dalších měsících zůstaly emigrantům k dispozici prostory tzv. klubu na Gorkého (dnes Senovážném) náměstí.²² Nejzřetelnějším projevem další aktivity byly tzv. studijní kroužky, jichž se nařízení nijak nedotklo. Tak jako doposud se v nich emigranti pravidelně jednou za tři týdny scházeli ve zhruba desetičlenných skupinách, a to až do roku 1956. Tyto kroužky tak byly fórem, kde jejich účastníci mohli ještě po řadu měsíců komentovat politickou situaci a diskutovat o ní. Zrovna tak emigranti pokračovali v návštěvě politických škol. Zejména bývalí předáci jako Josip a Atena Milunićovi, Vladimir Perić a mnozí někdejší studenti, vykonávající jinak civilní povolání, se pravidelně stýkali ve Večerní univerzitě marxismu-leninismu.²³ Ostatně na zmíněné schůzi v listopadu 1954, kde zaznělo varování před projevem nesouhlasu s aktuální politikou, instruktor Jan Čejka zároveň prohlásil, že ÚV KSČ bude všestranně podporovat, aby se emigranti nadále politicky a odborně vzdělávali.²⁴

Tento přístup zcela jistě vycházel z pokynů Moskvy, která sice emigranty momentálně obětovala, na druhé straně si je chtěla pro každý případ ponechat v záloze. Informbyrovci byli údajně v tomto směru také poučeni. Dne 25. listopadu 1954 se tak prý konala tajná schůzka, kde si představitelé emigrantských skupin ze všech zemí sovětského tábora vyslechli ubezpečení, že normalizace je jen taktickým krokem a Moskva s nimi nadále počítá.²⁵

21 Tamtéž, H-181/84, s. 20, 8. 4. 1955 II. správa MV Národnímu podniku PAL Praha.

22 Sídlo emigrantské organizace nazývali její členové klub podle jména, které nesla na počátku své existence. V září 1948 vznikla jako Klub jugoslávských novinářů (Klub jugoslovenkih novinara); v roce 1949 se tento název zkrátil na Jugoslávský klub (Jugoslovenski klub); od roku 1950 se nazývala Sdružení jugoslávských politických emigrantů v Československu (Udruženje jugoslovenskih političkih emigranata u Čehoslovačkoj). V pozdějších letech docházelo v názvu k dalším úpravám.

23 ABS, H-181/42, III. část, s. 131, 21. 3. 1955, III. správa MV, odbor 1, odd. 311, ř. o. por. Kohoutek, zástupce náčelníka odd., agent MILENA, č. 528.

24 Tamtéž, H-181/65, s. 247, II. správa MV, odbor 5, odd. 1, Dostál, st. ref., IGOR.

25 O tomto setkání, k němuž mělo dokonce dojít v Praze, se však nepodařilo dohledat žádné zmínky v pramenech československé provenience. J. PELIKÁN, *Jugoslávie a východní blok*, s. 132–133.

Kromě umožnění jisté politické aktivity podporoval ÚV KSČ – až do první poloviny šedesátých let – kolektivní bydlení emigrantů. Jestliže ale původně bylo společné ubytování součástí jistého sociálního experimentu a mělo vést k posílení soudržnosti skupiny a udržení bojové morálky, pak od roku 1954 se již jednalo spíše o jednu z forem materiálního zabezpečení poskytovanou lidem bez domova. Domov Jugoslávců v Žitné ulici (bývalý hotel Michael, č. p. 44) a vila v ulici Na Zátorce (č. p. 22, dnes libanonské velvyslanectví), kde v předchozích letech žila naprostá většina emigrantů, tak od té doby poskytovaly přístřeší hlavně těm, kteří je z různých důvodů nechtěli opustit a na jejich přednosti i zápory si už zvykli. Pokud si však někdo našel jiné bydlení, nikdo mu oproti praxi minulých let nebránil se odstěhovat. Postupem času zájemců o vlastní byt přibývalo, takže po roce 1960 obývalo Domov v Žitné z původních obyvatel již jen pár jednotlivců. O sociální problémy politických emigrantů se také více méně vstřícně staral Československý červený kříž. Jedním z mála privilegií přesahující obecné československé poměry bylo i přidělení bytu těm, kteří založili rodiny a chtěli se z internátu vystěhovat.²⁶

Ani na podzim 1954 nemohli emigranti spolu s ostatní veřejností vůbec odhadnout, kam až proces normalizace dosáhne a co z něho bude dále vyplývat. Sovětsko-jugoslávské vztahy se odvíjely na základě korespondence, která zůstala utajena jen v úzkém kruhu moskevské a bělehradské elity.²⁷ Pražští informbyrovci však bedlivě sledovali všechny projevy sovětských a jugoslávských představitelů a posléze je ve svých kroužcích rozebírali. Nedostatek relevantních informací tak emigrantům pochopitelně nebránil, aby se k normalizaci nevyslovovali a nepřemýšleli o své budoucnosti.

Na konci roku 1954 tempo normalizace opět zvolnilo, poté co na některé příliš bezprostřední projevy sovětské iniciativy jugoslávská strana reagovala opět se zdrženlivostí. N. S. Chruščov, který byl původcem této politiky, se na počátku následujícího roku soustředil na mocenský zápas s Georgijem Malenkovem a zahraniční politiku včetně jugoslávské otázky přenechal opět načas Vjačeslavu Molotovovi. Do vztahů vůči Jugoslávii se tak na několik měsíců zase vrátil zdrženlivější přístup zastávaný ministrem zahraničních věcí. První větší událostí na poli sovětsko-jugoslávských vztahů reflektovanou sdělovacími prostředky byl na počátku února 1955 Molotovův projev v Nejvyšším sovětu, který se však přímo Jugoslávii dotkl jen

26 Nové byty získali také počátkem 60. let obyvatelé vily Na Zátorce, která byla předána do užívání libanonské ambasádě.

27 J. PELIKÁN, *Jugoslávie a východní blok*, s. 127–142.

několika větami. Řečník se vyslovil pro normalizaci vztahů, dodal však, že vstřícnost musí vycházet z obou stran. Zároveň pronesl na adresu Titova vedení několik kritických poznámek.²⁸

Přestože v Bělehradu byla tato řeč přijata s nelibostí jako krok zpět, pražští emigranti žádný rozdíl vzhledem k předcházejícímu vývoji normalizace nezpozorovali. Nuance mezi názory prvního tajemníka KSSS a šéfa sovětské diplomacie nebyli schopni postřehnout. Molotovova slova proto informbyrovci pochopili jen jako další znak sovětské vstřícnosti vůči titovskému režimu.²⁹

Události z podzimu 1954, Molotovův únorový projev a následná Titova odmítavá reakce, otištěná naprosto bezprecedentně v moskevské Pravdě, vyvolávaly mezi emigranty především otázku po smyslu dalšího setrvání v exilu. Přitom už nešlo jen o důsledek deziluze a stesku po domově, kdy někteří mladí emigranti byli ochotni pro cestu domů podstoupit veřejné pokání, tak jak se to v několika málo případech stalo v uplynulých letech. Emigranti totiž logicky předpokládali, že součástí normalizace bude i dohoda o repatriaci politických uprchlíků ze zemí socialistického tábora. Návrat by pak nebyl již věcí osobního rozhodnutí, ale politickým příkazem, který by museli splnit. Vida Nikolajevičová tak už v listopadu 1954 po projevu Maxima Saburova vyjádřila přesvědčení, že všichni emigranti brzy pojedou domů, aby tam pracovali pro budování sovětsko-jugoslávského přátelství.³⁰ Naopak s despektem a obavou před možnými represemi se ve stejné době k případnému nařízení k repatriaci vyslovila Božena Čolícová.³¹

Josip Milunić, jedna z předních osobností pražské skupiny i celé informbyrovské emigrace, prohlašoval, že by se takové instrukci se stranicovou disciplinou podvolil, ovšem jen s krajní nevolí. Miluniće i jeho manželku totiž současný vývoj nijak nezviklal v názoru, že rezoluce Informačního byra zůstává „naprosto správná“. „Titovci“ podle Miluniće vždy byli a nadále jsou „fašistickou bandou se vším, co k tomu patří“. I když uznával, že na straně Informačního byra a v protititovské kampani se v letech roztržky učinilo mnoho chyb a nespravedlností, které je třeba revidovat, nesmiřitelný postoj si podle něho Titův režim zasloužil zejména kvůli krutému pronásledování svých odpůrců. Na otázku, zda jet domů, tak Milunić odpovídal zá-

28 *Tamtéž*, s. 161–177.

29 ABS, H-181/56, s. 159, 16. 3. 1955 AZ č. 90, II. správa MV, odbor 5, odd. 1, ř. o. Dostál, IGOR.

30 *Tamtéž*, H-181/51, s. 104, 10. 11. 1954 AZ, PROKOP.

31 *Tamtéž*, H-181/15, 10. 11. 1954 AZ č. 1501, VII. správa MV, odbor 2, ř. o. Rudolf Pixa, LJUBA.

porně, což vysvětloval tím, že je „komunistou, který nikdy neslevuje ze svého přesvědčení“.³²

Koncem dubna 1955 vzrušila pražskou skupinu zpráva vysílaná bělehradským rozhlasem, že mezi Československem a Jugoslavií došlo k dohodě o jejich repatriaci se zaručením beztrestnosti a možnosti zaměstnání. Mezi emigranty však vzbudila spíše odmítavou odezvu. Například Gojko Lončar, bývalý studentský funkcionář a jeden ze zakladatelů pražské organizace, prý při této příležitosti v diskusi označil svůj návrat za zcela vyloučený, dokud bude v Jugoslávii u moci ministr vnitra a šéf politické policie Aleksandar Ranković, jakožto „krvavý představitel titovského režimu“.³³ Proti repatriaci se otevřeně vyslovili z významnějších postav emigrace také Novo Novović nebo Vladimir Perić.³⁴ Jen o něco mírněji reagoval Miodrag Popović. Ten sice návrat domů za stávající situace také zavrhl, přitom ale nevyloučil, že větší část emigrace se bude moci vrátit do tří či čtyř let, pokud se sliby dané Bělehradem ukážou jako pravdivé.³⁵ Nepodložené zprávy o domnělé československo-jugoslávské dohodě se však nakonec nepotvrdily.

Otázka repatriace se tím ovšem z diskusí v nejmenším nevytrácela. Naopak se stále více spekulovalo, zda by bylo reálné a rozumné odejít do Jugoslávie i bez předchozích záruk. Těmito úvahami se přitom nezabývali jen otevření váhavci, ale také ti, kteří se zaklínali tvrdým nepřátelským postojem vůči bělehradskému režimu. Na základě osobního přesvědčení sice sami vlastní repatriaci odmítali, ovšem jiným ji už nehodlali rozmlouvat. Nova Novoviće, jednoho z předáků a principiálních antititovců, k takovému postoji vyprovokoval Molotovův projev. Podle Novoviće slova sovětského ministra zahraničí ukázala, že normalizace dostoupila už do takového stupně, kdy se případní zájemci mohou vydat domů bez většího rizika. Dilema, zda zůstat, nebo se vrátit, si tak podle něho musel každý rozhodnout sám.³⁶ K takovému rozhodnutí přitom nahrávaly zhoršující se podmínky života v Československu, s nimiž se konfrontovalo stále více, zejména mlad-

32 Tamtéž, H-181/42, III. část, s. 131, 21. 3. 1955, III. správa MV, odbor 1, odd. 311, ř. o. por. Kohoutek, zástupce náčelníka odd., agent MILENA, č. 528; tamtéž, s. 133, 25. 5. 1955 AZ č. 76, III. správa MV, odbor 1, odd. 311, por. Kohoutek Václav, zást. náč. odd., MILENA č. 525.

33 Tamtéž, H-181/36, s. 113, 27. 4. 1955, II. správa, odbor 5, odd. 1, ř. o. Dostál por., st. ref., IGOR.

34 Tamtéž, H-181/56, s. 143?, 13. 12. 1954, Pechan; tamtéž, H-181/61, s. 249, 2. 3. 1955 AZ, II. správa MV, odbor 5, odd. 1, Dostál, RAKIČ.

35 Tamtéž, H-181/65, s. 246, 27. 4. 1955 Výpis z AZ č. 94, II. správa MV, odbor 5, odd. 1, Dostál, st. ref., IGOR.

36 Tamtéž, H-181/56, s. 159, 16. 3. 1955 AZ č. 90, II. správa MV, odbor 5, odd. 1, ř. o. Dostál, IGOR.

ších, dříve privilegovaných emigrantů. Bývalý předseda emigrantského sdružení Anton Rupnik, rozhořčený nad nezájmem a arogancí KSČ vůči emigrantům, prohlašoval, že za tak tristních podmínek je v Československu nemůže nikdo držet. Avšak zatímco mladí se podle jeho názoru mohli vracet bez obav, museli by starší emigranti zřejmě počítat s trestem.³⁷ I přes vědomí tohoto rizika si však s myšlenkou na bezpodmínečný návrat pohrávali také jednotlivci, kteří se „provinili“ aktivním podílem na informbyrovské propagandě. Bývalí redaktori časopisu *Nova Borba* Dušan Nikolić a Petar Nerandžić tak údajně byli schopni zřít se všeho, co donedávna hlásali, a vrátit se domů i za cenu pokořujícího kajícího rituálu.³⁸

Na rozdíl od ostentativního přehlížení ze strany československého stranického aparátu se emigranti setkávali na podzim 1954 a na jaře 1955 ve zvýšené míře se zájmem ambasády FLRJ. Podle pozorování Státní bezpečnosti se jugoslávští diplomaté více než doposud snažili navazovat styky s vybranými emigranty a nabízeli jim zprostředkování beztrestné repatriace. Jejich aktivity StB evidovala pomocí svého agenta Dragoslava Djordjeviće (používajícího krycí jméno Sláva). Jeho úkolem bylo před zástupci ambasády předstírat ochotu ke spolupráci a mařit snahu jugoslávských diplomatů o průnik do emigrantských řad. Agent Sláva tak podle pokynů StB doporučoval k dalšímu kontaktu ty emigranty, u nichž vzhledem k jejich politickému postoji či loajalitě vůči ČSR nehrozilo žádné nebezpečí, že by se dali lákat k návratu nebo k jakékoliv činnosti ve prospěch Titovy Jugoslávie. V jiných případech zase StB kontakt s vybraným emigrantem jugoslávskému diplomatovi přímo překazila.³⁹

Jugoslávští diplomaté se snažili vyvolat zdání, že kontakty s emigranty navazují čistě ze své iniciativy a z přátelských pohnutek. V některých případech se odvolávali na kontakty z období války či let předcházejících roztržce, které si přáli po ukončení sporu obnovit. Příslušníci pražské skupiny ovšem věděli od svých soudruhů v ostatních zemích sovětského bloku, že ambasády FLRJ v těchto státech postupují obdobně. Podobně jako v Praze si počínalo jugoslávské diplomatické zastoupení v Sofii, odkud pod vlivem této vstřícné taktiky údajně na jaře 1954 do vlasti vycestovali dva emigranti. Emigranti proto usoudili, že se jedná o jednotnou, v Bělehradě přijatou taktiku, jejíž cíl patrně není nezištný či může být pro navrátilce i velmi ne-

37 Tamtéž, H-181/75, s. 249, 25. 4. 1955, II-5-1, Dostál, DRAGO.

38 Tamtéž, H-181/42, III. část, s. 133, 23. 5. 1955 AZ č. 76, III. správa MV, odbor 1, odd. 311, por. Kohoutek Václav, zást. náč. odd., MILENA č. 525.

39 Tamtéž, H-181/36, 4. 11. 1954 AZ č. 46, SLÁVA; tamtéž, H-181/88, 19. 11. 1954 AZ č. 48, SLÁVA.

bezpečný. Vzhledem k brutalitě Titova režimu vůči stoupencům rezoluce Informbyra neměli emigranti v takové, zjevně ne zcela upřímné nabídky Bělehradu důvěru. Na diskusních kroužcích proto podobné zprávy vedly k posilování kolektivní morálky a měly tak v této době na vnitřně rozháranou a nedůvěřivou komunitu vzácně stmelující účinek. Účastníci kroužků na tyto zprávy totiž často reagovali prohlášeními, že by návštěvu z ambasády neváhali odmítnout.⁴⁰

Nicméně vůli uchovat si navzdory rozpadu dosavadních hodnot názorovou integritu značně podkopával další vývoj v sovětsko-jugoslávských vztazích. Nedostatek informací i na jaře 1955 stále vytvářel prostor pro různé chápání probíhající normalizace. Ostatně její průběh nebyl nijak jednoznačný. Na jugoslávské i sovětské straně panovaly o jejím výsledku diametrálně odlišné představy. Titovo vedení usilovalo o navázání vztahů na zcela jiné kvalitativní rovině než před rokem 1948, naopak sovětsští představitelé (bez ohledu na vzájemně rozdílné názory v taktice) sledovali cíl v opětovném začlenění Jugoslávie do svého mocenského bloku. Obě strany byly také ochotny přizpůsobovat své úmysly měnící se situaci. Výsledek normalizace tak byl nejen pro vnějšího pozorovatele těžko odhadnutelný.⁴¹ Na konci května však dospěla sovětsko-jugoslávská jednání do bodu, který se exilovým odpůrcům bělehradského režimu zdál jako sovětské přiznání porážky.

Od března 1955 si SSSR i Jugoslávie vyměnily řadu vstřícných gest.⁴² Vrcholem pak bylo oznámení o schůzce sovětských a jugoslávských představitelů na nejvyšší úrovni, k níž mělo dojít koncem května v Bělehradu. Sovětské vedení, v němž v této době už jednoznačně určoval kurs N. S. Chruščov, přistoupilo na všechny hlavní jugoslávské požadavky. Souhlasilo s konáním schůzek v hlavním městě FLRJ, se státním a nikoliv stranickým⁴³

40 Tamtéž, H-181/61, s. 249, 2. 3. 1955, II. správa MV, odbor 5, odd. 1, Dostál, RAKIČ; tamtéž, H-181/75, s. 250, 25. 3. 1955, II-5-1, SLÁVA.

41 J. PELIKÁN, *Jugoslávie a východní blok*, s. 187–190.

42 V sovětském tisku se projeví zejména pochvalnými články na adresu jugoslávských partyzánů u příležitosti blížícího se 10. výročí konce druhé světové války. Přitom k propagandě minulých let neodmyslitelně patřila bagatelizace přínosu domácího hnutí odporu na osvobození Jugoslávie a vyzdvihování role Rudé armády. Partyzánské velení také na základě obvinění vznesených v roce 1949 na zinscenovaném soudním procesu se skupinou maďarských funkcionářů v čele s László Rajkem v Budapešti bylo v zemích sovětského tábora špiněno, že to byli agenti gestapa, zrádci a vrazi nejlepších předválečných komunistů. J. PELIKÁN, *Jugoslávie a východní blok*, s. 188.

43 Útok na Jugoslávii zahájil Stalin v roce 1948 na stranické úrovni. Pro Jugoslávii bylo proto nepřijatelné navazovat opět vztahy po stranické linii, kde pravidla určovali Sověti. Během roztržky se právě systém sovětské dominance nad mezinárodním

charakterem státní návštěvy i s tím, že jednání bude ukončeno přijetím společného komuniké. Hned při uvítacím ceremoniálu na bělehradském letišti došlo pro sovětskou delegaci za pozornosti západních médií k pokorující scéně. Chruščov přednesl krátkou řeč, v níž projevil lítost nad minulými událostmi a vyjádřil víru ve zlepšení vztahů. Tito ji však proti zdvořilostním zvyklostem nechal bez jakékoliv odpovědi a dal pokyn k odjezdu.⁴⁴ Přestože Chruščovův proslov nebyl přímo omluvou, samotný fakt příletu sovětské nejvyšší elity do jugoslávské metropole a situace na letišti, podtržená Titovým chladným chováním, vedl ke srovnání s příslovečným putováním do Canossy.⁴⁵

Na konci týdenních rozhovorů byl zveřejněn dokument známý jako Bělehradská deklarace. Jestliže jenom samotná návštěva sovětských vůdců v Bělehradu byla určitou senzací, pak toto společné prohlášení obou delegací přineslo ještě větší překvapení. Sovětský svaz jí totiž v podstatě přiznal dříve odsouzenému vazalovi rovnoprávné postavení tím, že souhlasil s nepřipustností vměšování do vnitřních záležitostí druhých států a s právem každého národa na „různé formy rozvoje socialismu“. Bělehradská deklarace tak nejen ukončila roztržku z roku 1948, ale vytvářela pro sovětský mocenský blok i dosud nebývalý precedens, který zásadním způsobem zpochybňoval jeho samotné základy. Byla tak prvním zcela zjevným krokem k revizi stalinského období.⁴⁶

Novinové a rozhlasové zprávy předznamenávající cestu sovětské delegace do Bělehradu vzbudily v pražské skupině překvapení. Emigranti se nechápavě pozastavovali nad tím, jak mohli sovětské představitelé přistoupit na místo jednání v Bělehradě. Tím totiž evidentně přijímali úlohu kajícíka, kterou podle jejich představ měli ovšem na sebe vzít jugoslávští vůdci.⁴⁷

Po Chruščovově proslovu na bělehradském letišti se pro mnohé zhroutily poslední naděje na důstojné završení sedmileté emigrace. Vlado Popović a Moma Pavićević se v roce 1948 jako vychovatelé nejvíce zasloužili

komunistickým hnutím stal jedním z předmětů jugoslávské kritiky a Jugoslávie se od něho distancovala. Přejmenováním KSJ na Svaz komunistů Jugoslávie došlo i k formálnímu vymezení se vůči sovětskému modelu komunistické strany. Vztahy s KSSS a ostatními komunistickými stranami se tak měly maximálně pohybovat ve stejné rovině jako kontakty se západoevropskými socialisty.

44 J. PELIKÁN, *Jugoslávie a východní blok*, s. 187–203.

45 Jože PIRJEVEC, *Jugoslávie 1918–1992. Vznik, vývoj a rozpad Karadjordjevy a Titovy Jugoslávie*, Praha 2000, s. 255–256; Karel DURMAN, *Popely ještě žhavé*, I, Praha 2004, s. 444.

46 J. PELIKÁN, *Jugoslávie a východní blok*, s. 201–202.

47 ABS, H-181/17, II. správa MV, odbor 5, 1. odd., por. Dostál, IGOR, 25. 5. 1955.

o udržení několika desítek učňů v Československu a o jejich získání pro rezoluci Informačního byra. Po celá léta patřili k naprosto oddaným stoupencům linie prosazované aparátem KSČ. Osvědčili se jako skromní a pečliví pracovníci v redakci Nové Borby i v rozhlasovém vysílání. Ukončení činnosti emigrantských médií však pro Vladu Popoviće znamenalo ztrátu zaměstnání. Pavičević, který mohl v rozhlase zůstat, nebyl spokojen s odpolitizovaným a značně redukováným vysíláním, které po letech propagandy těžko hledalo novou náplň. Oba proto po bělehradské schůzce sdíleli názor, že v Československu už jako emigranti nemají co pohledávat. Vlado Popović přitom prohlásil, že se vrátí domů a bude-li to po něm žádáno, s klidem bude volat: „Ať žije Tito!“. Pavičević byl zase ochoten po návratu do Jugoslávie ospravedlnit se za svou práci v rozhlasu a v Nové Borbě výmluvou, že k tomu byl donucen. Oba, mezi emigranty velice oblíbení mladí muži, pro takové názory získávali – hlavně mezi svými bývalými svěřenci – nemálo sympatií. Mnozí proto přitakávali názoru, jestliže jim Jugoslávie zaručí bezpečnost a možnost dalšího vzdělání, tedy jediné výhody, které jim Československo ještě skýtal, nebudou s cestou domů déle váhat.⁴⁸

Kapitulantské nálady po uveřejnění zprávy o nastávajícím bělehradském jednání Chruščova a Tita vyburcovaly k ostré reakci stoupence nejradikálnější protititovské frakce v rámci informbyrovského exilu. Ti se po ukončení politické činnosti toužili usadit v Sovětském svazu. Naopak repatriaci doposud považovali za naprosto nepřipustné řešení. Vůdce této frakce Slobodan Ivanović odsuzoval jakýkoliv projev smířlivosti. Po Chruščovově projevu, v němž sovětský vůdce mimo jiné Jugoslávii nazval „socialistickou zemí“, Ivanović obrátil a začal ostatní sám pobízet, aby se vrátili domů, protože další setrvání v emigraci už nemá žádný smysl. Sám však prohlašoval, že jako podmínku bude vyžadovat záruku, aby mohl doma vždy neochvějně stát na straně SSSR, a to i v případě opětovného ochlazení vztahů.⁴⁹ Ovšem pokud víme, žádné kroky v této době ve věci svého návratu nepodnikl a nadále se soustředil na získání povolení k odjezdu do Sovětského svazu.

Zato další z někdejších předáků radikálního směru Milutin Rajković si již žádné podmínky nekladl. Byl odhodlán odjet do Jugoslávie za každou cenu a věřil v možnost svého ospravedlnění. Byl přesvědčen, že mohl-li se „omluvit“ Chruščov, může to udělat i on. Rozhodl se proto odejít na jugo-

48 Tamtéž, H-181/66, s. 43, 26. 5. 1955, ř. o. por. Charypar, SLÁVA; tamtéž, H-181/59, s. 34, 26. 5. 1955, SLÁVA; tamtéž, H-181/83, s. 9, 26. 5. 1955 Výpis z AZ č. 73, II. správa MV, odbor 5, odd. 1, ř. o. por. Charypar, náčelník odd., agent SLÁVA.

49 Tamtéž, H-181/26, III. část, s. 90, 2. 6. 1955, II. správa MV, odbor 5, odd. 1, ř. o. por. Dostál, st. ref., agent SLÁVA.

slávské velvyslanectví a podat tam sebekritiku s žádostí o repatriaci. V polovině července 1955 tak skutečně učinil. Jak sděloval svým přátelům, dostalo se mu prý velice vlídného přijetí a ubezpečení, že všichni emigranti se mohou beze strachu vrátit. Od té doby se Rajković plně stavěl za politiku Jugoslávie a obhajoval její cestu k socialismu jako správnou. Rezoluci z roku 1948 označil za omyl a poukazoval i na to, že procesy v Maďarsku a Bulharsku byly vykonstruované, o čemž se jako očitý svědek procesu v Budapešti osobně přesvědčil (Rajković přitom v roce 1949 v Budapešti přímo přispěl jako „svědek“ k fabulaci vykonstruovaných obvinění).⁵⁰

K témuž rozhodnutí došel i někdejší tajemník jugoslávského velvyslanectví v Paříži Borivoje Nikolajević, který v Praze také našel cestu do radikálního křídla emigrace. Bělehradská deklarace podle jeho názoru zcela jasně ukázala, že Sovětský svaz už nemá na politické emigraci žádný zájem. V Československu ho nedržely žádné osobní závazky, ani lepší životní úroveň. Domníval se, že dělnické profesi, kterou, ač právník, mohl v ČSR jediné vykonávat, se může věnovat i v Jugoslávii. Jak ale věřil, ve vlasti měl rozhodně větší naději získat práci odpovídající svému vzdělání. Navíc mohl doufat, že v případě materiální nouze se mu dostane pomoci od rodiny.⁵¹

Pražští emigranti na podzim 1954 a na jaře 1955 pochopitelně soustředili svůj zájem hlavně na dění ve vztazích mezi Jugoslávií a Sovětským svazem. Normalizace na úrovni československo-jugoslávských vztahů pro ně měla podružný význam. KSČ samozřejmě nehrála v tomto procesu žádnou aktivní roli a pouze se přizpůsobovala taktu udávanému Moskvou. Představitelé stranického aparátu se před emigranty zdržovali jakýchkoliv komentářů. Přesto mělo obnovování styků Československa a Jugoslávie pochopitelně na pražskou skupinu značný dopad, a to především v praktické rovině. Závisela na něm otázka, zda se emigranti repatriují, případně jak budou vypadat podmínky jejich dalšího života v zemi exilu.

Ani českoslovenští předáci nebyli z normalizace nijak nadšeni. Obě rezoluce Informačního byra se staly odrazovými dokumenty pro utváření podoby jejich režimu. Jugoslávská karta byla také použita ve Slánského procesu.⁵² Zpochybnění správnosti protititovské politiky proto ohrožovalo vládnoucí systém a jeho vedoucí garnituru. Při obnovování styků tak českoslo-

50 Tamtéž, H-181/73, s. 182, 3. 8. 1955 AZ č. 15, II. správa MV, odbor 5, odd. 1, ř. o. por. Dostál, st. ref., agent KAREL.

51 Tamtéž, H-181/51, s. 29, 8. 6. 1955, Dostál, IGOR.

52 Karel KAPLAN, *Zpráva o zavraždění generálního tajemníka*, Praha 1992, s. 245; Djoko TRIPKOVIĆ, *Proces s Rudolfem Slánským – jugoslávský pohled*, in: J. Pernes (ed.), *Politické procesy v Československu po roce 1945 a „případ Slánský“*, Brno 2005, s. 86–97.

venská strana sice jednala v souladu s pokyny Moskvy, postupovala však nanejvýš zdrženlivě a iniciativu přenechávala jugoslávským partnerům.⁵³

O normalizaci vztahů s Jugoslávií informoval ÚV KSČ krajské sekretariáty v přísně tajném sdělení z 21. října 1954. Změnu kursu odůvodnil snahou „tábora míru“ zmírnit mezinárodní napětí a pomoci Jugoslávii vymánit se „ze spárů agresivní, válekyčtivé bandy vládnoucí nyní v USA“. Dokument pomocí statistik argumentoval zoufalou ekonomickou situací FLRJ, která kvůli svému oddálení od SSSR upadla do područí zahraničního velkokapitálu. Úsilí o normalizaci tak mělo prospět především jugoslávským pracujícím, „nemilosrdně vykořisťovaným“ západními kapitalisty. V souladu s postoji prezentovanými navenek sovětským vedením se v textu zcela opomíjela příčina roztržky a charakter současného jugoslávského režimu. Československo mělo navázat s Jugoslávií takové styky, jaké udržovalo s většinou kapitalistických států.⁵⁴

Během podzimu 1954 obnovily Československo a Jugoslávie diplomatické styky na nejvyšší úrovni. Do Bělehradu byl v září poslán Vilém Pithart, druhořadý funkcionář bez diplomatické zkušenosti a osobního vztahu k jihošlovanskému prostředí. Oproti tomu FLRJ delegovala na pražský velvyslanecký post Iva Vejvodu, dosavadního velvyslance v Brazílii, který před válkou žil v emigraci v Praze a osobně znal mnohé významné činitele KSČ, včetně prezidenta Zápotockého. Pro československý postoj bylo přitom typické, že jugoslávský ambasador musel čekat dlouhou dobu na udělení agrémentu a do Prahy přicestoval teprve počátkem roku 1955.⁵⁵

Prvním významnějším krokem vstříc byl souhlas Československa s výměnou vězňů, kterou od roku 1953 vytrvale odmítalo. Politické byro ÚV KSČ přerušení trestu a vyhoštění 22 jugoslávských občanů odsouhlasilo 17. ledna 1955. Toto rozhodnutí nemělo však okamžitý účinek, protože jugoslávské straně byli vězni předáni teprve v dubnu 1955.⁵⁶

53 J. PELIKÁN, *Jugoslávie a východní blok*, s. 143–150; Karel KAPLAN, *Kořeny československé reformy 1968*, Brno 2000, s. 46; Archiv Jugoslávie (Bělehrad, AJ), f. Kabinet předsedníka republiky (KPR), KPR I-5-b ČSR, Odnosi između Čehoslovačke i Jugoslavije (1945–1957).

54 NA, f. ÚV KSČ, 100/3, sv. 67, ar. j. 279, Jugoslávie, 21. 10. 1954 Zpráva ÚV KSČ předsedům krajských výborů KSČ, Přísně tajné.

55 J. PELIKÁN, *Jugoslávie a východní blok*, s. 147–148, 269; Slobodan SELINIĆ, *Jedan ibeovski diplomata u Beogradu. Čehoslovački ambasador Pithart i normalizacija odnosa Jugoslavije i Čehoslovačke 1954–1956. godine*, in: *Spoljna politika Jugoslavije 1950–1961*, Beograd 2008, s. 231–254.

56 J. PELIKÁN, *Jugoslávie a východní blok*, s. 149; ABS, A2/1-759, Přerušení trestu a vyhoštění jugoslávských státních příslušníků, odsouzených v ČSR (s. David), 17. 1. 1955.

Politbyro se 17. ledna 1955 zabývalo i dalšími opatřeními v souvislosti s probíhající normalizací. Jedním z nich byl i pokyn ministroví vnitra, aby zajistil přerušení výzvědné činnosti v Jugoslávii i všechny akce Státní bezpečnosti proti jugoslávské ambasádě v Praze.⁵⁷ Toto rozhodnutí však StB zřejmě považovala za předčasné. Její poznatky, k nimž přispěli svými kontakty s jugoslávskými diplomaty i někteří emigranti, totiž ukazovaly, že pracovníci velvyslanectví jednak opatřují informace důvěrného charakteru, jednak se velmi kriticky vyjadřují o vazalském postavení Československa vůči SSSR, vyzdvihují přednosti odlišné jugoslávské praxe a získávají pro ni mezi československými občany sympatizanty. Kromě špionáže tak StB pozorovala také jev, pro něž se v pozdějších letech ujal pojem „ideologická diverze“. Do léta 1955 kontrarozvědka adresovala v tomto duchu vedení ministerstva vnitra několik varovných zpráv.⁵⁸ Lednové rozhodnutí politbyra se prosadilo téměř s půlročním zpožděním v červnu toho roku, čímž bylo tzv. rozpracovávání jugoslávské ambasády ukončeno.

Státní bezpečnost v této době přestala sledovat i dění v jugoslávské emigraci a rozvázala spolupráci s agenty v jejích řadách. Do léta 1955 se bezpečnostní orgány snažily zabránit, aby se emigranti z území ČSR vystěhovali. Po ukončení roztržky však už neexistovaly žádné mechanismy, které by je mohly dále od tohoto kroku odradit. Jugoslávské ambasádě se také nekladly žádné překážky, aby si o příslušnících pražské skupiny neutvářela systematický přehled.⁵⁹

Navzdory odměřenosti vyšly československé orgány Jugoslávii vstříci dokonce tím, že jí vydávaly ilegální uprchlíky, kteří po normalizaci vztahů začali opět do Československa přicházet s žádostí o politický azyl. V prosinci 1955 rozhodlo takto politbyro ÚV KSČ o čtyřčlenné skupině, která překročila hranice z Rakouska. V následujícím roce se československé úřady zabývaly patnácti podobnými případy.⁶⁰

Členům emigrantské skupiny, která se utvořila po roce 1948, však vydání nehrozilo, i když se toho někteří z nich obávali. Odbor pro emigraci

57 Tamtéž, A2/1-760, 17. 1. 1955 Některé otázky práce ministerstva vnitra (s. Barák).

58 NA, f. ÚV KSČ, f. Antonín Novotný, Jugoslávie, kart. 117, sl. 12, Zprávy ministerstva vnitra o působení jugoslávského velvyslanectví.

59 Tamtéž, II. správa MV, odbor 5, 8. 11. 1955 Závadová činnost zaměstnanců JVV – zpráva.

60 ABS, A2/1-885, Zadržení čtyř jugoslávských státních příslušníků při ilegálním přechodu hranice z Rakouska do ČSR. Zpráva pro politické byro, prosinec 1955; tamtéž, A2/1-1024, Vydání B. Joksimoviće do Jugoslávie. Usnesení PB ÚV KSČ z 12. 9. 1956; tamtéž, A2/1-1960, 1956 Předání jugoslávského občana Vasila Miliće jugoslávským orgánům.

v rámci Mezinárodního oddělení ÚV KSČ, který se jugoslávské skupině věnoval do roku 1956,⁶¹ se postaral, aby se životní podmínky jeho svěřenců pokud možno zlepšily. Od roku 1955 se zejména znatelně zjednodušila procedura udělování československého občanství, které emigrantům zaručilo plnoprávné postavení a alespoň formálně je zbavilo nálepky nespolehlivých cizinců. Této možnosti proto mnozí emigranti využili. Velká část ostatně v Československu už zapustila kořeny. Někdejší mladí dělníci a studenti se oženili, ve svých profesích již získali určité postavení a od návratu do vlasti je odrazovalo nejen politické přesvědčení či obava z represe, ale i představa horší životní úrovně. Naprostá většina někdejších mladých dělníků a studentů přišla do Prahy z jugoslávského venkova a neměla žádný zachytý bod v některém z velkých měst, které byli případně ochotni za pražské bydlíště vyměnit.

Repatriace do Jugoslávie nenabrala proto po polovině roku 1955 nijak masové rozměry. Důvodem byl mimo jiné i osud prvních navrátilců, kterým ujištění pražského velvyslanectví o zaručení bezpečnosti nebylo nic platné. Milutin Rajković, Jovan Prodanović a Borivoje Nikolajević byli po příjezdu do vlasti zatčeni a v létě 1956 exemplárně odsouzeni k poměrně vysokým trestům odnětí svobody.⁶² Případ vyvolal v zemích sovětského tábora značné vzrušení a byl kriticky komentován v sovětském tisku. Tato záležitost se také stala předmětem rozhovorů, které spolu vedli Chruščov a Tito na Brionech v září 1956. Tito postup proti informbyrovcům hájil tím, že mezi navrátilci rozlišují a souzeny jsou jen „nejhorší typy“. Výši trestu pak označil za záležitost nezávislého soudu, do jehož rozhodování prý v Jugoslávii politická moc nezasahuje. Jugoslávský vůdce přitom Chruščova varoval před jakýmkoliv druhem sentimentu vůči těmto lidem – ve skutečnosti totiž nejsou žádnými přáteli SSSR a revolucionáři, ale pouze bezzásadovými kariéristy. Chruščov, který k vůdcům protititovské emigrace v Moskvě osobně nechoval žádné sympatie, Titův výklad nijak nevyvracel a ozřejmil pouze důvod otištění kritického článku v Pravdě. Sovětské vedení jím prý jenom odpovídalo na mnozíci se dotazy emigrantů, hrozí-li jim doma soud.⁶³

61 V letech 1955–1956 měl odbor pro emigraci pět pracovníků. Mezinárodní oddělení v té době vedl Gustav Souček, snad totožný s někdejším náčelníkem jugoslávského referátu StB. K. KAPLAN, *Aparát ÚV KSČ v letech 1948–1968*, Studie a dokumenty, Praha 1993, s. 126, 134, 136.

62 Rajković byl odsouzen na osm let, Prodanović na pět let a Nikolajević na jeden rok. NA, f. ÚV KSČ, 100/3, sv. 202, ar. j. 702, Terst 1, 28.8. 1956 Dopis ÚV KS STO Ústřednímu výboru KSČ; Srov. J. PELIKÁN, *Jugoslávie a východní blok*, s. 224–225; TÝŽ, *Pronásledování prosovětské opozice v Jugoslávii po roce 1948*, Slovanský přehled, 1993, č. 2, s. 184–190; M. MITROVIĆ, *Tri dokumenti*, s. 47–48.

63 AJ, KPR I-3-a SSSR. Zabeleška o razgovorima na večeri kod druga Tita u čast Hruščova.

Odsouzením tří navrátilců z Československa dával jugoslávský režim na vědomí, že informbyrovce považuje nadále za zrádce, a jako takoví nemohou proto doufat v žádnou satisfakci. Očekával od nich, že přiznají vinu, projeví lítost a poprosí o odpuštění. Tvrdým rozsudkem nad trojicí pražských emigrantů tak jugoslávský režim sledoval především psychologický účinek. Na důsledném potrestání ve skutečnosti v daném momentu netrval. Tito se před Chruščovem na Brionech v náznaku zmínil o chystané amnestii. Propuštění všech tří odsouzenců, k němuž došlo už na podzim 1956, bylo jistě zamýšleno jako vstřícné gesto vůči Sovětskému svazu. To však nic neměnilo na tom, že potenciální i skutečnou prosovětskou opozici jugoslávský vůdce vnímal jako reálnou hrozbu, a tak stoupenci SSSR byli i v letech relativně dobrých vztahů s Moskvou chápáni jako nespolehlivé a nepřátelské elementy.⁶⁴

Jugoslávské vedení samo patrně nemělo zcela ujasněno, jak s příslušníky prosovětského exilu naložit. Na jedné straně můžeme v podstatě už od roku 1953 sledovat snahu ambasad v „zemích tábora“ přesvědčovat emigranty k návratu. Po bělehradské deklaraci, v níž jugoslávská strana mimo jiné slíbila řešit otázky emigrantů „humánním způsobem“,⁶⁵ pak diplomaté v těchto státech zcela zjevně podporovali pokud možno masovou repatriaci. Informbyrovskou emigraci totiž Tito a jeho spolupracovníci vnímali jako nebezpečnou do budoucna, a tak by její faktický zánik uvítali. Na druhé straně se ale obávali, že početná skupina prosovětských aktivistů by se mohla ve vlasti stát základem pro vytvoření páté kolony. Pokud by se vztahy se Sovětským svazem zhoršily, bylo pravděpodobné, že by tito lidé jednali buďto jako sovětské agenti, nebo přímo organizovali opoziční vystoupení.

Na různých úrovních jugoslávského státního a stranického aparátu nepanovala jednotná strategie. Některé zastupitelské úřady postupovaly benevolentněji než jiné. Zatímco ministerstvo zahraničí zaujímal poměrně vstřícný postoj, státní bezpečnost naopak ze zásady informbyrovcům nedůvěřovala. I v jejích řídicích složkách však zřejmě existovalo dilema, zda je vhodnější emigranty repatriovat, nebo je držet za hranicemi a kontrolovat je pomocí zpravodajské sítě. Do neujasněných poměrů pak vstupovala osobní rovina typická nejen pro jihoslovanské prostředí. Mnozí informbyrovští emigranti za války bojovali v partyzánských jednotkách, často na významných velitelských pozicích, a po válce zaujíмали různé funkce ve voj-

64 Srov. Slavko ĆURUVIJA, *Ibeovac. Ja, Vlado Dapčević*, Beograd, 1990, s. 175, 178; J. PELIKÁN, *Pronásledování prosovětské opozice*, s. 189.

65 I. BANAC, *Sa Staljinom protiv Tita*, s. 244.

sku, v diplomacii či ve stranickém a státním aparátu. Jelikož mocenské struktury v Jugoslávii nedoznaly v letech roztržky žádných významnějších změn, osobní vazby z období před červnem 1948 byly pochopitelně stále živé. Mnohý z emigrantů tak měl na vlivných místech v Jugoslávii někdejší spolupracovníky, druhy ve zbrani, přátele i příbuzné. Díky tomu tak mohl nalézt přímluvce nebo se naopak stát objektem osobní zášti a msty. V letech 1953–1956 se proto emigranti setkávali v kontaktu s jugoslávskými představiteli s diametrálně odlišnými zkušenostmi.

V prosinci 1956 svolal Aleksandar Ranković schůzku zástupců ministerstev zahraničí a vnitra, aby vypracovali jednotné zásady postupu vůči emigraci. Podnětem přitom bylo zjevné opadání zájmu informbyrovců o repatriaci po procesu s Rajkovićem, což jugoslávští předáci vnímali negativně. Na této schůzce stanovili přítomní funkcionáři kritéria, jimiž se do budoucna měly ambasády v sovětském bloku řídit.⁶⁶ O těchto zásadách, které se více méně uplatňovaly ovšem již v předchozím období, si můžeme učinit představu na konkrétních případech. Vysvítá z nich, že důležitým hlediskem byla jednak míra angažovanosti v organizacích emigrantů a v protijugoslávské propagandě před ukončením roztržky, jednak vůle přijmout úlohu provinilce a kajícího. K vedoucím postavám emigrace se jugoslávské orgány stavěly nadále jednoznačně záporně.

V Praze se s nekompromisně tvrdým odmítnutím například už na jaře 1956 setkal Zdravko Orozović, jednu dobu člen emigrantského vedení. Konzulární úředník ho hrubě odbyl, že jako bývalý politický emigrant, který se podílel na štvavé nepřátelské kampani, nemá vůbec právo žádat o návrat domů. Orozović poté napsal přímo Titovi, kterému se omluvil za svoji škodlivou práci a poprosil, aby dostal příležitost ji ve vlasti odčinit. Pokorně požádal, aby alespoň směl navštívit svou nemocnou matku. Odpověď však bylo krátké záporné sdělení.⁶⁷

Tvrdost uplatňovalo jugoslávské velvyslanectví vůči jakýmkoliv žádostem takto chápaných emigrantů nejen v otázce jejich návratu. Josip a Ate-na Milunićovi repatriaci odmítali. I po normalizaci si podrželi vůči režimu v Jugoslávii krajně záporné stanovisko. Jejich cílem však bylo využít nové mezinárodní situace konečně k setkání se svými čtyřmi nezletilými dětmi,

66 AJ, 507-SSSR-IX/IV-102, 5. 12. 1956 Državni podsekretar za inostrane poslove Dobri-voje Vidić Veljku Vlahovićovi. Srov. M. MITROVIĆ, *Tri dokumenti*, s. 48–49.

67 AJ, f. KPR I-6-b-5, 7. 4. 1956 Z. Orozović prezidentu republiky Titovi, 13. 4. 1956 Kabineta predsednika republike Državnom sekretarijatu za unutrašnje poslove, Uprava državne bezbednosti; 23. 5. 1956 DSUP kabinetu predsednika republike, 4. 6. 1956 Ambasadi FNRJ u Pragu; ABS, H-181/1-2, KS MV Praha, odbor 2, odd. 1, npor. Čech, č. agenturního svazku 6359, 5. 12. 1960 AZ č. 25.

kteřé zanechali v Jugoslávii. Formální procedura se však ukázala jako ne-smírně zdlouhavá, neboť jugoslávská strana úmyslně kladla různé překážky. Přitom už v březnu 1955 byli Milunićovi přesvědčeni, že je vše zařizeno. Československá ambasáda udělila jejich synovi a třem dcerám víza, a tak už jen čekali na výstupní víza jugoslávská.⁶⁸ S odvoláním na Bělehradskou deklaraci a v ní slíbené uplatňování „principu humanity“ předložili Milunićovi v červnu 1955 svou záležitost jugoslávskému velvyslanectví v Praze. První tajemník však podmiňoval její kladné vyřízení změnou jejich politického přesvědčení, což Milunićovi odmítli. Poté vše ustrnulo na mrtvém bodě. Na podzim roku 1955 získali Milunićovi československé občanství. Občany ČSR se tím automaticky staly také jejich děti. Žádali proto ministerstvo zahraničí o přímou intervenci u Tita, aby jugoslávská strana dále sloučení jejich rodiny nebránila a neprotivila se mezinárodním konvencím.⁶⁹ Avšak tato intervence byla buď neúčinná, nebo ji československé ministerstvo vůbec nepodalo. Ostatně jugoslávské orgány považovaly emigranty stále za své občany a jejich novou státní příslušnost odmítaly akceptovat. Koncem listopadu 1955 se proto Atena Milunićová obrátila na Tita sama.

Jugoslávského vůdce ve svém dopisu upamatovala na okolnosti v roce 1943, kdy ji v Záhřebu její stranický nadřízený, Titův blízký přítel, Ivan Stevo Krajačić svěřil do péče bezprizorné osmnáctiměsíční dítě: „Když jsem na sebe vzala úkol, abych se starala o toto dítě, poprvé jsem bezprostředně prožívala tragédii matky a otce, kteří se nacházeli někde daleko a dítěte, které zůstalo doma bez rodičů. Nyní, když se sama nacházím již mnoho let oddělena od svých čtyř dětí, stonásobně prožívám vše to, co jsem prožívala tehdy účastnic se v osudu malého odbojáře. Zdá se mi, že zmíněné okolnosti mi dávají morální právo obrátit se na Vás osobně se svojí prosbou, protože zvláštním způsobem to dítě, o něž jsem se starala v době okupace, byl Váš syn Mišo.“⁷⁰

Jugoslávské ministerstvo zahraniční předložilo kanceláři prezidenta republiky tuto žádost s komentářem, v němž Milunićovy označilo za významné emigrantské osobnosti, členy vedení a po celou dobu jedny z nejaktivnějších členů pražské organizace. Zpráva konstatovala, že na rozdíl od naprosté většiny členů Milunićovi projevují i po Bělehradské deklaraci

68 ABS, H-181/42, III. část, s. 131, 21. 3. 1955, III. správa MV, odbor 1, odd. 311, ř. o. por. Kohoutek, zástupce náčelníka odd., agent MILENA, č. 528.

69 Tamtéž, s. 136, 30. 11. 1955 AZ č. 239, II. správa MV, odbor 9, odd. 1, Šubrtová, referent, agent NAĐA, č. sv. 285.

70 AJ, f. KPR I-6-b-3, 6. 10. 1955 Atena Milunić prezidentu FLRJ Josipu Brozi Titovi.

krajní zatvrzelost. Staví se proti repatriaci, dokud se emigranti nebudou moci vrátit jako celek, organizovat se na domácí půdě a aktivně působit v procesu normalizace a návratu Jugoslávie do sovětského bloku. Atena Milunićová také údajně při samotném odevzdání svého dopisu na pražské ambasádě „starým způsobem urážela Jugoslávii a její vůdce“. Tito se žádostí osobně zabýval 23. března 1956.⁷¹

Milunićovi buďto dostali odpověď zamítavou, nebo na ni opět čekali marně. Když začátkem května 1955 navštívila Jugoslávii československá parlamentní delegace, vznesl během neformální části rozhovorů její vedoucí Zdeněk Fierlinger i otázku Milunićových dětí.⁷² Návštěva, která se v Bělehradu setkala s dosti chladným přijetím a rozhodně nevedla k rychlejšímu tempu navazování spolupráce,⁷³ však zřejmě ani v tomto bodě příliš neuspěla. O měsíc později se za Milunićovy přimluvil Nikita S. Chruščov během Titovy triumfální návštěvy Sovětského svazu. Teprve poté se velmi zvolna jugoslávská moc uvolila k humanitárnímu gestu vůči svým úhlavním nepřátelům. V listopadu 1956 tak Marta, Neva, Rajna a Vlado Milunićovi mířili z Jugoslávie letadlem nad revolucí zmítaným Maďarskem, aby se téměř po deseti letech odloučení v Praze setkali se svými rodiči.⁷⁴

Protititovské aktivisty, kteří navíc neprojevovali žádnou ochotu k pokání, trestala jugoslávská strana i dalšími způsoby. Zadržovala jim poštu, příbuzným odmítala žádost o výstupní vízum, aby je mohli navštívit. Některé případy byly také předkládány k posouzení Titově kanceláři, i když se žadatel na prezidenta přímo neobrátil. V emigrantské skupině v Polsku, kde se odpor vůči normalizaci projevoval asi nejvýrazněji, usiloval jeden z jejích předáků Živko Subotić na jugoslávské ambasádě o povolení výjezdu pro svou matku. Protože sám zřejmě považoval komunikaci s „titovci“ za nepřijatelnou, vyřizovala v září 1958 žádost jeho polská manželka. Žádost však byla odmítnuta. Konzulární úředník Subotićovi nabídl, chce-li svou matku vidět, aby se vrátil domů, ovšem bez jakýchkoliv předchozích podmínek a záruk. Jugoslávskému emigrantovi přitom nepomohla ani intervence polského ministerstva zahraničí.⁷⁵ Pražští emigranti se setkávali s velmi podobnou praxí.

71 Tamtéž, Zápis z 5. 3. 1956 s přípisem z 23. 3. 1956.

72 Zdeněk Fierlinger bydlel ve vile sousedící v ulici Na Zátorce s vilou užívanou jugoslávskými emigranty. S manžely Milunićovými se znal osobně.

73 J. PELIKÁN, *Jugoslávie a Východní blok*, s. 358–360.

74 ABS, H-181/1-2, III. správa MV, odbor 1, odd. 311, npor. Pátík, č. ag. 528, 23. 1. 1959.

75 AJ, KPR I-6-b-3, 12. 3. 1958 Državni sekretarijat inostranij poslova Kabinetu predsednika republike; 12. 9. 1958 ambasadi FNRJ u Varšavi.

Bez ohledu na tyto komplikace se počet jugoslávských emigrantů v Československu v druhé polovině padesátých let trvale snižoval. Na konci roku 1955 bylo evidováno 113 emigrantů, v roce 1956 už jenom 98, v roce 1957 klesl tento stav na 83, v následujícím roce na 72 a v roce 1959 žilo v ČSR z původní skupiny se statutem politického emigranta pouze 66 osob. Tento úbytek však nebyl jen důsledkem repatriace. Ve zmíněných letech totiž šestnáct emigrantů obdrželo československé občanství a tím formálně přestávali být pro úřady politickými emigranty.⁷⁶ Mezi jednatřicet osob, které ČSR opustily, musíme též započítat ty, kteří se vystěhovali do Sovětského svazu. Repatriace se tak týkala jen málo zúčastněných, v zásadě formálních příslušníků skupiny. Mezi navrátilci nebyl po Rajkovičově případu nikdo z předních postav emigrace.

Rozkolísané sebevědomí a rozpaky antititovského exilu zapudily v roce 1956 nejen zprávy o perzekuci jejich bývalých soudruhů, ale také politický vývoj v některých zemích sovětského bloku. Události v Polsku a Maďarsku nasvědčovaly, že Chruščovova přátelská politika vůči Titově Jugoslávii vyvolala nežádoucí reakci. Informbyrovští emigranti tak vycítili, že jejich rozpaky nad sovětským postupem nebyly neopodstatněné. Nejvýrazněji a bezprostředně projeвили své názory členové emigrantské skupiny v Budapešti. V maďarské revoluci na podzim roku 1956 stáli totiž tamní protititovští Jugoslávci se zbraní v ruce na straně sovětských interventů.⁷⁷ Proti repatriaci hovořilo i následné opětovné zhoršení vztahů mezi Moskvou a Bělehradem. Už v létě 1956, tedy po návratu J. B. Tita z moskevské návštěvy, se v Sovětském svazu a zemích jeho tábora objevily v tisku na adresu jugoslávských komunistů kritické výhrady. Vážné neshody vyvolaly pak maďarské události. V této souvislosti také československý tisk obnovil otevřenou kampaň proti Jugoslávii, která pak pokračovala v první polovině roku 1957 a objevila se v prohlášeních čelných funkcionářů, zejména na XII. sjezdu KSČ.⁷⁸ V této kampani vedené ve všech zemích „tábora“ byl napadán vnitřní systém FLRJ a ideologické odchylky pranýřovány jako jugoslávský revizionismus. Jugoslávie dala potom v listopadu 1957 jasně najevo svůj odpor vůči jakýmkoliv pokusům Sovětů prosadit po zrušení Informačního byra svůj formální primát v mezinárodním komunistickém hnutí, když SKJ odmítl podpořit deklaraci přijatou v Moskvě dvanácti komunistickými stranami. Strídavé nálady v so-

76 Sami sebe tak ale nadále chápali.

77 NA, f. ÚV KSČ, f. A. Novotný, kart. 116, sl. 72, 18. 2. 1960 tajemník ministra vnitra Vl. Jenyš Janu Svobodovi, vedoucímu kanceláře I. tajemníka ÚV KSČ.

78 AJ, 507-ČSSR-IX-22/I-53, 13. 12. 1956 Beleška. Antijugoslovenske izjave u ČSR; tamtéž, 22/I-71, (1958) Beleška o antijugoslovenskoj kampaniji u ČSR.

větsko-jugoslávských vztazích vyústily v náhlé ochlazení na jaře roku 1958. VII. sjezd SKJ v Lublani, na který KSSS a komunistické strany z východu i ze západu Evropy odmítly vyslat delegace, totiž v novém programu zakotvil ideologii vypracovanou po roce 1948. Ideologické rozpory se opět projevíly i v široké rovině mezistátních vztahů. Napětí pak přetrvávalo až do roku 1962, takže se v této souvislosti někdy hovoří o druhé roztržce.⁷⁹

Jedním z průvodních projevů kolísání v sovětsko-jugoslávských vztazích během roku 1957 byla také obnovená aktivizace informbyrovského hnutí na domácí půdě. Jeho příslušníci, většinou bývalí vězňové z Golého otoku a dalších koncentračních táborů, se začali ilegálně organizovat. Po VII. sjezdu a otevřených nepřátelských útocích Moskvy začala jugoslávská státní bezpečnost UDBa (Uprava državne bezbednosti) spíše preventivně bývalé členy a sympatizanty prosovětské opozice opět zatýkat. Skupina čelných aktivistů, kteří vytvořili ilegální síť zahrnující údajně šest tajných buněk, proto utekla za hranice. Jedni se vydali směrem na Západ přes Itálii a odtud se snažili dostat do východoevropských zemí. Druhá skupina vedená Vladem Dapčevićem a Miletou Perovićem organizovaně překročila hranice do Albánie.⁸⁰

V létě roku 1958 s touto druhou vlnou protititovské emigrace vstoupila do kontaktu také československá místa. V červnu na vyslanectví ČSR v Římě požádali o azyl Dušan Majcen a Branko Arsenijević, kteří o sobě tvrdili, že jsou členy iniciativního výboru nové KSJ.⁸¹ Praha se však obávala provokace, a proto je zprvu odmítla. Oba muži se pak s falešnými italskými pasy a doporučením Italské komunistické strany o měsíc později objevili na ružyňském letišti, kam přiletěli z Curychu. Protože si mezitím zajistili azyl v Sovětském svazu, pokračovali po krátkém pobytu v Praze do Moskvy.⁸²

Naopak vstříc vyšla československá místa v žádosti o azyl Marku Borozanovi. Jak uváděl, Jugoslávii opustil z obavy před zatčením, když se předtím zapojil do ilegální aktivity v Černé Hoře. Borozan, který do jara 1948 v ČSR působil jako vychovatel jugoslávských učňů a měl českou manželku, ovšem přicestoval legálně a neprojevoval žádné politické ambice.⁸³

79 J. PIRJEVEC, *Jugoslávie*, s. 258–271; Dragan BOGETIĆ, *Nova strategija spoljne politike Jugoslavije 1956–1961*, Beograd 2006, s. 187–232, K aspektu československo-jugoslávských vztahů v této době viz K. KAPLAN, *Kořeny československé reformy 1968*, s. 47–50.

80 I. BANAC, *Sa Staljinom protiv Tita*, s. 245; S. ČURUVIJA, *Ibeovac*, s. 178–198.

81 NA, f. ÚV KSČ, 100/3, sv. 78, ar. j. 295, sl. Jugoslávie–emigrace, 10. 6. 1958 Záznam pro Hendrycha.

82 Tamtéž, f. A. Novotný, kart. 116, sl. 72, 16. 7. 1958 Zpráva Novotnému (Souček); Srov. S. ČURUVIJA, *Ibeovac*, s. 191.

83 ABS, H-181/1-2, 11. 7. 1960 Marko Borozan – zpráva.

Přímou souvislost s uprchlíky putujícími přes Itálii měl ovšem další případ. V březnu 1959 přešel ilegálně západoněmecko-československou hranici jistý Milo Radanović. Ujalo se ho ministerstvo vnitra a na rozdíl od roku 1956, kdy se ilegální příchody opět ve větší míře objevily, uprchlíka do Jugoslávie nevrátilo, ale naopak mu se souhlasem Politbyra ÚV KSČ přiznalo politický azyl. Radanović začal ovšem podnikat kroky, které československým orgánům nebyly nijak vhod. Vystupoval totiž jménem iniciativního výboru KSJ, který ustavila skupina Vlada Dapčeviće v Albánii a snažil se navázat kontakty se stranickými orgány. Jeho úmyslem bylo projednat možnosti působení protititovské emigrace v ČSR a přesun Dapčevićovy skupiny do Prahy. Stranický aparát se zachoval vůči Radanovićovi velice rezervovaně. Setkání s ním odmítl, protože se obával kompromitování. Stejně jako v případě Majcena a Arsenijeviče nemohl vyloučit, že se nejedná o provokaci z jugoslávské strany. O dvojakém postoji ÚV KSČ také svědčí, že Radanović byl ubytován a zaměstnán mimo Prahu, konkrétně jako horník na Kladně.⁸⁴

Nezávisle na Radanovićově iniciativě korespondoval ÚV KSČ od srpna 1959 s Tiranou. Albánská strana práce a její svěřenci sondažovali možnost návštěvy a případně i přesunu Dapčevićovy skupiny do ČSR.⁸⁵ Vlado Dapčević, který byl v roce 1948 zatčen po neúspěšném pokusu o útěk do Rumunska, při němž jugoslávští pohraničníci zastřelili generála Arsa Jovanoviće, strávil osm let na Golém otoku. V roce 1958 se stal vůdčí postavou obnoveného informbyrovského hnutí a na albánské půdě hodlal rozvinout nový boj. Tvrdil přitom, že na rozdíl od emigrantů z roku 1948, kteří žili v zemích sovětského tábora jako ve „zlaté kleci“, má jeho skupina čerstvý kontakt s ilegálními buňkami ve vlasti. V Albánii proto vytvořil prozatímní Ústřední výbor KSJ a sám byl svými spolupracovníky jmenován jeho prozatímním generálním tajemníkem. Z území Albánie nejprve oslovil KSSS, ostatní východoevropské komunistické strany a emigrantské skupiny v jejich zemích s cílem získat jejich podporu a koordinovat s nimi svoji činnost. Dapčević zprvu užíval přízně Envera Hoxhi. Podle tvrzení pražských emigrantů tomu bylo i proto, že slíbil v případě svého nástupu k moci v Jugoslávii předat Albánii jugoslávská území s většinou albánského obyvatelstva. Hoxha se však vážně obával reakce Bělehradu, a proto Dapčevićovu požadavku na politickou činnost⁸⁶ nevyhověl. Snažil se ho brzy přimět, aby

84 NA, f. ÚV KSČ, f. A. Novotný, kart. 116, sl. 72, 14. 9. 1959 Náčelník I. správy MV plk. Miller Barákovi; tamtéž, 100/3, sv. 78, ar. j. 297, sl. Jugoslávie, 15. 9. 1959 Milo Radanović ÚV KSČ; tamtéž, Záznam z 13. 5. 1960.

85 Tamtéž, kart. 117, sl. 112, 23. 8. 1959 Vlado Dapčević, Mileta Perović ÚV KSČ.

86 Jednou z mála aktivit, které mohla Dapčevićova skupina v Tiraně prosadit, bylo zveřejnění svědectví o hrůzách Golého otoku. I. BANAC, *Sa Staljinom protiv Tita*, s. 245;

se se všemi patnácti členy své skupiny přesunul do jiné socialistické země. Kvůli tomu se Dapčevićova skupina prostřednictvím vedení Albánské strany práce obrátila mimo jiné i na ÚV KSČ.⁸⁷

KSČ se zprvu nestavěla proti této myšlence a priori odmítavě. V září 1959 projednával stranický aparát formu, jakou by měli být Dapčević a jeho druhové do Československa pozváni. Příslušný vzkaz měl tlumočit vyslanec v Tiraně, a to pouze ústně. Návštěva by pak měla informativní charakter, aby se zástupci KSČ blíže seznámili s Dapčevićovými představami. Poté se však Praha dozvěděla, že stejně Dapčević a Albánci vyjednávají i s Budapeští a Sofií, které přijetí z obavy před provokací odmítají. V listopadu 1958 tak československý vyslanec albánskému vedení sdělil, že KSČ nepokládá příjezd jugoslávských emigrantů v současné době za vhodný.⁸⁸ Hoxhovým snažným žádostem zbavit se nevítaných hostů – jejichž přítomnost, jak se domníval, mohla být Jugoslávií v krajním případě použita jako záminka k vojenské intervenci – vyhověla nakonec Moskva. V květnu 1960 se celá skupina emigrantů přesunula do Sovětského svazu.⁸⁹

Tzv. druhá roztržka z jara 1958 přiměla k činu i „starou emigraci“. Diskuse se rozproudily v polovině roku zejména v moskevské skupině. Proti Peru Popivodovi, zastávajícímu názor, že organizovaná činnost je neúčelná a nevhodná, pokud k ní nebudou emigranti vyzváni Sověty, aktivizoval opONENTY Slobodan Ivanović. Bývalého vůdce pražské opoziční frakce ani poté, co si splnil sen žít ve své „druhé vlasti“, neopustila houževnatost a vůle jít vždy znovu proti proudu. Oznámil, že považuje za nutné skoncovat s dosavadní pasivitou a vyslovil požadavek na obnovu centrálního řídicího orgánu emigrace, který by emigranty ve všech zemích tábora sjednotil a koordinoval. Pro tento názor získal řadu předních emigrantů včetně bývalého Popivodova soka a druhého muže moskevského vedení emigrace Radonji Goluboviće.

Koncem roku 1959 nová Ivanovićova skupina seznámila dopisy se svými postoji i emigranty v ostatních zemích sovětského bloku. Žádala je o podporu, o níž by se opřela při vyjednávání se sovětskými stranickými

Stostránková zpráva M. Kalafatiće se nachází také v NA, f. ÚV KSČ, f. A. Novotný, kart. 117, sl. 112.

87 Ve svých pamětech Vlado Dapčević uvedl, že si nepřál v žádném případě odejít z Albánie do SSSR. Předpokládal, že by mu Chruščovovo vedení v politické činnosti bránilo. Mezi všemi socialistickými zeměmi tak prý nejvíce preferoval Československo. S. ČURUVIJA, *Ibeovac*, s. 191.

88 NA, f. ÚV KSČ, f. A. Novotný, kart. 117, sl. 112, 23.8.1959 Vlado Dapčević, Mileta Petrović ÚV KSČ; tamtéž, 100/3, sv. 78, ar. j. 297, sl. Jugoslávie, září–listopad 1959, Návštěva představitelů prozatímního výboru nové KSJ v Československu.

89 I. BANAC, *Sa Staljinom protiv Tita*, s. 245; S. ČURUVIJA, *Ibeovac*, s. 195–197.

orgány. Své stoupence v Praze, Varšavě, Budapešti, Bukurešti a Sofii vyzvala k sepsání vlastních rezolucí, ve kterých by žádali o souhlas s obnovou politické aktivity.

Novou posilu Ivanović a Golubović, jako hlavní představitelé tohoto směru, získali po příchodu V. Dapčeviće do SSSR. Většina z patnáctičlenné „albánské skupiny“ totiž podpořila jejich nároky. Program navíc osvěžila plánem vytvořit novou Komunistickou stranu Jugoslávie. Radikálněji a více do důsledku jdoucí koncepce předpokládala nejenom koordinaci činnosti emigrantských skupin, ale především spojení s ilegálními organizacemi v zemi, které měl exilový ÚV KSJ přímo řídit. V souvislosti s Dapčevićovými vizemi Ivanović představil poněkud paradoxně heslo boje za úplný a masový návrat do Jugoslávie. V jeho hlavě se tak opět zrodil fantastický a megalomanský projekt, jimiž se prezentoval během svého působení v Praze. Emigranti měli přímo jako rovný s rovným vyjednat s „titovským“ režimem takové podmínky repatriace, které by jim zajistily podíl na moci, případně i účast ve vládě, a samozřejmě svobodnou politickou činnost. Celá emigrace, jejíž početnost mnohonásobně nadsazeně odhadoval na deset tisíc,⁹⁰ by byla silou, která by po počáteční drobné práci mohla buďto převzít po čase úplně moc, nebo vyvolat povstání a vytvořit osvobozené oblasti. Z těch by pak stejně jako za druhé světové války „komunisté-internacionalisté“ vedli partyzánskou válku.⁹¹ Není přitom zcela zřejmé, do jaké míry mínil tyto plány Ivanović vážně, a nepoužívali jich spíše, podobně jako v Praze, ve vnitřních rozbrojích k eliminaci svých konkurentů.

Československá bezpečnost získala koncem roku 1960 z nepřímých zdrojů (přes dvojitého agenta v západoněmecké zpravodajské službě BND) informaci, že se v červnu toho roku zástupci všech skupin emigrace sešli v blízkosti jugoslávských hranic v maďarském Pětikostelí. Údajně od roku 1959 tu prý působilo propagandistické a diverzní centrum, které organizovalo pašování ilegálních tiskovin a řídilo ozbrojené skupiny na jugoslávském

90 V roce 1955 odhadovaly jugoslávské orgány počet informbyrovských emigrantů v SSSR a zemích jeho bloku na 4500 osob. I toto číslo však bylo zřejmě přehnané. Podle ní se tak v Československu mělo nacházet 250 protititovských aktivistů, což byl oproti skutečnosti téměř dvojnásobek. AJ, KPR I-5-a SSSR. (jaro 1955) Koríščenje jugoslovenske IB emigracije od strane SSSR-a i satelitskih zemalja u agresivnom pritisku protiv FLRJ; Politički emigranti. Podle zdroje, který cituje M. Mitrović, evidovala v roce 1964 jugoslávská státní bezpečnost UDB na 4958 osob, které prošly organizacemi informbyrovské emigrace. M. MITROVIĆ, *Tri dokumenti*, s. 35.

91 NA, f. ÚV KSČ, f. A. Novotný, kart. 116, sl. 72, 7. 3. 1961 Zpráva o situaci v jugoslávské emigraci.

území. Šlo však patrně jen o dezinformaci jugoslávské zpravodajské služby, která měla sloužit jako záminka k novému kolu represí v Jugoslávii.⁹²

Emigrantům v Praze nebyla Dapčevićova činnost v Albánii a Ivanovičova v Moskvě neznáma. V létě 1959 k tomu přispěl zejména nový uprchlík Milo Radanović, který navázal s mnoha emigranty kontakt a působil na ně ve prospěch Dapčevićova plánu založit novou KSJ. V tomto ohledu hovořil například s Josipem Miluničem, Veselinem Starčevićem či Velimirem Jankovićem, kteří v této době platili za výrazné osobnosti pražské informbyrovské komunity. Navštívil i emigranty žijící v Bratislavě, u nichž sondařoval možnost zřídit ve slovenském hlavním městě opěrný bod pro ilegální spojení s Jugoslávií.⁹³ Stranický aparát zprvu nevyklučoval, že by emigrantům umožnil opět se v nějaké formě organizovat. Při přípravě návštěvy emigrantů z Albánie se počítalo s jejich setkáním se zástupci pražské skupiny. Pracovníci sekretariátu ÚV KSČ chtěli jen zabránit, aby se schůzky zúčastnili nespolehliví jedinci, kteří docházeli na jugoslávské velvyslanectví. Ovšem už koncem září 1959 některým emigrantům pracovníci mezinárodního oddělení důvěrně sdělili, aby Radanovićovy návrhy ke spolupráci odmítli.⁹⁴

Pražští emigranti se s velkou starostlivostí zajímali o osud svých soudruhů v Albánii a rádi by jim pomohli. Přitom nemysleli jen na nové uprchlíky, ale také – a to zejména – na příslušníky emigrace z roku 1948. Hoxhův režim totiž většinu z nich – údajně z ostražitosti před jugoslávskými agenty, ale také prý z nacionálně motivované zášti – držel v koncentračních táborech. Josip Milunić, Vladimir Perić, Novo Novović a Velimir Janković proto zaslali dopis Nikitu Chruščovovi. Sovětského vůdce žádali, aby se zasadil o převedení všech emigrantů z Albánie do Československa.⁹⁵

Ovšem pokud šlo o politické aktivity nových uprchlíků, s těmi se přední emigranti již tolik nesolidarizovali, a stejně váhavě přistupovali i k aktivistickému proudu v moskevské skupině. Výjimku v tomto momentu představoval jen Josip Milunić, který se politické činnosti nehodlal vzdát. Nadále korespondoval s ostatními skupinami a od roku 1956 opakovaně vznášel na Mezi-

92 Přímé prameny o tomto setkání se nepodařilo dohledat. V kontextu politiky SSSR, Maďarska a ostatních socialistických zemí vůči FLRJ v tomto období se autenticita této zprávy nezdá být pravděpodobnou. ABS, H-181/1-2, 28. 12. 1960 Náčelník XVIII. odboru 1. správy MV II. správě MV. Poznátky o činnosti jugoslávských emigrantů.

93 V Bratislavě tehdy žili Svetozar Mirković, vedoucí katedry marxismu-leninismu na Filozofické fakultě Univerzity Komenského, lékař Slobodan Tumara a pracovník zahraniční sekce bratislavského rozhlasu Aleksandar Georgijević.

94 NA, f. ÚV KSČ, f. A. Novotný, kart. 116, sl. 72, 25. 9. 1959 Záznam o návštěvě Jankoviče na XIII. odd. ÚV KSČ.

95 Tamtéž, 100/3, sv. 78, ar. j. 297, sl. Jugoslávie, nedat. Novović, Perić, Janković, Milunić N. S. Chruščovovi.

národním oddělení ÚV KSČ námitky proti znemožňování té nejzákladnější politické práce. Koncem roku 1959 odpověděl na Ivanovičovu výzvu a inicioval v pražské skupině podobnou diskusi, jaká probíhala mezi emigranty v Moskvě. Sepsal příslušné memorandum, které hodlal předat ÚV KSČ. Ani během dvou měsíců se mu však nepodařilo získat dalšího signatáře. Memorandum v únoru 1960 předložil jen za sebe a svoji ženu.⁹⁶

Milunić v zásadě vycházel z postojů, které prosazoval v letech 1948–1953. Na rozdíl od Ivanovičovy radikální rétoriky se držel jako vždy spíše při zemi. Také tentokrát se přihlásil k obnově politické činnosti. Nepochápal ji ovšem jako zahraniční odboj a exilové řízení domácí ilegální sítě, ale spíše jako ideologickou přípravu. Československé komunisty proto žádal o umožnění „čistě studijní práce“. Milunić se domníval, že při obnově vztahů s Titovým režimem bylo učiněno mnoho chyb, které nejen poškodily snahu vrátit Jugoslávii na cestu socialismu, ale vážně se dotkly celého mezinárodního komunistického hnutí. Neprincipiální postoj vůči Titově skupině vnesl do socialistického tábora ideologický zmatek, umožnil negativní jevy a v některých zemích ohrozil i samotnou podstatu socialistického systému. Považoval proto za nutné precizně analyzovat jugoslávský revizionismus, konfrontovat ho s marxisticko-leninskou ideologií a socialistickému táboru tak pomoci nalézt pro politiku vůči Jugoslávii jasná východiska. Nejen v tomto memorandu, ale i při jiných příležitostech si Milunić stěžoval na nekompetenci odpovědných činitelů v jugoslávské otázce. Právě proto soudil, že současným úkolem informbyrovské emigrace je korigovat často chaotické i naprosto mylné představy o povaze jugoslávského režimu.⁹⁷

Memorandum dále obsahovalo stížnost na poměry emigrantů v Československu. Emigranti byli totiž i po přijetí státního občanství stále určitým způsobem diskriminováni. Zejména řada z nich trpěla skutečností, že ÚV KSČ ve velké většině odmítal jejich přijetí do strany, přestože je navrhovaly závodní organizace. Na druhé straně se je však snažili zástupci stranického aparátu přesvědčit, že jako českoslovenští občané už nemají důvod zabývat se situací ve své staré vlasti. Velká většina emigrantů (zřejmě s výjimkou loajálních V. Jankoviće, N. Novoviće a S. Mirkoviće) neměla přístup k jugoslávskému tisku. Českoslovenští komunisté se tak až úzkost-

96 NA, f. ÚV KSČ, f. A. Novotný, kart. 116, sl. 72, 24. 2. 1960 Záznam.

97 Memorandum se konkrétně vyslovovalo proti propagaci významného chorvatského spisovatele Miroslava Krleži, o němž československý kulturní tisk psal jako o „pokrokovém autoru světového významu“. Krleža byl v textu označen za „ideologického zmatkáře“, který se už ve 30. letech dostal do konfliktu s marxismem, za války se distancoval od partyzánského hnutí, načež byl za Titova režimu pasován do role přední kulturní osobnosti. Z té pak pravidelně napadal Sovětský svaz.

livě snažili emigranty držet stranou jakékoliv politické činnosti, kterou by mohli vztahy s Titovou Jugoslávií komplikovat. Milunić proto žádal odstranit skrytou diskriminaci, uznat právo emigrantů na vlast a dát jim možnost studovat jugoslávské noviny.⁹⁸

Poslední bod se týkal nových emigrantů, kteří přicházeli v období tzv. druhé roztržky. Milunić zde vycházel ze zkušenosti Mila Radanoviće, který byl velmi nespokojen s nezájmem o své návrhy i s překážkami v politické aktivitě. (Na podzim 1959 dal v kladenských dolech výpověď s odůvodněním, že o manuální práci nemá zájem, jelikož je politickým pracovníkem.) Milunić vyjádřil přání, aby těmto novým emigrantům Československo poskytlo plnou podporu a zejména jim nebránilo v kontaktu se „starými“ emigranty. Ti se jich měli plně ujmout a ideologicky usměrnit jejich příliš smělé představy. Jak Milunić dodal, emigranti se sice nechtějí přeceňovat, považují ale za chybu, jestliže s nimi není vůbec počítáno.⁹⁹

Po rozhovoru s pracovníky Mezinárodního oddělení ÚV KSČ Milunić nakonec své memorandum stáhnul. Zástupci ministerstva vnitra i stranického sekretariátu se shodli, že v žádném bodě se nemá jeho návrhům vyhovět. Jak stálo v záznamu o Milunićově přijetí, příslušníkům emigrace přece „nikdo nebrání, aby se scházeli – což také činí – nebo aby v čas poukazovali na nedostatky – což dělají“. Záporné odpovědi se také Milunićovi dostalo na požadavek odebírat jugoslávský tisk: „Ti soudruzi, kteří mají naši důvěru, mají k jugoslávskému tisku přístup, nedoporučujeme, aby se jejich počet dále rozšiřoval.“¹⁰⁰

Zpráva Mezinárodního oddělení v březnu 1961 konstatovala, že v Československu tak na rozdíl od Polska nenašla iniciativa Ivanovičovy moskevské skupiny téměř žádné stoupence: „I když nevhodnost obnovení činnosti emigrace není všem emigrantům zcela jasná, politické problémy vyvolává jen soudruh Milunić. Pevné jádro v čele s Jankovičem a Novovičem je ovšem schopné různé Milunićovy machinace úspěšně mařit.“¹⁰¹

Paradoxně to byl v době roztržky uměřeně vystupující Milunić, kdo se stal v Praze jediným spojencem svého dávného zvilého protivníka Slobod-

98 Přitom je příznačné, že ačkoliv žádná „politická emigrace“ už formálně neexistovala, pražští antititovci se i jako českoslovenští občané k tomuto termínu nadále hlásili.

99 NA, f. ÚV KSČ, f. A. Novotný, kart. 116, sl. 72, (únor 1960) Návrh memoranda jugoslávské politické emigrace.

100 Tamtéž, 24. 2. 1960 Záznam; tamtéž, 100/3, sv. 78, ar. j. 297, sl. Jugoslávie, 8. 12. 1960 Heřman. Záznam o předání agendy spojené s jugoslávskou emigrací.

101 Tamtéž, f. A. Novotný, kart. 116, sl. 72, 7. 3. 1961 Zpráva o situaci v jugoslávské emigraci.

dana Ivanoviće. Přesto je patrné, že se i tentokrát názory těchto mužů v mnohém lišily a shodovaly se v zásadě jen v jediné otázce – obnově činnosti. Její náplň si však každý patrně představoval jinak. V případě, že by spolu nejednali na dálku, bylo nanejvýš pravděpodobné, že by se opět dostali do konfliktu. Již v roce 1949 totiž Ivanović na Miluniće zaútočil, že chce emigraci omezit jen na „jakousi studijní společnost“.

„Druhá roztržka“ neměla zdaleka tak dramatický průběh jako roztržka v letech 1948–1953. Projevovala se zejména v občasných kritických ideologicko-politických výpadech obou stran. Přes zastavení sovětských úvěrů dále pokračovala hospodářská spolupráce. Mezistátní vztahy se pohybovaly na korektní úrovni.¹⁰² Jakákoliv činnost informbyrovské emigrace, která by mohla přespříliš zkomplikovat rovinu těchto vztahů, rozhodně v daném momentu v zájmu SSSR a jeho satelitů nebyla. Protijugoslávská kampaň navíc po rozkolu v první polovině roku 1958 záhy značně ubrala na intenzitě. Chruščovovo vedení Jugoslávii spíše ignorovalo. V druhé polovině roku 1959, tedy v době, kdy docházelo ve zvýšené míře k rozvíření situace v moskevské skupině, tisk Sovětského svazu a východoevropských zemí o Jugoslávii většinou mlčel.¹⁰³

Novou příležitost k vystoupení skupině nespokojenců poskytla v listopadu 1960 moskevská porada 81 komunistických stran. Důvod pro její svolání představoval narůstající nesoulad mezi SSSR a Čínou. Ovšem jediným bodem, na němž se mohli Číňané se Sověty nakonec shodnout, byl odpor vůči „jugoslávskému revizionismu“ a způsobu, jakým Jugoslávie komentovala světovou politiku a jak se v mezinárodních vztazích angažovala. V tomto smyslu vydaly komunistické strany také příslušnou rezoluci. Odsoudily v ní „jugoslávskou variantu mezinárodního oportunismu“ jako největší hrozbu socialismu a boj proti němu prohlásily za internacionální povinnost.¹⁰⁴

Skupina Slobodana Ivanoviće a Vlada Dapčevića zformovala počátkem roku 1961 pozdravný dopis, který u příležitosti této rezoluce měli emigranti zaslat KSSS a stranám zemí svého exilu. Autoři dopisu S. Ivanović, R. Golubović, V. Dapčević, M. Kalafatić a M. Goranović přivítali „rozhodnost neochvějně bránit čistotu marxisticko-leninského učení a nesmiřitelně vést boj proti soudobému revizionismu jako hlavnímu nebezpečí a zvláště proti revizionismu vedení Svazu komunistů Jugoslávie“. Připomněli, že to jsou „jugoslávští komunisté“ – tedy emigranti a jejich údajní sympatizanti ve vlasti – kdo nejdéle, v nejtěžších podmínkách a za ohromných obětí vedou tento boj a že po-

102 J. PIRJEVEC, *Jugoslávie*, s. 302–303.

103 D. BOGETIĆ, *Nova strategija*, s. 231.

104 J. PIRJEVEC, *Jugoslávie*, s. 303; K. DURMAN, *Popely ještě žhavé*, I, s. 567.

važují za svou povinnost dále „aktivně“ v tomto boji za vítězství socialismu v Jugoslávii pokračovat. Žádali, aby mohli s odpovědnými zástupci ústředních výborů bratrských stran jednat o možnosti své politické činnosti.¹⁰⁵

Moskevská aktivistická skupina rozeslala dopis svým příznivcům v Praze, Budapešti, Varšavě, Sofii a Bukurešti. Žádala, aby pro něj získali dostatek podpisů a posléze dokument s podpisovými archy předali místním stranám. Zároveň měli archy zaslat i bezprostředním autorům, kteří by výzvu adresovali KSSS. V Československu se tohoto úkolu opět ujal Josip Milunić. Po delších diskusích však docílil pouze toho, že část emigrantů sepsala vlastní pozdravný dopis, v němž ovšem vypustila požadavek na obnovení aktivity. Nakonec se tak mezi 121 signatáři moskevského dopisu nacházela jen čtyři jména emigrantů z Prahy: Josipa a Ateny Milunićových a Dušanky a Pera Dragilových.

Iniciátoři výzvy byli poté pozváni na ÚV KSSS. Zde si vyslechli, že jejich činnost pokládá sovětská strana za škodlivou a protistranickou a že další politickou aktivitu už nemají vyvíjet. Ve vysvětlení tak stálo: „Kdyby byla v SSSR v jakékoliv formě obnovena politická činnost jugoslávských emigrantů, odporovalo by to politice SSSR vůči Jugoslávii a nevyhnutelně by to poškodilo státní zájmy SSSR. Pokud jde o ideologický boj proti všem projevům současného revizionismu, je známo, že KSSS stejně jako i jiné komunistické strany, bojovala a bojuje proti revizionismu, tedy i proti jugoslávskému, a není nutno rozvíjet v tomto směru zvláštní činnost jugoslávských emigrantů žijících v SSSR.“ O tomto opatření Moskva následně informovala všechny komunistické strany, které měly jugoslávské emigranty v patronaci.¹⁰⁶

Odmítavá reakce dala volný průchod jednomu zcela novému jevu. Část radikálně smýšlejících aktivistů totiž začala pochybovat o „revoluční úloze Sovětského svazu“. Bedlivěji naslouchala čínským stanoviskům, která se v důsledku nesouhlasu s Chruščovovou revizí stalinského období a s novým kursem ve vnitřní i zahraniční politice (tzv. mírovou koexistencí) začala na konci padesátých let se sovětskými postoji rozcházet. Při pohovoru na ÚV KSSS se Radonja Golubović dotázal, zda by jim Sovětský svaz dovolil odejít do jiné socialistické nebo kapitalistické země, kde by mohli proti Titovu režimu svobodně působit. V této chvíli měl na mysli Čínu, která se vůči jejich výzvě zachovala mnohem vstřícněji. S jejími iniciátory navazo-

105 NA, f. ÚV KSČ, f. A. Novotný, kart. 116, sl. 72, 18. 3. 1961 K prohlášení představitelů komunistických a dělnických stran a Výzvě národům světa. Srov. S. ČURUVIJA, *Ibeovac*, s. 211–212.

106 NA, f. ÚV KSČ, f. A. Novotný, kart. 116, sl. 72, Sdělení ÚV KSSS pro ÚV KSČ; tamtéž, 25. 4. 1961 Zpráva o snahách jugoslávské emigrace obnovit činnost.

vala styky a dokonce některé oslovila s nabídkou jejich přesunu do Pekingu, kde čínští komunisté plánovali od května 1961 zahájit jugoslávské rozhlasové vysílání.¹⁰⁷

V politickém hnutí, které se především řídilo heslem „kdo ztratí víru v SSSR, ztratí víru v socialismus“,¹⁰⁸ vypadal tento obrat dosti překvapivě. Nicméně vezmeme-li v potaz způsob, jakým radikální proud emigrace vystupoval v Praze v první polovině padesátých let, nezdá se už tolik nelogickým. V jeho jednání můžeme totiž pozorovat trvalou tendenci směřující proti stávající politické autoritě. Sovětský svaz mu sloužil ve sledu opozičních vystoupení jako idealizovaná, velmi nekonkrétní opora. Zároveň se přes zdůrazňovaný internacionalismus a sepětí s mezinárodním komunistickým hnutím tento proud vždy úzce soustředil na situaci v Jugoslávii a nebyl v zásadě ochoten podřídít zájmy svého hnutí obecnějším cílům. Tyto postoje tak vztah uvedených emigrantů vůči sovětské politice dosti problematizovaly. „Přestože se Ivanović a Dapčević zaštitují věrností KSSS a bratrským stranám, je zřejmé, že jsou ochotni jednat v rozporu s jejich vůlí“, vystihovala tento stav jedna ze zpráv Mezinárodního oddělení ÚV KSČ.¹⁰⁹ Mnozí z nich se ovšem sami s nesouladem mezi vlastními cíli a cíli SSSR jen těžko vnitřně vyrovnávali.

Spory s Čínou se záhy odrazily i na sovětsko-jugoslávských vztazích. N. S. Chruščov sháněl pro tento spor spojence. Od počátku šedesátých let i proto prokazoval ochotu ke smíru s Jugoslávií. Zdánlivě idylické poměry nastaly v roce 1962, kdy Bělehrad navštívil v dubnu ministr zahraničí A. A. Gromyko a v září i předseda prezidia nejvyššího sovětu L. I. Brežněv. V červenci naopak v Moskvě pobývala jugoslávská delegace. „Dovolenou“ v Sovětském svazu strávil i J. B. Tito. Jugoslávský vůdce oplácel sovětskou vstřícnost také veřejně proklamovaným přátelstvím a sympatiemi k SSSR jako k prvnímu socialistickému státu světa, i když si i nadále ponechával viditelnou distanci.¹¹⁰

Jugoslávie současně začala opět měnit svou politiku vůči emigraci žijící v zemích sovětského bloku. Zatímco represe domácích oponentů pokračovala, nastavovala Jugoslávie vůči zahraničním aktivistům vlídnější tvář. Emigranti v průběhu roku 1961 zaznamenali zvýšený zájem diplomatů FLRJ. Mnozí z nich dostávali nabídky k bezpečnému návratu. Pražské

107 Tamtéž.

108 AJ, 507 (CK SKJ), SSSR, IX, IV-136, 22. 7. 1959 Informacija o kampaniji istočnoevropskih zemalja.

109 NA, f. ÚV KSČ, f. A. Novotný, kart. 116, sl. 72, 7. 3. 1961 Zpráva o situaci v jugoslávské emigraci.

110 J. PIRJEVEC, *Jugoslávie*, s. 307–309; Dj. TRIPKOVIĆ, *Pobolšanje jugoslovensko-sovjetskih odnosa 1961–1962. godine*, Tokovi istorije, č. 3–4, 2008, s. 76–97.

velvyslanectví ovšem oproti předchozímu období bylo rovněž ochotné řešit postavení těch, co o návratu z osobních důvodů neuvažovali. Pokud by emigranti vyřešili otázku svého poměru k Jugoslávii a obstarali si pasy, jugoslávské orgány by netrvaly na jejich repatriaci. Emigranti by žili nadále v zahraničí, kde měli rodiny a zaměstnání. Mohli by však volně Jugoslávii navštěvovat. Podmínkou ale bylo pravidelné docházení na ambasádu a samozřejmě s tím spojené podávání informací, které by mimo jiné sloužily i ke kontrole emigrantské komunity. Jedinou kategorií emigrantů, jimž FLRJ prozatím nebyla ochotna činit žádné ústupky, byli držitelé československého občanství. Ty jugoslávské orgány zřejmě nadále považovaly za zatvrzelé nepřátelské osoby. Jugoslávie odmítala jejich novou státní příslušnost uznat, pokud nepožádali o vynětí z jugoslávského občanství. Tímto sdělením, které zpravidla pracovníci ambasády vzkazovali po emigrantech navštěvujících ambasádu, patrně testovali, jsou-li dotčení ochotni svůj poměr k Jugoslávii nějak změnit. Velvyslanceští úředníci a diplomaté totiž dodávali, že by v případě ochoty vyřešit otázku svého občanství, mohly osoby patřící do této skupiny Jugoslávii navštívit v perspektivě pěti až deseti let.¹¹¹

Ambasáda koncem roku 1961 dokonce testovala možnost setkání s aktuálně hlavním představitelem pražské skupiny Josipem Miluničem. Přes různé osoby a zejména prostřednictvím delegace jugoslávských lékařů, kterou v listopadu 1961 provázela jako tlumočnice Atena Milunićová, mu schůzku navrhoval vedoucí konzulárního oddělení Radjenović. Oběma manželům nabízel místo na záhřebské univerzitě. Milunić však po konzultaci na ministerstvu vnitra výzvu odmítl s tím, že se přes všechny záruky a sliby do Jugoslávie vrátit nemíní.¹¹²

Tyto projevy vstřícnosti naznačovaly, že jugoslávská moc opět vůči informbyrovské emigraci mění taktiku. Po období zhoršených vztahů s východním blokem chtěl Bělehrad využít lepší situace k původnímu úmyslu eliminovat skupiny politických emigrantů jejich repatriací. Tomuto řešení nahrávala skutečnost, že podle propočtu jugoslávské státní bezpečnosti zůstávalo v zahraničí stále ještě 73 % emigrantů, a tudíž základna pro možnou nepřátelskou činnost byla i nadále relativně vysoká.¹¹³ Nedávné aktivity Vlada Dapčeviće a Slobodana Ivanoviće přitom ukázaly, že v informbyrovském exilu má Titův režim stále aktivní odpůrce, kteří by byli ochotni chopit se každé šance.

111 ABS, H-181/1-2.

112 Tamtéž, H-181/1-2, 29. 11. 1961, II. správa MV, 5. odbor, 2. odd., Záznam; tamtéž, 1. 12. 1961 Záznam, IV. správa MV, odbor 6, odd. 2, ř. o. Kupec, aktiv VILDA.

113 M. MITROVIĆ, *Tri dokumenta*, s. 50.

Jugoslávie vyhlásila 13. března 1962 rozsáhlou amnestii pro své občany, „kteří se bez povolení zdržují v zahraničí“. Mezi pražskou emigrací však nebyl její účinek takový, jaký si zástupci FLRJ představovali.¹¹⁴ Pražská skupina se během posledních několika let početně v podstatě nezměnila. V květnu 1960 ÚV KSČ zřejmě podle pouze přibližného odhadu evidoval 80 bývalých členů zdejší protititovské organizace. Na 70 procent z nich už disponovalo československým občanstvím. Další část si prodlužovala dlouhodobý pobyt, aniž by si vyřídila jugoslávský pas. Řádný jugoslávský doklad tak vlastnila pouze malá část emigrantů. Tato skupina, do které ministerstvo vnitra řadilo zejména Momu Pavičevíce a Vlada Popoviće, docházela i v letech druhé roztržky pravidelně na velvyslanectví a projevovala zájem o návrat domů.¹¹⁵

Mezi touto skupinou, ale i částí emigrace, označovanou za dezorientovanou či bez zájmu o politickou situaci, vzbudila amnestie nadšení. Jejich odhodlání navíc povzbuzovalo i mnohem příjemnější vystupování konzulárních úředníků a některé případy rychlého vyhovění žádosti o vydání pasu a návštěvy vlasti. Dobrý dojem mezi emigranty vzbudilo, když Vladimír Nikolić, bývalý „mladý dělník“, který nepatřil k předákům emigrace, získal v krátké lhůtě vízum k návštěvě příbuzných v Jugoslávii i přesto, že byl československým občanem. Amnestie i tato praxe tak přispěly k tomu, že si v rychlém sledu požádala o jugoslávský pas větší část emigrantů. Jak tvrdil v rozhovoru s jedním z nich konzul Radjenović, předložilo jich takovou žádost zhruba padesát. Jiná zpráva zase hovořila o tom, že se kontaktu s ambasádou vyhnulo už jen dvacet bývalých aktivistů.¹¹⁶

Většina žadatelů se ovšem nemínila vrátit, ale pouze získat do Jugoslávie svobodný vstup. Počátkem šedesátých let byly totiž stále životní podmínky v Československu atraktivnější než nejistá budoucnost v rodné zemi. Pokud je alespoň zčásti opodstatněný odhad, že o regulaci občanství FLRJ požádalo padesát emigrantů, vypovídalo by to rovněž o tom, že řada

114 AJ, KPR I-6-b-3, Izveštaj o radu Komisije Republičkog izvršnog veća za prihvatanje iseljenika-povratnika; NA, f. ÚV KSČ, f. A. Novotný, kart. 115, sl. 60, Záznam o rozhovoru Radjenoviće s vedoucím konzulárního odd. 25. 4. 1962. O přípravě této amnestie informoval konzul Radjenović zástupce československého MZV s očekáváním, že jugoslávští občané v ČSSR projeví nyní o repatriaci větší zájem.

115 NA, f. ÚV KSČ, 100/3, sv. 78, ar. j. 298, sl. Jugoslávie, 3. 3. 1959 Sociální odbor ČsČK zasílá ÚV KSČ; tamtéž, f. A. Novotný, kart. 116, sl. 72, 12. 9. 1959, II. správa MV, 5. odbor, Zpráva o jugoslávské politické emigraci žijící na území ČSR; tamtéž, 100/3, sv. 78, ar. j. 298, sl. Jugoslávie, 2. 5. 1960 Rozbor situace v jugoslávské emigraci.

116 ABS, H-181/1-2, II. správa MV, 5. odbor, ARNOLD, Agenturní zprávy z 15. 6. 1962, 3. 7. 1962, 8. 8. 1962, 26. 9. 1962.

z nich tím dosáhla dvojího občanství a z toho plynoucích výhod, přestože to československé zákony nedovolovaly.¹¹⁷

Do konce roku 1962 do Jugoslávie vycestovalo sedm bývalých emigrantů s rodinami, a to zřejmě s úmyslem usadit se tam natrvalo.¹¹⁸ Prvním, kdo s amnestií využil zároveň i nabídky kvalifikovaného zaměstnání rovnocenného pracovnímu místu v Československu, byl na počátku roku 1963 chemický inženýr Uroš Tomić. Také on již dříve získal československé občanství a měl za manželku Češku. Většina potenciálních repatriantů poté vytkávala, jak se Tomićovi v Jugoslávii povede.¹¹⁹

Tato část emigrantů také se sympatiemi sledovala zlepšování sovětsko-jugoslávských vztahů. Uvažovala o vnitřních rozporech ve vládnoucí skupině, přičemž byla Titovi nově ochotna přiznat kladnou úlohu politika, který se zasazuje o obrat doleva ve vnitřní politice a o sblížování se SSSR. Uznávala, že Tito nesporně požívá velké podpory většiny „pracujícího lidu“ a zejména všech jugoslávských národů, čímž se mu úspěšně dařilo překonat dřívější národnostní rozpory. Dokonce s důvěrou v N. S. Chruščova se tito emigranti připojovali ke kritickým hlasům vůči Stalinovi a uznávali, že roztržka z roku 1948 vznikla jeho vinou. Vlídnost ze strany jugoslávských představitelů si ale mylně vykládali jako nepřímou nabídku, aby se v tomto procesu chopili aktivní úlohy.¹²⁰

V čele těch, kdo amnestii naopak rázně odmítli, stál opět Josip Milunić. Poukazoval na to, že přistoupení na amnestii znamená uznání úlohy provinienců, kteří se jako marnotratní synové mohou nyní s pokorou vrátit domů. Dále považoval za naprosto nepřijatelné a urážlivé, že amnestie směřovala na všechny politické uprchlíky bez výjimky a týkala se tak kromě informbyrovců také poválečných emigrantů – ustašovců, monarchistických četníků a příslušníků různých kolaborantských sil. Titovu režimu Milunić zazlíval, že v zásadě není ochoten ani o píd' ustoupit ze svých chybných stanovisek a požaduje na svých protivnících úplnou kapitulaci. Normalizaci vztahů si představoval jako obousměrný proces. Za amnestií tak viděl jen

117 Proti repatriaci hovořila i skutečnost, že nebylo možné legálním způsobem z ČSSR do SFRJ převést soukromé úspory či finanční prostředky obdržené z prodeje majetku. V roce 1964 byl z finančních machinací obviněn Dragiša Mitrović, který plánoval návrat do vlasti a peníze do začátku (v zahraniční měně) si obstarával černým obchodem. ABS, a. č. V 7477/1 MV, s. 62.

118 Tamtéž, H-181/1-2, 20. 11. 1962, odbor 5. Jugoslávští státní příslušníci, kteří v roce 1962 vycestovali do Jugoslávie.

119 Tamtéž, II. správa MV, odbor 5, ARNOLD, 17. 10. 1963 AZ. Jugoslávská emigrace v ČSSR – poznatky.

120 Tamtéž, II. správa MV, odbor 5, ARNOLD, agenturní zprávy z 26. 9. 1962, 10. 10. 1962, 2. 1. 1963, 23. 1. 1963.

touhu pokořit někdejší protivníky a likvidovat zahraniční centra opozice, která by v budoucnu opět mohla aktivně vystoupit. Považoval to za důkaz, že sblížení se socialistickým táborem nemyslí jugoslávské vedení upřímně.¹²¹

Své důvody pro odmítnutí amnestie podrobně vylíčili manželé Milunićovi v dopise, který Atena Milunićová adresovala jejich příteli a Titovu blízkému druhovi Ivanovi Stevu Krajačićovi.¹²² Tento dopis měl mít veřejný charakter a seznámit široké publikum s postoji části protititovské emigrace. Josip Milunić jednal o jeho zveřejnění v Rudém právu a pokoušel se jej rozšířit i na mezinárodní scénu pomocí Organizace spojených národů.¹²³

Šestistránkový dopis ukazuje, že Milunićovi stejně jako v minulosti nezastávali žádná dogmatická či krajně levičácká stanoviska, ale naopak promlouvali velmi přirozeným až reformním jazykem. Atena Milunićová v něm odhalovala liberalistické a reformistické projevy vůdců SKJ jako zástěrku pro pravou podstatu režimu, kterou považovala v současnosti za více dogmatickou a stalinistickou než v ostatních socialistických zemích. Tuto skutečnost jí přitom prozrazoval právě nesmlouvavý postoj vůči protivníkům z roku 1948, který nutně vháněl mnohé upřímné komunisty do náruče dogmatiků. Podle představy Milunićové se chyb dopustily obě strany. Trvala však na tom, že jejich rozhodnutí společně s celým světovým komunistickým hnutím bylo více opodstatněné než věrnost vůdcům KSJ. Zatímco však Milunićovi s většinou ostatních informbyrovců byli schopni odhalovat chyby na straně sovětského tábora i chyby vlastní, titoistická

121 Tamtéž, II. správa MV, 5. odbor, 26. 6. 1962 Záznam.

122 Ivan Krajačić Stevo (1906–1986), předválečný člen KSJ, pracovník aparátu Kominterny a účastník španělské občanské války, patřil od poloviny 30. let k čelným spolupracovníkům J. B. Tita a provázel jej při jeho cestě do čela jugoslávské komunistické strany. Jugoslávští (a postjugoslávští) memoáristé i publicisté obestřeli Krajačićovu osobnost poněkud mysteriálním hávem. O Krajačićovi, který v době druhé světové války řídil ilegální činnost v Záhpřebu a udržoval radiové spojení s Moskvou, spekulují jako o hlavním rezidentovi sovětské zpravodajské služby pro Jugoslávii a Balkán. Krajačić přes nepopiratelně blízký vztah k jugoslávskému vůdci zastával po válce pouze druhořadé funkce na svazové nebo chorvatské republikové úrovni. Podle některých autorů mu ovšem jako sovětskému špiónovi měla právě formálně méně exponovaná pozice vyhovovat v konspirativní činnosti a při výkonu vlivu na politické špičky. Předmětem dohadů je nejen Krajačićova role během války a v poválečném období, ale zejména v době vypuknutí sovětsko-jugoslávské roztržky, kdy Krajačić stanul jako jeden z předních činitelů jugoslávské státní bezpečnosti pevně na straně Titova vedení a údajně inicioval i pronásledování tzv. informbyrovců. Josip a Atena Milunićovi pracovali v době války v ilegálním hnutí pod přímým Krajačićovým vedením. K tomu viz např. Marko LOPUŠINA, *KGB protiv Jugoslavije*, Beograd 2001, s. 178–198.

123 Tamtéž, II. správa MV, 5. odbor, ARNOLD, 7. 4. 1964 AZ č. 40, MUDr. Milunić – jug. polit. emigrant – poznatky; tamtéž, 29. 5. 1965 Záznam o schůzce s důvěrníkem Tarasem (Josefem Vojáčkem).

strana tuto reflexi naprosto postrádala. „My jsme se podle našeho mínění rozešli s vámi v roce 1948 na základě chybných kritérií, a to chybných oboustranně. V souladu s tím je vaše dnešní stanovisko, že se můžeme vrátit výhradně na základě amnestie, která platí pro fašisty, nepřátele lidu, analogické se stanoviskem těch našich soudruhů v emigraci, kteří odmítají jakýkoliv návrat kromě návratu „na bílém koni“.“¹²⁴

V květnu 1963 se na základě amnestie do Jugoslávie vrátil Veselin Kljakić, jeden z někdejších funkcionářů pražské emigrantské organizace. Ve stejné době dostal po dvouletém čekání jugoslávský pas i někdejší předseda pražské emigrantské organizace Anton Rupnik – využít ho chtěl především k návratu s rodinou do Francie, kterou od svého příjezdu do Československa v létě 1949 nesměl ani jednou navštívit. Od počátku roku 1963 ovšem vládnost jugoslávských úřadů vůči emigrantům začala opadat. Navštěvníci ambasády byli důrazně varováni, že nabídka repatriace za výhodných podmínek nebude trvat věčně. Emigranti se tak znovu setkávali s výhrůžným tónem a začali myšlenku k návratu postupně opouštět. K větší ostrážitosti je přiměl i případ dalšího bývalého předáka Slobodana Tumary, kterému byla na jaře 1963 žádost o pas zamítnuta s odůvodněním, že na charakter jeho provinění v letech roztržky není možné amnestii vztáhnout. K amnestii byl totiž uveřejněn o něco později dodatek se seznamem vůdců a organizátorů, kteří na omilostnění nemají právo.¹²⁵ Stejně se tehdy zachovaly jugoslávské orgány i vůči humanitárně odůvodněné žádosti Ateny Milunićové, aby směla se svými dvěma dcerami navštívit starou nemocnou matku, která její děti dlouho vychovávala. Na inkriminovaném seznamu byl přitom uveden pouze její manžel.¹²⁶

První dojmy navrátilců navíc nebyly příliš pozitivní. Zprávy z Jugoslávie hovořily o dlouhém, často i několikaměsíčním pobytu v internaci, o stálém dohledu bezpečnosti a nedůvěře, kterou navrátilci pociťovali ve svém

124 Tamtéž, dopis A. Milunićové Stevu Krajačičovi.

125 Seznam vyloučených z amnestie obsahoval jména 380 osob, které se provinily zvláště závažnými zločiny nebo zaujímají „extrémní“ nesmiřitelná stanoviska. Do konce roku 1964 zůstalo na jeho základě neamnestovaných šest emigrantů žijících v ČSSR a proti jednomu (zřejmě M. Radanovićovi) bylo zároveň vedeno i trestní stíhání v nepřítomnosti. M. MITROVIĆ, *Tri dokumenta*, s. 50–51.

126 Ivan Stevo Krajačić jako ministr vnitra chorvatské republiky však nakonec umožnil Milunićové po sedmnácti letech přijet do Jugoslávie a nemocnou matku navštívit. Při té příležitosti se s ní v Záhpřebu setkal a nabízel jí i jejímu muži návrat a zaměstnání v lékařském oboru. Jedinou podmínkou by byla rezignace na politickou činnost, což Milunićová pochopitelně odmítla. Stejně tak mohly babičku navštívit i dvě jejich dcery. J. Milunić tuto zkušenost uváděl jako příklad, že titovcům se nesmí v ničem ustupovat, ale naopak jim klást důrazně požadavky. ABS, H-181/1-2, Záznam o schůzce s důvěrníkem Tarasem (Josefem Vojáčkem).

prostředí od sousedů, kolegů v práci a lokálních úřadů.¹²⁷ V rozporu s příslibem čekal Uroš Tomić a další navrátilci na práci několik měsíců. Agonom Luka Serdar se poté, co byl po krátkém zaměstnání opět propuštěn a marně sháněl novou práci, zklamán vrátil v dubnu 1964 zpět do Prahy. Většina emigrantů proto bez ohledu na své aktuální politické postoje setrvala i po amnestii z roku 1962 v Československu. I mnozí přívrženci normalizace vztahů, tak jako Moma Pavičević, začínali pochybovat o upřímnosti jugoslávské strany.¹²⁸

Tzv. velká amnestie měla ovšem významný dopad na emigrantskou skupinu v Sovětském svazu, kde způsobila další názorové štěpení. To se přitom nedotklo realistického směru v čele s Popivodou, který odmítal samostatné politické kroky, ale právě skupiny radikálů. Slobodan Ivanović, který kromě požadavku obnovy emigrační aktivity plánoval návrat do vlasti s úmyslem pokračovat v politické činnosti na domácí půdě, učinil snad největší z názorových veletečů svého života. Ivanović se patrně v roce 1961 začal názorově rozcházet se svým spojencem Vladem Dapčevićem, kterého sovětské negativní stanovisko k iniciativám z let 1960 a 1961 vedlo ke sblížení s čínskými postoji. Naopak Ivanović zůstával sovětskému vedení věrný. Se slovníkem kampaně proti dogmatismu a stalinismu pokračoval v kritice Popivodova směru. Na druhé straně ho ale sblížení Moskvy a Bělehradu přimělo k tomu, aby začal realizovat jednu z částí svého nedávno radikálně formulovaného programu. Zahájil proto jednání s velvyslanectvím SFRJ o podmínkách návratu emigrantů domů. V tomto úsilí přitom Ivanović na-

127 Srov. M. MITROVIĆ, *Tri dokumenta*, s. 51–55.

128 Tamtéž, Agenturní zprávy agenta ARNOLDA (V. Starčeviće) z 24. 4. 1963, 7. 5. 1963, 29. 5. 1963, 11. 6. 1963, 19. 6. 1963, 3. 7. 1963, 17. 7. 1963, 31. 7. 1963, 31. 7. 1963, 19. 9. 1963, 3. 10. 1963, 10. 10. 1963, 23. 10. 1963, 20. 11. 1963, 18. 12. 1963, 7. 4. 1964; Agenturní zprávy agenta VRBASE z 12. 5. 1963, 23. 5. 1963, 20. 9. 1963, 2. 10. 1963, 23. 10. 1963, 22. 1. 1964, 4. 3. 1964, 11. 3. 1964; Jugoslávie sliby dané navrátilcům skutečně plnila jen sporadicky. Lidová republika Srbsko přijala od července 1962 do září 1966 nevelký počet 85 bývalých emigrantů a jejich rodinných příslušníků. Brzy se však ukázalo, že k tomuto účelu zřízená komise nemá dostatek finančních a jiných možností, aby repatriantům ulehčila zapojení do normálního života. K tomu se jistě přidávaly i další úmyslné i implicitně působící mechanismy diskriminace. Z pražských emigrantů nebyli s přijetím spokojeni také manželé Kovačičovi. Oba, jako učitelé hudby, byli po ochranné lhůtě jugoslávskými úřady umístěni do školy v Prizrenu na jihu Kosova, přestože Kovačič pocházel z Bělehradu. AJ, KPR I-6-b-3, 7. 11. 1966 Zabeleška o stambenom problemu nekih repatriraca iz SSSR; Izveštaj o radu Komisie Republičkog izvršnog veća za prihvatanje iseljenika-povratnika po zakonu o amnestii od jula 1962. godine do kraja decembra 1966. godine. Podle dokumentu citovaného M. Mitrovićem využilo amnestie k návratu do Jugoslávie pouze osm emigrantů z celkového počtu 264 navrátilců, z nichž většina se repatriovala ze Sovětského svazu. M. MITROVIĆ, *Tri dokumenta*, s. 50.

šel mezi předními emigranty mnohem méně stoupenců než pro své nedávné vize. Problematickým spojencem se mu stal zejména Ivan Očak, historik a docent moskevské univerzity, který po ukončení roztržky psal vědecké práce o jihoslovanském dělnickém hnutí a účasti Jihoslovánů v Říjnové revoluci. Očak byl v jugoslávských interních materiálech označován za bývalého ustašovce, kterého musel Popivoda v roce 1950 kvůli této minulosti odstranit z aktivní politické činnosti. Jelikož se na něho jako „organizátora“ amnestie nevztahovala, musel si Očak povolení k návratu do vlasti vysloužit jako informátor o činnosti emigrace v SSSR.¹²⁹

V Praze novou Ivanovićovu iniciativu zaznamenali v druhé polovině roku 1963, kdy Ivanović během léčebného pobytu v československých lázních přesvědčoval zdejší druhy o správnosti a smysluplnosti svého nového záměru. Ivanović však zastihl skupinu v ČSSR opět v dosti depresivním stavu. Po vcelku tristních zkušenostech s několika pokusy o repatriaci jeho nadšení patrně nikoho neoslovilo.¹³⁰

Někdejší šéfredaktor Nové Borby byl s velkou pravděpodobností uveden v seznamu nežádoucích osob, na něž se nevztahovala amnestie. Zřejmě proto se jednání o jeho repatriaci protáhla na tři roky. Ivanović se však také pravděpodobně nebyl ochoten nechat ukolébat planými sliby a žádal konkrétní záruky dobrého materiálního i společenského postavení. Zcela jistě se tak vyhnul mnohým existenčním problémům, s kterými se museli v letech 1962–1965 vyrovnávat jiní z 81 repatriantů a jejich rodinných příslušníků. Po svém návratu v roce 1965 zakoupil za peníze, které si přivezl z emigrace, v Bělehradu byt pro svoji matku a další byt pro svou rodinu. Jako většina repatriantů ze SSSR vlastnil osobní automobil. Ivanović se mohl v Jugoslávii vrátit též k novinářské profesi a psát do předních bělehradských novin a časopisů (v SSSR pracoval na redakci velkého rusko-srbochorvatského slovníku a v jednom z výzkumných ústavů při ÚV KSSS). Oproti svým předchozím představám se však zcela jistě musel vzdát politických ambicí. O partyzánskou válku se pochopitelně nepokoušel. Spolu s Ivanovićem se vrátila do Jugoslávie také jeho druhá manželka, Andjela Milišićová, jejich malá dcerka, a Ivanovićův přítel, bývalý Andjelin manžel Djordje Milišić a jejich děti.

129 AJ, 507-IX-119/IV-178, 26. 11. 1964 Specijalna informacija. Kretanja i aktivnost emigracije u socijalističkim zemljama posle smenjivanja Hruščova; AJ, KPR I-6-a-3, 1963, Ivan Očak – molba za povratak u Jugoslaviju. Po návratu do Jugoslávie se Očak uplatnil jako historik dějin jugoslávského komunistického hnutí. V roce 1967 mu v Bělehradu vyšla jeho habilitační práce *Jugosloveni u Oktobru*, kterou připravoval již v Sovětském svazu. Janko PRUNK, *Jugoslovanska historiografija o oktobrski revoluciji*, *Prispevki za novejšo zgodovino*, 28, 1987, č. 1–2, s. 3–6.

130 ABS, H-181/1-2, II. správa MV, odbor 5, kpt. Spour, agent VRBAS, 23. 10. 1963 AZ č. 92.

Z těch, co Prahu opustili se snem žít v Sovětském svazu, využil zákona o amnestii k návratu do staré vlasti také Radoslav Komadinović s rodinou.¹³¹

O něco větší pochopení než východisko Slobodana Ivanoviće našly v Praze postoje jeho nedávných spojenců R. Goluboviće a V. Dapčeviče. Po otevřeném propuknutí sovětsko-čínské roztržky se jejich skupina postavila na čínskou stranu a úzkostlivě konspirativně se připravovala na odchod do Peking, Tirany nebo některé země západního světa, odkud by s čínskou a albánskou podporou mohli dále vést svůj boj. Izolovali se od příznivců Popivodova loajálního proudu a propagovali své nesmiřitelné názory vůči Titovu režimu mezi informbyrovci v ostatních socialistických zemích. Stejně smýšlející druhy našli zejména v Bukurešti. Umožnila to i skutečnost, že rumunské stranické a bezpečnostní orgány otevřeně tolerovaly kontakty jugoslávských emigrantů s čínskou ambasádou a přimhouřily dokonce oko i nad vydáváním ilegálního Biltenu jugoslovenskih revolucionarnih komunista.¹³²

V této souvislosti – po mnoha letech takřka poprvé – zaměřily československé orgány pozornost na skupinu emigrantů, které během let normalizace jistě nešlo podezřívát z kolísání. O pročínské postoje Dapčevičovy skupiny se totiž začali velice zajímat emigranti z bývalé opoziční skupiny, zejména Pero a Dušanka Dragilovi, Pero Ivanović a Aleksa Todorović. Překvapivě se k nim připojil Vladimir Perić, který kdysi stál na zcela opačných názorových pozicích. Byl proto koncem padesátých let vnímán společně s Jankovićem a Novovićem jako oddaný stoupenec politiky KSČ. Do této skupinky se dále zařadil poněkud izolovaný „nový“ emigrant Milo Radanović. Jednalo se o zásadové emigranty, naprosto nesmiřitelné antititovce. Přijetí československého občanství považovali za nepřijatelný oportunismus. Stejně vnímali i jakýkoliv kontakt s ambasádou SFRJ, který by jim zlepšil jejich právní postavení. V Československu proto nadále žili jako trvale usedlí cizinci bez jugoslávského pasu. Vytvořili si úzký studijní kroužek a opatrovali si různé materiály šířené Pekingem. Sama čínská ambasáda se snažila v létě 1964 navázat s některými z nich kontakt. Po nějakou dobu tyto styky udržovala Dušanka Dragilová, která začala ve večerní lidové univerzitě navštěvovat kurzy čínštiny.¹³³

131 AJ, KPR I-6-b-3, Izveštaj Komisije Republičkog izvršnog veća za prihvatanje iseljenika povratnika po Zakonu o amnestiji 1962. god.

132 AJ, 507-IX-119/IV-178, 26. 11. 1964 Specijalna informacija, Kretanja i aktivnost emigracije u socijalističkim zemljama posle smenjivanja Hruščova; tamtéž, KPR I-5-b Rumunija, 13. 5. 1966, DSIP, Str. pov. br. 20, Prokineska grupa IB emigracije u Bukureštu.

133 ABS, H-181/1-2, II. správa MV, odbor 5, ARNOLD, 15. 7. 1964 AZ č. 47; tamtéž, ARNOLD, 21. 10. 1964 AZ č. 55; tamtéž, ARNOLD, 11. 11. 1964 AZ č. 57.

Sympatie s čínskými postoji však zůstaly záležitostí jen malého kroužku lidí. Větší očekávání spojovali příslušníci pražské skupiny se sesazením Chruščova a s počátkem následné tiché rehabilitace stalinského období. Řada emigrantů smýšlela konformně či utilitárně. V kontextu vývoje v Sovětském svazu se počátkem šedesátých let vyjadřovala o Stalinovi a jeho epoše často velice kriticky i opovržlivě, a dokonce označovala proces destalinizace v Československu za pomalý a nedostatečný. V druhé polovině roku 1964 však Brežněvův návrat ke starým jistotám přivítali tito emigranti přinejmenším stejně pozitivně. Od jara 1963 totiž převládal v emigrantské skupině skeptický názor, že poměry v Jugoslávii Chruščovova vstřícná politika nijak nezmění a normalizace je přinejmenším dlouhodobým úkolem. S mocenskou změnou v Kremlu jim proto vyvstala naděje, že Sovětský svaz opět sáhne k tvrdším opatřením.¹³⁴

Po Chruščovově vynucené abdikaci ožili emigranti z okruhu vedeného Perem Popivodou, který posílila i část někdejších aktivisticky orientovaných osob, zklamaných z postupu jak Slobodana Ivanoviće, tak Vlada Dapčevíce. Snažili se, aby se politicky indiferentní část emigrace v tento moment rozhodně do Jugoslávie nevracela. Podobné naděje a zvýšený odpor vůči amnestii a dalším kompromisům se objevily vedle Moskvy a Prahy i v Budapešti a Sofii.¹³⁵ Velmi brzy se však ukázalo, že i bez Chruščova sovětské vedení pokračuje ve zlepšování vztahů s Jugoslávií. Emigranti opět museli své vize odložit a čekat na nový příhodný okamžik.¹³⁶

K novému pokusu o oživení informbyrovského hnutí došlo až na konci šedesátých let. Impuls k němu zavedla československá krize roku 1968 ukončená srpnovou intervencí států Varšavské smlouvy, která opět probudila na jedné straně obavy a na druhé straně naděje, že by se do „rodiny socialistických zemí“ opět mohla vrátit také Jugoslávie.

134 Tamtéž, II. správa MV, odbor 5, ARNOLD, 21. 10. 1964 AZ č. 55; ARNOLD, 11. 11. 1964 AZ č. 56.

135 AJ, 507-IX-119/IV-178, 26. 11. 1964 Specijalna informacija. Kretanja i aktivnost emigracije u socijalističkim zemljama posle smenjivanja Hruščova.

136 ABS, H-181/1-2, II. správa MV, odbor 5, ARNOLD, 5. 5. 1965 AZ č. 60.

Yugoslav anti-Tito Emigration to Prague between 1954–1968. From Ending Activities to New Hope Reborn

ONDŘEJ VOJTĚCHOVSKÝ

During the period of the Soviet-Yugoslav split in the years 1948–1954 one of the groups of Yugoslav anti-Tito emigration was active in Czechoslovakia. This study deals with the responses of its members to the process of Normalisation which gradually gathered pace after Stalin's death in the spring of 1953. Even then emigrants had lived in isolation for a longer period of time; their activity was formalised completely and most of them had become disillusioned and lost their political and life focus. In September 1954, alongside the ending of the anti-Tito campaign, Moscow issued a directive on the dissolution of emigrant organisations in the USSR and the countries of the Eastern bloc. Many emigrants thus lost their jobs; they found themselves in uncertain positions and feared for their futures. They responded to the new Soviet policy in a contradictory and confused manner. Two main tendencies, however, manifested themselves: to return to the homeland or to settle abroad permanently? The attitude of the Yugoslav authorities towards the members of the „Inform Bureau“ prevented a large-scale repatriation. Several of the first returnees, despite being given earlier assurances, were handed out long-term prison sentences. The events in Hungary in 1956 and the consequent deterioration of Soviet-Yugoslav relations further strengthened the original attitudes of the remaining emigrants. From the late 1950s some of them began to consider the resumption of their activities and did undertake several initiatives in this direction from the early 1960s. The leading role in this was played both by emigrants in the Soviet Union – primarily the former leading personality of the Prague Group Slobodan Lale Ivanović – and new emigrants, led by Vlado Dapčević, who fled from Yugoslavia to Albania and from there to the Soviet Union in 1958. However, in Czechoslovakia these activities met with little response. The majority of the emigrants refused to become involved in politics and to have their lives complicated by activities which did not enjoy the support of the Czechoslovak regime. Within the resurrected movement Josip Milunić represented the moderate stream, whereas primarily Pero Dragila and his wife Dušanka voiced the views of the radical stream which was even prepared to criticise the USSR and voiced its support for China. The new rapprochement between Moscow and Belgrade, which started in 1963, launched a new wave of repatriation. One section of progressive minded emigrant activists linked it with the opportunity to participate in the process of re-integrating Yugoslavia amongst the Soviet Bloc countries. However, this vision soon proved to be an illusion. For this reason only several individuals returned from Czechoslovakia to Yugoslavia. Josip Milunić, the informal group leader, rejected this possibility straightaway. Any contacts with „Tito's men“ continued to be unimaginable for the radical group around the Dragilas – husband and wife. Both streams of the „Inform Bureau“ emigration awaited a new opportunity for their return to the political stage in the second half of the 1960s.

Translated by Alena Linhartová

M A T E R I Á L Y

Vztahy Gustava Eima
a Tomáše G. Masaryka*

HELENA KOKEŠOVÁ

Předkládaná materiálová studie pojednává o stycích Gustava Eima a Tomáše G. Masaryka. Soustřeďuje se na průběh jednání realistů s představiteli dvou nejsilnějších českých měšťanských stran v letech 1890–1891, která vyústila v jejich vstup do praktické politiky, a sleduje úlohu obou mužů během těchto jednání. Vychází z rozboru jejich vzájemné korespondence a přihlíží k Masarykovým rukopisným záznamům.¹ Všechny dosavadní pokusy o masarykovské monografie a snahy o zachycení jeho role při jednáních s představiteli staročeské a mladočeské strany poznamenala nezpracovanost Masarykova archivního fondu. Týká se to též prací o politickém zrání T. G. Masaryka od Jurije Křížka a Jaroslava Opaty.² Problematice fúze realistů se věnoval Zdeněk Václav Tobolka, nejdůkladněji se ji pokusil objasnit Martin Kučera, v nedávné době jí v rámci své disertační práce o vývoji mla-

HELENA KOKEŠOVÁ: The Relationship between Gustav Eim and Tomáš G. Masaryk

The study presented here deals with the relationship between Gustav Eim, a Young Czech politician and journalist, and Tomáš G. Masaryk. It is based on an analysis of their mutual correspondence and takes into consideration Masaryk's handwritten notes. It focuses on the course of negotiations between the Realists and the representatives of the two largest Czech bourgeois parties in the years 1890–1891; it follows the roles of these two men during these negotiations, which resulted in their entry into practical politics.

Key words: the Czech Lands, Czech history, political parties, Tomáš G. Masaryk, Gustav Eim

dočeské strany věnoval pozornost Luboš Velek.³ O syntetizující výklad tohoto úseku Masarykova života na pozadí domácího kulturně politického vývoje se pokusil Stanislav Polák a nově Helena Kokešová a Jan Bílek v úvodní studii k publikaci Korespondence T. G. Masaryk – staročeši.⁴ Nejnovější životopis Gustava Eima vydala Helena Kokešová, která jím navázala na monografii a četné studie Michala Navrátila a na diplomovou práci Martina Sekery.⁵ Vztahu Masaryka a Eima byla věnována pozornost pouze v rámci uvedených syntetizujících prací; jediná studie slibně nazvaná Gustav Eim a prof. Masaryk od Michala Navrátila je příliš stručná a povrchní.⁶

* Tento příspěvek vnikl v souvislosti s plněním výzkumného záměru Masarykova ústavu a Archivu AV ČR, v. v. i., č. AV0Z70900502 Hledání identity: myšlenkové a politické koncepce moderní české společnosti 1848–1948. Za cenné připomínky a pomoc při jeho přípravě děkuji kolegovi Janu Bílkovi.

- 1 Edice jejich vzájemné korespondence má být součástí chystané publikace Korespondence T. G. Masaryk – mladočeši. Chceme též připravit komentované vydání Masarykových rukopisných záznamů z daného období.
- 2 Jurij KRÍŽEK, *T. G. Masaryk a česká politika. Politické vystoupení českých „realistů“ 1887–1893*, Praha 1959; Jaroslav OPAT, *Filozof a politik T. G. Masaryk 1882–1893. Příspěvek k životopisu*, Praha 1990; resp. Jaroslav OPAT, *Průvodce životem a dílem T. G. Masaryka. Česká otázka včera a dnes*, Praha 2003.
- 3 Josef KAIZL, *Z mého života*, II (ed. Z. V. TOBOLKA), Praha 1911, s. 418–456, editorova kapitola Dr. Jos. Kaizl, spolutvůrce směru realistického. Zdeněk Václav TOBOLKA, *Počátky politického realismu českého*, Česká revue 13, Praha 1911, s. 193–210; Martin KUČERA, *Fúze „realistů“ s mladočechy na konci roku 1890*, Český časopis historický 93, 1995, s. 591–645 (využití práce komplikují nepřesné odkazy na prameny). Viz též M. KUČERA, *Realisté*, in: Politické strany. Vývoj politických stran a hnutí v českých zemích a Československu 1861–2004, I. 1861–1938, Jiří Malíř – Pavel Marek (edd.), Brno 2005, s. 373–393; Luboš VELEK, *Národní strana svobodomyšlná (mladočeská) 1889–1907. Příspěvek k dějinám politického stranictví v habsburské monarchii v období procesu politické modernizace*. Disertační práce na Filozofické fakultě Univerzity Karlovy, Praha 2004.
- 4 Stanislav POLÁK, *T. G. Masaryk. Za ideálem a pravdou*, II–III, Praha 2001 a 2004; Helena KOKEŠOVÁ – Jan BÍLEK, *Vztahy T. G. Masaryka s představiteli a stoupenci Národní strany v Čechách v zrcadle jejich vzájemné korespondence*, in: Korespondence T. G. Masaryk – staročeši, Helena Kokešová – Vlasta Quagliatová (edd.), Praha 2009, s. 5–39.
- 5 Helena KOKEŠOVÁ, *Gustav Eim. Životopisná studie a edice korespondence*, Praha 1999. Z práce vychází zde předkládaný medailon G. Eima. Michal NAVRÁTIL, *Gustav Eim, geniální publicista a vynikající politik*, Praha 1923; Martin SEKERA, *Gustav Eim, novinář a politik. Příspěvek k životopisu*. Diplomová práce na Filozofické fakultě Univerzity Karlovy, Praha 1992.
- 6 Michal NAVRÁTIL, *Gustav Eim a prof. Masaryk*, Parlament 5, 1926, s. 59–60. Populárně psaná studie, letmo zachycující jejich vztahy v průběhu let 1885–1895, je založena pouze na citátech z literatury, aniž na ni přímo odkazuje. Vztahu obou osobností se v širším kontextu dotkly klasické syntézy např. Zdeněk ŠOLLE, *Století české politiky. Od Palackého a Havlíčka k Masarykovi*, Praha 1998; Otto URBAN, *Česká společnost 1848–1918*, Praha 1982; Jaroslav PÁNEK – Oldřich TŮMA a kol., *Dějiny českých zemí*, Praha 2008.

Gustav Eim, kterého soudobé historické povědomí vnímá jako progresivního novináře, mimořádného parlamentního zpravodaje a vlivného národních lobbistu, se narodil 7. října 1849 ve Štáhlavech u Rokycan. Zpočátku studoval na plzeňském a od podzimu 1867 na pražském akademickém gymnáziu. Po maturitě v roce 1869 se rozhodl pro studium na právnické fakultě, odtud na podzim roku 1872 přestoupil na filozofickou fakultu. Na konci letního semestru 1873 však studia ukončil a nechal si vyhotovit univerzitní absolutorium. Po příchodu do Prahy začal pravidelně přispívat do novin. Na počátku sedmdesátých let pracoval pro list Jana S. Skrejšovského *Politik* a zároveň byl soudním zpravodajem *Pokroku*. Pravděpodobně na jaře 1873 přešel k Františku Šimáčkovi do *Posla z Prahy*, byl též jedním ze zakladatelů kolínského časopisu *Koruna česká* a přispěvatelem roudnického listu *Ervína Špindlera Podřipan*. Není divu, že si mladého žurnalisty záhy povšiml majitel nejvlivnějšího deníku *Národní listy* Julius Grégr a uzavřel s ním 4. listopadu 1874 pracovní smlouvu. Přelomovým rokem pro českou politiku, ale i samotného Eima se stal říjen 1879. Čeští poslanci se po dlouhých letech pasivního odporu zapojili do činnosti říšské rady ve Vídni a J. Grégr, vědom si Eimových profesních kvalit, politického rozhledu i věrnosti, tam třicetiletého novináře vyslal jako stálého parlamentního zpravodaje. Z Gustava Eima se postupně stávala výrazná osobnost, s níž bylo v politice nutno počítat více než s jinými českými žurnalisty. Nebyly to jen osobní vlohy, které mu zajistily toto exkluzivní postavení; české společnosti přinesl zcela nové pojetí novinářské práce. Moderní bylo nejen Eimovo nakládání s informacemi, osobní kontakt s klíčovými postavami politiky, ale i profesionální přístup k parlamentnímu zpravodajství, včetně pečlivého studia literatury k projednávaným problémům.

Sérii článků *O nás pro nás*, které G. Eim publikoval v září a říjnu roku 1885, motivovala dobrá vůle přispět k objasnění českých politických poměrů.⁷ Eim, který již několik let zaznamenával a vysvětloval čtenářům, co se v politice událo a jaký to může mít vliv na další vývoj situace, měl dobré předpoklady k sepsání této obsáhlejší práce. První čtyři články tvoří kompaktní celek, ve kterém autor reagoval na aktuální problémy tehdejší české politiky, předmětem následujících jedenácti textů byla retrospektiva politických poměrů od roku 1861. Ve stejné době, kdy Eim publikoval tyto články, se do popředí zájmu říšské rady opět dostala česko-německá otáz-

7 Josef PENÍŽEK, *Politické úvahy Gustava Eima*, Praha 1898. Zde jsou přetištěny i další Eimovy články. Nejnověji byl Eimův článek *Jinou cestou!* (a také článek *Novoroční roku 1891*) zpřístupněn v práci *Český liberalismus. Texty a osobnosti*, Milan Znoj – Jan Havránek – Martin Sekera (edd.), Praha 1995, s. 208–215.

ka. Podnětem byly silné nacionální nepokoje v Čechách. Eim využil blížícího se výročí založení Národních listů a ve vánočním čase roku 1885 předložil čtenářům novou sérii statí nazvanou Před pětadvaceti léty. Tou si připravoval půdu pro programový článek, který uveřejnil v jubilejním novoročním čísle 1886 pod názvem Jinou cestou! Zrekapituloval v něm své nedávné úvahy a dospěl k nekompromisnímu závěru, že za dvacet pět let neučinil český státoprávní program ani krůček kupředu. Eimův článek více než o rok předběhl programové prohlášení čtvrtého mladočeského sjezdu. Oba texty shodně vyjadřovaly potřebu změn v české politice a požadavek všeobecného volebního práva. Stranický program mladočechů se prosadil dříve než Eimova „jiná cesta“. Na ni došlo také, ale mnohem později, až po roce 1895.

Eimovým cílem byla taková forma mladočeské strany, která by tolik nepopouzela staročechy a vládu. Snažil se proto brzdit radikální mladočestství a doplnit stranu umírněnými liberály. Od radikálů v redakci Národních listů ho oddělovalo mimo jiné pojetí slovanské otázky, českého státního práva a názor na pravost Rukopisů. Také tyto rozpory vzdalovaly Eima, i když jen dočasně, J. Grégrovi, který dával od poloviny osmdesátých let a zejména od roku 1887 přednost svým domácím, pražským rádcům. Eim byl nucen přizpůsobit se a psát podle pražského tónu. Jeho postavení bylo nezáviděníhodné, do redakce posílal „korektně opoziční články“, jak je sám nazýval, ale přesto byly otištěny jen některé. Prožíval velký rozpor mezi svým přesvědčením a příkazy psát ve prospěch radikalizujících se mladočechů. Velké rozčarování mu koncem roku 1888 přinesl Grégrův zákaz podporovat předlohu branného zákona a rozhodnutí důvěrníků mladočeské strany hlasovat proti předloze. Nastala vhodná doba pro staročechy, kteří se pokusili přetáhnout nespokojeného Eima do staročeských listů, zejména do Politik. Od listopadu 1888 a v roce 1889 s ním vyjednávali, nabídli mu také poslanecký mandát, po kterém toužil. Eim vyčkával, ale nakonec setrval v zajištěném postavení u Národních listů.⁸

Skutečný poměr sil mezi českými stranami ukázaly volby do českého zemského sněmu v červenci 1889. Přestože staročeši volby o 13 mandátů vyhráli, vnímali situaci jako porážku. Také G. Eim se obával přílišného poklesu vlivu staročeské strany a snažil se, podobně jako významný lékař a profesor vídeňské univerzity Eduard Albert, posílit její řady o politizující

8 Pokus staročechů o získání G. Eima zachycují též zápisky Marie Červinkové-Riegrové, které jsou postupně editovány a vydávány. Viz Marie ČERVINKOVÁ-RIEGROVÁ, *Zápisky*, I, (1880–1884), k vydání připravil kolektiv pod vedením Milana Vojáčka, poznámkami opatřil Luboš Velek, Praha 2009.

realisty, nový prvek na české politické scéně.⁹ Posléze asistoval u jejich jednání o fúzi s mladočeskou stranou. Konečný pád staročeské strany potvrdily volby do říšské rady, které se konaly v březnu 1891. Pro G. Eima bylo zvolení věcí osobní prestiže.¹⁰ Mladočeský volební výbor byl v případě jeho kandidatury na rozpacích. Některým vlivným mladočechům se zdálo, že se Eim pro poslanecký mandát nehodí, a proto se snažili jeho kandidaturu zmařit. Radikálové svůj postoj obhajovali neslučitelností poslanecké funkce s novinářskou činností. Největším Eimovým protivníkem byl Jan Vašatý, který Eima pomlouval a dokonce psal do jeho volebních okresů, že je „staročech a taaffian“.¹¹ Eim, který nechtěl kandidovat v „nejistých“ okresech a „rvát se o mandát“, rozvinul vlastní aktivitu, která měla eliminovat Vašatého agitace a zároveň ho pojistit pro případ, že by mu volební výbor přidělil nevyhovující okres. Využil svých přátel žijících v Čechách k soukromému sondování atmosféry v jednotlivých volebních skupinách. Eimovi, který sám uvažoval o Domažlicku a Kladensku, přidělil volební výbor písecký okres; ten Eim odmítl. Nakonec padlo rozhodnutí, že bude kandidovat v městské skupině poličsko-litomyšlské. Jaksi navíc a bez výraznější Eimovy snahy požádali o jeho kandidaturu také voliči ze skupiny královéhradecké. Volby se uskutečnily 4. března 1891. Eim potvrdil převahu nad staročeskými kandidáty v obou volebních skupinách.

Ve zvolení v obou okresech spatřoval Gustav Eim velkou satisfakci. Po dlouhém vyjednávání se rozhodl, že si ponechá mandát poličsko-litomyšlský.¹² Také původní realisté Josef Kaizl, Karel Kramář a Tomáš G. Masaryk získali ve volbách poslanecké mandáty a stali se členy klubu českých poslanců na říšské radě. Eim, který již před volbami předpokládal krach nesourodáho mladočeského seskupení, se jako poslanec vůči svému posla-

9 K osobnosti E. Alberta více Helena KOKEŠOVÁ, *Eduard Albert. Příspěvek k životopisu a edice korespondence*, Praha 2004; TÁŽ, *Vztahy Eduarda Alberta s realisty*, Na pozvání Masarykova ústavu, 2, Praha 2005, s. 31–55.

10 Věděl, že J. Grégr, který mu mandát přislíbil již v roce 1888, má velký vliv při výběru kandidátů. Proto mu koncem roku 1890 psal: „Já ne slávu řečnickou hledám, nechci mítí vliv na poslance – jedná se mně o jakési *slušné zakončení politické kariery*. Kdybych se bez mandátu do redakce vrátil, řekl by celý svět: ejhle, Eimovo fiasko. Jeho šéf ztratil v něho důvěru. [...] Zamýšlím – budu-li ovšem živ – jen šest let poslancovati, pak po osmnáctileté parlamentární, dvacetitřileté práci v Národních listech a práci skoro třicetileté žurnalistické vrátiti se k Vám, do teplého Vašeho blízka a krátiti Vám věk líčením zákulisních pletich, – sám pak psáti články pro Národní listy a sepsati nějaké memoáry, nějaký sociálně-politický román, pro Národní listy, a možná-li kritiku české politiky od Přemyslovců až po naše doby.“ H. KOKEŠOVÁ, *Gustav Eim*, s. 40.

11 Srov Archiv AV ČR, sbírka Drobné fondy (E. Albert), E. Albert G. Eimovi 20. 2. 1891.

12 H. KOKEŠOVÁ, *Gustav Eim*, s. 40–41.

neckému klubu vymezoval komplikovaně. Ten trpěl permanentními neshodami, jež měly převážně ráz osobních sporů. Na neurastenického Eima, jehož nemoc se projevovala podrážděností, vztahovačností a až patologickou podezřívavostí, velice doléhaly. Své nepřátele spatřoval ve vedení pražské redakce a tento dojem vztáhl i na stranu. Protivníky se mu stali také realisté a zejména T. G. Masaryk, jehož intelektuálního potenciálu a nadání si cenil, ale považoval ho za velice rozporuplnou a nedisciplinovanou osobu. Ale ani ve skupině umírněných mladočechů, kam můžeme zařadit Josefa Herolda, J. Kaizla, Bedřicha Pacáka a později i K. Kramáře, si nenašel skutečného partnera, jemuž by plně důvěřoval.

Jako poslanec říšské rady byl Gustav Eim velmi činný a dosáhl řady úspěchů. Největšího 11. července 1892 při jednání o úpravě měny. V červenci 1892 byl zvolen členem delegace říšské rady v Budapešti, zde vystoupil jednak v rozpočtovém výboru s řečí o zahraniční politice, jednak v plénu s projevem o bosenské politice a o dodávkách pro vojsko. V následujících letech vystoupil Eim v poslanecké sněmovně ještě několikrát, v říjnu 1893 pronesl řeč proti výjimečnému stavu v Praze, v březnu 1894 proti vládě ministerského předsedy Alfreda Windischgrätze, v květnu 1894 se zasazoval o změnu tiskového zákona a v březnu následujícího roku se účastnil rozpravy o rozpočtovém provizoriu. Nejvýznamnější období v Eimově politické činnosti přišlo po nastoupení vlády Kazimíra Badeniho v září 1895. V zákulisí se stal Badeniho uvaďčem do vídeňských politických poměrů a ujal se i nesnadné role sblížovatele Badeniho s opozičními, ale „oportunně“ uvažujícími mladočechy. Badeni se k Čechům přibližoval po etapách, které byly vyměřeny skutky: zrušením výjimečného stavu v Praze, odvoláním místodržitele Františka Thuna, volební reformou. Po těchto etapách se mělo dojít k zavedení vnitřního úřadování v češtině, tedy ke splnění dlouhodobého cíle české politiky. „Byl to hlavně Gustav Eim, který úmornou horlivostí připravoval tuto změnu situace. Jeho přičiněním vstoupil hrabě Badeni s poslanci Heroldem, Kaizlem a Pacákem v zimě roku 1896 v jednání o obsahu jazykových nařízení.“¹⁵

Eim se v této době musel bránit četným útokům mladočeských radikálů, zejména poslance J. Vašatého. Eimovo již tak chatrné zdraví se nadále zhoršovalo, nervová nemoc se projevovala příznaky maniodepresivity. Ve-

15 Karel KRAMÁŘ – Zdeněk Václav TOBOLKA, *Dějiny české politiky nové doby za vedení národní strany svobodomyšlné*, in: Česká politika, III, red. Z. V. Tobolka, Praha 1909, s. 584–585. Též Karel ADÁMEK, *Z mých styků s Gustavem Eimem*, Česká revue 12, Praha 1910, s. 92–113, 145–164, citát K. Kramáře s. 157–158. Eimovu úlohu při těchto jednáních podrobně dokumentuje Josef KAIZL, *Z mého života*, III/1, (ed. Z. V. TOBOLKA), Praha 1914, s. 438–558.

lice jej zdrtily zprávy o smrti matky Marie Fingerové a J. Grégra. Ztráta lidí, na kterých lpěl, nastalé nejasnosti kolem řízení Národních listů, neshody a osobní spory v poslaneckém klubu, komplikovaná jednání s ministerským předsedou – to vše Eimovu nervovou soustavu neúměrně zatěžovalo. Po skončení zasedání říšské rady se koncem ledna 1897 vypravil společně s manželkou na léčebný pobyt do Itálie. Místo zlepšení zdravotního stavu zde Eima zastihla smrt. Závěru své největší politické zákulisní hry – Badeniho jazykových nařízení – se nedočkal. Zemřel ve Florencii 7. února 1897. Jeho ostatky byly převezeny do Prahy a 13. února pohřbeny na Olšanských hřbitovech. Soustrastnými telegramy reagovali i bývalí realisté a T. G. Masaryk napsal nekrolog.¹⁴

Gustava Eima můžeme bez nadsázky považovat za prvního českého novináře evropského formátu. Servác Bonifác Heller jej označoval za „nejobratnějšího českého publicistu nové doby, za žurnalistu, jenž psaným slovem vládl jako plamenným mečem“.¹⁵ J. Kaizl si bezprostředně po obdržení telegrafické zprávy o Eimově úmrtí do svého deníku zapsal výstižné hodnocení: „Strašně veliká a ve mnohých kusech nenahraditelná ztráta pro stranu i národ. Nejšikovnější, nejprozíravější, na lidské slabosti a myšlenky nejvypočítavější praktický politik český. Intrikán nejrafinovanější ve velkém slohu; osobně poctivý a nepřístupný.“¹⁶ S větším odstupem hodnotil Eima K. Kramář: „Eim byl jedním z největších českých politiků, muž velikého stylu. [...] On to byl, který ve Vídni připravoval převrat ve smýšlení vůči českému národu, on svou neúnavnou agitací, přesvědčováním jednoho vlivného muže za druhým, svou neobyčejnou sugestivní silou, působil k tomu, že přišel hr[abě] Badeni, aby zjednal nový poměr k českému národu. [...] Nic nebylo mu nedůležité, co mohlo přispěti k lepšímu cenění českého národa.“¹⁷

14 Dne 8. 2. 1897 obdržela Julie Eimová soustrastné telegramy od A. Rezka, J. Kaizla i K. Kramáře. Rezek později zaslal ještě telegram redakci Národních listů. Literární archiv Památníku národního písemnictví Praha (dále jen LA PNP), f. G. Eim, 178 telegramů s kondolencemi. Masaryk telegram nezaslal, odpověděl až na dopis J. Eimové. „I bez Vašeho laskavého listu byl bych se Vám byl ozval – nechtěl jsem Vás vyrušovat hned v první chvíli Vašeho velikého smutka [!], předpokládaje, že budete mít starostí jiných a smutných dost a dost.“ LA PNP, f. G. Eim, 22 kondolenčních dopisů adresovaných J. Eimové, T. G. Masaryk J. Eimové 26. 2. 1897. *Gustav Eim*, Čas 9, 1897, č. 7, 13. 2., s. 108–109.

15 S. B. HELLER, *Gustav Eim, český publicista a politik*, Světozor 31, 12. 2. a 19. 2. 1897, s. 165; TÝŽ, *Z upomínek na Gustava Eima*, in: Půl století Národních listů 1860–1910, Praha 1911, s. 177.

16 J. KAIZL, *Z mého života*, III/1, s. 557.

17 Karel KRAMÁŘ, *Prof. Masaryk a Gust. Eim*, Národní listy 54, 1914, č. 160, 13. 6., s. 1. Viz též Karel KRAMÁŘ – Zdeněk Václav TOBOLKA, *Dějiny české politiky nové doby za vedení národní strany svobodomyšlné*, s. 570–621 (kapitola Badeni).

Kdy se Eim a Masaryk seznámili, nezjistil přesně ani Eimův bývalý sekretář M. Navrátil. Oba znali svá jména z tisku. Přímý kontakt inicioval Masaryk, popudem mu byly Eimovy články O nás pro nás z podzimu 1885. Masaryka přiměly k návrhu, aby Národní listy a mladočeská strana podpořily státoprávní požadavek staročeského vůdce Františka Ladislava Riegra, bez ohledu na stranické rozdíly. První dopis Eimovi dokládá Masarykovy nemalé ambice na politickém kolbišti a značnou sebedůvěru. „Že však Vás věcí tou obtěžuji, snadno mně odpustíte, povím-li, že dle mého poznávání poměru v Praze, v mnohých kruzích vzdělanějších naše státoprávní postavení se zapomíná, ba již zapomnělo, a že bych tedy rád viděl, kdyby jim hlasu [!] lidu opět jednou do zatvrdilých uší zahučel! Neboť bez státopr[ávní] politiky, tuším, česká politika je vůbec pochována.“¹⁸

Začátkem roku 1885 J. Grégr přislíbil T. G. Masarykovi týdenní vydávání ní zvláštního populárně vědeckého fejetonu Národních listů se vzdělávacím obsahem, přičemž od března měl Masaryk působit jako jeho redaktor. Grégr mu dokonce nabídl, že založí obsáhlou revue a zreformuje literární část Národních listů. Masarykovy příspěvky v Národních listech zůstávaly zbožným přáním. Masaryk později rekapituloval Albertovi: „Můj plán pak byl, nejen Nár[odní] listy, ale Hlas nár[oda] a hlavně Politik zlepšiti. Kolega Kaizl byl tehdy ve staroč[eském] družstvu tiskařském, i radívali jsme se o to, jak listy obou stran zreformovati. Ideál můj byl, míti slušný a věcný orgán konzervativnější a liberálnější; Kaizl mohl státi v čele onoho, já tohoto.“¹⁹ V červnu 1885 uveřejnil Masaryk článek Jak zvelebovati naši literaturu náukovou. Součástí strategie měl být i nový naučný slovník. Na přípravách k vydávání nové encyklopedie se Masaryk podílel již od roku 1884 a v září 1885 podepsal s nakladatelem Janem Ottou smlouvu a obdržel vrchní redakci. Počátkem října 1885 vyšel v Politik Masarykův článek o potřebě průmyslového vzdělání a J. Grégr to považoval za porušení úmluvy s Národními listy. Grégr vytáhl do boje také proti národohospodáři J. Kaizlovi a historikovi Antonínu Rezkovi, kteří se snažili prosadit v staročeském tisku. Masaryk uvažoval o kandidatuře do českého zemského sněmu, konkrétní kroky v tomto směru podnikl v lednu 1886. Rukopisné boje pak zamíchaly kartami.²⁰ Odpůrci pravosti Rukopisů seskupení kolem vědecké revue Athenaeum se stali nepřáte-

18 Tento Masarykův dopis je uložen ve fondu A. V. Šembery jako dopis adresovaný přímo A. V. Šemberovi. LA PNP, f. A. V. Šembera, T. G. Masaryk A. V. Šemberovi b. d. Ve skutečnosti T. G. Masaryk G. Eimovi b. d. [před 17. 10. 1885].

19 LA PNP, f. E. Albert, T. G. Masaryk E. Albertovi 22. 9. 1888. *Korespondence T. G. Masaryk – staročeši*, dok. č. 3, s. 60–65. K problematice viz též S. POLÁK, *T. G. Masaryk*, II, s. 85.

20 Eim pravost Rukopisů neuznával, ale tvrdil, že „se s tím nemělo tak na veřejnost a že se vysazujeme posměchu ciziny“. M. NAVRÁTIL, *Gustav Eim a prof. Masaryk*, s. 59.

li a zrádci národa svorně napadání mladočeským i staročeským tiskem. Samotný Masaryk byl zbaven vrchní redakce připravovaného slovníku, musel převzít vydavatelství a nakladatelství revue Athenaeum, jeho jmenování řádným profesorem bylo odsunuto na neurčito, stejně jako vyhlídky na politickou činnost.²¹ Dozvuky těchto událostí v různé míře nalézáme i v Masarykově pozdější korespondenci s G. Eimem.

K osobnímu setkání T. G. Masaryka a G. Eima došlo až v březnu 1889. Ve dnech 7.–11. března pobýval Masaryk ve Vídni a Kramář oba muže seznámil. Podle Kramářova listu Masarykovi „Eim byl velice šťasten, že Vás poznal, nesmírně jste se mu zalíbil – ale ovšem nesmlčel, že Vás viděl.“²² V říjnu 1889 pak Masaryk vyjadřoval obavy o Eimovo zdraví: „Pan Eim se ničí: proč tolik píše? Či jeví se chorobnost v tom, že někdy celé Národní listy chce mítí napsané samým sebou? Vidím-li občas taková kvanta, v[ž]dy bych mu rád řekl, človíčku, co to děláte a pro koho? Pozdravujte ho a vyřídte mu, aby tolik nepracoval.“²³ Počátkem prosince Kramář Masarykovi radostně ohlašoval, že „Eim se stará o nás, co může – ale to vše v největší tajnosti, prosil mne za mlčenlivost velmi důtklivě. Richterovi [Riegrovi] vrtá díru – že není jim pomoci než spojením s námi – a taktéž ministru Schönbornovi. Jenom aby prý Albert se věci ujal.“ A jak dále pokračoval: „Buď Eim vidí, že nám patří budoucnost a jako chytrý člověk zavčas činí své dispozice – anebo to myslí doopravdy a upřímně – myslím obojí!“²⁴ Masaryk vzápětí psal: „Pan Eim se mi líbí: co myslíte, kdyby realism úplně byl akceptován a jako frakce uznán, nepřistoupil by pak k ‚staročechům‘?“²⁵

K rukopisným sporům nejnověji *Čas pádu rukopisů. Studie a materiály*, Dagmar BLŮMLOVÁ – Bohumil JIROUŠEK (edd.), (Historia culturae IV, Studia 3), České Budějovice 2004. Srov. též T. G. MASARYK, *Z bojů o rukopisy. Texty z let 1886–1888*, Jana SVOBODOVÁ (ed.), Praha 2004 (Spisy TGM 19).

- 21 K problematice blíže S. POLÁK, *T. G. Masaryk*, II, s. 96–97, 110nn; Ivo TRETERA, *Masaryk a univerzita. Enfant terrible české filosofické fakulty v Praze 1882–1914*, in: *Masarykův sborník* 14, 2009, s. 283–330; Helena KOKEŠOVÁ – Jan BÍLEK, *Vztahy T. G. Masaryka s představiteli a stoupenci Národní strany v Čechách*, s. 9–17.
- 22 Archiv Ústavu T. G. Masaryka (dále jen AÚTGM), f. T. G. Masaryk, sign. Kor-I-15, kart. 689, K. Kramář T. G. Masarykovi 13. 3. 1889. *Korespondence T. G. Masaryk – Karel Kramář*, Jan BÍLEK – Helena KOKEŠOVÁ – Vlasta QUAGLIATOVÁ – Lucie SWIERCZEKOVÁ (edd.), Praha 2005, dok. č. 23, s. 80.
- 23 Archiv Národního muzea Praha (dále jen ANM), f. K. Kramář, kart. 13, T. G. Masaryk K. Kramářovi 28. 10. 1889. *Korespondence T. G. Masaryk – Karel Kramář*, dok. č. 49, s. 113–114.
- 24 AÚTGM, f. T. G. Masaryk, sign. P-32-56, kart. 233, K. Kramář T. G. Masarykovi 28. 10. 1889. *Korespondence T. G. Masaryk – Karel Kramář*, dok. č. 57, s. 120–121.
- 25 ANM, f. K. Kramář, kart. 13, T. G. Masaryk K. Kramářovi 4. 12. 1889. *Korespondence T. G. Masaryk – Karel Kramář*, dok. č. 58, s. 122.

Časté zmínky o Eimovi v korespondenci s K. Kramářem neskončily, naopak dokládají rozvíjející se spolupráci. Např. koncem ledna 1890 Kramář psal: „Eim se mnoho namáhá o Vaše jmenování [řádným profesorem] a při jeho neústupnosti sám začínám doufati, že se mu to podaří.“²⁶

Od ledna 1890 si Masaryk s Eimem dopisoval intenzivněji. Při vysvětlování nejrůznějších denunciací, jež mu znepríjemňovaly působení na univerzitě, psal vždy o české malichernosti, malosti a nicotnosti. Vracel se k událostem daleko staršího data, až do doby svého příchodu do Prahy. „Durdík protivil se mému sem povolání. Ale nemohl moc dělati proti. Byl proti mně i proto, že Kvíčala tehdy byl pro mne (velice). Utkali jsme se s Durdíkem po prvé 1882 ve filoz[ofické] jednotě. Přednášel. Aby se zahájila diskuse, počal jsem já, jak při takových příležitostech bývá, mluvit ku přednášce. Vyslovil jsem jiné mínění. Durdíka to zarazilo i počal mluvit velmi podrážděně. Nechal jsem toho tudíž. Tu ve Květech, leden 1883 přednáška Durdíkova vyšla a plna odpovědí a narážek na naši diskusi. [...] Tato stať dělala pohoršení a lidé jako Kvíčala a i jiní chtěli, abych se ohlásil veřejně. Neučinil jsem toho, ale příležitostně promluvil jsem s Durdíkem velmi ostře, zakázav si takové věci. On slíboval. Já nevšímá si ho nijak. Ale nedal pokoje, ve svých pracích skrytě pořád brojil. Já však mu řekl tehdy, že nedá-li pokoj, zkritizuji veřejně jeho práce a že pak bude míti dosti. Tak to šlo až 1885. Vydal I. díl svých dějin filoz[ofie] nové. Tam plno je narážek.“²⁷ Masaryk měl oprávněnou obavu, že denunce oddalují či přímo znemožňují jeho jmenování řádným profesorem. O své aféře Eimovi mj. napsal: „Byl podán návrh na mé jmenování 1886 po Novém roce. Referenti byli – Kvíčala, Seydler, Durdík. Mezi tím vypukl spor o RKZ v únoru. Kvíčala chtěl, ale nemohl nazpět a tudíž přišel, prý skvělý referát, před sbor: vyslechli a navrhl Tomek *tajné* hlasování i bylo 11 hlasů pro mne, 11 proti mně *bez udání příčiny*. Ministerstvu zůstaveno rozhodnutí. Proti mně hlasovali teď páni, kteří písemně žádali před několika měsíci, abych se stal profesorem!“ Jako doklad svých tvrzení zasílal Masaryk Eimovi též výstřižky z tisku. Zároveň ho prosil: „Ukažte tyto věci rozhodujícím pánům a zejména upozorněte, že skutečně denunce rukopisné všeho jsou původem.“²⁸ Vedle vlastního zájmu sledoval Masaryk i zájmy svých kolegů

26 AÚTGM, f. T. G. Masaryk, sign. P-32-56, kart. 233, K. Kramář T. G. Masarykovi 28. 1. 1890. *Korespondence T. G. Masaryk – Karel Kramář*, dok. č. 66, s. 132–133. Osobnost G. Eima je v této edici zmíněna v 57 dokumentech.

27 LA PNP, f. G. Eim, T. G. Masaryk G. Eimovi 4. 4. 1890.

28 LA PNP, f. G. Eim, T. G. Masaryk G. Eimovi 6. 2. 1890. K tematice též T. G. Masaryk G. Eimovi 8. 2. a 22. 3. 1890. Tamtéž. Slova psaná kurzívou jsou v dopisech podtržena pisatelem dopisu.

a posluchačů na univerzitě. Byl si dobře vědom Eimových styků a hodlal jich využít nejen pro sebe. Jednalo se především o jmenování filologa Josefa Krále řádným profesorem a získání cestovního stipendia pro nadějně absolventy Lubora Niederla a Františka Drtinu.²⁹

Stěžejním tematickým okruhem korespondence byla politika. Šlo především o poměr k staročeské a mladočeské straně, o vyjednávání realistů s těmito stranami, o poměr k punktacím a v neposlední řadě o kooperaci či alespoň příměří v tisku. „Nedal by se zatím naléztí nějaký *mužnější* modus vivendi žurnální“, ptal se Masaryk sugestivně 24. ledna 1890. „Já si nemohu pomoci, ale myslím, že pana Grégra vystoupení proti nám i jemu a Mladým moc vadí: kdyby totiž občas některý z nich s námi mohl sans gêne si promluvit, kdybychom mohli v některých nepolitických věcech všichni společně pracovat, kdyby se osoby poznávaly a mínění vyslechla, nemohl by takový nepěkný *tón* býti i v našich vzájemných polemikách. Také by se utvoření stran lepší připravovalo.“³⁰ V roce 1890 byla hlavním tématem jednání realistů o vstup do jedné z dvou českých měšťanských stran.

Počátky tzv. realistů spadají do poloviny osmdesátých let 19. století, kdy část mladších profesorů a docentů nově vzniklé české univerzity vytvořila kolem revue Athenaeum skupinu, která chtěla svými názory oslovovat širší vzdělanou českou veřejnost. Zformoval ji boj o pravost Rukopisů, který přerostl v celonárodní politikum. Jádrem rodící se skupiny kromě šéfredaktora Athenaeu Masaryka představovali Kaizl a Rezek. Kaizl byl osobním přítelem Masarykovým a z realistů se mu jako prvnímu dostalo profesionální politické zkušenosti. I tím lze vysvětlit jeho mimořádný význam pro politizaci skupiny. Do jejího středu přivedl roku 1887 také svého žáka, mladého právníka K. Kramáře. Kredit dodávala realistům na konci osmdesátých let řada mimořádných tvůrčích osobností.³¹ Eim byl v kontaktu se všemi hlavními představiteli skupiny. Kaizla se v říjnu 1887, v době jeho odchodu od staročechů, snažil přesvědčit, aby vstoupil do mladočeské strany. S Kramářem se setkával ve Vídni, kde Kramář od roku 1886 studoval v archivech. S Rezkem, jehož historické práce byly Eimovi zdrojem informací pro novinářskou a později i poslaneckou činnost, si dopisoval od počátku roku 1886.³² Od

29 LA PNP, f. G. Eim, T. G. Masaryk G. Eimovi 3. 1. 1890. Podobným způsobem využíval Masaryk i E. Alberta. Viz jejich vzájemnou korespondenci uveřejněnou in: *Korespondence T. G. Masaryk – staročeši*, s. 57–213.

30 LA PNP, f. G. Eim, T. G. Masaryk G. Eimovi 24. 1. 1890.

31 Jejich přehled na základě rozboru příspěvků v Athenaeu a Čase uveřejnil M. KUČERA, *Fúze „realistů“*, s. 592–593.

32 Jejich vzájemnou korespondenci uveřejnila H. KOKEŠOVÁ, *Gustav Eim*, s. 206–238.

přelomu let 1887–1888 vyvolávala zvyšující se politická angažovanost vedoucí čtveřice narůstající rozpaky a nesouhlas ostatních kolegů, což bylo logickým důsledkem přesunu těžiště činnosti realistů z akademického a obecně politického prostředí do oblasti praktické, výkonné politiky. Zavržení samostatného postupu a nezbytná volba mezi staročechy a mladočechy vedly k rozkladu původního uskupení intelektuálů a nakonec i k diferenciaci vedoucí čtveřice.

Skupina realistů toužící po uplatnění v politice si uvědomovala, že bez úzké spolupráce s jednou z etablovaných českých politických stran nemá naději na uskutečnění svých ambicí a představ. Realisté zpočátku preferovali vládnoucí Národní stranu (tj. staročechy). Většina z nich měla buď přímo staročeskou příslušnost, nebo se alespoň staročechům blížila a sama univerzita byla výrazně staročeskou institucí. Také za rukopisných bojů zachovával staročeský tisk i vedení strany ve srovnání s mladočechy určitý odstup. Jednání se staročechy proběhlo v několika etapách, do vrcholné fáze se rozhovory se staročechy dostaly v listopadu 1889.³³ Dohodu podporovali i blízký přítel F. L. Riegra Albert a také Eim, přesvědčený o nezbytnosti systému dvou českých stran, a proto usilující o záchranu staročechů. Do vleklých jednání počátkem roku 1890 nepříznivě zasáhl punktační pokus o česko-německý smír. Realisté nakonec jednání 26. března 1890 ukončili. O dva dny později psal Masaryk Eimovi: „Vaše kmotrovství při našem staročeském křtu pohořelo, – předevcírem Kaizl ohlásil panu dr. Mattušovi, že jednání přerušujeme. Vyložil mu proč: Zkrátka řečeno, naše názory o svobodě svědomí a co z toho plyne, jsou příliš rozdílné se Starými, jak nyní postupují, člověk cítící a myslící jíti nemůže do slepa. Můj minulý list Vám právě měl ukázati, jak malicherně Staří jednají a přitom nečestně. To, co teď dělá Thun, co dělají se studenty a se mnou, – to přece nelze. A Thunovi dojistá staročeši našeptávají, jak denuncují ve Vídni. Věřte, že jsme se neukvapili: ale kdo tak nešikovně postupuje např. s vyrovnáním, jak Staří, ten přece není [!] již bráti doopravdy. Oni jsou strnulí, mrtví.“³⁴

Realisté koketovali i s ideou vytvoření třetí strany, jež ožila v květnu a v červnu 1890. Tehdy se ze staročeského jádra postupně odštěpovali nespokojenci vedení advokátem Jakubem Škardou a hlineckým starostou

33 K této fázi blíže M. KUČERA, *Fúze „realistů“*, s. 592–593. Též J. KŘÍŽEK, *T. G. Masaryk*, s. 88–98, 109–115. Nejnověji Helena KOKEŠOVÁ, „*Smír není tak nemožný, jestliže vykročíme ze začarovaného kruhu RKZ.*“ *K prvnímu pokusu o dorozumění realistů se staročeskou stranou*, Časopis Národního muzea – historická řada 178, 2009, č. 3–4, s. 122–163.

34 LA PNP, f. G. Eim, T. G. Masaryk G. Eimovi 28. 3. 1890.

Karlem Adámkem.³⁵ Masaryk se zmiňoval o tom, že by se realisté spolu s „oddrobenými“ staročechy mohli stát „stranou střední“.³⁶ Nejednotnost a nerozhodnost staročeských secesionistů však vylučovala rychlé řešení spletné situace. Výsledkem nakonec zůstala pouze dohoda vytvořit na českém zemském sněmu nezávislý poslanecký klub o deseti poslancích.³⁷ Protože se idea založení třetí české strany dlouhodobě ukazovala jako nereálná, nezbývalo realistům nic jiného, než se dohodnout s Národní stranou svobodomyšlnou (tj. mladočechy).³⁸

Koncem osmdesátých let docházelo k postupnému navazování kontaktů mezi realisty a umírněnými mladočechy vedenými advokátem Janem Kučerou a národohospodářem Josefem Fořtem. K prvnímu jednání o možné spolupráci došlo z Fořtovy iniciativy již v červnu 1887.³⁹ Počátkem roku 1889 oslovil člen mladočeského výkonného výboru Gabriel Blažek J. Kaizla s nabídkou politické spolupráce a kandidatury do českého zemského sněmu. Také J. Kučera se netajil snahou získat realisty do řad mladočeské strany a předal Masarykovi mladočeský program. Masaryk si tehdy zaznamenal: „Vidím, že by Mladí rádi nás získali, ale nemají tolik odvahy, dáti v [národních] listech satisfakci. Jsou velmi, velmi rozháraní.“⁴⁰ Koncem ledna 1890, za změněné vnitropolitické situace, se osobním dopisem Masarykovi ohlásil Eim, který nesdílel radikální kurs své strany a již delší čas se o realisty zajímal. Zřejmě E. Albert ho zpravil o Masarykových a Králových nesnázích na univerzitě a požádal o zákrok u ministra kultu a vyučování. Eim, mající tichou účast v punktacích, působil na Masaryka v jejich prospěch. Naznačoval, že vzhledem k záležitosti na ministerstvu by bylo dobré punktace spíše podpořit: „Dejte psát v Času o vyrovnání příznivě. Bude *jistě* projednáno a není nám nepříznivé vzhledem k nynějšímu stavu.“⁴¹ Vyjádřil

35 V Masarykově bytě se 13. 10. 1889 sešli Kaizl, Kramář, advokáti Karel Pippich a Antonín Zeman, známý pod literárním pseudonymem Antal Stašek, aby se dohodli, že „vystoupíme jako směr, program vypracujeme, časopis si za orgán prohlásíme“. AÚTGM, f. T. G. Masaryk, sign. P-32-1, kart. 221, záznamy T. G. Masaryka Sněmování 1889. První počátkové političtí. Zde záznam k 13. 10. 1889. Viz též M. KUČERA, *Fúze „realistů“*, s. 598–599.

36 LA PNP, f. G. Eim, T. G. Masaryk G. Eimovi 17. 5. 1890.

37 L. VELEK, *Národní strana svobodomyšlná (mladočeská) 1889–1907*, s. 302; J. KRÍŽEK, *T. G. Masaryk*, s. 131; M. KUČERA, *Fúze „realistů“*, s. 611.

38 K této variantě blíže L. VELEK, *Národní strana svobodomyšlná (mladočeská) 1889–1907*, s. 299–302; J. KRÍŽEK, *T. G. Masaryk*, s. 95, 116–117.

39 L. VELEK, *Národní strana svobodomyšlná (mladočeská) 1889–1907*, s. 304.

40 AÚTGM, f. T. G. Masaryk, sign. P-32-1, kart. 221, Masarykův záznam o rozhovoru s J. Kučerou z 27. 1. 1889.

41 AÚTGM, f. T. G. Masaryk, sign. KOR-I-16, kart. 689, G. Eim T. G. Masarykovi 22. 1. 1890.

tak názor, který zastávali i Masaryk a Kramář, nikoli ovšem Rezek a Kaizl, že punktace nejsou žádnou vlastizradou, nýbrž optimálním řešením česko-německého vztahu. U Masaryka tím mimoděk podepřel přetrvávající orientaci na staročechy.

Důvěrné rozhovory s mladočechy však pokračovaly. V polovině dubna 1890 se Masaryk znovu setkal s J. Kučerou. Schůzku zprostředkoval Rezek a Kučera na ní žádal, aby Masaryk odevzdal připomínky k návrhu stranického programu, který mu dal více než před rokem k posouzení. Současně hovořil o podmínkách fúze skupiny s mladočechy. Masaryk otázku definitivního programu podmiňoval dohodou o sloučení na základě autonomního postavení realistů uvnitř mladočeské strany a současně udělením satisfakce od Národních listů. Počet zásadních a stále ještě tajných rozhovorů s mladočeskými předáky se pomalu rozrůstal. Zintenzívnily se rovněž konzultativní debaty se Škardovou skupinou.⁴² O realisty začalo jevit zájem i Grégrovo křídlo. Dne 21. května se Masaryk setkal s předsedou mladočeského poslaneckého klubu v poslanecké sněmovně říšské rady Emanuelem Englem.⁴³

Koncem května pobývali Kaizl s Masarykem za realisty a Zeman s Adámkem za škardovce v Žamberku, kam je pozval E. Albert. Zájezd byl především společenskou záležitostí, vzájemné vazby se posílily a tribuna realistů, týdeník Čas získal novou subvenci.⁴⁴ Sbližování mladočechů, realistů a staročeských nespokojenců napomáhala i vzájemná koordinace postupu vůči punktacím. V červnu se zdálo, že dohody realistů s mladočechy bude záhy dosaženo. Předseda mladočeského výkonného výboru František Tilšer si od Masaryka vyžádal přehled dosavadních jednání s mladočechy a vyjádření ke vztahu k J. Grégrovi.⁴⁵ Masaryk tak učinil dvěma dopisy a přiložil i koncept slučovacího programu. Materiál se stal předmětem ostře diskuse výkonného výboru a Kučera terčem kritiky svých odpůrců, což Masarykovi při náhodné schůzce vyčetl. Masaryk Kučerovi vyložil vznik dopisu a na omluvu uvedl, že před jeho odesláním chtěl Kučera navštívit,

42 K tomu srov. Masarykovy záznamy. AÚTGM, f. T. G. Masaryk, sign. P-32-2, kart. 221. K problematice podrobně M. KUČERA, *Fúze „realistů“*, s. 604nn.

43 AÚTGM, f. T. G. Masaryk, sign. P-32-2, kart. 221, Masarykův záznam o rozhovoru s K. Adámkem z 20. 5. 1890 a s E. Englem z 21. 5. 1890. Viz též LA PNP, f. G. Eim, T. G. Masaryk G. Eimovi 2. 10. 1890.

44 Masaryk obsah jednání popsal stručně: „Pracovali jsme zuby nehty, aby jistý počet ze staročeského klubu vystoupil a tvořil frakci, se kterou by Mladí musili počítati. Nedařilo se, ač už hlasovali s Mladými.“ AÚTGM, f. T. G. Masaryk, sign. P-32-2, kart. 221, Masarykův záznam o pobytu v Žamberku z 23.–27. 5. 1890.

45 AÚTGM, f. T. G. Masaryk, sign. P-32-2, kart. 221, Masarykův záznam o rozmluvě s F. Tilšerem z 22. 6. 1890 a dva koncepty dopisů T. G. Masaryka F. Tilšerovi z 23. 6. 1890.

ale nenalezl ho doma. Kučera prý „opětne uznával nutnost nás získati a že musí se to provésti. Rozcházaje se docela určitě řekl, ještě teď před prázdninami tento týden to musíme dojednati. Já se o to postarám.“⁴⁶ Slib Kučera nedodržel, proto ve vztahu mezi ním a Masarykem nastalo ochlazení. Naopak Tilšer a Engel se snažili zpracovat radikály z předsednictva strany i z obou poslaneckých klubů a zejména pak bratry Grégry. Jednání se protáhla až do podzimu.

Jak jsme uvedli výše, Masaryk si s Eimem korespondoval od ledna 1890 a svěřoval mu své plány a představy, ale i pochybnosti, obavy a domněnky. Začátkem října 1890, po Kramářově příjezdu z Ruska, v obsáhlém dopise zrekapituloval realistické pozice: „Poměr náš k Mladým a zamýšlené oba- polné dohodnutí je v tomto stadiu. Dr. Kučera smluvil se mnou již 16. 4., že budeme tři z jejich a tři z naší strany o věci jednati. Ohlásil to důvěrníkům a bylo tak uznáno. Přišlo pak sněmování. Vyjednali jsme s Adámkem (20. 5.), že s námi – totiž dohodneme-li se – vstoupí také k Mladým, sám že nikoli. Koncem června kolega Tilšer (23. 6.) vyžádal si ode mě písemně historii těchto jednání od Kučery počínajíc (jednání s Englem povím zvláště) a chtěl míti v tom z[a] naši stranu vyslovenu ochotu po sblížení. Napsal jsem mu list. List přečten důvěrníkům. Kučera v tom viděl ze strany Tilšera řevnivost proti sobě, ale udobřil se a mně slíbil, že „ještě tento týden“ to dojednáme. To slíbil před prázdninami a od té doby nic. Pravím, že Kučera vidí řevnivost proti sobě. Vůbec je mezi pány několik proudů osobních, čis- tě osobních a dosti silných. Abych nezapomněl o dr. Englovi. Adámek mi s ním sjednal rozmluvu 21. 5. Dr. Engel mně bez obalu uznal, že nás pro Vídeň „potřebují“ a že Národní listy musejí se „politicky zdokonaliti“. Ale dr. J. Grégr má prý o mladočeskou stranu takové zásluhy, že má ve straně vedle svého poslaneckého hlasu ještě hlas „virilní“. Z toho dr. Engel dovo- zoval, že by nerád, abychom vstoupivše do strany udělali z Času deník a za- hájili s Národními listy boj o bytí. On že to očekává. Já mu to vyvrátil a uvě- řil. „Virilní hlas“ jsem akceptoval. Dále se obával, že my nedovedeme spolubýti s „hloupými“ sedláky. Že z jeho strany by byla *conditio sine qua non*, abych šel já ihned do Vídně, abych udržel na kordě „profesory“. Zejmena nedůvěřoval dr. Kramářovi v té příčině.“⁴⁷

Masaryk Eimovi také vyložil své názory. Brzy podle něj nastane doba, kdy „bude nám všem jíti pospolu. [...] Arci bude to provizorium – rozrůzní

46 AÚTGM, f. T. G. Masaryk, sign. P-32-2, kart. 221, Masarykův záznam o setkání s J. Kučerou z 13. 7. 1890.

47 LA PNP, f. G. Eim, T. G. Masaryk G. Eimovi 2. 10. 1890. K tomu srov. AÚTGM, f. T. G. Masaryk, sign. P-32-2, kart. 221, Masarykův záznam o jednání s J. Kučerou z 16. 4. 1890. Viz tamtéž záznamy z ledna a února 1890.

se, co k sobě se nehodí.“ Konstatoval, že mladočeši sice převzali vedení české politiky, ale nejsou politicky zralí a ostře odsoudil jejich radikalismus. Zavrhnul Kaizlův předpoklad opanování mladočeské strany a reálně odhadl, že realisté prostě přistoupí a budou, aniž by si osobovali právo na vedení, „prostě pracovati a vyčkávati, co se stane potom“. Jejich pozice bude zajištěna tím, že pro naléhavé úkoly dne – reforma školství, daní, financí atd. – nemají mladočeši kvalifikované poslance. Při fúzi považoval za nutné překonat osobní revnivost mezi představiteli mladočeského vedení, Grégry, Englem, Tilšerem, Kučerou a Heroldem, a určitý ostrakismus, který „leží v podstatě každé demokratické strany“, jenž se jevil v podobě pohrdlivého úsměšku ostrýlených politiků nad „profesory“. Pozastavil se nad specifikem české demokracie – hospodstvím: „většina těch pánů schází se jen v hospodách ku poradě, mnozí žijí vůbec po hospodsky a odsud ten zvláštní odér a ty zvláštní manýry mladočeské – selská drsnost zhrubená hospodou. [...] Dohodnutí stává se s nimi jen fyzické, řekl bych, oni nedovedou býti zajedno soudem a prací duševní vůbec.“ Distancoval se od mladočeského nacionalismu i nekritického rusofilství a řekl zpříma, že „vnitřně jsme si cizí i osobně namnoze, jen rozum tu i tam káže spojenství“.⁴⁸ Zanedlouho Eimovi opatrně glosoval Grégrovo postavení: „Přál bych si jen, aby vládl parlamentárně, – aby totiž vyslechl mínění jiných. Království ukládá jistou noblesu a – opatrnost – nemusí milovati všechny své rádce, ale vyslechnouti; je-li poněkud rozumný, zařídí si ‚dvůr‘ tak, aby i jiné názory mohl slyšeti. Posud chybuje a chybuje, že si sedí v Mariánské ulici a o světě neví nic. Na tom zemřel Rieger, na tom rozkotá se loď dr. Grégra.“⁴⁹

Od 1. listopadu 1890 převzal K. Kramář nakladatelství a vydavatelství Času. Týž den uveřejnili Masaryk, Kaizl a Kramář Návrh programu lidového, sociálně reformního programu, hájícího devizu národnostní rovnoprávnosti.⁵⁰ Kramář také na čas převzal iniciativu v jednáních s mladočechy a napsal první smířlivý list J. Grégrovi.⁵¹ Ve čtyřech pokračováních Glos ku programu lidovému se Kaizl, Kramář, Masaryk a redaktor Jan Herben vy-

48 LA PNP, f. G. Eim, T. G. Masaryk G. Eimovi 2. 10. 1890.

49 LA PNP, f. G. Eim, T. G. Masaryk G. Eimovi 11. 10. 1890.

50 *Návrh programu lidového*, Čas 4, 1890, č. 44, 1. 11., s. 689–694. Navázal na jakési avízo čtenářům v úvodnicích *Na rozcestí*, Čas 4, 1890, č. 39, 27. 9., s. 609–611; č. 40, 4. 10., s. 625–627; č. 41, 11. 10., s. 641–644.

51 Uveřejněno K. KRAMÁŘ, *Vstup realistů do strany mladočeské*, in: Půl století Národních listů, s. 49–53. M. Kučera dopis K. Kramáře J. Grégrovi datuje 12. 11. 1890. V ANM, f. J. Grégr, kart. 4, se dochoval až následující, v Kramářově článku též publikovaný dopis J. Grégrovi z 18. 11. 1890. O Škardově skupině a vývoji na českém zemském sněmu podrobně M. KUČERA, *Fúze „realistů“*, s. 621–626.

rovnávali s polemickou odezvou na Návrh programu lidového a precizovali některé postuláty. Návrh programu nenalezl pochopení ani u E. Alberta a G. Eima.⁵² Podobně jako Albertovi se jej Masaryk snažil obhajovat v dopisech Eimovi: „Prý i Vám náš program přišel nevhod. Zdá se mi, že vídeňský soud o něm byl ukvapený. Dnes v Čechách program, zříkající se sans phrase historického práva, je naprosto nemožný; ten vyrovnací povodeň by prostě ztopila. My přece postavili se na tak rozhodné stanovisko říše, *státu* (ne ovšem té neb oné *vlády*!), že nepochopuji, jak toho nemohou viděti ti, jimž říše je tak drahá.“ Eim pomýšlel na reálné vedení české politiky na základě dílčích ústupků a jakéhosi vzájemného ručení s vládou a dvorem. Realisté se mu zdáli být vhodným předvojem takového pojetí. Jejich programový návrh ale pokládal ze zorného úhlu Vídně za málo šťastný. Marně jej Masaryk ubezpečoval, že program slevil z Palackého koncepce nejvíc, co se slevit dalo. To Eim věděl, orientace mu přesto vadila; byl přesvědčen o tom, že podíl na vládě v monarchii se přece jen musí zajišťovat jinými prostředky. Na Eimem vytčený cíl ale nebyli realisté připraveni. Přijmou-li mladočeši názory realistů, psal Masaryk, „může se z nich státi strana na pravici parlamentární i za Taaffe – toť důvod pro publikaci teď, kdy u nás všude ozývají se hlasy po určitém a jednotném programu národním“. Havlíčkův demokratismus ve výkladu mladočechů se Masarykovi jevil jako „heslo povýtce *anarchické*“. Jestliže Češi mají dosáhnout samosprávy, jsou nuceni posilovat své národní vědomí „v pravdě *státní*“, mladočeský radikalismus ulamuje „větev, na které sedíme“. Daňový a sociální program realistů měl sloužit k tomu, aby „Prušáci“ Předlitavsko ve všem nepředběhli a aby se v říši pracovalo samostatně.⁵³

Dne 25. listopadu Kaizl, Masaryk a Kramář adresovali oficiální dopis F. Tilšerovi, v němž přijali únorovou mladočeskou nabídku, že oba partneři zvolí ze svých řad delegáty k vážnému slučovacímu jednání.⁵⁴ Následující den navštívil Masaryk v Kramářově doprovodu J. Grégra. Grégr uznal potřebu shody, neboť si byl vědom, že stranu bude před netrpělivě očekávanými volbami do říšské rady dobré vnitřně konsolidovat. Slíbil, že v Národních listech otiskne vyjádření o realistech s omluvou za útoky z doby rukopisných sporů. Masaryk mu po předchozí konzultaci s Kaizlem předložil koncept podobné deklarace. Grégr je požádal, aby výslovně napsali Tilše-

52 AÚTGM, f. T. G. Masaryk, sign. P-32-2, kart. 221, E. Albert T. G. Masarykovi 5. 11., b. d. [9. 11.] a 13. 11. 1890. *Korespondence T. G. Masaryk – staročeši*, dok. č. 83, 85 a 87, s. 198–200, 202–205.

53 LA PNP, f. G. Eim, T. G. Masaryk G. Eimovi 16. 11. 1890.

54 AÚTGM, f. T. G. Masaryk, sign. P-32-2, kart. 221, Kramářův koncept dopisu F. Tilšerovi z 25. 11. 1890 a Masarykův záznam z téhož dne.

rovi, že si přejí sloučení. Souhlasil, aby jednání s realisty probíhalo paralelně, leč nezávisle na jednání se Škardou.⁵⁵ Hned po návštěvě u J. Grégra Masaryk s Kramářem napsali Eimovi. „Kramář říká, že dr. Grégr má přímou fořtu, že je to na něm znáti, že vyrostl z fořtovské rodiny, – já jsem potvrzení našel pro své o něm mínění, jež jsem Vám říkával. Myslím, že dojde na Vaše slova.“ Kramář připojil: „Dopadlo to dobře, ba lépe, než jsem myslil. Mám radost z jednoho: je možno ještě v Čechách s mužnou otevřeností někam dojít.“⁵⁶

Večer 29. listopadu se Masaryk a Kaizl s Kramářem sešli s kolegy z univerzity Čeněk Strouhalem, Leopoldem Heyrovským, A. Rezkem, Jaroslavem Gollem, Janem Urbanem Jarníkem, J. Králem, Janem Gebauerem a Otakarem Hostinským, aby je informovali o chystaném vstupu k mladočechům a Grégrově satisfakci. Jak si Masaryk poznamenal, „všichni projevíli konec konců náklonnost k Mladým, uznali všichni nutnost, že musí se tam jít“. Největší opozici podle něj dělal J. Goll, který chtěl, aby J. Grégr prohlásil, že v Rukopisy nevěří.⁵⁷ Heyrovský, Goll, Král a Hostinský přesto nakonec do mladočeské strany nevstoupili. V neděli 30. listopadu Masaryk Tilšerovi předal písemně vypracované představy realistů o fúzi. Podepsaní se zavazovali, že po spojení s mladočechy budou noviny podléhající jejich vlivu pracovat v zájmu strany. Dále si přáli zastoupení ve sboru důvěrníků, výkonném výboru a obou poslaneckých klubech, navrhli nový název Spojená česká strana lidová. Požadovali, aby Prohlášení podepsané vyjednávači bylo publikováno v Národních listech.⁵⁸ První porada slučovací komise se měla konat v pondělí 1. prosince. Tilšer Masaryka vyzval, aby se u něho ještě předtím odpoledne zastavil. Byl nucen reprodukovat mu stanovisko výkonného výboru strany k listopadovým požadavkům: Domluva o cílech je sporná, realisté mají kooptací vybrat své kandidáty do výkonného výboru, a ti pak budou regulérně voleni. Proti změně názvu se údajně ozval „jednomyslný odpor“ a v prohlášení o splynutí nesmí být zmínka o osobních věcech. Realisté byli postaveni před hotové rozhodnutí.⁵⁹

55 AÚTGM, f. T. G. Masaryk, sign. P-32-141, kart. 252, Masarykův záznam o jednání s J. Grégrem a Masarykův koncept Naše požadavky z 26. 11. 1890.

56 LA PNP, f. G. Eim, T. G. Masaryk G. Eimovi 26. 11. 1890 s poznámkou K. Kramáře.

57 AÚTGM, f. T. G. Masaryk, sign. P-32-2, kart. 221, Masarykův záznam o schůzce s univerzitními kolegy z 29. 11. 1890.

58 AÚTGM, f. T. G. Masaryk, sign. P-32-2, kart. 221, Masarykův rukopis Požadavky naše podané Mladočechům 1890. Předáno 30. 11. 1890. Jedná se o upravený koncept požadavků z 26. 11. 1890 uložený tamtéž, sign. P-32-141, kart. 252.

59 AÚTGM, f. T. G. Masaryk, sign. P-32-2, kart. 221, F. Tilšer T. G. Masarykovi 1. 12. 1890 (2. dopis z téhož dne) a Masarykův záznam z 2. 12. 1890.

Schůzka J. Grégra, J. Kučery a F. Tilšera s J. Kaizlem, T. G. Masarykem a K. Kramářem se nakonec konala navečer 2. prosince. Kaizl odůvodnil požadavky realistů, Kramář byl zvolen zapisovatelem diskuse účastníků o programu, o Času, o zástupci ve výkonném výboru, o změně názvu strany a o znění závěrečného prohlášení. Jednající docílili shody v aktuální programové linii a ve znění neutrálního prohlášení pro noviny.⁶⁰ Souhra byla nicméně jen zdánlivá. Masaryka záhy navštívil Tilšer s tím, že proklamaci pro tisk je třeba upravit. Masaryk souhlasil s Grégrovou stylizací nejdůležitější pasáže o tom, o co budou mladočeši usilovat po spojení s realisty: „Všemi zákonnými prostředky důrazně chtí hájiti celosti české země a naprosté rovnoprávnosti obou národů. Náležitým rozdělením práv chceme usilovati o žádoucí organizaci českoslovanského národa, vnitřní i politickou.“ Šlo o další ústupek.⁶¹ Masaryk, který pochopil bezvýchodnost situace, projevil velkou vstřícnost a ústupnost, Kramář s Kaizlem byli zklamáni a vinu za výsledek přičítali mj. i Masarykovi. Rozkol uvnitř realistů v hodnocení taktiky a výsledků jednání však na přistoupení k mladočeské straně nemohl mnoho změnit.⁶²

Jednání pokračovala ve čtvrtek 11. prosince 1890 společně se škardovci a vlašnými staročechy. Pod předsednictvím F. Tilšera se tu setkali při pokusu o vytvoření nové Spojené strany nezávislé J. Grégr, J. Kučera, K. Tůma, advokát Josef Podlipný a ředitel zemské banky Jan Kaftan za různé mladočeské směry s realistou T. G. Masarykem, J. Škardou a klenotníkem Václavem Němcem za škardovce a s opozičními staročechy advokátem Tomášem Černým a architektem Antonínem Wiehlem. Program schůze, nazývané účastníky předporadou, vymezil J. Grégr. Mělo se rozhodnout o tom, jak získat většinu 61 parlamentního hlasu proti punktacím

60 AÚTGM, f. T. G. Masaryk, sign. P-32-2, kart. 221, Masarykův záznam Jednání s Mladými. Úterý 2. 12. [18]90. Z Masarykovy poznámky víme, že před setkáním předal Tilšerovi svůj text Prohlášení, na schůzi však zformuloval s Kaizlem a Kramářem výstižnější dokument: „Podepsaní, dohodnuvše se o hlavních kusech politického programu a o prostředcích k jeho provádění, snesli se na spojení Nár[odní] str[any] svobodomyšlné a směru realistického v jeden útvar politický tak ustavený, aby spojení mohl v sobě všechny, jednotlivce i směry, kdož chtějí důrazně hájiti práv i důstojnosti národa českého. Podepsaní zástupcové Nár[odní] str[any] svobod[omyšlné] jsou ochotni přičiniti se, aby strana takto spojená i navenek náležitě označila své nové veliké úkoly.“ Tamtéž, Masarykův koncept a originál Prohlášení z 2. 12. 1890.

61 AÚTGM, f. T. G. Masaryk, sign. P-32-2, kart. 221, Masarykův záznam o rozmluvě s Tilšerem a novou verzí Prohlášení z 6. 12. 1890.

62 Např. AÚTGM, f. T. G. Masaryk, sign. P-32-2, kart. 221, K. Kramář T. G. Masarykovi 7. 12. 1890. *Korespondence T. G. Masaryk – Karel Kramář*, dok. č. 122, s. 200. K rozladění mezi realisty blíže M. KUČERA, *Fúze „realistů“*, s. 635–638.

a jak vybudovat novou velkou stranu. Programová komise ve složení Grégr, Škarda, Černý a Masaryk měla do neděle 14. prosince vypracovat program nového stranického útvaru. Autorem předlohy měl být Masaryk.⁶⁵ V pátek a v sobotu Masaryk vedl konzultace plné nejistot. Tilšer mu tlumočil přetrvávající nedůvěru mladočechů ke Škardovi a nechuť ke změně názvu. Přál si, aby Adámek od požadavku ustoupil. V pátek odpoledne ale Kaizl telegraficky sděloval, že poslanci Adámek, Max Hájek a s nimi František Vítězslav (Viktor) Veselý oficiálně přistoupili „k Mladým“.⁶⁴ Večer Masaryk navštívil Němce, který reprodukoval stanovisko mluvčího radikálních mladočeských živnostníků Václava Březnovského, že si radikální frakce nepřejí Škardu ve své straně; rozhodli se vyčkat a nepropadat panice.⁶⁵ S Tilšerem se Masaryk domluvil na rychlém postupu, upozornil ho jen, že bez Škardy těžko získají jeho skupinu na svoji stranu.⁶⁶ V sobotu 13. prosince se Masaryk zúčastnil schůze výkonného výboru mladočeské strany. Po schůzi navštívil v Tilšerově doprovodu J. Grégra, který Masarykovi předložil k opravě skicu noticky pro Národní listy.⁶⁷

Následujícího dne vyšel text v Denních zprávách Národních listů a oznamovalo se v něm, že „čelní stoupenci realistického směru“, profesori české univerzity T. G. Masaryk a J. Kaizl, „připojili se k Národní straně svobodomyšlné“. Původní Grégrova formulace zněla, že „vstoupili“ do strany. Druhý odstavec byl zásadního rázu: „Pan dr. Kaizl stal se následkem toho členem Klubu neodvislých poslanců českých na radě říšské, a co poslanec členem sboru důvěrníků Národní strany svobodomyšlné. Pan prof. Masaryk zvolen za člena výkonného výboru strany naší.“ Závěr obsahoval požadovanou satisfakci: „V jednání, které toto připojení předcházelo a v němž měl účastenství také chvalně známý spisovatel p. JUDr. Karel Kramář ve Vídni, objevila se úplná shoda ve všech hlavních částech programu. Odstraněny veškeré dřívější, namnoze jen z nedorozumění povstálé neshody. Otázka rukopisná, která byla příčinou mnohých sporův, obmezena jest na otázku vědeckého interessu, při němž ovšem se všech stran

65 AÚTGM, f. T. G. Masaryk, sign. P-32-2, kart. 221, Masarykův záznam o poradě z 11. 12. 1890 s připojeným rukopisem jeho projevu.

64 AÚTGM, f. T. G. Masaryk, sign. P-32-2, kart. 221, J. Kaizl T. G. Masarykovi 11. 12. a 12. 12. 1890. *Korespondence T. G. Masaryk – Josef Kaizl*, Jan BÍLEK – Helena KOKEŠOVÁ – Vlasta QUAGLIATOVÁ – Marie RYANTOVÁ (edd.), Praha 2011, dok. č. 45 a 46, s. 132–133. J. KAIZL, *Z mého života*, II, s. 625.

65 AÚTGM, f. T. G. Masaryk, sign. P-32-2, kart. 221, Masarykovy záznamy z 12. 12. 1890.

66 AÚTGM, f. T. G. Masaryk, sign. P-32-2, kart. 221, Masarykovy záznamy z 13. 12. 1890.

67 AÚTGM, f. T. G. Masaryk, sign. P-32-2, kart. 221, Masarykův záznam o schůzce s J. Grégrem s konceptem noticky z 13. 12. 1890.

šetřena bude úplná volnost bádání a smýšlení.⁶⁸ Kaizla a Kramáře prohlášení rozhořčilo. Masaryk, s textem prohlášení spokojený, jej hájil.⁶⁹

V pondělí 15. prosince Masaryk odevzdal Tilšerovi svůj koncept nových programových zásad o osmi paragrafech. V prvním se deklarovala celistvost zemí koruny České, státoprávní samostatnost a národnostní rovnoprávnost při připomínce Moravy a Slezska. Druhý vytknul rovnoprávnost všech národů říše, ohradil se proti prosazování jedné státní řeči a zabýval se perspektivou federace. Třetí paragraf hovořil o smíru s německými krajany, čtvrtý o mravním, rozumovém a hospodářském povznesení, pátý o co nejširší samosprávě, šestý o všeobecném hlasovacím právu a demokratických svobodách. V sedmé hlavě se hovořilo o hájení práva všech tříd národa a co nejvydatnější účasti na řešení sociálních otázek. V závěru se zdůrazňovalo hledání spojenců, zejména u slovanských národů a „politické spojenství se šlechtou na určitém podkladě smluvném“.⁷⁰ Tento koncept poslal Masaryk též G. Eimovi s prosbou, aby k němu učinil poznámky týkající se především jména strany. „Jaké jmeno pro to spojení? Rozhodně: *spojená*; ale pracujte, aby se vzdali ‚svobodomyslné‘, je to příliš reminiscence na angl[ické] a německé free-thinking, deistické z minul[ého] století a lidi vzdělanější a konzervativnější se toho dnes lekají. Proto zavádíme *pokroková* (fortschrittlich‘). Ovšem ještě nevýhodnější je ‚demokratická‘ – mluvíáme o ‚lidové‘. Co tedy? ‚Spojená‘ strana – pokroková – česká – národní?“⁷¹ Eim radil k pro-

68 Viz Denní zprávy, Národní listy 30, 1890, č. 343, 14. 12., s. 3. Toto prohlášení a komentář k němu byly uveřejněny v Času a podepsali je Masaryk, Kaizl a Kramář. Oba texty byly doplněny komentářem redakce, jenž navazoval na Kramářův úvodník. [Kř.], *Na nových drahách*, Čas 4, 1890, č. 51, 20. 12., s. 801–803, 811–812.

69 AÚTGM, f. J. Kaizl, kart. 1, T. G. Masaryk J. Kaizlovi 14. 12. 1890 a AÚTGM, f. T. G. Masaryk, sign. P-32-2, kart. 221, J. Kaizl T. G. Masarykovi 15. a 16. 12. [1890]. *Korespondence T. G. Masaryk – Josef Kaizl*, dok. č. 49–51, s. 136–140. AÚTGM, f. T. G. Masaryk, sign. P-32-2, kart. 221, K. Kramář T. G. Masarykovi 14. a 17. 12. 1890. *Korespondence T. G. Masaryk – Karel Kramář*, dok. č. 123 a 124, s. 201–203. AÚTGM, f. T. G. Masaryk, sign. P-32-2, kart. 221, koncept Masarykova telegramu K. Kramářovi ze 14. 12. 1890. Originál telegramu se nedochoval, koncept jsme během přípravy edice Masarykovy korespondence s K. Kramářem neměli k dispozici.

70 AÚTGM, f. T. G. Masaryk, sign. P-32-2, kart. 221, Text programových zásad z 15. 12. 1890.

71 LA PNP, f. G. Eim, T. G. Masaryk G. Eimovi 15. 12. 1890. K Masarykovu konceptu programu viz předešlá poznámka. Podle Kučery se Eimova odpověď na tento Masarykův dopis nedochovala. Ve skutečnosti existuje, sám Kučera z Eimova nedatovaného dopisu cituje, datuje jej však do konce listopadu 1890 a domnívá se, že souvisí s návrhem z 30. 11. 1890. M. KUČERA, *Fúze realistů*, s. 632, pozn. 144 a s. 641. V Masarykově fondu je uložen jak jeho koncept Požadavky naše podané Mladočechům 1890 z 30. 11. 1890, tak osmibodový náčrt, který Masaryk 15. 12. 1890 odevzdal Tilšerovi a téhož dne „poslal Eimovi k nahlédnutí“. AÚTGM, f. T. G. Masaryk, sign. P-32-2, kart. 221.

stému jménu Česká národní strana nebo Spojená česká strana. K Masarykovu „náčrtku“ Eim neměl námitky: „Vyhnul jste se opatrně všemu, co by mohlo u stran býti překážkou.“ Pouze formulaci o boji proti puntacím opravil na „důkladnou revizi puntací“. Doporučoval znovu zvážit princip všeobecného volebního práva, aby se nestalo, že by mladočeši s realisty „posadili na koně levici“, tj. obávané socialisty. Navíc se měli realisté zamyslet nad postavením šlechty na sněmech. Grégr údajně psal o realistech velmi přátelsky a podle Eimova soudu, se jim dokonce cítil blízký!⁷²

Dne 20. prosince se sešel programový komitét, večer se pak v mladočeském klubu konala schůze mladočechů, přistoupivších realistů, Škardova Volného sdružení a staročeské vnitřní opozice. Jednání komitétu proběhlo podle pesimistického Tilšerova očekávání. Masaryk našel pro svůj náčrt Tilšerovu a Škardovu podporu, avšak Černý s ním nesouhlasil, a proto J. Grégr navrhnul jednání o programu odročit na neurčito. Ukázalo se, že Volné sdružení se hodlá s mladočechy spojit v lednu následujícího roku, zatímco s opozicí uvnitř staročeské strany se mladočeši brzy a bez dohody rozloučí.⁷³ Ráno Národní listy přinesly oznámení, že bylo „jednáno o zásadách politického programu, na jehož základě by se spojití mohli všichni, jimž jde o rozhodné hájení práv a důstojnosti země a národa českého“. Pravý význam schůze ale obsahovala poslední pasáž: „Usnešeno doporučiti klubu poslanců Národní strany svobodomyslné a volné skupině dr. Škardy, aby již v lednovém zasedání (sněmovny) působila společná parlamentární komise vzhledem k předlohám vyrovnávacím.“⁷⁴ Dokument podepsali předsedající F. Tilšer s J. Škardou, který se de facto zavazoval do konce ledna slučovací proces uzavřít. O změně názvu strany nepadla už jediná zmínka. Jako daný fakt to přijal i G. Eim, který bez svolení svého šéfa J. Grégra odmítl přijet do Prahy. V dopise Masarykovi vyjádřil spokojenost s tím, že národ bude konečně pořádně „zorganizován“.⁷⁵ Ambice realistů ve zradikalizovaném mladočeském prostředí nenašly živnou půdu ani větší ohlas. Realisté při fúzi příliš neuspěli. Své pozice ve straně si museli postupně vydobýt. Část redakce Národních listů vůči nim zůstala nadále skeptická, o dva roky později to potvrdil i G. Eim, když Masarykovi napsal: „Moje slovo, že mnohem více hodili jste se do tábora staročeského, se smutně čím

72 AÚTGM, f. T. G. Masaryk, sign. KOR-I-16, kart. 689, G. Eim T. G. Masarykovi b. d. [po 15. 12. 1890].

73 AÚTGM, f. T. G. Masaryk, sign. P-52-2, kart. 221, Masarykův záznam z 20. 12. 1890.

74 Národní listy 30, 1890, č. 348, 21. 12.

75 AÚTGM, f. T. G. Masaryk, sign. KOR-I-16, kart. 689, G. Eim T. G. Masarykovi 21. 12. 1890.

dále tím více naplňuje.⁷⁶ Pozdější trpké konstatování nezpochybňuje Eimovu navýsost důležitou roli prostředníka fúze realistů s mladočechy. Její význam ještě více vynikne při porovnání Eimovy korespondence s ostatními realisty a mezi realisty navzájem.

Na počátku roku 1891 byly v popředí zájmu nadcházející volby do říšské rady, v nichž kandidovali i T. G. Masaryk a G. Eim. Jejich korespondence problematiku voleb podrobně zaznamenala. V lednu 1891 Eim Masarykovi, který se stal v prosinci 1890 členem výkonného výboru mladočeské strany, psal: „Divím se, že strčili jste mne do Klatov a Písku, kde je volba velmi nejistá, zejména pro mne, který nemohu z fyzických příčin kortešovati. Porážka moje byla by velice ostudná; učinila by mne zde ve Vídni směšným a nemožným. A musil bych do Prahy. Jsem velice roztrpčen na nespravedlivost a nevděk těch pánů, kteří proti mojí kandidatuře mluvili a hlasovali. To je pěkný pořádek. Divím se, že nedal se mně *jistý* okres Kladno, – Kounic je zdrav, a na Rokycansku, kde chtěli mně, jsem mu zcela urovnal cestu.“⁷⁷ Eima mrzela nevraživost některých mladočechů, především G. Blažka, ale i J. Kučery a J. Vašatého. „Já mandát nehledám pro mandát, nýbrž pro Národní listy a věc nového klubu. Tomuto věru nebude na škodu, že jsem jej vzal.“⁷⁸ A jindy zase: „Já zajisté mám právo na mandát, a kdybych se oň vzal, dostal bych jej leckde – proč strana mladočeská dává mně jej s tolika pelyňkem?“⁷⁹ Důkazem toho, že Masaryk Eimovu volbu podporoval, jsou jeho záznamy z února 1891.⁸⁰

76 AÚTGM, f. T. G. Masaryk, sign. P-32-9, kart. 223, G. Eim T. G. Masarykovi b. d. [19. 7. 1892].

77 AÚTGM, f. T. G. Masaryk, sign. KOR-I-18, kart. 690, G. Eim T. G. Masarykovi b. d. [leden 1891].

78 AÚTGM, f. T. G. Masaryk, sign. KOR-I-18, kart. 690, G. Eim T. G. Masarykovi b. d. [před 13. 2. 1891]. K agitacím Vašatého a dalších mladočechů viz H. KOKEŠOVÁ, *Gustav Eim*, s. 40–41.

79 AÚTGM, f. T. G. Masaryk, sign. KOR-I-18, kart. 690, G. Eim T. G. Masarykovi 13. [2. 1891].

80 „Velký boj o Eima: J. Grégr jej navrhuje. *Engel*: uznává přes obavy za požadavek spravedlnosti. Já = vložil, jak jsem se přesvědčoval, není-li poražený. Že není. Je-li pro N[árodní] listy dobrý, musí i pro nás, – N[árodní] listy nemohou tak nejednotně psáti, jak dalo se, pokud strana byla malá, výbojná. Mezi námi Eim se napraví. *Vašatý* = proti. (Vašatý = není proti žurnalistům. Tůmu, Anýž by si ve Vídni přál.) J. Grégr, že vždy je proti tomu, aby kandidovali jeho redaktori. Každý dopis Eimův musí čísti a korigovati. Zavazuje se, že napraví, kdyby byl nepohodný [!] v klubu. *Kučera* = rozhodně – (svou rozhodností!) – proti: psal J. Grégrovi, aby opustil stranu před volbami červencovými. [V] soukromí nám řekl, že Grégr tehdy váhal, že naši (na Kučeru) přiběhli z redakce (aby Grégra přemluvil?). *Tišer* = aby byl přijat alespoň na zkušenou. *M[asaryk]* = opět a opět se ho zastával. – Kandidatura Eimova při-

Počátkem března řešili otázku mandátu v královéhradeckém okrese, který Eim nakonec odmítl. O mandát měl zájem A. Rezek, ale vlivem své nerozhodnosti a váhavosti, způsobené touhou po místě ve státním aparátu, které se s poslaneckým mandátem neslučovalo, jej nezískal. Eim uvedl: „Rezka počítám mezi nejmilejší své přátele a sám za posledního pobytu jsem usilovně mu domlouval, aby kandidoval.“ I v dalším dopise vyzýval k Rezkově kandidatuře. „Především musíte přiměti Rezka, by řekl ano. My zde myslíme, že řekl: ne. Navzdor tomu já již psal, ale *odnikud z Hradecka nedostal jsem odpověď*.“ Zároveň oznamoval, že si ve sněmovně sedne hned za ně, „tři svaté krále“.⁸¹ Masaryk zvolený v městském okrese Písek, Domažlice, Klatovy, Sušice, Strakonice, Horažďovice a Volyně přijel do Vídně 8. dubna 1891. Společně s J. Kaizlem vedly jeho první kroky ke G. Eimovi, se kterým se pak často setkávali. Dne 25. dubna 1891 si mj. zapsal: „Promluvíím snad dnes s Eimem o *situaci* jednou *filozoficky*, – je schopen a pozoruji, není egoistický, ani malicherný. Myslí ovšem o sobě, že on všechno dělá.“⁸²

Další korespondence zachycuje nejen sněmovní praxi, ale i prohlubující se nepochopení mezi Eimem a Masarykem. Prvním zaznamenaným konfliktem byla řeč poslance Josefa Popowského, kterou podle Eimova názoru způsobil Masaryk.⁸³ Důkazem, „jak *Eim* teď je pro nás i proti nám“ byla Masarykovi Eimova odpověď, kterou si uložil mezi své zápisky a k níž si připsal: „(Byl s námi; teď se nás bojí, tedy proti nám, vlastně nevěda kudy kam, na všechny strany šťve zatím.) Toho jsem se do něho nenadál, že by tak jednati dovedl.“⁸⁴ Eim tehdy Masarykovi vyčítavě napsal: „Snad je Vám

jata proti Kučerovi, Vašatému a Blažkovi. *Březnovský* teď h[or]lí proti. I *Podlípny*.“ A dále záznam ze 14. 2. 1891: „Dnes veliký spor s *Vašatým*: on totiž, člen výk[onného] a volebního výboru, dopisoval do Č[eské] Třebové, že Eim nemá býti volen, že není spolehlivý atd., tedy proti ujednání strany. J. Grégr to vytkl, že má o tom vědomost + nejmenuje Vašatého. Ten pak po ostré řeči Grégra = (že by se od strany vzdálil, kdyby nebyla situace tak vážná!) = hlásil se k slovu a vyznal se, že prý z vlastenectví tak jednal. Já velmi ostře na to ho odsoudil, taktéž Tilšer, Kaizl, Grégr. Uloženo dr. Kučerovi, listy Vašatého rekvírovati a předložiti. Já mluvil tak ostře, že Vašatý neměl než jednu možnost, vzdáti se členství a vystoupiti. On však prokázal se býti skutečným sketou.“ AÚTGM, f. T. G. Masaryk, sign. P-32-6, kart. 222, složka Únor 1891. *Přípravy volební*.

81 AÚTGM, f. T. G. Masaryk, sign. KOR-I-18, kart. 690, G. Eim T. G. Masarykovi 6. 3. 1891 a b. d. [před 14. 3. 1891]. Viz též LA PNP, f. A. Rezek, T. G. Masaryk A. Rezkov 18. 3. a 15. 4. 1891. *Korespondence T. G. Masaryk – Antonín Rezek*, Jan BÍLEK – Helena KOKEŠOVÁ – Vlasta QUAGLIATOVÁ (edd.), Praha 2011, dok. č. 56 a 57, s. 82–84.

82 AÚTGM, f. T. G. Masaryk, sign. P-32-6, kart. 222, složka Parl[amentní] zasedání 9. dubna – 17. července 1891.

83 LA PNP, f. G. Eim, T. G. Masaryk G. Eimovi 29. 6. 1891.

84 AÚTGM, f. T. G. Masaryk, sign. P-32-6, kart. 222, G. Eim T. G. Masarykovi b. d. [30. 6. 1891].

vědomo, co jsem se tu pro lidi Vaší barvy nastaral, namluvil a najezdil. [...] Říkalo se mně a nejvážnější vlastenci, ba sami lidé z *Vašeho* kruhu, říkali a *psali*: „Neznáte je. Mas[aryk] každou společnost, v níž nemůže být dalajlámou, roztrhne a zničí. Vaše přátelství k němu a jeho kohortě brzo zchladne. *Zevně* Vaší (tj. mou) de facto jejich vinou. Vy jste přímý a prudký, oni sladcí ‚pleticháři‘. Přepočítáte se. Mají své osobní cíle, jsou šplháčkové. Každou chvíli vyletí u Vašich nohou podkop – vy poznáte minéry a dáte za pravdu výstrahám. Buďte opatrný; neotvírejte své srdce jako známý ‚verflucht guter Kerl‘; z každého slova, jež maně promluvíte, volati Vás budou před veřejností k zodpovídání. Jistě jsou to charaktery, ale – zvláštní.“ Tak se mně psalo. Já věřil Albertovi a nedal jsem se zmásti horšími ještě charakteristikami od nepřátel vašich. Ledacos v osobním styku bylo mně divné – já přece jsem dobrák, ale muž zkušený, který mnoho nejen četl, ale *viděl*. Ale celkem byl jsem tomu rád, co se stalo.“

Do dopisu Eim shrnul výstižnou charakteristiku triumvirátu realistů. Poté, co konstatoval, že nejraději z nich měl Kaizla, líbil se mu Kramář a nejméně sympatický mu byl Masaryk, připsal: „Nyní jsem našel pravou stupnici. Vy: nejméně politik praktický, ale nejučenější a také nejnebezpečnější, a Bůh-li dá pro národ nejprospěšnější. Kaizl má stokrát víc ‚für‘ a spiritusu než Kramář, ale tuze úhoř, hladký a *studený*, ale bystrý a z vás tři daleko nejlepší politik, jenže věda to, tuze dává to znáti a pouští se v okliky, kde cesta přímá jeho věci by nejvíc prospěla. On bude z Vás nejpopulárnější, jestli jako již jednou zase nezabloudí a víc-li nezpejchne. – Kramář je pilný člověk, ale jen mírně nadaný; řečník bude vždy menší než vy oba. (Kaizl bude lepší než Vy, protože je méně abstraktní.) Ale všichni tři dohromady *dnes* a na dobu dohlednou jste proti radikálům – nic! To jest v lidu. A Vy toho, jenž Vám to říká, jenž Vás podržuje, jste si odcizili nebo jste na nejlepší cestě k tomu. Jakým právem, poví Vám tento list. Co bych jej psal, kdybych k jedinému z Vás cítil nepřemožitelnou hořkost. *Naopak!!* Já mám [zmužilost říci] Vám pravdu, dokud Vám je vhod. Když nebude, Eim zmlkne.“⁸⁵ O více než rok později Eim své trefné charakteristiky a úsudky zopakoval, když v dopise A. Rezkovi napsal, že Masaryk „prorok boží a Jan Hus XIX. století“ je z jeho přátel „nejučenější, ale strašný teoretik a jízlivost je ďáblovým jeho vínkem“. O Kramářovi uvedl, že je „nejpřímější z nich a ne bez jisté rytířskosti, Kaizl zase má přednost veliké formální zručnosti“.⁸⁶

Po vyslovení citovaných pozorování a hodnocení názorová diferenciaci mezi G. Eimem a T. G. Masarykem narostla a jejich komunikace usta-

85 Tamtéž.

86 H. KOKEŠOVÁ, *Gustav Eim*, G. Eim A. Rezkovi 29. 11. [1892], s. 227–228.

la.⁸⁷ Až v květnu 1892 reagoval Masaryk dopisem na Eimův článek v Národních listech. Jednalo se o Masarykovu řeč pro obžalobu hraběte Schönborna z 5. května 1892.⁸⁸ Krátce předtím si poznamenal: „Jak jsem očekával, *Eim* roztrušuje vládě a v parlamentě, že my realisté jsme způsobili obžalobu Schönborna. Těm, že jsme radikálové, našim, že jsme vládníci! To není nemoc, to je lumpáctví, závist atd.“⁸⁹ Eim odpověděl záhy: „Já Vám to poctivě dopsal, že nejdu s Vámi od té chvíle, co poznal jsem, že jste vlastní kroužek. Má cesta je dána mými povinnostmi k Národním listům a mým přátelstvím k dr. Juliovi Grégrovi. Dokud jsou Národní listy orgánem strany, nepřipadá mně vésti nějaký boj proti kterémukoli členu té strany. K potajným bojům nejsem způsobilý. Mívám ve zvyku mluvit a jednati veřejně. [...] Vy sami jste dávno zatlačili mne od sebe, neboť Eim všechno se doví a mnohé uhodne. Držím se v rezervě – a navzdor všemu nečiním výrok, že pracujete proti mně, jako Vy s úplným bezprávím činíte. Slovný pane kolego, já mám jiné věci na starosti než vás a jsem také nemocen, třebaš vy jste domnívali se, že jsem ‚simulant‘. Jinak vašim hrozbám přeju zdaru; byla by to šlechetná odvěta za domnělé mé zločiny, jež ovšem jen ve fantazii vaší existují, kdybyste způsobili, bych byl odsud odvolán. Potom byl bych volný a rukavici, kterou mně bez příčiny k nohám vrháte, snad bych zvedl. A já nejsem – Kvícala!“⁹⁰

V červenci 1892 se Eim ozval ještě jednou: „Pravil jste, že reliéfy v Národních listech nerozdělují stín a světlo stejně. Popírám to rozhodně. Nejsem nikdy nespravedliv a netrpím, aby víd[ěnská] redakce, co já sám nepíšu, jí byla. Přečtete si lokálku, zajisté trefnou v nedělním Hlasu [národa] o Času a pak si sám ne snad za sebe a za milý orgán musíte říci: ‚mea culpa‘! Kdy já tak o někom z Vás psal? Nikdy! Já mírnil vždy, kdy jsem nesouhlasil, a to bylo ovšem často. K tomu nemluví ani o bezčetných těch provazech, kterými jste mně vázali cestu, a klaccích, které jste mně házeli pod nohy. Znáte příliš málo poměry a věci ve Vídni, a proto tak často mluvíte všichni tři, co nejen já, ale jiní za 24 hodin vědí. Ne já, vy jste zkazili bližší poměr svůj ke mně a k celé řadě lidí, kteří velice dobře o Vaší skupině soudili!“ Vyčítal realistům pocit neomylnosti, přílišné sebevědomí, kolísavost

87 Peripetie vztahu můžeme sledovat především díky Masarykovým rukopisným záznamům a prostřednictvím Masarykovy korespondence s J. Kaizlem, K. Kramářem a dalšími osobnostmi. Zachycena je též v korespondenci a zápiscích J. Kaizla vydávaných Z. V. Tobolkou.

88 AÚTGM, f. T. G. Masaryk, sign. P-32-9, kart. 223, T. G. Masaryk G. Eimovi 9. 5. 1892.

89 AÚTGM, f. T. G. Masaryk, sign. P-32-9, kart. 223, Masarykovy záznamy z 5. 5. 1892.

90 AÚTGM, f. T. G. Masaryk, sign. KOR-I-19, kart. 690, G. Eim T. G. Masarykovi 10. 5. [1892].

a neupřímnost. Jak dále tvrdil, nechtěl spor a hádku, ale aby si říkali pravdu a byli spolu zadobře.⁹¹

Do svých zápisků si Masaryk poznamenal: „*Eim poslal mi tento list*. Viděl jsem z něho, že chce navázati. Mluvil jsem s ním = dlouhých řečí krátký smysl, abychom prý navzájem se nepotírali, ale spolupracovali. Pozoroval můj a náš vliv na všech stranách, proto obrátil. Také má budoucnost Národních listů na mysli. Mezi jiným mně: a) že Taaffe zase mu důvěřuje (z toho velmi šťasten) b) že za 10–15 let český národ bude musiti dělati „realistickou“ politiku, o níž dnes nikdo nemá potuchy (= že budeme musiti dělati politiku à la Poláci). Přemlouval jsem ho, aby *Vašatému* hlasu nedával, že musí, slíbil. Můj výklad věci. Eim také dokazuje vládě, Grégrovi a všem, že má vliv, proto chtěl býti zvolen; částečně však jedná v souhlase s Grégrem. Tento mu prý psal, řekl mi, proč že nemá vlivu v klubu, kdežto realisté mají. Snad jen proto mně psal, abychom i my mu dali hlas, aby měl hlasů co nejvíc. Já mu hlasu nedal, ani Kaizl, ani Kramář, ani Wohanka. Že realisté v klubu mají „stálý“ vliv, Herold jen dočasně uchvátí, ale nepůsobí atp. Vláda prý na realistech sesnovala si plán vésti starou politiku: proti tomu prý pracoval, to mně „loajálně“ vyznává. (Avšak špatný výklad Eimův.)“⁹²

Další vývoj však šel k definitivnímu rozhodnutí. Např. v říjnu 1892 si Masaryk zaznamenal: „Eim škodí nám velice: za peníze by nás nemohl tak zeslabovati jako svým strachem o N[árodn]í listy a svou šmukovskou podlézavostí – toť reprezentant strany a vůdce národa!“⁹³ I když se osobně mnohokrát setkali, společnou řeč nenalezli a nalézt nemohli. Neměli asi ani potřebu si dopisovat. V listopadu 1892 psal Eim Rezkovi: „V Pešti se mezi Masarykem a mnou ledacos vyjasnilo, mnohý stín však přibyl. Já nemohu snést neupřímnosti, jdu rovnou cestou a jsem – to je moje neštěstí – podrážděný.“⁹⁴ O rok později si stěžoval na Čas a T. G. Masaryka, který „nejen proti politickému rozumu a prospěchu, ale proti vši poctivosti a pravdě na mne útočí. [...] Moje intence jsou zcela jiné a přece do mne bije Masaryk jako do žita. Potom se diví, že nemá nikde pravých přátel. Kdo má jemu věřit! Toť český reformátor, který všude kalí vody. Vy víte, že není možná přijít ke smírné náladě. [...] Masaryk se už tolik napodezřívá a napomlouval, že by věru toho *pro* sebe měl zanechat!“⁹⁵ A krátce nato navazoval: „Zajisté profesor Masaryk sám vy-

91 AÚTGM, f. T. G. Masaryk, sign. P-32-9, kart. 223, G. Eim T. G. Masarykovi b. d. [19. 7. 1892].

92 AÚTGM, f. T. G. Masaryk, sign. P-32-9, kart. 223.

93 AÚTGM, f. T. G. Masaryk, sign. P-32-9, kart. 223.

94 H. KOKEŠOVÁ, *Gustav Eim*, G. Eim A. Rezkovi 29. 11. [1892], s. 227–228.

95 H. KOKEŠOVÁ, *Gustav Eim*, G. Eim A. Rezkovi b. d. [říjen–listopad 1893], s. 228–229.

volal mou sebeobranu v posledních letech. Ale já proti realistům v novinách *málo* střílel; tuze málo, *ať to* seberou, nebude to ani stránka! Proti Kaizlovi ani slova nikdy, proti Masarykovi nevím, zdali co. Já jsem od nich bit, i kde pranic nedělám.“⁹⁶ Masaryk si však myslel pravý opak; Kaizlovi sděloval, že Eim „štve jedny proti druhým a zároveň chce pak býti mírotvorcem a reformátorem strany atd. – hodně hloupý, protože chytrácký intrikán starého stylu;“ Kramářovi obdobně, že proti němu „pořád štve“ Eim.⁹⁷

Proč se Masaryk s Eimem rozešel ve zlém a proč na něho v korespondenci (např. s Kaizlem) i žurnalisticky nenávistně útočil, se můžeme dohadovat a odpověď jen domýšlet. M. Kučera se domnívá, že se Eim obával Masarykovy autority a že vůči němu podnikal nejrůznější intriky na všech stranách, počínaje J. Grégrem, s nímž sice nesdílel radikalismus, ale jako se svým dlouholetým zaměstnavatelem s ním udržoval spojení a hrál roli informátora z Vídně.⁹⁸ Masarykovy představy na druhé straně byly příliš nekompromisně prosazované a musely narážet do Eimových diplomatických sítí. Ve skutečnosti jejich stanoviska nebyla příliš vzdálená, ale koncepčně si byli cizí. Stačí Českou otázku a Naši nynější krizi porovnat co do formulací s Eimovou programovou studií, jubilejní úvahou Jinou cestou!, kde Eim nad-sazuje demokratizaci ústavy a všeobecné volební právo nad státoprávní problém – skrze demokracii k plnosti práva národa, země a českého historického státu –, abychom pochopili shody i rozpory přístupů obou rivalů. Shoda byla v demokratizaci, kardinální rozpor v preferenci parlamentní politiky u Eima a vnitřní reálné politiky „drobné práce“ u Masaryka. To je ovšem jen jedna stránka složitější relace, jejíž rub tvořily záležitosti psychologické povahy. Podle M. Navrátila se Eim a Masaryk rozešli kvůli Eimově nenaplněné ambici na „vůdcovství spojených stran mladočesko-realistické v parlamentě“ a také proto, že Masaryk nezabránil, aby Čas Eima stále nenapadal.⁹⁹ Ironií osudu byl právě v Času uveřejněn rozsáhlý Eimův nekrolog, za který J. Eimová jeho pisateli T. G. Masarykovi vřele poděkovala.¹⁰⁰

Vedle Eimova stručného životopisu zde Masaryk podal hodnocení G. Eima jako talentovaného žurnalisty, jeho novinářskou činnost označil za

96 H. KOKEŠOVÁ, *Gustav Eim*, G. Eim A. Rezkovi b. d. [16. 11. 1893], s. 231.

97 AÚTGM, f. J. Kaizl, kart. 1, T. G. Masaryk J. Kaizlovi 25. 4. 1895. *Korespondence T. G. Masaryk – Josef Kaizl*, dok. č. 130, s. 254–257. ANM, f. K. Kramář, kart. 13, T. G. Masaryk K. Kramářovi 8. 3. 1896. *Korespondence T. G. Masaryk – Karel Kramář*, dok. č. 166, s. 270–273.

98 Viz jejich korespondence (Grégrovy dopisy v Eimově fondu v LA PNP, Eimovy dopisy v Grégrově pozůstalosti v ANM a LA PNP).

99 M. NAVRÁTIL, *Gustav Eim a prof. Masaryk*, s. 59–60.

100 LA PNP, f. J. Herben, J. Eimová T. G. Masarykovi 23. 2. 1897.

„omračující a ohromující“. „Gustav Eim je nejčelnějším žurnalistou českým za celé toto století. [...] Jeho první referáty z říšské rady byly v Čechách něco nevídaného. A neutuchala jeho činnost ani po 15 letech. Kdykoli nastávala významnější akce, Eim informoval i přemlouval české čtenářstvo pro svůj názor neúpornými, spoustnými články, dopisy, interviewy, telegramy, že člověk maně podléhal té síle, sugestivnímu přesvědčování a oslňujícímu slohu. On dovedl psát o valutě, o berní opravě, o haličském petroleji, o jižní dráze, o rakousko-uherském vyrovnání, o literatuře, hudbě, výtvarném umění a vždy – obratně a skvěle podle vkusu doby. [...] Politické i literární názory často Eima dělávaly od ostatní redakce Národních listů. On nešel s redakcí a s Jul. Grégrem v boji rukopisném, on těžce nesl snižování české univerzity a nejlepších vědeckých hlav našich. On politicky vždy působil proti radikálnímu třestění, také o zahraničné politice jinak soudil.“

S výhradami zhodnotil Eimovu politickou činnost a jeho metody při získávání informací: „Nebylo přirozenější a spravedlivější věci, nežli že vítězná strana mladočeská r. 1891 dala Eimovi mandát poslanecký, neboť on politické vítězství strany připravil dávno před punktacemi, on byl duchem svatým někdejší sedmičky mladočeské, on byl už tehdy přebíratným parlamentárníkem, třeba v rouše novinářově. [...] Eim byl všude a všechno věděl. Dovednost jeho spočívala v tom, že uměl využít osobních svých styků s ministry a s náčelníky všech stran pro své informace a navzájem zase ovšem informoval je o úmyslech své strany a svých soudruhů. V jednání s lidmi měl dar neodolatelný. [...] Ovšem za služby musil prokazovat také služby.“ Masaryk označil za Eimovo dílo „nynější ovzduší politické v českém národě. [...] On po výjimečném stavu provedl kompromis lidové strany s Fanderlikovou a odtud nasadil páky do Čech. V těch všech otázkách, a co s nimi souvisí, byli jsme my nesmiřitelnými odpůrci zesnulého. U něho politická kompromisnost prýštila z dávného a ustáleného přesvědčení, že radikalism český je neštěstím a že politicky nic ve Vídni nesvede. Proto hnal stranu do oportunismu všemi dovolenými i nedovolenými prostředky. R. 1886 vzdával se i státoprávnictví a navrhoval jinou cestu politickou. Tragická vina jeho byla, že on podryl půdu staročechům a sám politiku českou znenáhla vedl na tytéž dráhy. On byl tajným zastavatelem i punktací Taaffových. Muka jeho byla asi nevypsitelná v letech 1892–1893, kdy radikalism Vašatého a pokrokařský slavily triumfy. On cítil v duši nejhlubší odpor, ale musel aspoň dělat posuňky, jakoby s ním byl zajedno, neboť Národní listy šly s Vašatým a pokrokaři. Z tohoto konfliktu pak Eim pomáhal sobě i straně machinacemi, jichž stopy byly časem nedohledné: do Vídne, do Brna, do Pešti a dle Petrohradu zanašel (aspoň inspiroval) články, které se nesrovnávaly s důstojností politiky české. Na vrcholu svých snah stál od příchodu Badeniho.“

Masaryk neopomněl charakterizovat Eimovy osobní vlastnosti a zdůraznit jeho četné kontakty: „Politických nepřátel Eim měl mnoho, osobních nejméně. Bylť on právě neobyčejný muž, jenž si uměl zavázati každého, kdo se s ním potkal. V jeho vídeňské redakci bývaly dveře dokořán otevřeny každému, kdo přišel. A také se skutečně dveře nezavíraly za hosty a žadateli. Ohromných známostí svých uměl využítkovat a rozdávat v drobných. [...] Eim byl člověk štědrý, jenž mnoho přijal a ještě víc rozdal. Pro zisk hmotný nepracoval. Za českou věc ve Vídni nelitoval času ani peněz. První triumfy Ondříčkovy byly Eimem umožněny, později pracoval pro jiné umělce české, pro Smetanu, pro české kvarteto i pro Pospíšilku... O jeho plíli a ochotě existují pravé legendy.“¹⁰¹

V odpovědi na dopis J. Eimové Masaryk ujišťoval: „Jméno Eimovo v historii této prošlé doby častěji bude jmenováno – sám podle sil svých se postarám, aby místa jeho si neosobovali lidé, kteří k tomu práva žádného nemají“.¹⁰² Masaryk se k Eimovu jménu opravdu vrátil znovu, a to v červnu 1914 v řeči obhajující národně socialistického poslance a důvěrníka následníka trůnu Františka Ferdinanda d'Este Karla Švihy. Mimo jiné uvedl: „Co dělal Šviha, dělával Eim pro mladočeskou stranu. Proto jsem se já s Eimem a mladočechy rozešel.“¹⁰³ Mezi Národními listy a Časem se kvůli Masarykovu výroku rozpoutala vášnivá polemika. Vůči „perfidnosti masarykovské“ se redaktori Národních listů dovolávali vlastních Eimových slov, svědectví E. Alberta a právě vydávaného třetího svazku pamětí J. Kaizla. Vyzvali Masaryka, aby dokázal, co tvrdí, jinak bude povinen „odvolat a odprosit památku tohoto muže“.¹⁰⁴ Na Eimovu obranu se ozval i K. Kramář. Ve svém článku vážil jak jeho přednosti, tak jeho chyby: „... zejména, že příliš pěstoval intriky v klubu a že byl přílišně ctižádostivý, a tím často se dal svést k různým věcem, které se nám nelíbily.“ Masarykův výrok prohlásil za „infámii“. Položil i řečnickou otázku, zda zrovna Masaryk by měl právo tyto dvě špatné vlastnosti někomu vytýkat, a odpověděl na ni, že méně než

101 Nepodepsaný článek T. G. Masaryka byl uveřejněn v rubrice Směs. *Gustav Eim*, Čas 9, 1897, č. 7, 13. 2., s. 108–109.

102 LA PNP, f. G. Eim, 22 kondolenčních dopisů adresovaných J. Eimové, T. G. Masaryk J. Eimové 26. 2. 1897.

103 *Podstata a význam Švihovy aféry*, Čas 28, 1914, č. 156, 8. 6., s. 1–4 (Příloha Času k č. 156). Zde uveřejněno celé znění Masarykovy řeči, kterou proslovil 7. 6. 1914 na veřejné schůzi svolané Politickým klubem České strany pokrokové ve velké dvoraně Plodinové burzy v Praze.

104 Národní listy 54, 1914, č. 156, 159 a 161, 9., 12. a 14. 6. Zde citováno z nepodepsaného článku *Masarykovo pomlouvání G. Eima*, Národní listy 54, 1914, č. 161, 14. 6., s. 3.

kdo druhý v českém národě.¹⁰⁵ Na Kramářův článek ani na útoky mladočeského tisku Masaryk osobně neodpověděl, rezolutní prohlášení Času, za jehož řádky však Masaryk jistě stál, odkazovalo na Kaizlovy paměti, kde jsou „výroky o Eimovi, jaké nebyly z úst Masarykových vysloveny“.¹⁰⁶

Ani ne po dvou desetiletích od Eimova úmrtí se tak, vlastně mimoděk, rozpoutal spor o výklad jeho odkazu. T. G. Masaryk do něj vstoupil s pevným názorem, ke kterému už neměl potřebu se později vracet. Vztahy G. Eima a T. G. Masaryka i jejich druhý život zůstávají otevřeny našim interpretacím.

105 Karel KRAMÁŘ, *Prof. Masaryk a Gust. Eim*, Národní listy 54, 1914, č. 160, 13. 6., s. 1. O Kramářově dopise uveřejněném v Národních listech informoval též Union. Tageschronik. *Redakteur Eim und Masaryk*, Union-Abendblatt 53, 1914, č. 160, 13. 6., s. 1–2.

106 *Masaryk – Kaizl – Eim*, Čas 28, 1914, č. 156, 10. 6., s. 1. Srov. též v podobném duchu laděné články *Co pan dr. Kramář a mladočeské obcenstvo nesmí vědět*, tamtéž, č. 157, 9. 6., s. 6; *Eimovština*, tamtéž, č. 159, 11. 6., s. 6; *Bez názvu*, tamtéž, č. 162, 14. 6., s. 2; *Eim a Šviha*, tamtéž, č. 163, 15. 6., s. 3.

The Relationship between Gustav Eim and Tomáš G. Masaryk

HELENA KOKEŠOVÁ

The study presented here deals with the links between Gustav Eim and Tomáš G. Masaryk. It pays particular attention to the course of negotiations between the Realists and the representatives of the two largest bourgeois parties in the years 1890–1891; it traces the role of both men during these discussions which led to their entry into practical politics. It is based on an analysis of their mutual correspondence and also takes into consideration Masaryk's handwritten notes. This study heralds the publication of an edition of mutual correspondence between these two men, which is intended to become part of a proposed publication *Correspondence: T.G. Masaryk – the Young Czechs*.

The author first introduces the personality of G. Eim, a Young Czech politician and journalist, and then deals with the point at which Eim and Masaryk came to be acquainted. The direct contact was initiated by Masaryk, who was inspired by Eim's articles *About Us For Us* (O nás pro nás) from autumn 1885. Both of them, however, had known each other's names from print. The first letter to Eim from October 1885 documents Masaryk's considerable ambitions in the political arena and his great self-confidence. They only met in person during Masaryk's stay in Vienna in March 1889, when Karel Kramář introduced both men. From January 1890 Masaryk exchanged correspondence with Eim rather frequently; they did not merely write about topical issues but on those related to earlier events, also, up to 1882, when Masaryk arrived to Prague. The correspondence with its focus on 1890–1891, depicts efforts on the part of the Realists group to enter Czech politics, which was impossible without the co-operation of one of the established Czech political parties. At first, the Realists preferred the ruling National Party (i.e. the Old Czechs), but in the end they reached an agreement with the representatives of the National Liberal Party (i.e. the Young Czech Party) in December 1890. The study comprehensively depicts these efforts which culminated in the entry of the Realists Group into the Young Czech Party and the nominations of T. G. Masaryk, Josef Kaizl and K. Kramář for legislative election to the Imperial Council in the spring of 1891. G. Eim also became a Council member. However, he soon had differences of opinion with his new colleagues and the original friendship gave way to distrust and suspicions, especially with regard to Masaryk. In July 1892 their correspondence came to a halt as this is also shown in Masaryk's notes; their relationship continued to deteriorate until it finally ended.

The study further examines the hypotheses why Masaryk and Eim parted company in bad blood and why Eim continued to attack him venomously in correspondence and in the press. Despite that, Eim's comprehensive obituary was printed in the magazine *Čas* in which T. G. Masaryk acknowledged his contribution. Masaryk returned to Eim's name in June 1914 in the same magazine in connection with the defence of Karel Šviha. This article led to a polemic with the newspaper *Národní listy*, and unwittingly initiated a dispute about the interpretation of Eim's legacy, which was also defended by K. Kramář. T. G. Masaryk entered it with a firm opinion, which he had no need to return to later on. The relationship between G. Eim and T. G. Masaryk and also their subsequent lives are still open to our interpretations.

Translated by Alena Linhartová

Recenze

Kateřina HORNÍČKOVÁ – Michal ŠRONĚK (edd.), *Umění české reformace (1380–1620)*, Praha, Academia 2010, 560 s., ISBN 978-80-200-1879-5.

Dvousetletý komplikovaný a dynamický vývoj české reformace představuje mimořádně přitažlivé badatelské téma, jemuž se až donedávna věnovali takřka výhradně historikové nebo církevní historikové. V několika posledních letech se mu po zásluze dostává pozornosti také od některých historiků umění. Již nedávno vydaný sborník věnovaný roli uměleckých a dalších médií v reformačními proudy zasažené střední Evropě v pozdním středověku a na počátku raného novověku přinesl zajímavé podněty k přemýšlení o tématech, která do té doby stála spíše na okraji historického i umělecko-historického výzkumu.¹ K nim náleží rovněž problematika vzájemného vztahu reformace a výtvarné kultury, kterou se z mnoha úhlů pohledu pokouší zkoumat recenzovaná kolektivní monografie.

Společně s oběma editory se na jejím vzniku podílel početný šestnáctičlenný okruh badatelů, kteří ve svých příspěvcích představili různé pohledy na naznačené téma. Kniha se skládá z úvodu a čtrnácti studií, jejichž texty doplňují reprodukce uměleckých děl nebo jiných pramenů a s nimi související katalogová hesla, jejichž autor nemusel být nutně totožný s autorem textu příslušné kapitoly. Tyto „medailony vybraných artefaktů“ (s. 16), jichž čtenář v knize nalezne dohromady 119, měly rozvést a konkretizovat výklad uveřejněný v jednotlivých studiích na konkrétních případech. Výsledkem je nejen skvěle vypravený svazek, ale především velmi podnětná a inspirativní monografie, která důkladně, z různých stran a za použití odlišných metodických přístupů zkoumá dosud spíše přehlížený fenomén výtvarné kultury vzniklé mezi koncem 14. a počátkem 17. století

1 Milena BARTLOVÁ – Michal ŠRONĚK (ed.), *Public Reformation in European Reformation. Artistic and other Media in Central Europe 1380–1620*, Praha 2007.

v prostředí reformačních církví působících na území Čech optikou historiků umění, ale rovněž historiků a církevních historiků.

Přestože kniha má ve svém titulu pojem „česká reformace“, již jen letmý pohled do obsahu prozrazuje, že editoři nechtěli zkoumat výhradně „oficiální“ linii české reformace, ale svůj záběr rozšířili i na další reformační vyznání, které si v české multikonfesijsní společnosti 16. a počátku 17. století dokázaly nalézt své místo, ať již šlo o luteránství, Jednotu bratrskou nebo kalvínství. Důvody tohoto přístupu nesouvisí výhradně s komplikovanou náboženskou situací v zemi, kde vedle oficiálně uznaných konfesí žili příslušníci dalších vyznání a náboženských skupin, které sice až do počátku 17. věku stály mimo zákon, v praxi ale byly tolerovány, přičemž jednotlivé proudy se vzájemně ovlivňovaly. Komparativní přístup totiž také dobře ukazuje přístupy jednotlivých církví k funkcím, působení, významu a používání obrazů a dalších uměleckých děl, stejně jako umožňuje jejich srovnání s katolickým prostředím, jemuž ale pozornost věnována nebyla.

Editoři – a s nimi i další autoři – si byli vědomi úskalí, která takový přístup přináší. V úvodu se věnovali zejména dvěma z nich. Na prvním místě jde o samotné dochování jednotlivých uměleckých artefaktů. Aby podle nich mohlo být dílo studováno, muselo především nějakým způsobem přežít pobělohorskou radikální proměnu náboženských poměrů stejně jako další období a zůstat tak zachováno až do dnešní doby. Naznačené změny v dochování pramenné základny přitom mnohdy způsobily ztrátu původních vazeb díla, ale mohly se podílet i na proměně jeho původní „konfesijsní příslušnosti“, kterou je velmi obtížné, ne-li nemožné zpětně (re-)konstruovat. Možnost výzkumu jednotlivých artefaktů odvozená od nutnosti jejich dochování ale způsobila, že stranou pozornosti zůstalo množství uměleckých děl, jež se sice hmotně nedochovala, ale zprávy o nich zůstaly zachovány v písemných pramenech, kupříkladu v měšťanských pozůstalostních inventářích.

Druhé úskalí zmiňované v editorském úvodu k recenzované kolektivní monografii představuje otázka konfesionality díla. Díla vzniklá v prostředí v Čechách působících reformačních církví totiž nutně nemusela působit jako konfesijsně vyhraněná, ale naopak mohla reprezentovat tolerantní až nevyhraněné postoje. Je samozřejmě otázkou, nakolik a do jaké míry je i tato skutečnost podmíněna stavem dochované pramenné základny. S tím úzce souvisí rovněž problém vztahu studovaných konfesí k uměleckým dílům vyjadřovaný v teoretické rovině, jíž ale nemusela odpovídat konkrétní praxe. Uvědomění si obou úskalí by podle editorů mělo vést ke studiu díla v jeho konkrétním kontextu, tedy v „původním významovém sdělení a místním interpretačním rámci“ (k uvedenému přístupu blíže s. 14 a 15). Snahy o uplatnění takového přístupu je kromě textu jednotlivých studií možné hledat rovněž v již zmiňovaných heslech k jednotlivým reprodukovaným uměleckým artefaktům.

Soubor studií otevírá výklad Martina Nodla o české reformaci. V souladu se svým badatelským zaměřením se autor soustředil zejména na počátky českého reformačního učení a jeho genezi na sklonku 14. a počátku 15. století. Spolu s představením hlavních proudů, jež se v této době objevily, se snažil odpovědět na otázku, jak se aktuální náboženské představy promítaly do každodenního života farností. Vedle hlavní linie utrakvistu se dostalo pozornosti rovněž počátkům Jednoty bratrské. Svůj výklad autor doplnil podnětnými, možná ale příliš stručnými postřehy o vzájemném vztahu české a luterské reformace i o odlišném charakteru české reformace v jejích počátcích a naopak na konci její existence.

Na jeho příspěvek, který měl téma vepsané do titulu knihy zasadit do historických souvislostí, navázala dvěma studiemi Milena Bartlová. V prvním eseji se zamýšlela nad obrazem jako náboženským problémem. Znovu připomněla, že obraz ve středověku plnil

kromě estetické funkce rovněž roli komunikačního média. První rovina takového působení byla spjata s didaktickým působením církve ve společnosti, druhá souvisela s komunikací mezi pozemským člověkem a posvátným. Následně se věnovala vztahu české reformace k funkcím obrazů v prvním století její existence. Vzhledem k tomu, že poměr české reformace a výtvarného umění bývá – především v souvislosti s počátky husitství – hodnocen jako nepřátelský, musela se druhá studie M. Bartlové věnovat problematice husitského obrazoborectví. Ikonoklasmus chápáný jako krize náboženského obrazu se snažila interpretovat v historickém i sociálním kontextu. Sledovala přitom postoj k obrazům v učeněckém diskursu umírněných husitů i radikálů.

Na Bartlovou navázala Kateřina Horníčková, která sledovala proměny vztahu utrakvistů k náboženským obrazům ve druhé a třetí třetině 15. století, tedy v období, kdy husité začali znovu umísťovat obrazy do kostelních interiérů. Větší pozornost věnovala dílům dochovaným z pražských měst, na nichž sledovala snahy o návrat k předhusitské praxi, projevující se zejména na počátku sledovaného období, i snahy o hledání vlastní vizuální podoby utrakvismu a vyjádření jeho konfesijní identity hlavně po polovině 15. věku. Uvědomovala si ale, že vnímání obrazů v žádném případě nebylo jednotné a na jeho podobě se různou měrou podílely podmínky konkrétních obcí. Samostatnou pozornost přitom věnovala ikonografii kalicha i husitských mučedníků, Jana Husa a Jeronýma Pražského. V další studii již opustila centrum království a zaměřila se na situaci v některých husitských městech (Kutná Hora, Hradec Králové, Chrudim) na sklonku 15. a počátku 16. století. Do centra její pozornosti se dostala výtvarná díla určená do veřejného prostoru měst, jež podle autorky měla vyjadřovat společnou utrakvistickou identitu tamních městských i farních obcí.

Následný text z pera Davida Ralpha Holetona sice poněkud vybočil z linie nastolené předchozími studiemi, na druhou stranu ale nabídl jiný, velmi cenný pohled na zkoumaný fenomén české reformace a její výtvarné kultury. Byl totiž věnován utrakvistické liturgii, zejména inovacím, jež ovlivnily podobu husitské bohoslužby (přijímání pod obojí, přijímání dětí, zavedení češtiny). Spolu s utrakvismem věnoval autor zaslouženou pozornost také liturgii u dalších reformačních konfesí nebo náboženských skupin, konkrétně v tábořské církvi, u katolíků, luteránů i v prostředí Jednoty bratrské. Na renesanční kostely, v nichž se liturgie odehrávala, se zaměřil příspěvek Pavla Vlčka. Na příkladu několika pražských i mimopražských (zejména Kralovice a Mladá Boleslav) nekatolických a katolických svatostánků se snažil doložit tezi, že v českém prostředí nedošlo k vytvoření specifického typu nekatolického chrámu. V jediný konfesní vyhraněný znak se podle autora vyvinulo pouze postavení věží, z něhož bylo možné poznat, jaké liturgii stavba slouží. Spolu s poměrně úzkým uměleckohistorickým přístupem na studii zarazí také velmi malé množství reprodukováných a komentovaných ukázek, což je právě v případě pasáží věnovaných architektuře překvapivé.

Po studiích věnovaných převážně české reformaci se ke slovu dostaly další konfese, jež působily v Čechách mezi husitstvím a Bílou horou. Petr Hlaváček se nejprve zamýšlel nad problémy souvisujícími s kulturním působením luteránů v království. Sledoval přitom způsoby šíření luteránství ze Svaté říše římské do severních a severozápadních oblastí Čech i roli, kterou v tomto procesu měly šlechtické rody disponující úzkými vazbami zejména do Saska a jiných oblastí říše. Vzhledem k tomu, že šlo převážně o jazykově německé oblasti, se snažil hledat odpověď na otázku jazykové povahy luteránství i nad jeho vztahem k utrakvismu (otázka tzv. novoutrakvismu). Z témat spjatých s luteránskou kulturou věnoval pozornost městským školám, poezii a beletrii, divadlu či zámeckým stavbám i památkám na existenci luteránského centra v Jáchymově.

Na radikální směr české reformace reprezentovaný Jednotou bratrskou se zaměřil Michal Šroněk. Podrobně popsal postoje bratří k obrazům v dílech bratrských teologů. Jejich teoretické postoje následně porovnával s náboženskou praxí doloženou na příkladech několika sborů, jež se od oficiálních názorů často odlišovala. V této souvislosti na několika místech zdůraznil roli světských pozemkových vrchností z řad bratrské šlechty, jejichž ochrana i podpora byla pro nelegální církev klíčová. Společně s interiéry a výbavou bratrských sborů si všiml rovněž výtvarné podoby bratrských tisků. Knižní kultura české reformace byla věnována samostatná kapitola, jejímž autorem byl Jiří Just. Spolu s rolí knihy jako klíčového média české a evropské reformace 16. století sledoval strukturu a výtvarnou úpravu knih, zejména knižní ilustrace, a rovněž skladbu některých významných knihoven. Poslední církví, jíž se dostalo pozornosti v samostatné studii, byli kalvinisté. Michal Šroněk, který sledoval jejich působení v Čechách, se zpočátku věnoval postoji Jana Kalvína i některých českých stoupenců jeho učení k výtvarným dílům, jež se – obdobně jako v případě svého předchozího textu – snažil komparovat s náboženskou praxí. Další část výkladu věnoval existenci pražské kalvínské komunity a zejména známé obrazoborecké akci, při níž byl na konci roku 1619 vypleněn chrám sv. Víta.

Na jeden ze specifických, nicméně početných projevů renesanční výtvarné kultury, jimiž byly malované epitafy, se ve své studii zaměřil Ondřej Jakubec. Po představení dosavadního bádání, jež jim věnovalo pozornost, popsal funkce těchto pozoruhodných „médíí posmrtné památky“, jež na jedné straně byly výrazem rodové kontinuity, paměti a reprezentace, ale při jejich vzniku v 16. a první polovině 17. století hrály roli rovněž náboženské a konfesijní důvody. Právě inspirativním úvahám nad konfesijní (ne-)vyhraněností epitafů věnoval autor obsáhlou část svého pojednání. Kromě zřetelných znaků „protestantských“ a „katolických“ epitafů se snažil vyrovnat rovněž s díly, která nebyla konfesijně vyhraněná. V této souvislosti opětovně upozornil na nutnost studia kontextu, v němž konkrétní dílo vznikalo a následně působilo.

Posledním výtvarným projevem, jemuž se dostalo samostatné pozornosti, se staly iluminované hudební rukopisy, jimiž se zabývala Martina Šarovcová. Zmínila se o nejvýznamnějších typech těchto rukopisů, jejichž individualita se projevovala nejen v obsahu a uspořádání vlastních textů, ale rovněž v doprovodných iluminacích. Proto se zabývala nejen osobami některých iluminátorů, ale seznámila i se základním rozvrhem ikonografické výzdoby studovaných písemností. Obdobně jako Ondřej Jakubec se snažila upozornit na otázku konfesijní vyhraněnosti studovaných pramenů. Kromě výskytu charakteristických témat (Jan Hus) se věnovala i nárůstu konfesijně vyhraněných námětů na sklonku 16. století. Příspěvek z pera Tomáše Malého věnovaný konci české reformace představil základní kontury komplikovaného vývoje konfesijních poměrů v zemi na konci 16. a v první polovině 17. století. Stručné zamyšlení autor věnoval otázce konfesijní identity uvnitř nábožensky pluralitní společnosti i problémům rekatolizace a s ní spojeného konce české reformace.

Podle slov editorů bylo hlavním cílem kolektivní monografie „uvést existenci reformačního umění v Čechách do širšího kulturního a badatelského povědomí a ukázat možnosti nových, pro mnohé snad překvapivých úhlů pohledu na málo známý a dosud jen z hlediska stylového vývoje hodnocený materiál“ (s. 16). Tuto „rehabilitační“ funkci svazek beze vší pochyby zdařile plní. Jednotliví autoři a autorky se především snažili představit funkce vybraných typů uměleckých děl, jež jim připisoval intelektuální diskurs reprezentovaný duchovními autoritami jednotlivých reformačních církví. Spolu s tím se pokoušeli sledovat vznik a působení díla v konkrétním sociálním kontextu. Umělecké dílo v jejich pojetí vystupuje jako svébytný a do značné míry klíčový komunikační pro-

středek, který hrál v reformačním prostředí velmi důležitou roli. V tomto ohledu představuje kniha nový a inspirativní pohled na dějiny české reformace mezi husitsvím a Bílou horou.

Kromě spíše teoreticky formulovaných zamyšlení se po zásluze dostalo pozornosti také konkrétním dílům, jimž byly věnovány různé obsáhlé „přílohy“ každé ze čtrnácti kapitol. Funkce, vnímání a působení uměleckého díla se jejich autoři snažili představit na rozmanitých typech uměleckých artefaktů, ale i v prostředí jednotlivých nekatolických konfesí, jež v Čechách ve sledovaných více než dvou staletích působily. Spolu s dochovanými díly by ale bylo vhodné přihlížet také k těm artefaktům, které se sice hmotně nedochovaly, ale víme o nich z písemných pramenů.

Zvláštní pozornost si zaslouží úvahy několika autorů a autorek nad konfesionalitou uměleckého díla, tedy jeho konfesijním zařazením a výpovědní hodnotou o konfesijním uvažování a přesvědčení jeho objednavatele. To nemuselo být vždy jednoznačné a zřetelné a mohlo spíše odrážet tendenci k praktikované toleranci a konsenzuálnímu soužití uvnitř české multikonfesijní společnosti. Právě tento aspekt je velmi podnětný pro historiky snažící se interpretovat konfesijní situaci stejně jako smýšlení, představy a názory jednotlivých aktérů náboženského života v předbělohorských Čechách, přičemž se v souvislosti s mnohdy nejasnými postoji potýkají s jejich nevyhraněnou konfesijní identitou. Také v tomto ohledu má recenzovaná kolektivní monografie co říci širšímu okruhu čtenářů. V neposlední řadě je nutné konstatovat, že čtenáři se dostává do rukou skvostně vypravená kniha, zpřístupňující množství velmi kvalitně reprodukovanych a důkladně popsaných výtvarných děl a dalších pramenů k dějinám (nejen) české reformace.

Josef Hrdlička

Josef HEJNIC – Jan MARTÍNEK, *Rukověť humanistického básnictví v Čechách a na Moravě 6. Dodatky A–Ž / Enchiridion renatae poesis in Bohemia et Moravia cultae 6. Supplementa A–Ž*, Praha, Academia 2011, 334 s., ISBN 978-80-200-1986-8.

Stručná úvodní poznámka k této knize patrně nemá nikde obdoby. Na osmi rádcích oba autoři sdělují, že jim v roce 1991 bylo znemožněno na dokončení Rukověti dále pracovat, a že tudíž předkládaný šestý svazek Dodatků nebyl po dvacet let ani rozšiřován ani doplňován. Nápravy se z podnětu Filipa Karfíka ujal vedoucí Kabinetu pro klasická studia Jiří Beneš, který nalezl pochopení u současného ředitele nakladatelství Jiřího Padevěta. O vše další se obětavě zasloužila Marta Vaculínová, vedoucí Oddělení rukopisů a starých tisků Knihovny Národního muzea. To vše se dovídáme z úvodní stati Ireny Zachové o stu letech badatelské práce na Rukověti.

Vzhledem k tomu, že první dva svazky Rukověti vyšly již v roce 1966, autoři po publikaci pátého svazku v roce 1982 zamýšleli zařadit nahromaděné dodatky a doplňky do šestého svazku a celé dílo zakončit sedmým svazkem rejstříků. Víme již, jaké překážky bylo třeba překonat, než Nakladatelství Academia poslalo na knižní trh šestý svazek, a to ve stejné klasicky působivé úpravě, jakou měla řada od samého počátku. Zda v dohledné době vyjdou i generální rejstříky, je zatím nejisté. V předmluvě Josefa Hejnice čtenáři získávají návod, jak se v Doplňcích orientovat. Na základě vlastní zkušenosti mohu uvést, že doplňující údaje k autorům v Rukověti již uvedeným jsou řazeny pod jménem poety, k němuž je v závorkách připojeno číslo svazku s příslušnou stranou. Záhloví nových hesel odpovídají heslům v základní abecední řadě, stejné zásady byly uplatněny i pro údaje o nově zjištěných dílech. Vodítkem rozlišujícím dílo autora od spisu věnovaného je druh písma

v marginálním letopočtu (antikva x kurzíva). Pro úsporu místa byl vypuštěn oddíl „Příslovky“. Hesla, která zpracoval Jan Martínek, jsou uvedena na s. 26–27, autorem zbývajících hesel je Josef Hejnic.

O rozsahu pokračujícího výzkumu v letech 1982–1991 svědčí vysoký počet nově zjištěných autorů a osob, jimž byly básnické skladby věnovány. V Doplnících jsem jich napočítal 280, z toho 62 pocházelo ze Slezska, 11 z obou Lužic a 7 ze Slovenska, které ovšem nepatřilo k zemím České koruny. Rodištěm nově evidovaných autorů z Čech a Moravy byla většinou německá města, zejména Cheb, Jáchymov a Jihlava, dále též mimo jiné Kadaň, Locket či Šumperk. Celá tato pestrá společnost studentů, profesorů, pastorů, lékařů, městských i vrchnostenských úředníků přitom netvoří soubor vhodný ke kulturně sociologickému rozboru, neboť jde o nahodilé seskupení jedinců. Tak jak se rozšiřoval záběr heuristiky, přibývala do Doplnků jména studentů a profesorů poezie, historie či klasických jazyků z řady německých akademií, jmenovitě z Lipska, Vitenberku, Marburku a Frankfurtu nad Odrou. Štěpán Střela z Rokyc se dokonce zatoulal až do Lovaně.

V Doplnících se dále vynořují jména řady mladých šlechticů, jejichž studium na zahraničních univerzitách bylo součástí tzv. kavalírských jízd. Moravský baron Karel z Kounic např. roku 1614 v Marburku vydal tiskem svoji řeč s připojenými pochvalnými verši svých přátel. Jistý Melchior Kyferus ze slezského Goldberku byl průvodcem Hanibala z Valdštejna apod. Zcela výjimečným případem je jméno cizince studujícího na pražské utrakvistické univerzitě (Fridericus Husanus z Výmaru). U řady autorů je známo jen jejich jméno. Jinak zcela neznámý humanista Ondřej Karabec vydal roku 1558 v Praze tiskem *Carmen de ebrietate, luxu, gula etc.* Nizozemský básník Franciscus Modius z Brugg se zřejmě přijel léčit do západočeských lázní, na jejichž počest roku 1583 otiskl *Hodoeporicum Francicum seu Therae Carolinae*.

Ve skupině cizinců, v jejichž spisech se objevují vazby nebo ohlasy bohemikální povahy, převládají literáti z luteránských oblastí Německa. Ojediněle však mezi nimi nalezneme Maďary, Italy, Holanďany a překvapivě i jednoho Rusa. Podle zemí původu a konfesní orientace univerzit lze usuzovat, že většina literátů byla protestantského nebo evangelického vyznání. Osoby s německým mateřským jazykem v celém souboru tudíž převládají. V Doplnících nemůže chybět reformátor Philippus Melanchton, na jehož počest několik humanistů včetně Matouše Collina vydalo *Brevia epitaphia*. Svoji konfesní sounáležitost někteří z těchto literátů mj. manifestovali básněmi na paměť Jana Husa a Jeronýma Pražského. V řadě případů jde o verše k tištěným vyobrazením obou mučedníků. Autorství veršů, které Doplnky přisuzují nizozemskému rytci Henriku Hondiovi, je poněkud sporné, neboť není zřejmé, zda jde o Hondia staršího či mladšího. Také katoličtí básníci dávali o sobě slyšet. K protiluterské a protihusitské polemice z roku 1519 Hieronymus Emser z Weidenstetten připojil pět saphických strof. Pochybnosti odpadají i u Petra Phrearia, profesora na pražské jezuitské univerzitě. Zda byl katolíkem též italský humanista Ioannes Bernardinus Bonifacius, který v letech 1562–1564 v Brně složil 45 žalozpěvů na památku svého uhynulého psíka Violy, není jisté. Některá jména nasvědčují židovskému původu, jak tomu např. je v případě vitenberského studenta Thomase Moysese, rodáka z Lokte.

Hlavní přínos Doplnků spočívá ovšem v evidenci velkého počtu zcela neznámých děl, nově objevených tisků a vzácných exemplářů či variant skladeb již dříve podchycených. K soupisu spisů plodného a zcestovalého humanisty Petra Fradelia přibýlo osm bibliografických jednotek, ještě početnější jsou přídavky k literárním pozůstalostem Bartolomea Bilovia, Adama Francisci, Salomena Frencelia, Šimona Villatika a Matouše Zubera. Tolik jen ve výběru. Od známého vydavatele minucí Petra Codicilla přibýly tři spisy, mezi

nimiž zaujme dosud neznámé druhé vydání jeho učebnice latinských synonym. Sedm neznámých tisků s prozaickými i básnickými dílky obohatilo bibliografii děl Jana Campana. Ze spisů s lékařským zaměřením zde stojí za zmínku čtyři pojednání Jana Jesenia z let 1601–1615. Z významných státních a politických činitelů, jimž se dostalo básnických dedikací, stačí uvést císaře Rudolfa II. a Petra Voka z Rožmberka.

Velké množství drobných skladeb bylo příležitostně povahy na paměť univerzitních aktů a životních událostí. Do některých z nich, tu více tu méně, přece jen pronikl ohlas soudobých politických a náboženských poměrů. Zatímco v 15. století lipští akademici sršeli proti pražské univerzitě nenávislné žaloby a nářky, o dvě stě let později jejich nástupci již smýšleli jinak. Profesor poezie Conradus Bavarus ve své *Iubilare Carmen* k oslavě dvěstěletého výročí založení lipské univerzity pochvalně zmínil Karla IV. a projevil radost nad připravovanou reformou pražské univerzity. Tyto naděje však nebyly naplněny, čehož litoval jiný lipský profesor Samuel Martinus ve skladbě příznačně nazvané *Lacrumae (sic) Bohemiae*. Tento plodný muž rovněž ve svém listu Axelu Oxenstiernovi zanechal zmínku o dosud neznámém dílku, v němž srovnával Husa s Lutherem a Jeronýma s Melanchthonem.

Obdivuhodná erudice a příkladná akribie obou autorů, které jsem opakovaně vyzdvihoval v recenzích předcházejících svazků (srov. mimo jiné ČSČH 14, 1966, s. 867–869 a 15, 1967, s. 464), v plném rozsahu vyznačuje i Doplnky. Některá hesla shrnují bibliografické či biografické poznatky, které by jiným vystačily na samostatné články. Prostudování řady obsáhlých památníků a souborů básnických skladeb si vyžádalo dlouhodobé soustředěné péče, jak tomu příkladně muselo být u dvou spisů Šimona Villatika. Postesknutí obou autorů, že se jim nepodařilo dosáhnout maximální úplnosti, lze pochopit, právě tak jako tu a tam projevenou snahu ve výzkumu pokračovat. Nepochybné je, že teprve generální rejstřík bude klíčem k přebohaté pokladnici personálních, lokálních i jiných údajů, z nichž budou čerpat snad všechny historické disciplíny zabývající se raným novověkem.

Na druhé straně bylo již od roku 1982 dost příležitostí využít dokončenou Rukověť k literárně vědným, literárně historickým i filologickým studiím. Stalo se tak jen v nepatrné míře, což si lze vyložit více způsoby. Jedním z nich může být nedostatečná umělecká kvalita většiny příležitostných básnických skladeb, nemluvě o drobných veršovánkách. Tento vývěr latinizující básnické produkce byl neobyčejně příznačným dobovým fenoménem, proto také jedno století trvající úsilí o její úplnou evidenci nevyznívá naprázdno. Cena Rukověti však paradoxně více spočívá v soupisu prozaických děl latinských básníků, která po překonání prvotních rozpaků byla do výzkumu zahrnuta. Dnes se ukazuje, jak to bylo moudré, neboť latinské veršování bylo u mnoha autorů jen nezbytným módním doplňkem jejich odborné činnosti. Proto bych také nabádal k opatrnosti při koncipování dalších dlouhodobých projektů tohoto druhu, i když se už sotva kdy naleznou tak všestranně erudovaní a výzkumu zcela oddaní učenci jako Josef Hejnic a Jan Martínek. Šest svazků Rukověti humanistického básnictví je jejich životním dílem *aere perennius*.

František Šmahel

Roman VONDRA, *České země v letech 1705–1792. Věk absolutismu, osvícenství, paruk a třírohých klobouků*, Praha, Libri 2010, 383 s., ISBN 978-80-7277-448-7.

Dílčí přehledy českých dějin vydávané nakladatelstvím Libri sice nepředstavují vědecké syntézy, nicméně většinou podávají přístupnou formou základní informace k dějinám období, jimž jsou jednotlivé díly věnovány. Svazek zaměřený na téměř celé 18. století by

byl z tohoto hlediska velmi užitečný již proto, že se jedná o jedno z nejméně analyticky probádaných období našich dějin, jehož obraz je navíc v historickém vědomí současných generací značně pokřiven. Roman Vondra měl jedinečnou příležitost podat přínosný pohled na dramatické a z myšlenkového, náboženského i kulturního hlediska nesmírně zajímavé období a vyvarovat se při tom tradičních schémat a stereotypů. Předmluva knihy skutečně vyvolává určitou naději, že by se tento spis opravdu mohl stát nástrojem, který pomůže v širokých vrstvách uživatelů z řad zájemců o dějiny, studentů středních a snad i vysokých škol narušit zavedené stereotypy a opravit zjednodušená nazírání. Autor zde jasně vyjádřil přesvědčení o problematičnosti většiny tradičních pohledů na 18. století, o ideologizaci řady starých výkladů jeho dějin, stejně jako o schématech v jeho interpretacích. Vondrova kniha svou předmluvou vzbuzuje očekávání, že by se autor takovému pohledu mohl vyhnout.

Bohužel uvedené naděje kniha nenaplnňuje. Rozumně znějící proklamace v úvodu nemohou zakrýt skutečnost, že autor vytvořil standardní kompilaci bez výraznější „přidané hodnoty“. Především pro první polovinu 18. století podává zcela tradiční výklad, který je bohužel naplněný řadou chyb, omylů a také některými stereotypy, jež sám v úvodu odmítá.

Recenzovaná publikace je rozčleněna do pěti oddílů. První podává chronologický výklad politických a vojenských dějin českých zemí a habsburské monarchie ve vymezeném období a zabírá více než čtvrtinu knihy (s. 17–140). Poněkud bezradná je Vondrova periodizace dějin mezi léty 1705–1740, která se odráží v členění na kapitoly. Zatímco období od smrti Karla VI. je členěno s obvyklým důrazem na válečné události, reformní snahy státu a samostatné panování Josefa II. a Leopolda II., starší doba se musela spokojit – vedle mezinárodního konfliktu na počátku 18. století a panování Josefa I. – s členěním po desetiletích (české země ve dvacátých letech, Karel VI. ve třicátých letech, české země ve třicátých letech).

Čtyři další hlavy této knihy jsou zaměřeny na významné tematické okruhy. Ve druhém oddílu jde o hospodářský vývoj, v jehož rámci je jedna kapitola také věnována sociální skladbě českých zemí. Ve třetí hlavě se pod názvem Kultura a vzdělanost v českých zemích a v habsburské monarchii v 18. století skrývá tematika osvícenství, svobodného zednářství, vzdělanosti a počátků tzv. národního obrození, zatímco čtvrtý oddíl s názvem Umění a kultura v českých zemích v 18. století je věnován výhradně uměleckým disciplinám od literatury přes výtvarná umění až po hudbu. Poslední hlava se soustřeďuje na každodennost v 18. století. Do ní autor spojil řadu témat od života ve šlechtickém, městském a venkovském prostředí přes sondu do náboženského života, výklad o židovské minoritě a o vlivu agrární a průmyslové revoluce na každodenní život obyvatelstva až po témata módy, zbraní, vojenství, lovectví, nemoci a úmrtnosti, aby svůj výklad zakončil znechucením nad čarodějnickými procesy. Ve stránkovém závěru knihy pak R. Vondra vyjádřil své přesvědčení o trnitosti cesty lidstva k pokroku. Kniha je opatřena seznamem literatury české a literatury cizojazyčné, tabulkami s přehledy panovníků, politiků, významných zemských úředníků, církevních hodnostářů, panovníků evropských států – samozřejmě vše pro 18. století, poslední součástí publikace pak je jmenný rejstřík.

Rozvržení a obsah knihy jsou značně ambiciózní, přes lehký chaos v jejím uspořádání je sympatická snaha o důraz na jiný pohled na dějiny, než bývá ve standardních přehledech a školních učebnicích. Bohužel se ukazuje, že autor úkol, který si vymezil, naprosto nezvládl. Z chybějících témat musím upozornit alespoň na jedno, jehož absenci považuji za zvláště závažnou. Z hlediska souvislostí myšlenkového světa osvícenství autor věnoval kapitolu luteránskému pietismu jako „religióznímu protipólu osvícenského pohledu na svět“, ovšem adekvátně nepojednal o katolickém opravném směru janse-

nismu, který v habsburské monarchii tvořil jeden ze zdrojů osvěcenského katolicismu.¹ Metodologicky nepřijatelné a čtenářsky velmi problematické se pak jeví zpracování některých témat, v nichž se R. Vondra prakticky omezil na životopisné medailónky významných osobností.

Z takových pasáží (nejčastěji v rozsahu od jednoho odstavce do stránky), které kromě více či méně podrobného životopisu podávají základní informace o vědeckých či uměleckých dílech dotýčných osobností, je například složena dobrá polovina kapitoly o sociální skladbě obyvatelstva – v ní nalezneme medailónky šlechticů z Čech a Moravy, stejně jako pražských arcibiskupů a olomouckých biskupů. Také podstatnou část třetí hlavy o kultuře a vzdělanosti tvoří životopisy významných světových myslitelů, intelektuálů z českých zemí a učenců z pražské univerzity, vídeňských osvěcenců, prvních obrozenců. Některým osobnostem jsou věnovány obšírnější pasáže, to se týká např. P. Diviše a J. Steplinga nebo G. Casanovy. Nejvíce byla metoda životopisných medailónků užita ve čtvrté hlavě o umění a kultuře, zde se čtenář dozví jen naprosté minimum o literárních, výtvarných či hudebních stylech a jejich proměnách, zato mu je však nabídnut dlouhý soupis umělců, informací o jejich osudech a příkladech jejich prací: literátů z konce 18. století, malířů, sochařů, architektů a hudebních skladatelů.

S uměleckým světem pozdního a vrcholného baroka, rokoka a klasicismu se autor vyrovnal pouhým výčtem umělců a některých jejich prací, zcela však vynechal barokní písemnictví první a částečně i druhé poloviny 18. století. Literaturu a divadlo v knize zastupuje pouze velmi stručná pasáž zabývající se sedmdesátými až devadesátými léty 18. století. To ovšem kontrastuje s jinými uměleckými žánry, kdy autor naopak často překračuje počátek 18. století a mezi popisované umělce zařazuje osobnosti ze starší minulosti – například Karla Škrétu († 1674) Jana Jiřího Bendla († 1680), Jeana Baptistu Matheye († 1696) apod.

Posuzovaná kniha obsahuje množství faktografických nepřesností, omylů a chyb. Účelem této recenze není uvést jejich přehled a systematicky opravovat autorova tvrzení, spíš bych chtěl poukázat na jejich šíři. V některých případech jde pouze o špatně opsané letopočty či jiné faktografické údaje (například uherské Wesselényiho spiknutí je datováno léty 1674–1681, o deset let později, než k němu skutečně došlo /s. 21/). Některé chyby jsou důsledkem jisté povrchnosti v terminologii, například z výkladu o každodenním životě šlechty se jeví, že autor používá termín aristokracie jako synonymum pro šlechtu (např. kolem s. 294) a nerespektuje současné pohledy na tuto specifickou vrstvu šlechtické společnosti.² V řadě případů by stačilo, kdyby se tvůrce textu nespolehal na literaturu doplněnou vlastními představami a zapátral, když již ne v knihovně, tak alespoň na internetu. Pak by například nemohl psát o Dobnerově kritické a komentované edici Hájka jako o sešitech, protože by zjistil, že jednotlivé díly mají rozsah přes 600 stran. Podobně pouhý náhled do Balbínova spisu *Bohemia docta* by snad autora přesvědčil o tom, že vydávat toto pojednání za „první ucelený soupis starší české literatury“ (s. 213) je zavádějící a nedostatečné, neboť zde Balbín primárně pojednával o jednotlivých autorech, (podal informace k jejich životům a samozřejmě i k jejich dílům), ale také o významných starých knihovnách a knižních sbírkách v Čechách.

1 Matthias LORENZ, *Der Jansenismus in der Habsburgermonarchie. Ein Forschungsüberblick*, Saarbrücken 2009.

2 K tomu srov. např. Petr MAŤA, *Svět české aristokracie (1500–1700)*, Praha 2004, s. 11–34; Václav BŮŽEK – Josef HRDLÍČKA – Pavel KRÁL – Zdeněk VYBÍRAL, *Věk urozených. Šlechta v českých zemích na prahu novověku*, Praha 2002, s. 53–54.

R. Vondra má také zmatek v reáliích náboženského života a církevních dějin. Například píše místo o Nanebevzetí Panny Marie o jejím Nanebevstoupení a bezděky tak Panně Marii přiznává stejnou schopnost aktivního vstoupení na nebesa, jakou měl mít pouze Kristus (s. 309). Olomouckou diecézi mylně člení na vikariáty (s. 188), ukončení tzv. postulace, automatického přijímání pražských arcibiskupů za velmistry řádu křižovníků s červenou hvězdou, vykládá jako trest Leopolda I. za sněmovní „neposlušnost“ arcibiskupa Valdštejna (s. 185–186). Omylem je údajný počet farností v 18. století v Čechách, jichž mělo být 2000 (!) ještě před josefínským zahušťováním farní sítě (s. 191).³ Konstatování, že farář jako správní úředník „vedl z pověření státu“ matriky (s. 191), může platit maximálně pro nově konstruovanou roli josefínského správce farnosti, ne však pro převážnou většinu 18. století, kdy vedení matrik bylo záležitostí církve a pro raný novověk vycházelo z nařízení Tridentina. V 18. století měl řád benediktinů disponovat mimo jiné klášterem sv. Ambrože (s. 195), zde je nejspíš míněn klášter na Novém Městě pražském rozehnaný za husitství, na jehož místě vznikl v 17. století konvent irských františkánů – hybernů.⁴ Chyby jsou pak i v řeholní terminologii: vedle jezuitských kněží a řádového dorostu jsou podle R. Vondry v Tovaryšstvu také mniši (s. 191), premonstráti obývají kláštery (správně kanonie, s. 194), řádový představený sídlící v zahraničí (obvykle generál – prior generalis, corrector generalis, praepositus generalis apod.) se zde chybně nazývá velmistr (s. 195).

Omyly a nepřesnosti ovšem najdeme i v dalších tématech, zejména tam, kde se R. Vondra pouští do starší minulosti – například spojil úřad královského rychtáře (vnučený městům po roce 1547) s úřadem městského rychtáře, tedy velitele birčíků a hlavního vykonavatele policejních funkcí. Propojením těchto dvou rychtářů do jedné osoby pak došel ke konstatování, že v rámci svých policejních funkcí mohli rychtáři „kontrolovat, zda se ve městě nedějí nějaké ‚politické rejdy‘, jež by se koruně nezamlouvaly“ (s. 199).

Zkusíme-li pohlédnout celkově na autorův přístup ke zpracovávané látce, neubráníme se pocitu, že do textu této knihy autor vložil více ze své osobnosti, než bývá u publikací tohoto typu a určení zvykem. V textu se „zpřítomňuje“ svými častými poznámkami a různými postřehy, sděleními svých pocitů, ale také neustálým srovnáváním současnosti s popisovanou dobou a místy snad až trochu dětinskou radostí nad tím, že může ukázat, jak byl život v 18. století v řadě aspektů docela jiný než dnes. Čtenář se tedy například dozví, že v 18. století se ke štědrovečerní večeři nepodával jako dnes bramborový salát s kaprem a že se nestrojil stromeček (s. 306), že naše současná společnost je společností občanskou a nezná stavovské rozdíly (s. 178), že plodnost byla v minulosti pro lidi důležitá, neboť jí nešlo napomáhat lékařskými zákroky (s. 308), že dnes máme vedle církevních svátků i svátky státní (s. 310), že „zbraň ve své podstatě není ani zlá, ani dobrá“

3 Autor zde zřejmě uvádí přibližně odhadovaný předhusitský počet farností. Skutečný počet farností v Čechách v 18. století byl mnohem menší, Eduard MAUR, *Problémy farní organizace pobělohorských Čech*, in: Zdeňka Hledíková (ed.), *Traditio et cultus*, Praha 1993, s. 163–176, uvádí na s. 166 v Čechách na základě duchovenských fází Tereziánského katastru z roku 1713 asi 950 obsazených far. Ve druhé polovině 18. století jich lze v Čechách podle katalogu kléru z roku 1768 napočítat 1311 (bez Chebska) – viz *Catalogus universi cleri archiepiscopalis archidioecesis Pragensis ... 1768*, Vetro-Praae 1768, jenž obsahuje i *Catalogus universi cleri episcopalis dioecesis Reginae Hradecensis An. 1768* a *Catalogus universi cleri episcopalis dioecesis Litomericensis An. 1768*.

4 Pavel VLČEK – Petr SOMMER – Dušan FOLTÝN, *Encyklopedie českých klášterů*, Praha 1997, s. 490–494.

(s. 324) a řadu podobných informací. Tereziánské období pak autor charakterizuje jako osvícenský absolutismus „s lidskou tvář“ (s. 115), u tématu svobodného zednářství sděluje, že „svobodnými zednáři se to ve Vídni doslova hemžilo“ (s. 229).

Svémi vstupy ovšem R. Vondra vypovídá mnohé o sobě samém. Místy ukazuje pozoruhodně nehistorické myšlení, neboť má tendence řadu jevů hodnotit z dnešních hledisek, hodnot a obvyklých postojů. Současně vychází najevo, jak neznámou až záhadnou půdou jsou pro něj některé stránky mentality 18. století. O tom svědčí následující příklad: Na s. 305 sděluje, že katolíkům v 18. století kazila každý sváteční den skutečnost, že museli ráno na mši a nemohli si přispat. Východisko z této nepříjemné situace ovšem autor zná – nikdo nemohl těmto znechuceným lidem bránit, „aby si to případně vynahradili a schrupli si během dne. Tím si mohli zároveň i zlepšit náladu po zkaženém ránu, neboť povinné mše, tedy pokud nebyl člověk zrovna fanatický katolík, asi zrovna kvalitní zábavu neposkytovaly“. A kouzlo nechtěného u této pasáže dotváří hned následující věta, v níž si Roman Vondra mravokárně povzdechne nad současnou nejmladší generací, „která je v atmosféře ziskuchtivosti a etického nihilismu současně doby ochuzena vskutku o mnohé“.

Klíše v podobě moralizujících povzdechů (nejen nad dnešní mládež) je v knize celá řada. Nechybí samozřejmě odsouzení dnešních zkomercializovaných Vánoc (s. 305), povzdech nad tím, jak dnešní společnost „nezdravě akcentuje rozdíly majetkové“ (s. 178), představa, že dnes by se „leckterý fyzik asi útrpně ušklíbl“ nad svěcením a účelem hromničních svící (s. 306). Některá zjištění jsou až překvapivá, jako například to, že čtyřicetidenní půst „pro většinu lidí žádné utrpení nepředstavoval, neboť po dlouhé zimě stejně už měli spížírný téměř prázdné“ (s. 307).

Zcela samostatným a zajímavým problémem je Vondrův postoj k pojetí pobělohorské doby. Autor si je na jedné straně dobře vědom starých černobílých pohledů na pobělohorské období, na straně druhé se jich sám dopouští. Například o užívání českého jazyka v 18. století píše: „V češtině se přestalo publikovat, přestaly běžně vycházet česky psané knihy. Zatímco ještě v 17. století se tu a tam české tisky objevovaly, v 18. století již vymizely prakticky úplně“ (s. 244). Kdyby býval věnoval alespoň základní pozornost tématu barokního písemnictví v 18. století, pak by nemohl takový nesmysl, zapadající do nejčernějších lícení pobělohorského „temna“, vůbec napsat. Ostatně by bývalo stačilo nahlédnout do Knihopisu, nemluvě o silném badatelském zájmu, který této literatuře věnují již po dvě desetiletí historikové literatury a českého jazyka.⁵

Četné stereotypy se objevují v oblasti poddanské problematiky. Mnozí poddaní „robotovali až do úmoru a nezbyval jim čas na obdělávání vlastních políček, která pustla“ (s. 169), poddané hlídá drábská knuta (tamtéž), vrchnosti si myslí, že čím více odřou rolníky z kůže, tím více budou prosperovat (s. 171) apod. Také při pohledu na politické a náboženské dějiny se autor občas nevyhne starým stereotypům. Například již na počátku knihy v pasáži věnované „předehře“ 18. století v českých dějinách starší doby je Ferdinand II. „radikální a bezohledný katolický extrémista“ (s. 19), aniž by byly jakkoliv vysvětleny motivace a důvody jeho postupu proti českým zemím po porážce stavovského povstání. Narůstající zemský patriotismus „postupně stavěl původní české rody do opozice vůči dvoru“, což za osvícenského absolutismu „ještě přispělo k nástupu cizích rodů do klíčových funkcí“ (s. 182).

5 Systematický badatelský zájem o barokní českou literaturu například po roce 1989 projevoval Alexandr Stich s celou řadou mladších historiků literatury a jazyka (např. Jan Linka, Jan Malura, Radek Lunga, Jan Kvapil a mnoho dalších). Současně je třeba upozornit na četné edice barokní literatury ze 17. i z 18. století, například texty vydávané Milošem Sládkem, Milošem Valáškem či Janem Malurou.

Velkou oblastí tradičních černobílých pohledů je samozřejmě náboženská situace v pobělohorských Čechách, k tomu uvedeme jen dva příklady: Autor při výkladu o pokrokových zednářích píše o katolické církvi jako o jejich úhlavním nepříteli a užívá prastarý stereotyp, který jako by vypadl z politicko-náboženských polemik na konci 19. století: Církev „výhružkami o ‚mukách pekelných‘ po smrti pro kacíře, své odpůrce i obyčejné hříšníky, z lidí dělala poslušné ovečky“ (s. 227). Jednou z motivací pro zavádění kultu sv. Jana Nepomuckého byla podle recenzované knihy snaha vymazat z historické paměti Mistra Jana Husa (s. 51). Roman Vondra zde zcela vážně předkládá dávnou účelovou politickou konstrukci, kterou lze sledovat přinejmenším od poloviny 19. století. A to přesto, že stereotyp Nepomuk – Hus vysvětloval již Vít Vlnas ve své monografii,⁶ která je zařazena do přehledu literatury.

Zajímavý je autorův přístup k jezuitskému řádu. Vondra neustále balancuje mezi negativním a pozitivním pólem a jeho text tak obsahuje řadu klíšé. Jezuité si při obracení ke katolicismu počínali „dosti tvrdě“ a „jejich metody nebyly ke ‚kacířům‘ vůbec přívětivé“, používali „demagogickou argumentaci“ k vyvracení nekatolických učení. Ale na druhé straně nebyli úplně špatní, protože ono pálení knih nebylo tak zlé (k excesům jako pálení protestantských českých knih docházelo, zdaleka ne v takovém rozsahu, jak se dříve soudilo). A navíc jezuité tyto knihy nepálili všechny, některé si ze studijních důvodů uchovávali ve svých kolejích, jak činil i pověstný Koniáš. Jeho působení mělo ostatně i další pozitivní rys v tom, že se jeho Klíč stal jedinečným soupisem české nekatolické duchovní literatury (s. 193). U jezuitů bylo ostatně pozitivní i občasné vlastenectví, jež ovšem souviselo se skutečností, že museli pěstovat češtinu, neboť mohli „poddané přesvědčovat jen v jejich rodném jazyce“ (o poddaných, jejichž rodnou řečí byla němčina, se autor nezmiňuje).

Soudím, že v těchto i dalších případech nebylo důvodem přejímání stereotypů autorovo úmyslné zpronevěření se záměrům, jež si vytýčil v úvodu. V některých případech se mu skutečně podařilo stereotypy narušovat – například u pragmatické sankce upozornil na nesmyslnost školních představ o tom, že toto opatření bylo konstruováno s cílem zajistit trůn pro Marii Terezii (s. 42), nebo v otázce poddanského postavení si je vědom problematičnosti termínu nevolnictví a odmítá jej (s. 169). Důvod Vondrových stereotypů doprovázených zjevnou tendencí vyzdvihovat hodnotu osvícenství oproti baroknímu „temnu“ leží v jeho povrchní znalosti dějin první poloviny 18. století a tedy v naprosté odkázanosti na starší – a někdy značně problematickou – literaturu. Autor například v řadě osvěcenských pasáží vychází z Českého osvícenství od Josefa Haubelta⁷ (s. 208), tedy z knihy, která je ideologickým projevem pozdního marxistického dějepiscectví v jeho ryzí podobě. Zůstává záhadou, proč autor, jenž upozorňoval na neblahou ideologizaci dějin 18. století a propagoval potřebu vyváženého pohledu, nekompiloval z nesrovnatelně solidnějších a modernějších Velkých dějin Zemí koruny české X,⁸ které ani neuvádí v přehledu literatury.

Základní problém Vondrovy knihy spočívá ve skutečnosti, že za ní není žádná vlastní badatelská zkušenost, žádné autentické poznání vycházející z pramenů k dějinám zvoleného období. Samozřejmě zkušenosti historikové jsou schopni úspěšně překračovat hranice „svého“ období či posouvat se do dob jiných, to však vyžaduje dlouhodobé zkušenosti na

6 Vít VLNAS, *Jan Nepomucký, česká legenda*, Praha 1993, s. 229–245.

7 Josef HAUBELT, *České osvícenství*, Praha 1986, 2. rev. vydání Praha 2004.

8 Pavel BĚLINA – Jiří KAŠE – Jan P. KUČERA, *Velké dějiny zemí Koruny české, X. 1740–1792*, Praha–Litomyšl 2001.

poli výzkumu. To případ autora posuzované knihy rozhodně není. Jeho přístup lze spíš přirovnat k přístupu žurnalisty, který se pokouší o literaturu faktu, sepisuje určitou problematiku z pozic laika a za tímto účelem kompiluje dosavadní poznatky. Roman Vondra jako vystudovaný historik, jenž se zabýval moderními dějinami pražské dopravy a populárně podanými biografickými studiemi,⁹ se od novináře liší především tím, že kompiluje z mnohem většího množství odborné literatury a že se občas snaží vyhnout zřetelně zprofanovaným stereotypům zpracovávaného období. To však nic nemění na skutečnosti, že v dané problematice zůstává laikem, což se v textu samozřejmě také neustále projevuje.

Knihou svým čtenářům a uživatelům poskytne množství faktografie, ale z hlediska pojetí popisované epochy je promarněnou šancí. Nabízí – i přes nadějnou předmluvu – velmi konvenční přístup, který nejen že nepřináší nic nového, ale současně je poznamenán občasnou autorovou bezradností i konkrétními neznalostmi moderního výzkumu zvláště první poloviny jeho časového období. Martina Ondo Grečenková v recenzi na tuto knihu soudí, že uvedené dílo přes své nedostatky zůstává cennou příručkou pro badatele, učitele i studenty a veřejnost.¹⁰ S tím nemohu souhlasit, kniha se možná stane užívanou příručkou, obávám se však, že právě ve školství nadělá mnohem víc škody než užítu.

Jiří Mikulec

Václav ŠTĚPÁNEK, *Jugoslávie – Srbsko – Kosovo. Kosovská otázka ve 20. století*, Brno, Masarykova univerzita 2011, 471 s., ISBN 978-80-210-5476-9.

V kontextu české historiografické produkce věnované moderním obecným dějinám zaujímá kniha Václava Štěpánka zcela ojedinělé místo. V uplynulých dvaceti, třiceti letech totiž u nás vzniklo jen několik málo podobných široce koncipovaných monografií analyzujících historickou problematiku, která nemá přímý vztah k českému prostředí; monografií, které jsou založeny na vynikající znalosti sekundární literatury, příslušných edic a zčásti i na analýze klíčových, dosud nikým neprozkoumaných, zahraničních archivních fondů.

Recenzovaný opus je ovšem především ojedinělý v rámci světové balkanistiky. Představuje totiž první zdařilý pokus o syntetické zpracování dějin Kosova ve 20. století. Na podobné dílo dosud čekají nejen srbská či albánská historiografie, ale též balkanistika západoevropská, americká nebo ruská. Štěpánkova kniha stojí kvalitativně o několik rovin výše než dvě dosud existující, hojně citované syntézy zabývající se podobnou problematikou: pramenně více než řídká kniha Mirandy Vickersové a účelově vydaný pamflet Noela Malcolma.¹

O Štěpánkově knize lze pochvalně psát v mnoha ohledech. Při čtení si velmi brzy všimneme autorovy neobyčejné pečlivosti. Jedním z příkladů Štěpánkovy preciznosti může být uvádění českých recenzí na publikace, které analyzuje v úvodu díla. Zmínil jsem již autorovu takřka úplnou znalost relevantní sekundární literatury. Při hnidopišském přístupu by bylo možné upozornit na absenci dvou tří článků a několika vzpomín-

9 Roman VONDRA, *Po kolejích a silnicích velké Prahy. Systém městské hromadné dopravy na území hl. m. Prahy v letech 1918–1945*, Praha 2011; TÝŽ, *Osobnosti české historie*, Praha 2009.

10 Folia Historica Bohemica 27, 2011, č. 2, s. 544–546.

1 M. VICKERS, *Between Serb and Albanian. A history of Kosovo*, London 1998; N. MALCOLM, *Kosovo. A Short History*, London 1998.

kových knih. Jejich doplnění by však kvalitu textu nikterak nezvýšilo. V recenzované práci nalezneme minimum překlepů či faktografických chyb.

Autorovy žurnalistické zkušenosti, a ovšem i erudice a talent se odrážejí v jeho zacházení s jazykem. Píše srozumitelnou, velmi kultivovanou češtinou. I čtenář neseznámený s labyrintem balkánských dějin jeho výkladu složitých problémů snadno porozumí.

Kniha má všechny atributy vědeckého díla. Samozřejmě v ní nechybí pečlivě vedený poznámkový aparát, ani vyčerpávající seznam pramenů a literatury. Autor v chronologicky strukturovaném výkladu přináší množství nových poznatků a objevných vysvětlení. To se například týká politických souvislostí a důsledků plošného vybírání zbraní, které v Kosovu proběhlo na počátku druhé poloviny padesátých let. Unikátní jsou poznatky, které V. Štěpánek získal analýzou dokumentů souvisejících s vyšetřováním zneužívání pravomocí tajnou policií. Jím uváděné údaje značně přibližují dosud takřka zcela neznámou realitu vývoje Kosova v prvních patnácti letech druhé poloviny minulého století. Jen souhlasit lze se Štěpánkovým závěrem, podle něhož se v moderní době v Kosovu nikdy nepodařilo mezi dvěma největšími etniky nastolit stav koexistence, ale vždy zde dominoval jeden z národů, který příslušníky druhého etnika více či méně diskriminoval.

V žádném případě ne na posledním místě je třeba vyzdvihnout autorovu objektivitu a vyváženost výkladu. To přitom ani v náznaku neznamená, že by snad Václav Štěpánek postupoval alibisticky anebo podlehl neviditelnému tlaku vyžadujícímu politickou korektnost. Problémy nejen pojmenovává, ale především uvážlivě a neemotivně vysvětluje. Ukazuje na motivaci jednotlivých etnických skupin a politických proudů, které se v „kosovské otázce“ angažovaly. Dokáže rozeznat chyby i sobecké úmysly příslušných aktérů kosovského vývoje. Nikoho z nich však a priori neodsuzuje, tím méně demonizuje. Případná otázka, zda je recenzovaná kniha prosrbská či proalbánská, by nebyla korektně položena. Štěpánek nikomu nestraní. Jako vynikající znalec problematiky dokáže zaujmout objektivní stanoviska.

Výše řečené samozřejmě neznamená, že Václav Štěpánek jednoznačně a zcela perfektně analyzuje zvolené téma, že některá hodnocení nebudou při dalších výzkumech doplněna, upravena nebo i pozměněna a že lze se všemi jeho závěry bezezbytku souhlasit. Jako autor první reprezentativní syntézy o kosovské otázce se musel vypořádávat s několika obtížně řešitelnými dilematy. Prvním bylo vytýčení hlavního směru výkladu. Při současné – velmi nízké úrovni – vědeckého poznání o vývoji Kosova ve 20. století není totiž v silách jednotlivce analyzovat a prezentovat historii tohoto regionu v moderní době v celém komplexu. Autor se proto rozhodl nepsat dějiny Kosova, ale především analyzovat vývoj „kosovské otázky“. Zmíněného úkolu se zhostil nadmíru dobře, nikoliv však excelentně. V první řadě je v tomto ohledu poněkud matoucí samotný, dosti vágní název knihy. Zvolený přístup autor v jinak brilantním úvodu k práci vysvětluje dosti lakonicky a málo přesvědčivě. Uvádí přitom, že „snahou práce tak bylo především blíže osvětlit jedno z témat málo traktovaných, totiž podat přesvědčivý obraz komunistického pohledu na řešení kosovské otázky“. Zmíněný aspekt Václav Štěpánek skutečně analyzuje, nicméně – zejména pro období do počátku sedmdesátých let ne vždy úplně precizně a zcela přesvědčivě. Jen namátkou uvádím dva příklady: Autor se vůbec nezajímá o to, na základě jakých kritérií komunistická moc v roce 1945 určila hranice Kosova, které do té doby nikdy nebylo administrativním celkem. Dostatečně také neregistruje postupné, ale rozhodně ne nevýznamné změny v přístupu jugoslávského vedení ke Kosovu (přesněji řečeno k Albáncům), které započaly již v letech 1957–1959. Bez těchto modifikací „komunistického pohledu na řešení kosovské otázky“ by proměny v kosovské společnosti a politice, které se odehrály po pádu Aleksandra Rankoviće v roce 1966, zřejmě měly podstatně menší dynamiku a razanci.

Analýzu „kosovské otázky“ ovšem autor nemohl provést bez zasazení tohoto tématu do širších souvislostí. Zcela správně proto do výkladu zařadil i kapitoly vztahující se k vývoji Kosova před vznikem druhé Jugoslávie, které slouží jako obšírný (zahrnuje skoro čtvrtinu textu knihy), velmi precizní a především znalý úvod k hlavnímu tématu práce. Korektně si také počíná, když „komunistický pohled na řešení kosovské otázky“ vysvětluje v kontextu vývoje Titovy federace, sociální a ekonomické situace Kosova či vztahů mezi Jugoslávií a Albánií.² Absence širšího rámce pak poněkud devaluje nejrozsáhlejší kapitolu pojednávající o vývoji „kosovské otázky“ v osmdesátých letech. Analytický přístup, tak cenný v předcházejících částech monografie, totiž na úkor popisnosti poněkud ustupuje do pozadí. V kapitolách pojednávajících o událostech sedmdesátých a osmdesátých let se navíc dění v samotném Kosovu z výkladu postupně vytrácí. Štěpánek neanalyzuje vývoj situace v autonomní oblasti, čtenáře neseznamuje s poměry v kosovském stranickém vedení; stranou mj. ponechává rozporuplné procesy spojené s dynamickou emancipací stále sebedovědomější albánské intelektuální elity; nezajímá se o její vztah ke „kosovskému problému“. Čtenář, který by začal listovat knihou až od závěrečných kapitol, by mohl nabýt dojmu, že se „kosovský problém“ řešil v Bělehradě, či maximálně v rámci vztahů mezi srbskou a přištinskou stranickou garniturou. Politický, ekonomický a společenský vývoj v Kosovu, o kterém se ve výkladu o tomto období V. Štěpánek zmiňuje jen příležitostně, přitom podle mého soudu hrál při eskalaci albánské otázky v Jugoslávii (a tedy i „kosovského problému“) klíčovou roli.

V. Štěpánek bohužel nikde v knize precizněji nevysvětluje vztah mezi „albánskou otázkou v Jugoslávii“ a „kosovským problémem“. Prvním pojmem navíc, ani nepřímou, vůbec neoperuje. Byl jen stručně vysvětlen korelace obou termínů považují za jednu z mála vážnějších slabin recenzované knihy. „Kosovský problém“ totiž dlouho byl – bez ohledu na Štěpánkem brilantně objasněný „kosovský mýtus“ – pouhou podmnožinou „albánské otázky“. Teprve vytvořením kosovské autonomie se z ní „kosovský problém“ začíná, a to nikterak rychlým tempem, vydělovat. Autor v zásadě neregistruje, že po roce 1945 kosovská autonomie nikdy nezahrnovala všechny Albánce žijící v Jugoslávii. Neptá se tedy ani, proč tomu tak bylo, a nesleduje vzájemné ovlivňování albánské otázky v Makedonii a „kosovského problému“. Mezi poměry v Kosovu a postavením početné albánské menšiny v Makedonii (a aktivitou její elity) přitom existoval úzký, navzájem provázaný vztah. Autorovi vynikající knihy o Kosovu nelze samozřejmě vyčítat, že se také nezabýval postavením albánské populace v Makedonii, Černé Hoře a ve třech okresech užšího Srbska, měl však čtenáře na tento další, rozhodně významný rozměr „kosovského problému“ důrazněji upozornit.

Recenzovaná kniha se heuristicky opírá především o sekundární literaturu a edice pramenů. Václav Štěpánek také provedl rozsáhlý výzkum v Archivu Srbska, v němž jsou mimo jiné uloženy dokumenty vzniklé z činnosti srbské republikové organizace svazu komunistů. Průkopnická analýza těchto fondů je nepochybně velkým přínosem recenzované knihy. Nelze však zásadně souhlasit s autorovým tvrzením, že dokumenty v Archivu Srbska dostatečně vypovídají i o činnosti dalších mocenských center v druhé Jugoslávii. Podrobný výzkum dokumentů z archivu kanceláře prezidenta SFRJ a z fondu Ústředního výboru Svazu komunistů Jugoslávie (oba jsou uloženy v bělehradském Archivu Jugoslávie) by heuristickou základnu recenzované knihy výrazně obohatil. O klíčových problé-

2 Nutno však podotknout, že proměny ve vztazích mezi Bělehradem a Tiranou Štěpánek vysvětluje dosti povrchně a při výkladu o nich se dopustil několika zjednodušení a nepřesností.

mech Kosova se v Jugoslávii minimálně do konce sedmdesátých let často rozhodovalo mimo srbská grémia. Ostatně sám V. Štěpánek, když objasňuje některé velmi závažné skutečnosti, opakovaně cituje z neprofesionálně a tendenčně sestavené edice dokumentů, kterou srbský nacionalisticky orientovaný žurnalista Pero Simić vydal právě na základě dokumentů uložených ve zmiňovaných fondech Archivu Jugoslávie.

Václav Štěpánek nedávno vstoupil již do šesté životní dekády. Recenzovaná monografie je přitom na poli historické balkanistiky jeho knižním debutem. Štěpánek však potvrzuje, že pozdní debuty bývají často zdařilejší než knihy začínajících badatelů. Co více! Štěpánkova kniha patří k tomu nejlepšímu, co česká historická balkanistika v posledních padesáti letech vyprodukovala. Jeho monografii lze směle srovnávat s vrcholnými díly Pavla Hradečného či Jana Rychlíka. Lze jen doufat, že se dočká překladu, aby se s obdivuhodnými výsledky Štěpánkova výzkumu mohli seznámit i zahraniční balkanisté.

Jan Pelikán

Obecné

Antoni DĘBIŃSKI, *Church and Roman Law*, překlad Konrad Szulga, Lublin, vydavnictvo KUL 2010, 210 s., ISBN 978-83-7702-012-8.

Jedním z plodů polských římskoprávních studií posledních let je monografie lublinského badatele Antonia Dębińskiego. Kniha pojednává o vývoji středověkého kanonického práva ve světle římskoprávní tradice. Jedná se o anglický překlad původní polsky psané práce (2008). Jádro knihy tvoří tři samostatné kapitoly, které se dále člení na několik tematických podkapitol. V první kapitole, ve snaze vypořádat se s vymezením vztahu mezi kanonickým právem a jeho světským protějškem, poukazuje autor na existenci obojího práva jako na dva relativně samostatné subsystémy tehdejšího právního řádu. Podává přehled vývoje vztahu obou práv od vzniku justiniánské právní sbírky *Corpus iuris civilis*, věnuje se dále mj. vlivu římského práva na pravidla vysvěcování kněží či podobu papežských dekretálů. V druhé kapitole se autor věnuje vývoji středověké právní vědy, vzestupu římskoprávních učení a jejich následnému pádu, počínaje založením univerzity v Boloni a konče zákazy výuky římského práva ze strany papežů Honora III. a Alexandra III. Třetí, závěrečná kapitola podává výklad o charakteristice církevního zákonodárství počínaje Řehořovými dekretály a sledující vývoj pozdějšího celku *Corpus iuris canonici* až do doby moderní. V dílčích podkapitolách se autor zaměřil na vliv římského práva při procesu sestavování kanonických textů jak po formální, tak po materiální stránce.

Značný prostor věnuje Dębiński systematice kanonických sbírek a jejich analogii s pořádáním oddílů v římskoprávním *Corpus iuris civilis*. Z hlediska obsahového klade autor důraz na převzetí římskopráv-

ních pravidel a principů, které se buď v původní nebo modifikované podobě v kanonistických textech uplatnily. Základním zdrojem inspirace se pro středověké kanonisty stal závěrečný titul poslední knihy *Digest*, na jehož základě bylo sestaveno 88 základních regulí kanonického práva. Dílo uzavírá bibliografie, jmenný a věcný rejstřík. Oproti původní polské verzi knihy chybí seznam konkrétních římskoprávních definic a regulí, které v kanonickém právu našly své uplatnění. Přínos Dębińského práce lze shledávat ve výběru tématu, které je sice zpracováváno spíše v obecnější rovině, nicméně dokresluje pozadí středověké právní romanizace z pohledu kanonického práva.

L. Malárová

Benjamin Z. KEDAR – Peter HERDE, *A Bavarian Historian Reinvents Himself: Karl Bosl and the Third Reich*, Jerusalem, The Hebrew University Magnes Press 2011, 162 s., ISBN 978-965-493-565-4.

Smutná, ale potřebná knížka. Dva význační medievisté, první se slovenskými kořeny v Izraeli, druhý Slezan, který působil zejména na univerzitě ve Würzburgu, zanechávají významnou stopu i ve studiu novověkých dějin (tak např. P. Herde, známý zejména jako historik středověkého papežství, napsal základní obsáhlý spis o Pearl Harboru) na sklonku svých životních drah, kdy účtují s jednou legendou. Legenda se týká klamné glorioly antinacisty, kterou kolem sebe vytvořil významný bavorský a vlastně evropsky uznávaný mnichovský medievista Karl Bosl (1908–1993). Pro nás je to zajímavé zejména proto, že byl dlouholetým předsedou mnichovského Collegia Carolina, hlavním redaktorem několikavazkových *Geschichte der böhmischen Länder* (1967nn.) a autorem řady statí k českým dějinám. Třeba říci, že v tomto kontextu Bosl svou zdrženli-

vostí sehrál pozitivní roli. Nicméně z věrohodnosti jeho osobnosti jako takové po této práci mnoho nezbyvá, a to ani v širším obecně německém kontextu. Názorům obou autorů resp. jimi shromážděným dokumentům totiž byla a je věnována široká pozornost jak v německém denním (např. Frankfurter Allgemeine Zeitung z 6. července 2011) i odborném tisku (drasticky zejména Mathias Berg v Zeitschrift für Geschichtswissenschaft 59, 2011, č. 1), tak i v jiných médiích (rozhlas).

Autoři v nevelké, ale hutné publikaci sami zaujímají stanovisko k Boslovi a jeho postavení v třetí říši a jím vytvářené legendě jakož i vůbec k „anatomii“ denacifikačního procesu jen v menší části knihy. Ve větší nechávají promluvit úřední dokumenty v konfrontaci s několika interview s Boslem samotným (v doslova syrové formě přepisů záznamů) a s jeho dalšími pokroucenými sebe prezentacemi. A ty jsou pádné. V knize ale najdeme poučení i o jiných významných osobnostech z německé historické obce, takže v ní máme k dispozici obecněji platnou publikaci.

I. Hlaváček

Karel JORDÁN, *Tenkrát na Západě. Český průvodce světovými westerny*, Praha, Mladá fronta 2011, 272 s., ISBN 978-80-204-2507-2.

Poté co nedávná západní historická produkce předložila odbornému publiku seriózní, teoreticky podložené práce věnované vlně tzv. eurowesternu jako součásti politické a kulturní artikulace šedesátých let, bylo jen otázkou času, kdy se objeví jejich reflexe v domácím prostředí. Výzvu využil publicista Karel Jordán, který se nechal inspirovat studiemi Christophera Fraylinga a v rozporu s poněkud zavádějícím názvem se soustředil na evropskou tvorbu v jejích různých národních a ideologických mutacích. Na rozdíl od Fraylingova všestranného analytického přístupu se ovšem spokojil s více či méně komento-

vaným přehledem děl, která považoval za profilující či z různých hledisek stylotvorná pro jednotlivé westernové kategorie. Obsáhlé badatelské pole (celkem vzniklo několik set titulů tohoto žánru) rozdělil do časově a tematicky sdružených kapitol, počínaje Reinlovým odhalením výrazových možností a rentability domácího westernu v dílech Karla Maye přes intenzivní, soudobým politickým klimatem inspirovanou tvorbu druhé poloviny šedesátých let, lemovanou milníky vrcholných děl Leoneho, Corbucciho, Sollimy a Damianiho, až po úpadek žánru v podobě vyprázdňené lidové zábavy sedmdesátých let Enza Barboniho s neškodnými hrdiny Hillem a Spence-rem.

Tento koncepční oblouk včetně jednotlivých argumentů a souvislostí věrně sleduje Fraylingovu výkladovou linii; Jordán bohužel nevyužil nabízející se rozšíření o sociální analýzu nesmírně populární, i když ideologicky mnohem méně zatížené druhé ligy početných djangovských, sartinovských či sabatovských serií s Thomasem Milianem, Gianni Garkem a Giulianem Gemmou, kteří by si ostatně zasloužili mnohem spíše místo mezi připojenými medailonky než pro eurowestern zcela okrajový Yul Brynner (je ovšem otázkou, nakolik jsou tyto nahodilé wikipedické miniportréty v научné literatuře vůbec funkční).

Další kapitoly jsou zaměřeny na jednotlivé národní kinematografie: španělskou, anglickou, francouzskou a západo-německou, se zajímavými příklady předleonské etiky a estetiky; sem by náležel i málo známý, avšak v řadě ohledů pionýrský rakouský western noir Der letzte Ritt nach Santa Cruz (1963) předjímající typické rysy zlaté éry, totiž bezúčelnou krutost a morální ambivalenci hrdinů. Následuje dosti povrchně odbytý český příspěvek, záslužný přehled ideově neutrálních východoněmeckých indiánek, jejichž tvůrci využili žánrového boomu a profesionalitu bývalých vinnetouovských statistiků, a knihu uzavírá „druhý život“ s výběrem

převážně amerických filmů, které v autor-ském vidění představují (byť někdy velmi vzdálené) dědice slavného odkazu. V těchto pozdějších partiích je ovšem patrná absence kvalitní předlohy (s výjimkou suhrkampovského úvodu do „socialistických kovbojů“) a text na úkor fakticity prolíná množstvím odboček a vycpávek jak za hranicemi žánru, tak i z oblastí mimofil-mových.

Stručné charakteristiky jednotlivých westernových typů a etap jsou po vzoru antologie Ulricha Brucknera doplněny okénky věnovanými vybraným titulům, jež však přibližují pouze jejich obsah (opět funkční otazník s ohledem na portál imdb) s uvedením vcelku podružných zajímavostí. Autorův aktualizující humor občas vede k zjednodušeným soudům (proslulý režisér Werner Herzog by si jistě zasloužil sofistikovanejší přívlastek než „divný“), autorem manifestovaná pravicovost se mívá s liberálně levicovým ovzduším sedesátých let, kdy vznikala kultovní díla žánru. K hříčkům dále náleží převzetí některých novinářských klišé a internetových historek a vzhledem k autorově nepochybné kompetenci překvapivé chyby ve známých jménech (namátkou Jason Robarts – zvlášť nápadné u hrdiny u nás daleko nejznámějšího eurowesternu). Nedostatky na druhé straně vynahrazuje Jordánův entuziasmus, důkladné obeznámení se s širokou škálou žánrových ukázek a konečkonců i odvaha napsat úvodní vstup do pozoruhodného fenoménu, byť s rezignací na teoretické ambice a hlubší sociologické, kulturní či estetické kontexty. Čtenářskou atraktivitu zvýší reprodukce plakátů a filmových záběrů, zarmoutí mezerovitý rejstřík; připojen je seznam literatury a účtyhodná řada webových odkazů, které by bylo ovšem možno rozšiřovat ad infinitum.

S. Raková

Středověk

Heike Johanna MIERAU, *Kaiser und Papst im Mittelalter*, Köln–Weimar–Wien, Böhlau 2010, 328 s. a 17 vyobr., ISBN 978-3-412-20551-5.

Středověkému papežství i císařství byla a je věnována taková publikační pozornost, že takřka není v silách jednotlivce sledovat ani vše důležité. Nepočítají-li se ale analytické stati o jednotlivých epizodách střetů či spojení (jichž bylo výrazně méně) obou hlavních politických sil středověkých dějin, nebylo téma papežsko-císařského vzájemného stýkání a potýkání vysledováno v dlouhodobé perspektivě (nepočítáme-li středověkého Martina z Opavy, jehož dílo je dochováno v množství rukopisů). Aby autorka mohla téma pojednat tak, aby byla práva jak vlastnímu historickému průběhu těchto měření sil, tak jeho klasifikaci a strukturování, musila svou knihu rozdělit do dvou základních částí. Těm předchází osmistránková úvaha o dělbě moci jako politickém principu, i když celý vývoj vztahu obou institucí ukazuje, jak ona „dělba“ byla v podstatě dílem konkrétního mocenského vztahu.

V první, rozsáhlejší části knihy (s. 15–161) skicuje Mierauv vývoj papežsko-císařských vztahů a zejména střetů, v druhé (s. 163–248) svá předchozí pozorování shrnuje a typologizuje. V první části ve dvanácti kapitolách počínaje Konstantinem Velikým a konče střetem za reformace, autorka věnuje jednu kapitolu obnově spolupráce obou mocí v době Karla IV. (jenž přichází i na třech vyobrazeních) a další různým kolísáním těchto vztahů za Karlova syna Zikmunda a pak habsburského Friedricha III. Stojí-li za Karla IV. České království automaticky výrazně v rámci císařské strany v popředí autorčina výkladu, platí to pro dobu Zikmundovu méně zřetelně. První přemyslovští králové z vůle římských panovníků tu nepřicházejí vůbec. Naopak hojně je prezentován Přemysl

Otakar II., hledající u papeže oporu proti Rudolfu Habsburskému. Stejně tak je v počátcích Karla IV. akcentována, jinak zpravidla přehlížená, aktivita papeže Klimenta VI. v kontextu srbsko-řeckého císařského titulu Dušana Štěpána, která ovšem zůstala okrajovou událostí. Pokud šlo o Karla IV. a papežství, procházel jejich vztah také vývojem a různými tenzemi. Karel z nich u Mierauové nevychází jako dříve s oblibou s despektem označovaný „Pfaffenkönig“. Zikmundova role je pochopitelně nutně interpretována jako bipolární.

V druhé části knihy jsou probírány zveřejňující aspekty: právní východiska, politická teorie dvou paralelních mocí, střety papežské hierokracie s císařskou světovládou a ovšem i symbolika a praxe této stále se měnící bipolarity, jež ovšem vždy ústila v sjednocující prvek západního křesťanství. Velmi stručně pojatý poznámkový aparát, seznamy císařů (a ovšem i římských králů) a papežů, dvacetistránkový seznam použitých pramenů a literatury a osobní rejstřík knihu uzavírají. Místo upozornění na různé diskusní otázky stačí odkázat na referát Jürgena Miethkeho v 97. svazku věnovaném kanonickému právu v Zeitschrift der Savigny-Stiftung für Rechtsgeschichte 128, 2011, s. 537–540.

I. Hlaváček

Krzysztof OŹÓG, *The Role of Poland in the Intellectual Development of Europe in the Middle Ages*, Krakow Historical Monographs, vol. 1, Krakow, Societas Vistulana 2009, 231 s., ISBN 978-83-61033-36-3.

Krzysztofa Ožóga známe jako badatele zaměřujícího se na intelektuály a vzdělanost polského středověku. Zasloužené pozornosti odborné veřejnosti došly zejména jeho knižní práce o intelektuální kultuře z prostředí světského kléru v Krakově 14. století (1987) a o učencích v monarchii Hedviky z Anjou a Vladislava-Jagelly (2004). Prezentovaná kniha je rozdělena do

dvou hlavních tematických částí. V první autor shrnuje intelektuální proměny Evropy ve 12.–15. století. Postupně rozebírá zrod a vývoj univerzit v Boloni a Paříži, formování centra v Oxfordu v 13. a 14. století, vytváření sítě univerzit v Evropě 15. století a intelektuální vývoj střední a středověčodní Evropy ve 14. a 15. století. Vlastnímu milieu Polska je věnována druhá, rozsáhlejší část knihy. Autor se věnuje intelektuálům z piastovského Polska působících po Evropě ve 13. a v první polovině 14. století, členům univerzit v Praze a v Heidelbergu a jejich vlivu na myšlenkový vývoj Evropy. Další, obsažnější partie knihy představuje prostředí Krakova, založení tamní univerzity, recepci evropského myšlení na ní a vztah univerzity k husitství. V poslední kapitole autor popisuje významné oblasti působení učenců z prostředí krakovské univerzity. Jednalo se zejména o právníky, matematiky, astronomy a geografy. Prostor je věnován krakovským univerzitním diskusím o reformě církve a tamním konciliaristickým snahám. Na závěr práce se čtenář dočte o pádu mezinárodního významu krakovského učení v druhé polovině 16. století. Kniha obsahuje obvyklý soupis pramenů a literatury, dále osobní rejstřík. Volba anglického jazyka publikaci předurčuje k užití za hranicemi domovské země autora; z tohoto hlediska bude hrát významnou roli při zprostředkování výsledků výzkumů zejména západoevropské odborné veřejnosti.

P. Krafl

Mathias LAWO, *Studien zu Hugo von Flavigny* (Monumenta Germaniae Historica, Schriften 61), Hannover, Hahnsche Buchhandlung 2010, XX + 436 s. + 10 vyobr., ISBN 978-3-7752-5761-9.

Dějiny středověké historiografie jsou řehotí, jak je možno se přesvědčit na referované knize. V rámci této řady nejde o první a asi ani poslední práci (stačí upozornit na

knihu o Einhartovi, Rahewinovi či Annalistovi Saxo) z tohoto tematického okruhu, které jsou často prvním krokem k moderní edici příslušného pramene. Něco podobného lze očekávat i v tomto případě, kdy je k dispozici jen více než 150 let stará edice G. H. Pertze.

Hugo, současník našeho Kosmy, byl benediktinským mnichem a poté opatem v klášteře Saint-Vanne, pak přes klášter v Dijonu zakotvil jako opat ve Flavigny, aby byl posléze přinucen k návratu do svého prvního působiště. Byl osobou politickou ve vlastním smyslu toho slova a dostal se i do nejvyšších politických kruhů říše, ale významu nabyl jako kronikář světové kroniky, jejíž jedna kniha je věnována říšským, druhá pak francským příběhům v 11. století. Bohemikálních zpráv se v kronice nelze nadít, i když se tu lze pochopitelně leccos dovědět o obecném milieu v dvorském prostředí či o papeži Řehoři VII. Ale autorovi šlo zejména o vysledování Hugonových předloh a vůbec prací, resp. autorů, z nichž vycházel. Jejich seznam je rozsáhlý a ukazuje duchovní obzor zainteresovaných osob té doby. Jejich zcela konkrétnímu vysledování věnoval Lawo nejvíc času a práce. Ukazuje se tak, jaká byla Hugonova pracovní metoda, během níž využíval doslova desítky autorsky známých, ale i anonymních děl kronikářských, vedle nich pak i prací teologických a ovšem také materiálu diplomatického; zřejmě na základě dnes neznámých kopií z St. Vanne i z Flavigny. Z historického aspektu zaujme několikrát použití nám blízkého Fredegara, ale i Řehoře Tourského, Bedy Ctihodného a dalších. Z obecně kulturně historických poznatků je konstatování, že byl zřejmě prvním mužem, jenž ve středověku aktivně užil a výslovně citoval Lucia Annea Senecu (De beneficiis).

Důležitou část Lawovy práce tvoří víc než stostránková příloha, v níž autor podává různocnění k výše zmíněné edici na základě práce s originálními texty (kodikologické popisy příslušných rukopisů jsou

také nabídnuty), které jsou – věc to velmi řídká – zřejmě originálem Hugonova díla. Při tak širokém záběru by čtenář očekával nějakou, ba dokonce podrobnější informaci i o knihovnách příslušných klášterů či jiných institucí, které byly Hugonovi k dispozici. Marně po ní pátráme. A nechce se věřit, že po nich není ani stopy.

I. Hlaváček

Karlštejn a jeho význam v dějinách a kultuře. Redakce Lucie ERNSTOVÁ – Jakub HROMEK – Eva RIEDLOVÁ, Praha, Národní památkový ústav, Ústřední pracoviště 2010, 216 s., ISBN 978-80-87104-75-0.

Žádný z českých mimopražských hradů nesehrál v českých národních dějinách takovou kulturní roli jako Karlštejn, svědectví fundační aktivity „otce vlasti“ Karla IV. Právě propojení hradu a jeho císařského zakladatele činí z Karlštejna památník, s nímž 19. století oživovalo romantizující vzpomínky na staré dobré časy. Mohutný hrad se měnil v hmotné zosobnění minulé slávy a národní hrdosti, kterou se sluší následovat. Průřez karlštejnskými dějinami i rolí, kterou hrad v obecném povědomí sehraval, nyní v deseti studiích představila reprezentativní kolektivní publikace Národního památkového ústavu, z nichž některé se věnují specifické muzeologické a restaurátorské problematice. Knihu provázejí kvalitní obrazové reprodukce, některé dosud málo známé nebo dosud zřídka publikované.

Úvodní studie se zhostil Jiří Kuthan (K osobnosti a dílu císaře Karla IV.), jemuž se zdařil sevřený a svižně napsaný biograf, jakýsi průvodce císařovým životem včetně motivů, které se pojí ke Karlštejnu. Otázku, jaké místo zaujímá Karlštejn v souboru hradní architektury 14. století, si položil Tomáš Durdík (Karlštejn v kontextu hradní architektury Karla IV.), dokumentující svůj výklad pečlivým výběrem fotografií, modelů a půdorysných plánů.

Nevšmá si jen velkých hradních lokalit, ale i menších a méně známých staveb, rozestých po Čechách. Po příspěvku Zuzany Všetečkové o karlštejnském apokalyptickém cyklu se o slovo přihlásil Petr Čornej statí Hrad mezi králem a stavy. Nešlo o nic menšího, než který z obou zemských pílířů, král nebo stavové, měl mít v karlštejnských záležitostech rozhodné slovo. Dějištěm je prakticky celé 15. století s důrazem na převratné změny, které do tématu vneslo husitství. Pestrý sled čtivých příspěvků z pera renomovaných autorů oživila rovněž studie mladé historičky Markéty Novotné, která se kriticky vrátila k otázce karlštejnských manů (Karlštejnská manská soustava), a to v širokém časovém rámci od vzniku manské soustavy v pozdním 14. století do zániku lenního zřízení v Čechách koncem šedesátých let 19. století. Některé funkční proměny hradu Karlštejna ve 14. století studoval Zdeněk Chudárek, přičemž využil údaje z Mocketrových skicářů a plánů. David Venclík se věnoval zájmu o Karlštejn v 19. století. Hrad se tehdy několikrát stal místem návštěv rakouských císařů a s jeho jménem se pojily jednak naděje vkládané do svatováclavské koruny, jednak do slíbené a nikdy nesplněné korunovace císaře Františka Josefa. Ani populární Karlštejn neminuly spontánní tábory lidu, rozšířené na konci šedesátých a v počátcích sedmdesátých let.

Kniha o historickém a kulturním významu Karlštejna patří ke zdařilým sepsáním, vždyť jeho blízké sepětí s národními dějinami je víc než symbolické. A co je důležité, přináší řadu nových poznatků. Karlštejnské téma přitom zdaleka není vyčerpáno. Víc než šestisetleté trvání hradu skrývá další motivy, volající po zpracování (karlštejnské purkrabství, vztah hradu a zázemí aj.).

J. Žemlička

Oskar PAUSCH, *Vocabula Francusia (cyp 2598) von 1409/10. Ein Glossar aus dem Umkreis König Wenzels IV. Mit einem sprachhistorischen Beitrag und Textkommentaren von Hans GOEBL* (Sitzungsberichte der Philosophisch-historischen Klasse, Bd. 812), Wien, Österreichische Akademie der Wissenschaften 2010, 126 s. včetně 9 foto, ISBN 978-3-7001-6900-0.

Oskar Pausch je autorem několika prací o slovníkových pomůckách k jazykové vybavenosti nejvyšších světských činitelů střední Evropy v 15. století; nejvýznamnější z nich se týká jazykových slovníků pro Ladislava Pohrobka (viz referát Stanislava Petra in: Studie o rukopisech 36, s. 283n.). Tentokrát Pausch vydává a komentuje skromný slovník latinsko-francouzský, pocházející z prostředí českých Lucemburků počátku 15. století, konkrétně dvora Václava IV. Ovšem už datum vzniku naznačuje, že nešlo o pomůcku pro Václava IV. samotného, i když jde o dobu zvýšených kontaktů českého dvora s francouzskými poselstvími ve snaze vyřešit papežské schisma. Už sama honosnost rukopisu (pergamen i malířská výzdoba a kaligrafie písma) svědčí o významném objednateli.

Východisko řešení původu nabízí krátký dialog, následující v rukopisu po uvedeném slovníku, a to jak pokud jde o dobu vzniku, tak pokud se týká zařazení do dalších historických souvislostí. Klíčovou osobou tu zřejmě byla dcera Jana Zhořeleckého (tiskovou chybou je jeho úmrtí datováno do roku 1386 místo 1396) Eliška (Alžběta) Zhořelecká, která byla v roce 1409 provdána za brabantského vévodu Antonína. Ovšem rukopis nezůstal v její rukou a zřejmě jej získala královna Žofie, která mladou Elišku doprovázela na její svatební cestě do Bruselu. Rukopis se pak dostal z jejího majetku zřejmě do knihovny Václavovy a odtud po různých peripetiích do habsburského majetku.

I. Hlaváček

Thomas EBENDORFER, *Diarium sive Tractatus cum Boemis (1433–1436)*, hg. von Harald ZIMMERMANN (Monumenta Germaniae historica. Scriptores rerum Germanicarum n. s. 25), Hannover, Hahnsche Buchhandlung 2010, LIV + 342 s., ISBN 978-3-7752-0225-1.

Jak autor vydávaného díla, tak jeho editor jsou významnými postavami pro poznávání českých dějin pozdního středověku. První byl profesorem vídeňské univerzity († 1464), druhý je rovněž jejím absolventem a nyní emeritem univerzity v Tübingen. Ebendorferovo dílo se s odstupem více než pěti set let stalo Zimmermannovým celoživotním osudem, i když se s tímto badatelem setkáváme zakladatelsky i v jiných oblastech studia středověké historie, zejména pokud jde o ediční počiny v oblasti diplomatiky papežské.

Edice Deníku jednání s husity na basilejském koncilu tvoří závěr Zimmermannova úsilí o zpřístupnění Ebendorferova díla, na jehož počátku stojí edice jeho traktátu o schismatu z roku 1954 a od devadesátých let v rychlém sledu dalších pět impozantních svazků, vždy s rozsáhlými úvody. Ebendorferův Deník nebyl neznám. Palacký jej objevil ve vídeňské Dvorní knihovně už v roce 1826 a inicioval, aby byl traktát vydán. Konstatuje-li Zimmermann, že o objevu Palackého se v Palackého životopisu nelze dovědět nic, je možno upozornit na Palackého zápisky z února onoho roku, kde se opakovaně lakonicky píše „Dopoledne v bibliotece v rkp. Haselbachově“. Trvalo ale dlouhých třicet let, než se podařilo Ebendorferův Deník, dochovaný v autografu, vydat (Ernst Birk v roce 1857).

Zimmermann začíná rozsáhlý úvod konstatováním, že to, o čem Ebendorfer píše, patří „zu den wichtigsten Geschehnissen der Geschichte“ (s. VII). Příjemně se to čte, jistý odstup ale je třeba zachovat. Věren své erudici podává Zimmermann v úvodu zevrubnou informaci jak o rukopisu, tak o jednáních husitů s delegáty koncilu. Ta za-

čala 7. června 1433 a končí jednáními v Jihlavě 20. července 1436. Ebendorferovo dílo je důležité nejen živým podáním i bezprostředním zachycením výměny názorů s představiteli husitů na nejrůznějších místech, často v přímé řeči, která ji nepochybně v podstatě reprodukuje. Jde ale také o to, že se zde v opisu zachovaly i desítky různých, zejména diplomatických textů, jinak neznámých. Patří-li jednání husitů s basilejským koncilem k významným událostem evropských dějin pozdního středověku, stejně tak je možno říci, že Zimmermannova edice patří k významným vydavatelským počínům dotýkajícím se českých pozdně středověkých dějin. Editor se snažil být plně práv i českému bádání, jak o tom vypovídá bohatý poznámkový aparát, v němž se snažil, skoro vesměs úspěšně, o (často komplikovanou) identifikaci jak osob, tak i míst, zejména českých. Cestu měl ovšem v lecčems usnadněnu Šmahelovou německou verzí jeho Husitské revoluce.

Jen několik drobností jako poděkování za poučnou četbu. Hanpaisti (hampejzy) jistě nelze vykládat jako hanopisy či pamflety (s. 194), Petr Payne je překlepem označován jako Petr Angelicus (s. 308), stejně tak je lapsus lokalizace Hradce Králové na Moravu (s. 304, viz ale správně s. 307). Přední husitský teolog Martin Lupáč neskončil jako olomoucký biskup (s. 306). O drobných ortografických přehlédnutích není ani třeba se zmiňovat. Na závěr s poděkováním editorovi jen upozornění na Ebendorferovu milou etymologii jména Čapka ze Sán, jež vysvětluje jako „cyconia“ (s. 119).

I. Hlaváček

Martin ŠANDERA, *Hynce Ptáček z Pírkštejna. Opomíjený vítěz husitské revoluce* (Velké postavy českých dějin, sv. 14), Praha, Vyšehrad 2011, 200 s., ISBN 978-80-7429-132-6.

Medievista Martin Šandera se již léta profiluje jako badatel v problematice dějin

šlechty; jeho přirozeným zájmem jsou dějiny regionu východních Čech. Tentokrát upřel autor pozornost na významnou osobnost Čech 15. století, Hynceho Ptáčka z Pirkštejna.

Již podtitulem knihy M. Šandera naznačuje roli a význam Ptáčkovy osobnosti. Publikace je strukturována do devíti kapitol. První kapitola představuje rod pánů z Pirkštejna. V dalších pěti kapitolách autor podává chronologický výklad Ptáčkových aktivit v kontextu politického dění v Čechách (Počátky Ptáčkova politického vzestupu, Nejvyšší hofmistr, Ptáček ve válce mezi Jagellonci a Albrechtem Habsburským, V čele spojených landfrýdů, Východočeský král). Poslední tři kapitoly jsou tematickými sondami. Šandera souhrnně popsal osobnostní rysy Hynce Ptáčka z Pirkštejna, jeho majetky a též osudy dcery Markéty. Následuje rodokmen pánů z Pirkštejna, Ptáčkův itinerář, poznámkový aparát a další náležitosti. Text knihy je proložen černobílými fotografiemi, publikace je vybavena též barevnou obrazovou přílohou.

Autor Hynce Ptáčka z Pirkštejna prezentuje jako sjednotitele utrakvistů, zdůrazňuje jeho přijatelnost i pro římskou církev (pro postoj vůči táboritům a neúčast na majetkových zábořech církevních a komorních statků). Tato pozice Ptáčkovy usnadňovala politické manévry a rozšiřovala možnosti pro taktizování. Účastnil se všech důležitých jednání, včetně jednání o volební kapitulaci Albrechta Habsburského a jednání o novém panovníkovi po jeho smrti.

Dějová linka procházející knihou nabízí poutavé vyličení osudů předního šlechtice království. Autor se přitom netají sympatiemi k postavě, jejíž života běh se rozhodl vyložit. Šandera vytváří obraz Hynceho Ptáčka jako pracovitého a zejména výřečného muže. Publikace představuje solidní zpracování vymezeného tématu.

P. Krafl

Anna KUBÍKOVÁ, *Petr I. z Rožmberka a jeho synové*, České Budějovice, Bohumír Němec – VEDUTA 2011, 184 s., ISBN 978-80-86829-67-8.

Nejnovější kniha A. Kubíkové (vedle jejích četných časopisecky publikovaných rosenbergik připomeňme biografii Oldřicha II. a kritické vydání Březanova „Summovního výtahu“ z pětidílné rožmberské kroniky) je zaměřena na značnou měrou kompaktní výsek rožmberských dějin. Chronologicky práce zasahuje léta 1310–1390, z hlediska personálního pak jde o výraznou postavu Petra I. († 1347) a jeho synů Jindřicha II. († 1346), Petra II. († 1384), Jošta I. († 1369), Oldřicha I. († 1390) a Jana I. († 1389). Autorka upřednostnila tematické strukturování látky před pořadem chronologickým – což lze u monografie daného typu jednoznačně označit za pozitivum. Již tím je naznačeno, že budovatelské dílo Petra a jeho synů bylo procesem kontinuálním. A to jednak z hlediska cílené koncepce kompaktního rodového dominia, jež v dané době došlo velmi výrazného rozšíření, stejně jako z hlediska sítě hradů a klášterů, jichž vzniká několik klíčových; neméně ovšem z pohledu formování administrativních struktur či budování rezidenčního města, odpovídajícího statutu prvního mezi panskými rody. Současně je tak – a to je neméně důležité – vyzdvížena role Petrových synů a jejich zásluhy o rozvoj rožmberské domény: jak to nejednou bývá, ocitli se poněkud ve stínu svého slavného otce, a to nikoli právem.

Úvodní kapitola přináší biogramy jednotlivých aktérů, tedy Petra I. a jeho pěti synů, s akcentem položeným na jejich politické aktivitu (klíčové byly vztahy s českými králi a jejich proměňující se povaha), držbu úřadů, zahraniční cesty, sňatkovou politiku apod. Navazují tematické kapitoly – rožmberské dominium (na evidenci vývoje majetkové držby navazuje poměrně detailní výtah z urbáře rodových statků z doby kolem roku 1380; výklad je dopro-

vozen rekonstrukční mapou k sedmdesátým letům 14. století) a dále dvojice kapitol k profánním a sakrálním pilířům moci. Především se sakrálním prostorem je spjata i kapitola věnovaná umění a kultuře – ať máme na mysli malířství nástěnné i deskové, anebo dvojici knihoven druhé poloviny 14. století. Zmíněný urbář rožmberských zboží pak tvoří kostru oddílu věnovaného městům a městečkům, strukturovaného podle jednotlivých panství a tamějších lokalit městského typu (ve všech případech se základní faktografií relevantní pro dějiny daného místa ve 14. století – podobně jako již shora v případě sítě hradů). Příznivý stav dochování rodového archivu stál v minulosti u vzniku několika statí k problematice rožmberské kanceláře ve 14. století – základní faktografie o typech písemností, kancelářském personálu i rožmberských pečetích je obsažena v kapitole „Rožmberská kancelář“, přičemž zmínky o správních strukturách v obvodu rožmberské domény nalezneme na svých místech v ostatním textu (zvláště kapitoly věnované majetkové držbě a hradům).

Anna Kubíková předložila dílo celistvé, faktograficky bohaté a spolehlivé, přehledné a logicky strukturované. Kniha je opatřena obvyklým aparátem – rejstříky (osobní, místní, věcný), genealogickou tabulkou a seznamem pramenů a literatury. V rámci obrazových příloh barevných i černobílých se spolu s pohledy na notoricky známé rožmberské hrady, kláštery a města objevují i materiály méně běžné a i pro odborníka zajímavé (připomeňme alespoň sérii rožmberských pečetí 14. století či heraldicky zdobenou oltářní menzu v Bavorově).

R. Šimůnek

Druhé polsko-české fórum mladých medievistů. Medievista a prameny – teorie a praxe. Sborník příspěvků z vědecké konference, Hnězdno 25–28. září 2007, uspoř. Józef DOBOSZ – Jakub KUJAWIŃSKI – Marzena

MATLA-KOZŁOWSKA, Poznań, Instytut Historii UAM 2009, 325 s., ISBN 978-83-89407-56-6.

Publikace je sestavena z příspěvků, které vzešly z mezinárodního zasedání medievistů – doktorandů v polském Hnězdně. Dvacet osm studií z české a polské strany zahrnuje různá témata medievistického bádání.

Pro knihu je ústřední chronologická linie, kde nejstarší období postihují příspěvky založené na pramenech narativní nebo legendistické povahy. Zajímavé v tomto kontextu je např. téma manželství některých světic (Grzegorz Pac), nebo otázka možností interpretace legend ke smrti sv. Vojtěcha (Miłosz Sosnowski). V časové ose navazují příspěvky, jež se dotýkají panovníckého milieu středověké Evropy z různých úhlů. Najdeme zde problematiku homagia (Jan Zelenka), knížecí moci (Přemysl Bar) nebo sídelně-prostorové pojetí v narativních pramenech (Václav Žák). Pozornosti neušla ani na informace bohatá materie Zbraslavské kroniky, která komentuje i česko-polské dějinné souvislosti z počátku 14. století (Robert Antonín). Spektrum navíc rozšiřuje zaměření na nižší společenské vrstvy (Iva Grünbaumová), nebo studium pramenů kancelářské povahy (Mlada Holá, Dorota Dębosz) a městských knih (Krzysztof Mastyskarz). Bohatost publikace uzavírá zamyšlení nad subjektivní a objektivní podstatou historikova bádání (Aleksandra Kuligowska).

Vítaným přínosem celé knihy zůstává především skutečnost, že autoři využívají nejen diplomatických pramenů, ale v konfrontaci s historicko-antropologickými přístupy výrazně zohledňují četná narativa a literární díla jako neodmyslitelný zdroj našeho poznání.

D. Dvořáčková (Malá)

Michal LUTOVSKÝ, *Jižní Čechy v raném středověku. Slovanské osídlení mezi Prácheň a Chýnovem*, České Budějovice, Bohumír Němec – VEDUTA 2011, 302 s., ISBN 978-80-86829-68-5.

O tom, že středověké jižní Čechy rázem svého osídlení představovaly v rámci země specifický fenomén, bylo již hodně napsáno. Zvláště etapa jejich vtažení do přemyslovského „státu“ dosud postrádá konsensuální řešení. K otázce, jakými cestami se tak mohlo dít, se z optiky archeologa vrací Michal Lutovský, tentokrát s pokusem nastínit vývoj regionu od jeho slovanských počátků po 12. století. Jak sám shrnuje, byly jižní Čechy jiné v 9. století, snad dokonce s jistými státo- tvornými náběhy, jiné v 10. století, kdy se měnily v okrajovou součást přemyslovského *regnum*, a jiné opět v 11. století, v němž již v rámci tohoto svazku působily jako jeho plnohodnotná součást.

Zatímco první část publikace, vybavené množstvím obrazových příloh a (jak to ani jinak nemůže být) situačních skic a plánků, dává jakousi bilanci všeho „hmotné“ poznaného z jihočeské oblasti (ta je ale širší než současný Jihočeský kraj), to jest nálezu a objektů jak pevnostního (zejména hradiště), tak sídelního i pohřebního rázu, tak ve druhé a pro historika podstatnější části předkládá autor svoji interpretaci jihočeského vývoje. Seznamuje s hlavními nálezy, z nichž se dají odvozovat širší závěry, a výklad nabývá na gradaci v 9. století. Jak víme, podle franckých a východofranckých analů tehdy působila v Čechách řada „knížat“ dosud nesjednocené země (*duces Boemanorum*), dříve stavěných do čela tak řečených „českých kmenů“. Těžiště zájmu se přenáší hlavně na opevněná místa a na příčiny, která vedly před polovinou 10. století k jejich zániku. Právě na těchto reáliích Lutovský dokumentuje přechod celé jihočeské oblasti pod vládu Přemyslovců, což jednak vedlo k ničení starších fortifikací (Hradec u Němčic aj.), jednak k budování nových center přemyslovské moci (Doud-

leby, Chýnov, Netolice, Prácheň, nejspíše i „starý“ Jindřichův Hradec), nezbytných pro silové ovládnutí čerstvě připojovaných končin, jejich elit i řadové populace. Do diskuse se opět vrací již dříve Lutovským nadhozená otázka, zda starší Maďaři začátkem 10. století pomáhali Přemyslovcům při podmaňování jižních Čech, jak by snad mohly svědčit některé nálezové okolnosti. Bohužel o tom lze říci jen pramálo jistého.

S vědomím variantních řešení, která by mohla přicházet v úvahu, prezentuje Michal Lutovský svá pozorování střídme a spíše jako pravděpodobnou možnost než pevnou jistotu. Přesto vcelku jasně a plasticky před námi vyvstává obraz začleňování jižních Čech do přemyslovského svazku, obraz možná v leccčems tvrdý a syrový, zřejmě však reálný. I proto dikce knihy překračuje rámce „pouhých“ jižních Čech už jen tím, že nabízí jednu z modelových možností, jak přemyslovský stát ke svému jádru postupně začleňoval odlehlejší kraje. A že se tak nemuselo dít jednorázově, ale jako proces, běžící napříč desítkami let. Knihu, vybavenou přehledným soupisem archeologických lokalit 7.–11. století, provází důkladný poznámkový aparát, přehled pramenů a literatury i rejstřík.

J. Žemlička

Novověk

Zdeněk ŠIMEČEK, *Knížní obchod v Brně od sklonku 15. do konce 18. století*, Brno, Statutární město Brno – Archiv města Brna 2011, 498 s. (Brno v minulosti a dnes, supplementum č. 13), ISBN 978-80-86736-23-5.

Bádání o dějinách knižního obchodu v pozdním středověku a raném novověku je vedle dějin žurnalistiky pro Zdeňka Šimečka tématem, kterému se věnuje soustavně a dosahuje obdivuhodných výsledků. Již před padesáti lety se zaměřil na historické souvislosti zpravodajství a vydávání novin a časopisů v českých zemích od

16. století. Nezůstal ovšem jen u problematiky tiskové politiky, vydávání tisků či s tím spojené cenzury, ale sledoval také otázky rozšiřování tiskovin, ať již čtenářskými spolky či komerčně. K problematice knižního obchodu vystoupil poprvé na brněnské konferenci k 500. výročí knihtisku v roce 1986 a od té doby se tomuto tématu věnoval v širších souvislostech. Takové pojetí představuje práce *Geschichte des Buchhandels in Tschechien und in der Slowakei*, která vyšla v monografické edici zaměřené na knižní obchod v jednotlivých evropských zemích v nakladatelství Harrasowitz ve Wiesbadenu roku 2002. Po uveřejnění několika přípravných studií o knižním obchodu v Brně a na Moravě předkládá nyní veřejnosti novou monografii.

Knižní obchod na Moravě začal jistě již v době Gutenbergova vynálezu. Šimeček připomíná brněnské prvotisky a zkoumá znovu prameny a dosavadní literaturu z pohledu šíření tisků od konce 15. století, a to jak u domácí produkce, tak u dovozu knih ze zahraničí, zejména z Vídně a Lipska. Pramenem jsou pro něj seznamy knih ze zahraničí, povolené k prodeji. V 16. století, kdy v Brně nepůsobil tiskárna, se dostávaly knihy na zdejší trh především z Olomouce, jak svědčí záznamy o výběru mýta, a jejich prodejem se zabývali místní kniháři. Pro období před polovinou 17. století, dokud Brno nemělo samostatné knihkupce, vycházel autor z okrajových poznámek či z dobové praxe v jiných zemích.

Druhou kapitolu začíná Z. Šimeček rokem 1667, kdy do Brna přišel z Bavorska obchodník Johann Hueber, který měl knihy ve svém sortimentu a stal se tak měšťanským knihkupcem. Větší pozornost ovšem věnuje také tiskařům, s nimiž byl obchod s knihami často spojen. České země se snažil zásobovat knihami norimberský knihkupec Johann Ziegler, jenž s Hueberem spolupracoval, jak svědčí jím vydávané nabídkové katalogy z konce 17. století. Počátkem 18. století již o knižním obchodu je v pramenech více zpráv,

stále se ovšem týkají jen několika osob, jako byli nakladatelé Johann Georg Muffat, Georg Lehmann, Johann Paul Krauss a Matyáš Wagner.

Období 1740–1772 podchytil Z. Šimeček na působení dvou knihkupců, Fridricha Mathiase Obladena a Karla Franze Locatelliho. Podrobný výklad na sto stranách názorně ukazuje na prameny, které autor procházel, aby z městského archivu (z jednotlivých zápisů ze zasedání městské rady, ze spisů o prohlížení knih) a zemského archivu (gubernium, matriky), adresářů, nabídkových katalogů, inzerce v novinách, samotných tisků a pochopitelně i z dosavadní odborné literatury, skládal poutavý příběh o knihkupeckém podnikání a vzniku této vyhraněné živnosti. Postiženy jsou vztahy na německé a francouzské knihkupce rozvíjené proto, aby měli nabídku nové literatury pro šlechtu, která patřila k jejich vážným zákazníkům. Zdá se, že nešlo o atraktivní podnikání, jak svědčí i snahy moravského zemského úřadu o obnovení místa městského knihkupectví po Locatelliho smrti v době osvícenství.

Čtvrtou kapitolu začal autor hodnocením významu Knihkupeckého řádu z roku 1772, jímž vláda ocenila význam podnikání, které mělo zprostředkovávat poznatky vědy a kultury. V zájmu státu bylo ochránit trh před nežádoucími tituly, stejně jako podpora domácích tiskařů povoláním patisků. Činnost byla soustavně sledována úřady a v archivních materiálech se dochovala k této době bohatá dokumentace. Autor také sleduje vznik čítáren a čtenářských společností, využívání výročních trhů k prodeji tisků v moravských městech, úspěch s prodejem vybraných titulů a také posilhy za nepovolený obchod s knihami. V daleko větší míře vycházejí tiskem nabídkové katalogy, které se zachovaly v knihovnách. Do knižního obchodu se prolíná problematika tiskáren a žurnalistiky, ustupují privilegia monopolu ve prospěch širší podnikavosti. Autor sleduje rozšíření tiskařské výroby v dalších městech

na Moravě a ve Slezsku. Brno mělo příkladné podnikatele v Josephu Georgu Trasslerovi a v Georgu Gastlovi, kteří tiskařství a knižnímu obchodu dali vysokou úroveň.

Přestože hlavním tématem je knižní obchod v Brně, sleduje autor tuto činnost i v jiných městech, zejména v Olomouci, Opavě a Mikulově, a to jak z pohledu vládních předpisů, tak v dopadu na praxi. Využití archivních materiálů je u Z. Šimečka samozřejmostí, stěží by se našly další. Z prodeje knih vycházejí také nakladatelské zájmy a sortiment tiskařů. Z výkladu je zřejmá autorova znalost knižní produkce a vzájemných vazeb knižní kultury.

V připojeném exkurzu následuje výklad o obchodu s hebrejskými tisky v 18. století. Šlo o obchod pro židovská ghetta s centrem v Mikulově, kde také působila známá Neumannova tiskárna, která později přešla do Brna. I nad hebrejskými tisky byl dohled, jak o tom svědčí úřední spisy.

Šimečkova nová kniha má decentní grafickou úpravu. Čtvercový formát umožnil využít marginálie s věcnými hesly o obsahu téměř každého odstavce textu. Bohatý je také obrazový doprovod převážně zajímavých titulních listů nabídkových katalogů nebo tiskové produkce, jejich popisy nejsou však u příslušného obrázku, ale jsou uvedeny až v příloze. Na konci jsou připojeny seznamy pramenů, literatury, německý souhrn, jmenný a místní rejstřík. Z pozornosti k autorovi je připojena také jeho personální bibliografie.

Největší moravský historiograf 19. století, Christian d'Elvert, zpracoval také dějiny knižního obchodu (*Geschichte des Bücher- und Steindruckes, des Buchhandels, der Bücher-Censur und der periodischen Literatur*, Brünn 1854) a stejně tak jako Z. Šimeček je podal ve spojení s knihtiskem, cenzurou a časopisectvím. Zatímco d'Elvertovo prohlášení, že po něm již v této tematice nemají historikové o čem bádát, bylo velmi nadnesené, myslím, že takové prohlášení by nyní o knižním ob-

chodu v Brně a na Moravě mohl Zdeněk Šimeček s klidným svědomím vyslovit.

J. Kubíček

Ignác Antonín HRDINA – Hedvika KUCHAROVÁ, *Kacířský proces s hrabětem F. A. Šporkem v právně-historickém a teologickém kontextu*, Ostrava–Brno, Key Publishing 2011, 421 s., ISBN 978-80-7418-097-2.

Předkládaná publikace se zabývá právně-historickým a teologickým kontextem kacířského procesu hraběte Šporka. Zaujímá tedy na problematiku takový úhel pohledu, jenž historikovi může přinést mnoho nových informací. Již z úvodu knihy je zřejmé, že koncepce díla, způsob narace i argumentace byla v rukou právního historika, specialisty na církevní právo a teologa I. A. Hrdiny. Historičce Hedvice Kuchařové bylo, jak se můžeme dočíst, svěřeno „shromáždění pramenů (...), jejich ediční zpracování a celková redakční úprava textu“. S takto vymezenou úlohou spoluautora sice můžeme polemizovat, ale musíme s ní počítat při četbě textu i jeho hodnocení.

Text knihy je rozčleněn do sedmi kapitol, z nichž první tři poskytují jakýsi rámec dále popisovaným událostem. Nejdříve se můžeme začíst do životopisného portrétu hraběte Šporka, který je více méně shrnutím starších poznatků o jeho osobnosti, včetně zmínek o zájmech a zálibách. S hodnoceními a některými tvrzeními svých předchůdců však autor často polemizuje, byť ne zcela novátorsky. Příkladem může být vyvracení teze H. Benedikta o „lidovém hraběti“ či traktování Pekařovy interpretace kacířského procesu jako českého vystoupení proti Šporkovi-cizinci. Druhá kapitola se věnuje procesu rekatolizace v Čechách, zejména situaci první poloviny 18. století, a to především prisma-tem světského a církevního práva. Neopomíjí ani protikacířskou legislativu císaře Karla IV. Třetí kapitola je vlastně

zcela samostatným exkursem do dějin kacířství. Zařazení pasáží o starověkých a středověkých herezích sice v knize nemusí působit zcela organicky, zejména je-li veden striktně z katolických pozic, jedná se však o výklad alespoň z části nezbytný pro pochopení herezí mladších. Shrnující informace a vysvětlení očekává čtenář od podkapitol věnovaných učení tridentského koncilu a herezím vzešlým po něm. Autor mu je sice částečně poskytuje, stejně jako poukázání na případné podobnosti heretických učení se Šporkovými názory, ale část výkladů nahrazuje citáty z církevně-právních dokumentů, jejich řeč je sice jednoznačná, ale pro řadu recipientů ne zcela srozumitelná.

Čtvrtá kapitola je příznačně nazvána „Co žalobě předcházelo“ a přináší nejprve jakýsi teologický profil hraběte, v němž autor dospívá k podobným závěrům jako předešlí životopisci z řad historiků a rázně se staví také proti již zcela vyvrácené teorii o Šporkově spojení se zednáři. Dále se věnuje všem nekonformním edičním podnikům hraběte, činností lyské tiskárny počínaje, tzv. knižní inkvizicí v Kuksu konče. Další, výrazně stručnější, kapitoly hovoří o vlastní žalobě, Šporkově právních i jiných krocích po jejím podání a konečně o rozsudku. Rozbor všech právních postupů a dokumentů je na tomto místě proveden z právně-historického hlediska často poprvé a je nesmírně zajímavý, ač místy těžko uchopitelný.

Závěr knihy patří pokusu o odpověď na opětovně kladenou otázku, zda byl Špork kacířem či nikoli. Hrdina dospívá k závěru, že prismatem dnešních poměrů je odpověď jednoznačně negativní, nevylučuje však, že by dobový církevní soud, který však s kauzou nebyl konfrontován, odpovídal jinak.

Cennou přílohu knihy tvoří edice řady právních dokumentů a jejich překlady do češtiny, orientaci v textu zjednodušuje osobní a místní rejstřík. Samozřejmostí je stručné anglické a německé resumé.

Knihla poskytuje podrobný vhled do právního a teologického kontextu Šporkova procesu, je však zatížena velkým množstvím citátů a také díky jejímu velmi odbornému stylu je její četba poměrně obtížná a vyžaduje podrobný vhled do „příběhu“. Nezbyvá tak než v souladu s míněním autorů podotknout, že klíč k snazšímu pochopení a porozumění textu poskytne dobrá znalost díla Pavla Preisse *Boje s dvouhlavou saní* (1981), případně téhož autora František Antonín Špork a barokní kultura v Čechách (2003).

K. Valentová

19. a 20. století

Karel Kramář (1860–1937). Život a dílo. K vydání připravili Jan BÍLEK a Luboš VELEK (Moderní dějiny – Supplementum 2, 2009), Praha, Masarykův ústav a Archiv AV ČR v Nakladatelství Historický ústav AV ČR 2009, 783 s. ISBN 978-80-86495-58-3, ISBN 978-80-7286-157-6.

Karel Kramář představoval natolik mnoho-
vrstevnatou individualitu, že pro jednoho
vědce takřka není myslitelné podat všestranný obraz tohoto politika, podnikatele, ekonomického teoretika i sběratele uměleckých předmětů. Není divu, že pracovníci Masarykova ústavu AV ČR pojalí úmysl připravit kolektivní monografii zabývající se touto osobností českého veřejného života 19. a 20. století. Pro koordinaci shromážděvaných textů uspořádali vědeckou konferenci konanou roku 2007 v Clam-Gallasově paláci v prostorách Archivu města Prahy. Texty z jednání této konference byly doplněny ještě o další vyžádané rukopisy tak, aby mohl být získán plnohodnotný obraz popisované osobnosti. Předkládané dílo sice nezapře všechna úskalí kolektivních monografií, jimž se těžko šlo nějakým způsobem vyhnout a jež i zde spočívaly v odlišném metodologickém přístupu jednotlivých autorů, v kolísavé vě-

decké kvalitě kapitol a v rozdílném literárním stylu apod., ale díky snaze pořadatelů monografie o úplnost se podařilo dosáhnout pozoruhodného celku.

Příspěvky pořadatelé publikace seskupili na základě kombinace chronologického hlediska a hledisek věcných. Jednotlivé tematické bloky proto vždy ozdobil jméno Karla Kramáře následujícími přídomky: dětský a studentský, národohospodářský a podnikatelský, mladočeský, slovanský, rakouský a německý, válečný a mírotvorný, československý, národnědemokratický, reflektovaný, ve vědecké literatuře. Dva bloky byly věnovány manželské dvojici Karel a Naděžda Kramářovi (kulturní a privátní).

Většina příspěvků se však týkala jednotlivých údobí Kramářova politického působení, které se dělilo do tří výrazných etap, které autory těchto částí sborníku poutaly svou kontrastností. Strmý politický vzestup Karla Kramáře již v mladém věku byl podmíněn osobními talentovými předpoklady, vynikajícím vzděláním na předlitavských i zahraničních univerzitách, jež opravňují k jeho charakteristice jakožto prvního českého profesionálního politika. Kramářova snaha o zasazení české národní politiky do slovanských dimenzí přitáhla v monografii pozornost nejenom zahraničních badatelů.

Druhou výraznou epizodu představovala první světová válka, jež umožnila Tomáši W. Pavlíčkovi se zamyslet nad mučednickou sebestylizací Karla Kramáře během jeho velezrádného procesu a upozornit pozoruhodným psycholingvistickým rozbořem Kramářovy obhajovací řeči na to, že válečný zážitek mohl znamenat rozhodující psychický otřes a zlom v jeho politické životě. Po válce Kramář dává přednost sežnutí politické slávy na mezinárodním fóru před správou země a budováním konkurenceschopné politické strany. Kramářovo působení v Československé republice se stalo oblíbeným předmětem zájmu mnoha autorů, ale zároveň většina z nich hledala odpověď na příčiny margi-

nalizace Kramářova politického postavení v politickém systému meziválečného Československa.

Hlavní přínos publikace lze spatřovat v koncentraci několika desítek badatelů na výraznou politickou osobnost habsburské monarchie i předmnichovské republiky, jež se do doby přípravy konference dočkala monografického zpracování pouze v zahraničí (M. Winkler, J. P. Serapionova), i v rozšíření obvyklého tematického záměru na Kramářovu činnost v oblasti ekonomických teorií, jako podnikatele i jako objekt a subjekt uměleckohistorických sporů. Sborník přinesl pohled celkem 48 historiků, převážně z České republiky, ale i z Bulharska, Německa, Rakouska, Ruska, Slovenska a USA.

P. Cibulka

Maciej GÓRNY, „*Die Wahrheit ist auf unserer Seite*“. *Nation, Marxismus und Geschichte im Ostblock*, Köln–Weimar–Wien, Böhlau 2011, 440 s., ISBN 978-3-412-20702-1.

Polský historik Maciej Górny, svými studiemi o české marxistické historiografii v padesátých letech známý i u nás, předkládá ve své německy publikované disertaci výsledky srovnávacího výzkumu marxistické historiografie ve východním bloku. Název je do určité míry širší než skutečná komparace – srovnávána je ve výsledku polská, česká, slovenská a východoněmecká historiografie; např. o té maďarské se autor jen letmo zmíní, nicméně je to v mnoha ohledech pochopitelné, dané teritoriálními a nepochybně i jazykovými důvody. Dá se říci, že i z českého pohledu tyto čtyři historiografie byly ve vzájemné interakci, zatímco styky s ostatními historiografiemi bloku (samozřejmě s výjimkou SSSR) byly spíše sporadické.

Górny si neklade primárně otázky k vývoji marxistické historiografie jako celku, spíše mu jde o pojmy vyzdvížené

v podtitulu knihy. Tedy o vztah mezi marxismem a nacionalismem a o národní recepci marxismu. Přitom samozřejmě nepomíjí ani to, jak se marxismus transformoval v marxisticko-leninské myšlení v Sovětském svazu.

Knihy – vedle metodologického úvodu – je tvořena třemi velkými celky. První je věnován sovětizaci vědy ve východním bloku po druhé světové válce, proměnám vědeckých institucí, prosazování marxismu jako vědecké metody, tehdejšími vědeckým setkáním a konferencím. Druhý oddíl mapuje marxismus ve vztahu k historio-graphické tradici toho kterého národa, hledá klíčové momenty složitěho vztahu k národní minulosti, jež se v jednotlivých historiografických odlišují, s nimiž se však národní varianta marxismu musí vyrovnat. Zdůrazňuje tak mj. kontinuitu stěžejních motivů (témat) jednotlivých historiografií, bez ohledu na jejich ideologické přehodnocování. Podstatnou složkou komparace je i výklad o vztahu marxistů k jejich předchůdcům (v českém prostředí k Františku Palackému, Josefu Pekařovi, T. G. Masarykovi či Aloisi Jiráskovi). Třetí velký oddíl je asi nejvíce pojat komparativně přímo v jednotlivých kapitolách, neboť zde řeší jednotlivá klíčová témata marxistické historiografie. Zajímá se tak o interpretaci počátků feudalismu, antifeudálních sociálních revolt, francouzské revoluce 18. století a napoleonských válek, národních hnutí 19. století a vlivu „Velké říjnové socialistické revoluce“ na život národů středovýchodní Evropy.

Práce je samozřejmě – s výjimkou polského prostředí – postavena převážně na literatuře a publikovaných pramenech, nicméně se dá říci, že jde o pramenný celek kvalitně zvolený, zejména pro období padesátých let, jež je v jeho výkladu klíčové. Také sekundární literatura je velmi reprezentativní ve vztahu ke všem čtyřem sledovaným národním historiografiím.

B. Jiroušek

Jan WANNER, *Ve stínu studené války. Střední východ v letech Eisenhowerovy doktríny 1956–1960*, Praha, Nakladatelství Lidové noviny 2011, 568 s., ISBN 978-80-7422-094-4.

Jan Wanner patří mezi naše nejlepší znalce dějin mezinárodních vztahů 20. století se zaměřením na dějiny Sovětského svazu a Blízkého východu. V období normalizace se od sedmdesátých let 20. století věnoval vztahům Íránu k SSSR a Německu a dějinám Iráku v meziválečné éře. Dlouholetý výzkum završil studií Šáh Rezá Pahlaví a jeho režim v letech 1926–1941: Příspěvek k problematice reformem v zrcadle vnitřní a zahraniční politiky (1978).

Po roce 1989 se jako vědecký pracovník Historického ústavu Akademie věd s velkou vervou zaměřil na dějiny Sovětského svazu, vydal studie o sovětské společnosti v letech Velké vlastenecké války, kolektivizaci zemědělství a krizi stranického aparátu, proměnách pracovních sil a problému stability tzv. středních kádřů v průběhu industrializace. Z této doby je nutné zmínit především studie Armáda jako nástroj státní integrace SSSR 1925–1941 (1997) a Formování stalinského mocenského systému. K problému tzv. sebeustrukce bolševiků 1918–1939 (ve spolupráci s B. Literou, 2003). Monografie Brežněv a východní Evropa 1968–1982 (1995) pak analyzovala sovětskou politiku vůči satelitům.

Rozsáhlé znalosti dějin druhé světové války Jan Wanner zúročil ve svém nejrozsáhlejším díle, třídílné monografii Spojené státy a evropská válka 1939–1945 (2001–2002). Paralelně využil rozsáhlý materiál pro napsání čtivé biografie „tvůrce armád a aliancí“, generála Georga C. Marshalla. Na počátku 21. století se vrátil ke studiu Blízkého východu a publikoval monografie: Krvavý Jom Kippur: čtvrtá a pátá arabsko-izraelská válka ve světové politice (2002); Krvavý zrod moderního Turecka: Ankara mezi Londýnem a Moskvou (2009); Bitva o Suez: studená válka, druhý arabsko-

izraelský konflikt a britsko-francouzská intervence v Egyptě (2006).

V letošním roce vydal Jan Wanner monografii, věnující se dějinám Středního východu. Jako vždy se opírá o rozsáhlý výzkum archivních materiálů. Především jde o fondy amerických archivů The National Archives, Dwight D. Eisenhower Library, White House Central Files, ruský Archiv vnější politiky Rossijskoj federacii, britský The National Archives. Dále autor vychází ze studia vydaných úředních pramenů, mimo jiné i izraelské a egyptské provenience, pramenů osobní povahy (desítky pamětí, vzpomínek) a klíčových odborných děl americké, britské, polské, české, izraelské, německé, ruské, turecké historiografie. Díky svým jazykovým znalostem se autor mohl seznámit se skutečně zásadními studiemi o dějinách Středního východu.

Monografie se věnuje výzkumu dějin zemí, které nejsou v centru zájmu současné české historiografie. Autor se snaží tuto mezeru vyplnit a předložit české odborné veřejnosti první část soustavného výkladu událostí mezi přelomovými roky 1956 a 1967. Jde o faktograficky přesný a náročný text v rámci dějin mezinárodních vztahů. Metodologicky zůstává pevně „stát“ na pozitivistickém důrazu na práci s prameny.

Studie mimo jiné v mnoha ohledech mění pohled na osobnost egyptského prezidenta G. A. Násira po suezské válce, kdy se francouzsko-britský blok stáhl z dané oblasti, v níž se snažily získat dominující vliv obě supervelmoci – USA a SSSR. Eisenhowerovu doktrínu Wanner představuje jako součást celosvětové politiky zadržování komunismu, ale současně zdůrazňuje snahu o tlumení radikálního arabského nacionalismu. Analýza upozorňuje na to, že Američané nevěřili Násirově politice „pozitivní neutrality“ a dali přednost spolupráci s arabskými konzervativními režimy. Zároveň doufali, že jim ostrý postoj vůči britsko-francouzsko-izraelské intervenci v Egyptě získá dlouhodobé sympatie

arabského světa, a tím zastaví sovětské pronikání. Autor došel k oprávněnému závěru, že sílící arabské nacionalistické hnutí vidělo spojení spíše v SSSR. Věnoval se také málo vstřícné politice USA vůči Turecku a zejména proměně chápání amerických životních zájmů, neboť zavádění mezikontinentálních raket oslabilo důraz na představené raketové a letecké základny. Analyzoval též fakt, že ropa se v padesátých letech začala vnímat spíše jako ekonomický než politický problém. Studie se věnuje též vztahům arabských zemí s Velkou Británií, jakož i vnitropolitickým problémům Egypta, Jordánska, Sýrie, Iránu, Iráku, Saudské Arábie či Izraele.

Jan Wanner postihl ve své kultivované a zdařilé knize klíčové momenty dějin Středního východu na konci padesátých let 20. století. Autor skvěle a podnětně využil prameny ke kritické analýze mezinárodně politických jednání i v rozsáhlém poznámkovém aparátu. Studií doplňuje důkladná bibliografie, kvalitní jmenný rejstřík a informativní černobílá obrazová příloha.

F. Stellner

Martin VALENTA, *Revoluce na pořadu dne. Kritická teorie Frankfurtské školy a její recepce v německém protestním levicovém hnutí šedesátých let dvacátého století, Frakci Rudé armády a německé straně zelených: diskursivní analýza*, Praha, Matfyzpress – Ústav pro studium totalitních režimů 2011, 320 s., ISBN 978-80-7378-153-8 (Matfyzpress), ISBN 978-80-87211-48-9 (ÚSTR).

Práce Martina Valenty (1980), vydaná jako čtvrtý svazek řady Teritoria Institutu mezinárodních studií Fakulty sociálních věd Univerzity Karlovy, se věnuje poměrně dlouhému období, jež ovšem vyústilo v to, co známe jako protestní hnutí šedesátých let prakticky v celé západní Evropě. Valentu samozřejmě zajímá především tehdejší situace v SRN a její myšlenkové zdroje – těmi byla zejména (neomarxistická) kritice

ká teorie, jež vznikala ve vazbě na Institut pro sociální výzkum ve Frankfurtu (za Hitlerova režimu v Ženevě), běžně označovaný jako Frankfurtská škola. První třetina knihy je tak věnována vývoji této Frankfurtské školy a kritické teorii v řadě humanitních věd včetně historie, ale také v ekonomii apod. Z rekonstrukce vývoje Institutu pro sociální výzkum od dvacátých do šedesátých let uplynulého století Valentovi vyplynuly generační rozdíly i výrazné osobnosti s kritickou teorií blíže či vzdáleněji spjaté (zvláště Erich Fromm, Max Horkheimer, Theodor W. Adorno, Herbert Marcuse či třeba Ralf Dahrendorf), včetně jejich zásadních textů, jež zde analyzuje.

Další části práce – včetně diskursivních analýz – se věnují již konkrétně praxi protestního levicového hnutí šedesátých let v SRN, třebaže někdy nelze přehlédnout i jiné inspirace, včetně mimoevropských (Martin Luther King a jeho hnutí sit-in apod.), přičemž Valenta neopomíná ani celkový společenský a politický kontext (mj. válka ve Vietnamu, situace na Kubě atd.). Pozornost je tak věnována především šedesátým letům, ačkoli někdy je naznačován i vývoj v následujících desetiletích, jak se protestní hnutí proměňovala a uklidňovala (definitivní rozpad RAF oficiálně až v roce 1998), případně vyúsťovala v etablování nových politických stran a témat (Zelení). Valenta zajímá přijímání – a samozřejmě modifikování či opouštění (včetně třeba nahrazování maoismem) – kritické teorie v Socialistickém svazu studentů (SDS), ve Frakci Rudé armády (RAF) či při vzniku strany Zelených (to už zejména v sedmdesátých letech 20. století).

Valenta analyzoval řadu textů spjatých s kritickou teorií i s výše zmiňovanými politizujícími uskupeními, která se rozcházela s tehdejšími pojetím státu v SRN (v němž viděla někdy i pozůstatky nacismu) i v SSSR, který nedokázal naplnit jejich očekávání z hlediska budování beztřídní společnosti. Kritická teorie tak stojí v základě těchto uskupení, ale s narůstající radikalizací

hnutí byla v průběhu šedesátých let často opouštěna, neboť představitelé Frankfurtské školy – jako angažovaní intelektuálové – leckdy podpořili demokratický systém (např. USA ve válce ve Vietnamu). Tato cesta odklonu od kritické teorie se však ukázala jako nepřínášející reálná řešení (mj. teror RAF), což vedlo k novému uplatnění kritické teorie u Zelených, k návratu k praktické politice, jež má být nová, lepší... K cenným kladům knihy je třeba přičíst také důkladné metodologické a terminologické promýšlení přístupů a pojmů.

B. Jiroušek

Michal PULLMANN, *Konec experimentu. Přestavba a pád komunismu v Československu*, Praha, Scriptorium 2011, 248 s., ISBN 978-80-87271-31-5.

Michal Pullmann (1974) předložil první ucelený výklad československého pokusu o přestavbu v druhé polovině osmdesátých let uplynulého století. Jde o výklad zajímavý, byť ukrytý v analytických a sémantických pasážích. Na přitažlivosti mu samozřejmě přidává i samo téma, jež patří k tématům problematizovaným porevolučním diskursem. Ten přestavbu víceméně redukuje na projevy Jakešovy komunikační neschopnosti. Pullmann naopak vychází z vědomí toho, že nic v dějinách není černobílé, že tu – podobně jako v jiných autoritativních režimech – nebyla jasná hranice mezi vládnoucími a ovládanými, že ona hranice vztahu lidí ke státnímu a stranickému vedení byla nezřetelná a procházející nitrem většiny obyvatelstva, které bylo našťavané, nikoli však nad míru. A zároveň vlastně většina obyvatelstva měla v normalizaci pohodlný život, pokud se naučila na veřejnosti konformně jednat a vystupovat, pokud si osvojila normalizační strategie komunikace. Toto vše narušovala přestavba. To, jak Pullmann dokládá, vedlo k tomu, že byla přijímána v Československu velmi rozpačitě, nejen na úrovni nej-

vyššího vedení, které se bálo především možnosti revize výkladu událostí roku 1968, ale také na nižších úrovních – třeba u ředitelů podniků, kteří se báli toho, že by jim zaměstnanci mohli začít hovořit do řízení podniku, což měl umožňovat systém podnikových samospráv.

Kniha osvětluje základní pojmy přestavby, připomíná obrysy vývoje perestrojky a glasnosti v Sovětském svazu, aby objasnila, v čem byla situace v Československu jiná. Vedle pomalého prosazování přestavby se zde objevuje jako evergreen především strach z toho, aby SSSR netrval na přehodnocení šedesátých let, když fakticky směřuje k podobnému experimentu v ekonomické a víceméně i politické rovině. Strach byl zřejmě leitmotivem toho, proč se přestavbě nedařilo: vedení státu a strany intelektuálové ani dělníci nevěřili. Ti, kdo chtěli být konformní, to v novém slovníku neuměli vyjádřit, neboť se vytrácel dosavadní konsenzus veřejných řečových aktů. Přestavba tak v Pullmannově podání byla vlastně synonymem destabilizace, neboť dosavadní kádry se bály o své pozice, aniž by jim byly nabídnuty nové jistoty, všichni totiž tušili, že za přestavbou

se ukrývá mj. proměna hospodářství. To vedení podniků spíše nevyhovovalo, neboť to na ně kladlo vyšší nároky, především v oblasti ekonomiky, zatímco dosud musel být vedoucí pracovník především ideologicky prověřený. Zákon o státním podniku tak asi byl jedním z hlavních destabilizujících prvků, narušením vztahů mezi politickými a ekonomickými elitami osmdesátých let. Z této perspektivy pak Pullmann vykládá změny v nejvyšších patrech československé politiky na jaře 1988 – vlastně nešlo o pokračování reformu, ale o zakonzervování elit v jejich funkcích.

Ukazuje se tak, že komunismus (či státní socialismus) byl ve své podstatě ne-reformovatelný – to vedlo k posílení role disentu, jež výrazně vzrostla teprve v letech 1988–1989, neboť rozklížení konformity normalizace již nebylo možné ničím nahradit. Pullmannova kniha budí poměrně silné novinářské polemiky, neboť nepřímo klade otázky po morální zodpovědnosti každého z nás za naši minulost, ruší oblíbené a jednoduché vidění my (ti slušní) versus oni, ti (těch několik lidí v ÚV KSČ), kteří za všechno mohli.

B. Jiroušek

Z VĚDECKÉHO ŽIVOTA

Nekrolog

Rudolf Vierhaus (29. 10. 1922 – 13. 11. 2011)

Řemeslnický syn z Porúří Rudof Vierhaus byl jako devatenáctiletý odveden roku 1941 do armády a vrátil se po opakovaných zraněních a přes americké zajetí jako těžce nemocný, všech iluzí a bezmála i nadějí zbavený mladý muž, který se roku 1947 zapsal na univerzitu v Münsteru. Studium dějin provázel – k heslům doby i k politice lhostejný, po poznání tím dravěji hladový – Viehrhaus celou řadou dalších oborů: od germanistiky až po geografii. Roku 1955 tu zakončil studia disertací *Ranke und die soziale Welt*, Münster 1957. Čtyři roky po jejím vydání se Vierhaus v Münsteru habilitoval a od roku 1964 se stal (spolu s Hansem Mommsenem) jedním ze zakládajících profesorů nové univerzity v Bochumi. Poté, co jako profesor hostoval v Oxfordu v roce 1966/1967, dostal záhy nabídku přejít na univerzitu v Göttingen a spojit zdejší působení nejprve se zastupováním ředitele, záhy s ředitelstvím zde nově založeného Max-Planck-Institut für Geschichte. Tento významný a vlivný ústav pak R. Vierhaus vedl v letech 1971–1990 a učinil z něj jedno z nejprestižnějších a mezinárodně nejvlivnějších pracovišť německé historické vědy.

To, co činilo osobnost Rudolfa Vierhause tak pozoruhodnou, byl jeho nesmírně široký záběr: jako učitel, ale i jako autor dílčích statí tematizoval epochu od středověku až po soudobé dějiny a probíral nejen politické dějiny 18.–20. století,¹ ale i otázky teorie, dějin

1 Srov. výbor jeho článků: *Deutschland im 18. Jahrhundert. Politische Verfassung. Soziales Gefüge. Geistige Bewegungen*, Göttingen 1987 a návazně k jeho osmdesátinám vydaný výbor studií: Hans-Erich BÖDEKER – Benigna von KRUSENSTJERN – Michael MATTHIESEN (edd.), *Rudolf Vierhaus, Vergangenheit als Geschichte. Studien zum 19. und 20. Jahrhundert*, Göttingen 2003.

a etiky oboru, a to v široce nadnárodním horizontu.² Svým způsobem „klasikem“ se stal knihou *Deutschland im Zeitalter des Absolutismus* (1648–1763), Göttingen 1978 (druhé vydání 1984 a opakovaná anglosaská vydání). Také druhá klíčová kniha: *Staaten und Stände. Vom Westfälischen bis zum Hubertusburger Frieden 1648 bis 1763, Propyläen Geschichte Deutschlands*, Bd. 5, Berlin 1984 se dočkala celé řady vydání. Obě knihy jasně vyznačují, kde leželo jádro Vierhausova zájmu: v raně novověkém Německu 17. a 18. století. Velmi intenzivně se ale zapojil i do bádání o dějinách klíčových pojmů,³ případně o dějinách idejí,⁴ jak ukazuje jeho obsáhlá bibliografie.⁵ Pro vývoj oboru měly podnětný význam jeho koncepčně metodologické studie kupříkladu k novým kulturním dějinám.⁶

Rudolf Vierhaus byl mezinárodně uznávanou osobností. Svědčí o tom nejen hned tři „festšrifty“ od žáků a přátel k životním jubileím, ale i řada významných ocenění jeho činnosti státy i univerzitami od Izraele až po Španělsko a domovskou Spolkovou republiku Německo (v tomto rámci je třeba také připomenout českou medaili Za zásluhy, kterou roku 1998 přijal z rukou Václava Havla). Bylo velkou výhodou, že takováto respektovaná a výrazná osobnost od počátku (tj. v letech 1990–1997) stála v čele německé části Česko-německé komise historiků. Jeho partnerem – českým spolupředsedou – byl tehdy prof. dr. Jan Křen:

„S profesorem Rudolfem Vierhausem jsem se osobně seznámil jako se spolupředsedou tehdy československo-německé, později česko-německé komise historiků. Už tehdy jsem věděl o jeho věhlasu jako ředitele historického Max Planck Institutu Goettingen, znal jsem jeho skvělou knihu *Deutschland im Zeitalter des Absolutismus* a pak jsem si četbu jeho díla s velkým prospěchem ještě doplnil.

Brzy jsem poznal, že z německé strany byla jeho volba jako předsedy šťastným činem. Měl jasnou představu o práci komise a o zadání, které jí obě vlády uložily, totiž přispět po letech vzájemné izolace a odcizení k obnově dobrého sousedství a k sblížení obou států také sblížením historického poznání a v neposlední řadě i lidským sblížením historiků. S autoritou mezinárodně uznávané vědecké osobnosti a s velkou zkušeností organizátora vědeckého života se o to všechno prof. Vierhaus velmi zasloužil svým předsedáním, věcným, korektním a přátelským vedením diskusí.

2 Rudolf VIERHAUS, *Die „Deutsche Einheit“ als Problem der deutschen und europäischen Geschichte seit der Französischen Revolution*, in: Karl-Ernst Jeismann (ed.), *Einheit – Freiheit – Selbstbestimmung. Die Deutsche Frage im historisch-politischen Bewußtsein*, Bonn 1987; TÝŽ, *Über den Umgang mit der Geschichte. Bemerkungen zur politischen Kultur in der Bundesrepublik Deutschland*, in: *Von der Verdrängung zur Bagatellisierung? Aspekte des sog. Historikerstreits*, Hannover 1988, s. 9–20 a TÝŽ, (Interview) *Neubeginn und Entwicklung der deutschen Geschichtswissenschaft in den 1950er/60er Jahren*, in: Rüdiger Hohls – Konrad H. Jarausch (edd.), *Versäumte Fragen. Deutsche Historiker im Schatten des Nationalsozialismus*, Stuttgart 2000, s. 75–88.

3 Rudolf VIERHAUS, *Bildung*, in: Otto Brunner – Werner Conze – Reinhart Koselleck (edd.), *Geschichtliche Grundbegriffe. Historisches Lexikon zur politisch-sozialen Sprache in Deutschland*, Bd. 1, Stuttgart 1972, s. 508–551.

4 Rudolf VIERHAUS, *Montesquieu in Deutschland. Zur Geschichte seiner Wirkung als politischer Schriftsteller im 18. Jahrhundert*, in: *Collegium Philosophicum*. Joachim Ritter zum 60. Geburtstag, Basel–Stuttgart 1965, s. 403–457.

5 Benigna von KRUSENSTERN (ed.) *Schriftenverzeichnis Rudolf Vierhaus*, Göttingen 1992.

6 Rudolf VIERHAUS, *Die Rekonstruktion historischer Lebenswelten. Probleme moderner Kulturgeschichtsschreibung*, in: Rudolf Vierhaus – Roger Chartier, *Wege zu einer neuen Kulturgeschichte*, Göttingen 1995, s. 5–28.

Jeho nevýhodou, která se záhy ukázala výhodou, bylo, že on sám podobně jako prof. Hans Mommsen a další, nebyl specialistou na česko – slovensko – německé vztahy, ale sám se nazýval „generalistou“, což u něho znamenalo široký rozhled v historickém čase i prostoru a právě z této pozice vnášel do jednání mnohé nové otázky a hlediska. Živě se pamatuji, jak mi při jednom večerním posezení vyprávěl, že se sám s mnoha problémy této látky teprve seznamuje a s příznačným pomrknutím se omlouval, že kladě žákovské otázky – žákovské byly ale jen málokdy. Právě při nich vynikal jeho zřetel na to, aby se jednání a diskuse neomezovaly jen na obvyklý kolotoč vnitřních vztahů a tradičních sporů mezi sudetskými a karpatskými Němci a Čechy a Slováky, ale bral se též zřetel na vztahy mezistátní a hlavně na jejich zařazování do širších historických souvislostí dějin evropských, jejichž vynikajícím znalcem byl.

Jako předseda komise spatřoval svůj a její úkol v odstraňování předsudků a falešných klišé, která vzájemné vztahy zatěžovala, v přesném definování rozdílných názorů a v trpělivém hledání styčných bodů; v otázkách, kde zůstávaly odlišné názory, byl vždy příkladem uplatňování zásady naslouchat pečlivě druhým a usilovat o jejich pochopení i v případě nesouhlasu.

V napjaté době nadcházejících jednání o mezistátní Deklaraci vznikl z jeho iniciativy návrh pokusit se shrnout ve stručném výkladu historie vzájemných vztahů to, co je oběma částem komise společného, v čem se s dobrým odborným svědomím mohou shodnout, co je pro všechny „vertretbar“. Právě v této souvislosti si vzpomínám na dnes už možná zcela zapomenutou zelenou brožuru „Konfliktní společenství – katastrofa – uvolnění. Náčrt výkladu česko-německých dějin od 19. století“ (v české i německé mutaci byl tento text vydán též in: Soudobé dějiny 3, 1996/2–3, s. 392–437). Tato, záhy v německé i české verzi v tisících exemplářích opakovaně vydaná knížečka, která vznikala v několikaletých diskusích pléna česko-německé komise, přispěla tehdy i ke konstruktivnímu ovzduší diplomatických jednání.

V této souvislosti se mi vybavuje zvláštní osobní vzpomínka: text, který měl ve stejném znění vyjít v obou jazycích, byl z technických důvodů zpracován v němčině a musel se do češtiny překládat – Češi i Slováci přece jen němčinu ovládali, kdežto někteří němečtí členové, včetně prof. Vierhause, češtině či slovenštině nerozuměli. Při tom se narazilo na nejedno místo, které se přesně a doslova nedalo do češtiny převést, a aby byly formulace vskutku adekvátní, bylo třeba zpětně některé původní německé formulace pozměnit. Tento nesnadný úkol připadl oběma spolupředsedům a jejich četným telefonickým konzultacím. Pro prof. Vierhause to bylo zvlášť obtížné, ale právě tehdy projevil maximální pochopení a se svou vynikající literární němčinou prokázal i skutečnou tvořivost, která nakonec oba texty zpřesnila.

Jestli mne nemýlí paměť, byl to právě prof. Vierhaus, který tehdy přišel s návrhem kriticky a s pomocí přízvaných odborníků přezkoumat pověstná čísla údajných statistických ztrát na životech, k nimž mělo dojít při vysídlení Němců z Československa, a uvést je na správnou míru. Tím byl odvalen jeden z největších a nejtěžších balvanů, které zatěžovaly vzájemné vztahy; nikdy nezapomenu na dojetí prof. Vierhause, když jsme z české strany navrhli dodat, že i tyto neskonale nižší než tradované údaje jsou předmětem naší lítosti.

Na prof. Vierhause, který také svým příkladem zavedl v komisi praxi střídání při přibývajícím věku, zůstává myslím u všech zúčastněných vděčná vzpomínka a oprávněný pocit, že byl jedním z těch, kteří se o dobré vzájemné vztahy vskutku významně zasloužili.“

Jan Křen – Jiří Pešek – Miloš Řezník

Z VĚDECKÉHO ŽIVOTA

Nekrolog

Jaroslav Marek (27. 11. 1926 – 18. 12. 2011)

Jaroslav Marek náležel ke generaci, jejíž dospívání poznamenala druhá světová válka a kterou Únor 1948 zastihl během vysokoškolských studií. Jako syn legionáře se zařadil mezi ty, jimž byla pro jejich původ společenská změna nepříznivá. Byl vyloučen ze studií, později však mohl dostudovat. Absolvoval základní vojenskou službu (jako „třídní nepřítel“ však nemohl nosit zbraň), po ní působil krátce jako středoškolský učitel na gymnáziu v Mikulově. Ačkoliv se hodlal věnovat spíše literární vědě, uspěl v roce 1956 v konkurzu na místo v Historickém ústavu Československé akademie věd. Měl původně pracovat v Praze, nakonec se stal pracovníkem brněnské pobočky. Jaroslav Marek se v ní sešel s dalším novým mladým pracovníkem, Jaroslavem Mezníkem. Skutečnost, že se zároveň prosadil syn legionáře a syn posledního moravského zemského prezidenta, dokládá, že se akademický ústav, zaštitěný skalními komunisty Josefem Mackem a Františkem Grausem, těšil v padesátých letech volnější personální politice než univerzitní historická pracoviště.

Ačkoliv inklinoval spíše ke kulturním dějinám – chtěl se věnovat renesanci a humanismu –, nasměrovalo ho vedení Historického ústavu k sociálním a hospodářským dějinám. Jaroslav Marek se začal zabývat společenskou strukturou moravských královských měst v 15. a 16. století. Odborná veřejnost se s výsledky Markova bádání seznamovala nejprve prostřednictvím dílčích studií publikovaných v odborných periodikách; teprve v roce 1965 vyšla knižní verze, ve srovnání se strojopisem kandidátské práce ovšem výrazně zkrácená. Ve své první práci provedl Marek rozsáhlou analýzu společenské skladby Brna, Znojma, Jihlavy a Olomouce v 15. a 16. století. Zaměřil se na tři nejdůležitější jevy – na demografický vývoj, na analýzu majetkové diferenciaci a strukturu městského hospodářství a jejího vlivu na složení městské společnosti.

Vlastní zkušenost ho utvrdila v přesvědčení, že empirie musí předcházet teorii a že historik by měl začínat „řemeslnou“ prací a nikoliv teoretickými reflexemi. Vždy si uvědomoval, že jinak pohlíží na minulost a dějepisectví ten, kdo prokázal schopnost zvládnout pomyslnou historikovu abecedu, a jinak ten, kdo poměřuje historii výhradně z apriorních teoretických pozic.

Počínaje pracemi o společenské struktuře moravských měst v 15. a 16. století provázela Marka pověst historika, který „nepracuje marxisticky“. V šedesátých letech to už však nutně neznamenalo překážku v kariéře. Že si získal reputaci precizním výzkumem z oblasti sociálních dějin středověku a raného novověku, posilovalo jeho věrohodnost při studiu dějin a teorie dějepisectví. Těm se chtěl totiž věnovat a vedení Historického ústavu v čele s Josefem Mackem mu to umožnilo. Dějiny dějepisectví představovaly v té době u nás málo zpracované badatelské pole. Také z tohoto důvodu se Marek ujal tématu se sobě vlastní systematičností. Bibliografie Markových prací o tom podává výmluvné svědectví. Na počátku jeho zájmu o dějiny dějepisectví stojí koncepční zamyšlení nad zákonitostmi a specifiky předmětu. Nejprve kriticky bilancoval, co bylo dosud na tomto poli vykonáno, a teprve poté navrhl vlastní pojetí studia dějin dějepisectví. Upozornil, že při bádání o dějinách dějepisectví historik nevystačí s metodami, jež si osvojil v rámci své specializace, a že musí brát zřetel k technikám příbuzných disciplín, v první řadě jazykovědy, literární vědy (analýza a interpretace textů) a filozofie (teorie poznání). Markova koncepce spočívala v rozlišení čtyř vrstev, z nichž podle něj sestává dějepisné dílo. První tvoří společenský a duchovní kontext, v němž historické dílo vzniká, druhou metodologické základy historického poznání, třetí vlastní metodika a technika konkrétní historikovy práce a čtvrtou historikova jedinečná individualita. Pro periodizaci vývoje historiografie považoval za nejdůležitější druhou, tedy metodologickou úroveň.

V šedesátých letech přispíval Marek soustavně do odborných periodik jednak články zasvěcenými obecným problémům a periodám dějin dějepisectví, jednak studiemi představujícími jednotlivé historiky, školy, směry či trendy – včetně nejaktuálnějších, jako byly například škola *Annales* nebo francouzský strukturalismus. Získané poznatky uplatnil v koncepční práci nazvané *O historismu a dějepisectví*, již pojal zároveň jako teorii oboru i úvod do jeho studia. Byla připravena do tisku již v roce 1969, vlivem srpnových událostí a začínající normalizace však mohla vyjít až o třináct let později. Její publikování nebylo rozhodně pouhým splacením dluhu. Byla vydána, protože ještě na počátku devadesátých let zaplňovala bílé místo v naší historické vědě a hlavně ještě po dvou desetiletích zůstávala aktuální.

Vrcholným dílem Markova odborného působení v padesátých a šedesátých letech a snad i jeho životním dílem vůbec zůstává Gollova biografie. Ze všech typů témat, jimž se věnoval, i slovesných útvarů, jejichž prostřednictvím sděloval své poznatky, mu byl nejbližší zřejmě právě žánr biografie. Marek zde mohl naplno uplatnit své literární schopnosti i přesvědčení, že jednotlivci zůstávají důležitými činiteli v dějinách a že je nelze redukovat na pouhé anonymní prvky v nadosobních politických, sociálně-ekonomických či kulturně antropologických strukturách. Využil všestranné Gollovy osobnosti, jež ho zajímala v první řadě proto, aby pronikl k dalším tématům a problémům, jako jsou teorie a dějiny dějepisectví, vztah mezi historiografií a literaturou, česká společnost a její kultura 19. a první poloviny 20. století, vědecké a univerzitní dění a postavení vědce ve veřejném životě. Také k této knize se však čtenáři dostali až po roce 1989...

Odbornými monografiemi a studiemi se vědecká a publikační činnost Jaroslava Marka zdaleka nevyčerpávala. Podílel se na kolektivních pracích připravovaných Historickým ústavem, jako bylo zejména *ABC světových dějin*. Jako redaktor působil v nejvý-

znamnějších historických periodikách – Dějinách a současnosti a Časopisu Matice moravské; předurčovala ho k tomu jeho sečtělost, všestrannost, přehled o zahraniční literatuře i znalost několika cizích, nejen světových jazyků. Nejvíce času i pozornosti ovšem věnoval po celou svou vědeckou dráhu Českému časopisu historickému. Kvalita recenzí a zpráv o odborné domácí i zahraniční literatuře a širě Markova záběru dodnes imponují.

Srpen 1968 a události, které následovaly, přervaly Markovu kariéru na vrcholu tvůrčích sil. Znamenaly zastavení knih, které byly připraveny k vydání, sazba jedné z nich – antologie kulturního dějepisectví – byla rozmetána a text navždy ztracen. Pracovníkem Ústavu československých a světových dějin ČSAV Marek zůstával až do března 1972. Po nuceném odchodu z Akademie věd získal místo ve Státní vědecké knihovně v Brně. Mohl tak přece jen pracovat s knihami, které byly jeho celoživotní láskou, a přispěl k tomu, že brněnská univerzitní knihovna i za normalizace promyšleně nakupovala kvalitní zahraniční tituly. Marek nemohl publikovat. Výjimky představoval samizdat a především zásadní syntéza o dějinách českého a slovenského dějepisectví, na níž spolupracoval s Františkem Kutnarem. Kutnar nesouhlasil s tím, aby kniha vyšla s podmínkou, že Markův autorský podíl bude zamlčen; Marek jej ovšem přesvědčoval, aby knihu přesto publikoval.

Když v roce 1987 Jaroslav Marek odcházel z knihovny do důchodu, zřejmě ani nedoufal, že se ještě ke své vlastní práci vrátí. Listopad 1989 mu to však umožnil. Už v roce 1990 se vrátil do Historického ústavu ČSAV, jehož ředitelem se stal František Šmahel. Jako člen redakční rady se ujal vedení Českého časopisu historického a přispíval do něj zásadními studiemi i pronikavými recenzemi. Společně s dalšími pracovníky ústavu připravil učebnici českých a československých dějin pro střední školy. Jako pedagog se vrátil také na Masarykovu univerzitu, kde vyučoval české středověké dějiny, dějiny dějepisectví a vypisoval výběrové semináře a přednášky. Svá bádání znovu zaměřil na dějiny a teorii dějepisectví. Věděl, že už není nezbytně zapotřebí soustavně mapovat pro odbornou i laickou veřejnost dějiny i přítomnost historiografie. Namísto toho se věnoval tématům, která ho zajímala nejvíce – stavu a místu vědění o historii v soudobém světě, vztahu historického poznávání k teorii a filozofii, roli jazyka a literatury při zprostředkovávání historického vědění. Tím se jeho působnost v polistopadové éře nevyčerpávala; vrátil se totiž ke kulturním dějinám, tedy tématu, jemuž se věnoval v druhé polovině šedesátých let. Ze zamýšlené řady českých kulturních dějin jednotlivých epoch byly nakonec Markovou zásluhou napsány pouze dějiny moderní české kultury. Marek v nich využil svého neobyčejného rozhledu po všech oblastech umělecké tvorby a vzdělanosti a představil českou kulturu „dlouhého“ 19. století v sevřeném útvaru, a to nejen jako zasvěcený znalec, ale také jako člověk vyjadřující respekt k tomu, čeho česká národní emancipace dosáhla.

Na přelomu tisíciletí ukončil Jaroslav Marek pracovní poměr v Historickém ústavu a po vážné nehodě v roce 2001 se stáhl do ústraní. Po dlouhé nemoci zemřel 18. prosince 2011, ve stejný den jako Václav Havel.

Milan Řepa

Výběrová bibliografie

Poznámka: Bibliografie závažnějších prací Jaroslava Marka vyšla ve sborníku K počtě Jaroslava Marka. Sborník prací k 70. narozeninám dr. Jaroslava Marka, uspořádali L. Slezák a R. Vlček, Praha, Historický ústav AV ČR 1996, s. 9–11.

Knihy:

- Společenská struktura moravských královských měst v 15. a 16. století, Praha, Academia 1965.
- Přehledné dějiny českého a slovenského dějepisectví. I. díl, Od počátků národní kultury až po vyznění obrodného úkolu dějepisectví v druhé polovině 19. století, Praha, SPN 1973. II. díl, Od počátků pozitivistického dějepisectví na práh historiografie marxistické, Praha, SPN 1977 (spoluautor František Kutnar).
- Jaroslav Goll, Praha, Melantrich 1991.
- Dramata města. Dějinami Uherského Brodu a jeho obyvatel. Uherský Brod, Městský úřad [1991].
- Uherský Brod, město J. A. Komenského. Stopami historie a pověstí, [Praha], JAR [1992] (= Patria picta). (Vyšlo též německy.)
- O historismu a dějepisectví, Praha, Academia 1992.
- Atentáty na mocné, Praha, Electronic Star 1992.
- Přehledné dějiny českého a slovenského dějepisectví. Od počátků národní kultury až do sklonku třicátých let 20. století, 2., přeprac. a dopl. vyd. Praha, NLN Nakladatelství Lidové noviny 1997 (spoluautor František Kutnar) (= Česká historie. Sv. 3).
- Česká moderní kultura, Praha 1998.
- Smrtící rány, aneb Atentáty v českých dějinách, Praha 2001.
- Přehledné dějiny českého a slovenského dějepisectví. Od počátků národní kultury až do sklonku třicátých let 20. století, 3., dopl. vyd. Praha, NLN 2009. (spoluautor František Kutnar) (= Česká historie. Sv. 3).

Spolupráce na kolektivních dílech:

- ABC světových dějin, Praha, Orbis 1967 (spoluautor).
- České a československé dějiny. Díl I. Od počátků do roku 1790. Díl II. Od roku 1790 do současnosti. Díl III. Dokumenty a materiály, Praha, Fortuna 1991–1992 (vedoucí autorského kolektivu, spoluautor).

Studie a články:

- Ždár v 15. století, Časopis Matice moravské 77, 1958, s. 28–53.
- Lidnatost Brna v 14. až 16. století, Brno v minulosti a dnes 2, 1960, s. 125–147.
- O studiu městského přistěhovalectví, Časopis Matice moravské 79, 1960, s. 86–111.
- O velikosti moravských měst v minulosti, Vlastivědný věstník moravský 55, 1960, s. 293–300.
- Areál středověkých měst, Sborník Matice moravské 80, 1961, s. 227–237.
- Řemeslná výroba v moravských městech, Sborník Matice moravské 81, 1962, s. 124–154.
- Středověká velkoměsta, Dějiny a současnost 4, 1962, č. 5, s. 13–15.
- Za Rudolfem Urbánkem, Brno v minulosti a dnes 5, 1963, s. 245–251.
- Problémy a praxe studia dějin dějepisectví, Sborník prací filosofické fakulty brněnské university C 11, 1964, s. 5–25
- Tradice osvědčení a moderní historiografie, ČsČH 12, 1964, s. 498–513.
- Marc Bloch – Lucien Febvre – Annales, Dějiny a současnost 6, 1964, č. 7, s. 28–30.
- Novorankovci a Gerhard Ritter, Dějiny a současnost 6, 1964, č. 8, s. 9–11.
- New History a Ch. Beard, Dějiny a současnost 6, 1964, č. 11, s. 11–13.
- Johann Huizinga a kulturní dějepisectví, Dějiny a současnost 6, 1964, č. 10, s. 31–33.

- České dějepisectví devadesátých let 19. století, Sborník Matice moravské 83, 1964, s. 234–241.
- Jaroslav Goll, Dějiny a současnost 7, 1965, č. 3, s. 28–30.
- Alexis de Tocqueville aneb Amerika očima Francouze, Dějiny a současnost 7, 1965, č. 5, s. 7–9.
- Světové dějiny, ČČH 64, 1966, s. 214–222.
- Glosy o filosofii, historii a pozitivismu, Dějiny a současnost 10, 1968, č. 8, s. 19–21.
- Osvícenské dějepisectví v českém historickém myšlení, Časopis Matice moravské 87, 1968, s. 187–210.
- O velkém tématu: smysl dějin, Dějiny a současnost 10, 1968, č. 50, 30–33.
- Josef Šusta, Dějiny a současnost 10, 1968, č. 10, s. 28–31.
- Historik v proměnách francouzské univerzity, Dějiny a současnost 10, 1968, č. 12, s. 31–33.
- Un village de Basse-Provence: Alleins au XVIe siècle, Cahiers du Centre d'études des sociétés méditerranéennes 2, 1968, s. 169–191.
- Fernand Braudel v dějepisectví naší doby, Dějiny a současnost 11, 1969, č. 3, s. 18–21.
- Strukturalismus pro historiky, Dějiny a současnost 11, 1969: I. Prolegomena, č. 6, s. 18–21; II. Claude Lévi-Strauss, č. 7, s. 16–19; III. Michel Foucault, č. 8, s. 13–15.
- Městská síť na Moravě v 15. a 16. století, ČMM 90, 1971, s. 281–303.
- Jacob Burckhardt (doslov). In: Jacob Burckhardt, Úvahy o světových dějinách, Praha 1971, s. 207–221 (druhé vydání Praha 1996).
- Jedna cesta historikova. In: Sborník k 70. narozeninám F. Kutnara, Praha 1974.
- Pekařovo místo v proměnách dobového dějepisectví. In: Pekařovské studie, Praha 1987, s. 223–244, nové vydání Praha 1995 (s. 163–178).
- Retrospektiva a výhledy, Dějiny a současnost 12, 1990, č. 1, s. 11–15.
- Strážce času. In memoriam Františka Kutnara, ČČH 88, 1990, s. 342.
- Kontury soudobého myšlení o dějinách, ČČH 88, 1990, s. 92–105.
- České a československé dějiny I–II, Praha 1991 [jako editor, učebnice pro střední školy].
- Od Hegela k Fukuyamovi, Dějiny a současnost 13, 1991, č. 2, s. 2–4.
- Jan Patočka o dějinách a dějepisectví, ČČH 89, 1991, s. 198–218.
- Historikův diskurs, Dějiny a současnost 14, 1992, č. 2, s. 2–4.
- Kultura jako téma a problém dějepisectví, ČČH 90, 1992, s. 491–506.
- Příspěvky k typologii historikova textu, ČČH 91, 1993, s. 531–544.
- Obec historiků v pěti desetiletích, Dějiny a současnost 15, 1993, č. 5, s. 3.
- Historie a postmoderna, ČČH 92, 1994, s. 477–495.
- O smyslu sporu, ČČH 94, 1996, s. 560–580.
- Dnešní Masarykovi kritici, In: Eva Broklová (ed.), Sto let Masarykovy České otázky, Praha 1997, s. 47–50.
- Historie mezi teorií a praxí, ČČH 96, 1998, s. 779–802.
- Osobnost, historik, dějepisectví, ČČH 93, 1998, s. 491–501.
- Skica k portrétu. Iustum et tenacem..., Časopis Matice moravské 117, 1998, s. 265–271.
- Škola Annales v zrcadle českého dějepisectví. ČČH 97, 1999, č. 1, s. 1–18 (spoluautor František Šmahel).
- Historik a slova, in: Bronislav Chocholáč et al. (ed.), Nový Mars Moravicus aneb Sborník příspěvků, jež věnovali Prof. Dr. Josefu Válkovi jeho žáci a přátelé k sedmdesátinám. Brno 1999, s. 527–534.
- Náčrt kulturních proudů mezi válkami, in: Jaroslav Valenta et al. (ed.), Československo 1918–1938. Osudy demokracie ve střední Evropě. Díl 2. Praha 1999, s. 441–445.
- Počátky novověkých studií v Brně, in: Libor Jan (ed.), Dějiny Moravy a Matice moravská. Problémy a perspektivy. Sborník příspěvků z vědecké konference konané ve dnech 24.–25. listopadu 1999 v Brně. Brno 2000, s. 167–174.

Sestavili Milan Řepa a Václava Horčáková

Knihy došlé redakci

- Časopis za suvremenu povijest. Zagreb, Institut za suvremenu povijest, roč. 43, 2011, č. 2.
- Církev, žena a společnost ve středověku. Sv. Anežka Česká a její doba. Ústí nad Orlicí, Ofis spolu s Biskupstvím královéhradeckým – Diecézním teologickým institutem za podpory FF UHK, 2010. 213 s.
- Thomas A. FUDGE, Jan Hus. Religious reform and social revolution in Bohemia. London, I. B. Tauris 2010. xvi, 367 s.
- Jiří HANUŠ a kolektiv, *Christianizace českých zemí ve stredoevropské perspektivě* (= Země a kultura ve střední Evropě, 19), Matice moravská, Brno 2011. 390 s., ISBN 978-80-86488-77-6
- Petr HLAVÁČEK, Die böhmischen Franziskaner im ausgehenden Mittelalter. Studien zur Kirchen- und Kulturgeschichte Ostmitteleuropas. Stuttgart, Steiner 2011. 230 s.
- Václav KAPSA, Hudebníci hraběte Morzina. Příspěvek k dějinám šlechtických kapel v Čechách v době baroka. S tematickými katalogy instrumentální tvorby Antonína Reichenauera, Christiana Gottlieba Postela a Františka Jiráňka. Praha, Etnologický ústav Akademie věd České republiky, Kabinet hudební historie 2010. 245 s.
- Ivan KUPČÍK, Alte Landkarten. Von der Antike bis zum Ende des 19. Jahrhunderts. Ein Handbuch zur Geschichte der Kartographie. Stuttgart, Franz Steiner 2011. 310 s.
- Biskupská rezidence v Hradci Králové. 300 let od vybudování. Vědecká redakce Petr POLEHLA – Jan HOJDA. Hradec Králové, Biskupství královéhradecké 2010. 91 s.
- Revue církevního práva = Church Law Review. Praha, Společnost pro církevní právo, roč. 17, 2011, č. 2, č. 3.
- Rivista Storica Italiana. Napoli, Edizioni Scientifiche Italiane, roč. 123, 2011, č. 1.
- Cieszyńskie studia muzealne 2010 = Těšínský muzejní sborník 2010. Red. Janusz SPYRA – Karel MÜLLER. Český Těšín, Muzeum Těšínska 2011. 383 s.
- Milan TICHÁK, Olomouc z nadhledu. Olomouc, Burian a Tichák 2011. 165 s.
- Ekkehard WESTERMANN – Markus A. DENZEL, Das Kaufmannsnotizbuch des Matthäus Schwarz aus Augsburg von 1548. Stuttgart, F. Steiner 2011. 526 s.

Výtahy z českých časopisů a sborníků

Archivní časopis. Roč. 61, 2011, č. 3:

Herbert HUTTERER – Thomas JUST, K dějinám říšského archivu Vídeň 1938–1945, s. 229–244. – Jindřich KREJČÍ – Martin VÁVRA – Tomáš ČÍŽEK, Archivace sociálněvědních dat: principy, technologie, standardy, s. 245–272. – Eric KETELAAR, Archivalizace a archivování, s. 273–280. – Eva GREGOROVÍČOVÁ – Jan KAHUDA, Leopold Auer, s. 281–290.

Časopis Matice moravské. Roč. 130, 2011, č. 1:

Josef VÁLKA, Husitská revoluce a první pokusy o restauraci, s. 3–27. – Tomáš ČERNUŠÁK, Taktika prosazování záměrů papežských diplomatů v Čechách v jednáních z let 1608–1609. Malá sonda do novověkého umění diplomatické komunikace, s. 29–40. – Petr JELÍNEK, Klášterní nemocnice řádu Milosrdných bratří v Brně a její knihy nemocných (1748–1780), s. 41–75. – Dušan UHLÍŘ, Politický vzestup Milana Hodži v československé vnitřní politice, s. 77–95. – Martin ŠIKULA, Spolkový život na pozadí združstevňování a kolektivizace severohorácké vesnice. Sonda do proměny spolkové sítě v letech

1945–1955 v okresech Bystřice nad Pernštejnem a Žďár nad Sázavou, s. 97–129. – Hana HUDCOVÁ – Věra ŠMERDOVÁ, K životu a dílu Milana Šmerdy, s. 211–240.

Český lid. Etnologický časopis. Roč. 98, 2011, č. 1:

Martin JEMELKA, Závodní kolonie jámy Jiří v Moravské Ostravě, s. 1–30. – Ondřej KLÍPA, Polish women workers in Czechoslovakia: what made them to come?, s. 31–52. – Jaroslav OTČENÁŠEK, Pausaniov „Cesta po Řecku“ jako folklorní pramen, s. 53–72.

Český lid. Etnologický časopis. Roč. 98, 2011, č. 2:

Michal PAVLÁSEK, Meziválečná krajanská péče jako „záchranná“ akce: K utváření kolektivní identity českých evangelíků v jihovýchodní Evropě, s. 113–134. – Jan KAPUSTA, Odkaz Victora Turnera v současné antropologii poutnictví: zkušenost pouti do Santiaga de Compostela, s. 135–153. – Martin ŠIMON, Úspěšná integrace rumunské komunity z Bílé Vody, s. 155–172. – Cimafej AVILIN, Běloruské pověsti a legendy o skvrnách na Měsíci, s. 173–190. – Wojciech DOHNAL – Adam POMIECIŃSKI, Borne Sulnowo – antropologie „rodícího se“ města, s. 191–206.

Český lid. Etnologický časopis. Roč. 98, 2011, č. 3:

Aleksandra PAVIČEVIĆ, Current and/or relevant? Some reflections on autonomy of scientific opinion based on experience of Serbian ethnology/anthropology at the beginning of third millennium, s. 227–238. – Mladena PRELIĆ, Conceptualization and Symbolization of Ethnic Identity: Serbs in Hungary, s. 239–260. – Miroslava LUKIĆ KRSTANOVIĆ, Political Folklore on Festival Market: Power of Paradigm and Power of Stage, s. 261–280. – Miloš LUKOVIĆ, Development of the Modern Serbian State and Abolishment of Ottoman Agrarian Relations in the 19th Century, s. 281–305. – Miroslav VÁLKA, The Reflection of the South Slav in Czech Social Magazines of the Second Half of the 19th Century as a Source of Study of the Formation of Ethnic Images, s. 307–325. – Mladena PRELIĆ, Institute of Ethnography SASA Belgrade: A review of publishing activity 2009–2011, s. 326–328.

Dějiny a současnost. Roč. 33, 2011, č. 9:

Robert ANTONÍN, Přemyslovská epocha v pohybu. O proměnách výkladového rámce českých dějin 10.–13. století, s. 14–18. – „Badatelská svoboda je důležitá...“ Rozhovor s francouzskou historičkou Francine-Dominique Liechtenhanovou o ruských dějinách francouzským pohledem. Přípr. Iveta COUFALOVÁ – František STELLNER, s. 19–21. – Naďa PROFANTOVÁ, „Obětuj tyto náušnice...“ Lidská gesta a problém „obětí“ osobních šperků, s. 22–23. – Tomáš STERNECK, Stigmatu bastardů navzdory. Rytíř Jindřich Pouzar z Michnic a jeho potomci, s. 24–27. – Petr PÍŠA, „Policajtštější nežli Obrpolicajti říšští“. Cenzor Zimmermann a česká předbřeznová literatura, s. 30–33. – Michal CHARYPAR, Zákonem proti vládě. Občanská neposlušnost Jakuba Arbesa, s. 34–36. – Tomáš PAVLÍČEK, V zájmu obecné mravnosti. Erotika, literatura a cenzura 1918–1939, s. 37–39. – Petr ŠÁMAL, Setkání v Praze, s cenzurou. K cenzurní praxi let padesátých (případ Škvorecký), s. 40–43.

Dějiny a současnost. Roč. 33, 2011, č. 10:

Martin MAREK – Vít STROBACH, Náš cíl: člověk, lidé, rodiny... Identita, disciplína a řád v batovském koncernu, s. 14–17. – Vít VLNAS, Moravská národní galerie? Historická sebereflexe jako výstavní téma, s. 18–19. – „Dějiny je třeba chápat v širokém kontextu“. Rozhovor s profesorem Ivanem Hlaváčkem o nejlepším prosemináři v pražských antikvariátech, o jedné neotištěné dedikaci a o všem jiném. Připravil Zdeněk HOJDA,

s. 20–23. – Radek AUBRECHT, Dvojí výročí pražského rodáka. Nacionalismus v životě a díle Hanse Kohna, s. 24–25. – Pavel SOUKUP – Jaroslav SVÁTEK, Dvojí tvář Svatého města. Jeruzalém jako cíl křížáků a poutníků, s. 28–31. – Jiří KNAP, Na periférii latinské Evropy. Křížové výpravy Přemysla Otakara II. do Prus, s. 32–35. – Robert NOVOTNÝ, Kříž proti kříži? Česká katolická šlechta a protihusitské kruciáty, s. 36–39. – Antonín KALOUS, Purpur a Turci. Papežští legáti a křížové výpravy v druhé polovině 15. století, s. 40–43.

Dějiny a současnost. Roč. 33, 2011, č. 11:

Jana ČECHUROVÁ, „Neskrýval svou odvahu i hrdost a uměl zúročit úspěch“. Zdeněk Kárník (25. června 1931 – 30. září 2011), s. 7. – Zdeněk HOJDA, Muž před hlavními puškami aneb Pěšák Kudrna obětí c. a k. vojenské justice, s. 12. – Michal PŘIBÁŇ, Ani to nezkoušejte! Ke čtyřicátému výročí založení Sixty-Eight Publishers, s. 14–16. – Ondřej FAKTOR, Sňatek létajícího krále. Ohlédnutí za výstavami v Praze a Ostravě, s. 17–19. – Hana BORTLOVÁ – Karel SIEBER, Plují pesos do Havany. Před padesáti lety vyrobila ČSSR pro Kubu nová platidla, s. 24–27. – Tomáš ZAHRADNÍČEK, Nástup éry odhalování. Co způsobil Listopad 1989 v české společnosti, s. 30–32. – Jiří SUK, Odhalit a ukázat. Jak se zabavoval komunistický majetek a pátralo po konfidentech, s. 33–36. – Petr ROUBAL, Skandální odhalení o 17. listopadu. Boj o identitu a pravdu o komunismu po roce 1989, s. 37–39. – Adéla GJURIČOVÁ, Revoluce odkládá sametový háv. Erotika a nahé tělo v českém veřejném prostoru po roce 1989, s. 40–43.

Dějiny věd a techniky. Roč. 44, 2011, č. 2:

Ladislav MERGL, Projekty Franze Gustava Wolffa z Lokte o náhradě parního pohonu vozidel mechanickými systémy v letech 1846–1865, s. 75–97. – Jiří JANÁČ, Transnacionální obrat? Nové trendy v konceptu světových/evropských dějin a jejich aplikace při studiu dějin technologií, s. 98–116. – Jaroslav KOLÁR, Vědec a přítel Zdeněk Horský. Ed. Tomáš HERMANN, s. 117–122.

Documenta Pragensia, 29, 2009:

Praha – Norimberk: partnerství regionálních metropolí, s. 9–12.

Komunikace v říši a v Evropě: Praha a Norimberk mezi středověkem a raným novověkem

Lenka BOBKOVÁ, Norimberk, město Karla IV., s. 15–23. – Michael DIEFENBACHER, Nürnberg und Prag im Spätmittelalter, s. 25–28. – Daniela UHER, „Bavaria trans silvam Boemicalem.“ Der „Weiche Stil“ als gesamteuropäisches Phänomen am Beispiel des „Marienaltars um 1400“ im Germanischen Nationalmuseum Nürnberg, s. 29–83. – Marco BOGADE, Kulturtransfer im späten Mittelalter – Die böhmischen Landespatrone Wenzel, Sigismund und Ludmilla und ihre Bildtradition in Süddeutschland, s. 85–121. – Wolfgang WÜST, Nürnberg und Prag im Kommunikationsfeld spätmittelalterlicher Städtelandschaften. Gab es eine Post vor der Post?, s. 123–146. – Petr KREUZ, Spory Norimberčanů a Pražanů před městským soudem Starého Města pražského v době jagellonské, s. 147–175.

Komunikace a krize: Praha a Norimberk v 16. a 17. století v říšském a středoevropském kontextu

Winfried EBERHARD, Eliten und Wirtschaftsbeziehungen – Einführung, s. 179–186. – Václav LEDVINKA, Několik tezí k vývoji hospodářských vztahů Prahy a Norimberku v období raného novověku, s. 187–195. – Helena PERINOVÁ, Bohatství a moc v raně novověkých městech: Norimberk a Praha 1550–1650, s. 197–211. – Peter WOLF, Nürnberg – Amberg – Schlaggenwald – Prag. Nürnberger Kapital und der Zinnerzbergbau in Böh-

men, s. 213–239. – Eduard MAUR, Některé aspekty obchodních vztahů mezi Prahou a Norimberkem v 16.–17. století, s. 241–252. – Walter BAUERNFEIND, Die Vertretung der Nürnberger wirtschaftlichen Interessen bei der Krönung Ferdinands I. zum König von Böhmen 1527 in Prag, s. 253–280. – Bohumír ROEDL, Norimberští věřitelé žateckých a lounských kupců v 16. století, s. 281–298. – Wolfgang MÄHRLE, *Peregrinatio pragensis und peregrinatio bohemia*: Studenten aus Prag an der Nürnberger Hochschule in Altdorf, s. 299–324. – Martin HOLÝ, Mezi Prahou a Altdorfem. Absolventi pražské utrakvistické univerzity jako vychovatelé české šlechty v Altdorfu (1575–1620), s. 325–345. – Eva FRIMMOVÁ, Humanista Peter Fradelius vo vztahu k Altdorfu, s. 347–369. – Helmut BAIER, Religionsemigration aus Prag nach Nürnberg nach der Schlacht am Weissen Berg, s. 371–379. – Vilém ZÁBRANSKÝ, Noví měšťané pražští v první polovině 17. století – migranti z Norimberku, s. 381–388. – Petr VOIT, Role Norimberku při utváření české a moravské knižní kultury první poloviny 16. století, s. 389–457. – Jiří PEŠEK, Die Kulturbeziehungen Prags und Nürnbergs im langen 16. Jahrhundert: Johannes Hus im lutherischen Mantel, s. 459–475. – Olga FEJTOVÁ, Norimberské tisky v knihovnách pražských měšťanů a reflexe pragensiálních tisků v Norimberku ve druhé polovině 16. a v 17. století, s. 477–496. – Martina ŠÁROVCOVÁ, Illuminátor Pavel Mělnický. Recepce grafických listů Albrechta Dürera v pozdně gotické knižní malbě, s. 497–512. – Bartłomiej BARTELMUS, O recepci tvorby Albrechta Dürera a jiných proslulých Norimberčanů v malířství českých středisek v průběhu první poloviny 16. století, s. 513–539. – Michaela FREEMANOVÁ, Norimberské hudební nástroje v Čechách, s. 531–536. – Bogusław KRASNOWOLSKI, Between Florence and Nuremberg. Kraków art at the turn of the Middle Ages and modernity, s. 537–561. – Kamila FOLLPRECHT, Die Nürnberger in Krakau bis zum Ende des 18. Jahrhunderts, s. 563–571.

Praha a Norimberk od osvícenství k současnosti

Günter SCHÖDL, „Verlorene Nähe“ – Prag und Nürnberg im 19. und 20. Jahrhundert, s. 575–589. – Alena JAKUBCOVÁ, Setrvání, nebo změna? Divadelní dramaturgie Václava Mihuleho mezi Prahou (1790–1793) a Norimberkem (1794–1797), s. 591–616. – Undine WAGNER, Prager Musikvereine im 19. Jahrhundert und ihre Bedeutung für die tschechische und deutsche Nationalbewegung, s. 617–634. – Harald LÖNNECKER, „Das Reich und nur das Reich!“ Der Akademische Verein Noris bzw. Nueremburgia Prag (ca. 1890–1925) im Prozess der nationalen Ausdifferenzierung zwischen Deutschen und Tschechen, s. 635–666. – Jaroslav JÁSEK – Alena VRBOVÁ, Podíl Adolfa Thiema na zásobování Prahy a Norimberku pitnou vodou – podobnost čistě náhodná?, s. 667–680. – Alfons ADAM, Ein Nürnberger im Prager Stadtrat. Adolf Foehr (1880–1943) – Architekt und Kommunalpolitiker in der Ersten Republik, s. 681–694. – Helena ARENBERGEROVÁ, Tábor Valka u Norimberku, s. 695–702. – Christof NEIDIGER, „...., dass wir uns hier immer wieder freundschaftlich begegnen können“. Prag 1968 – Die Tschechoslowakei aus Nürnberger Sicht, s. 703–735.

Historická geografie. Roč. 37, 2011, č. 1:

Dušan CENDELÍN, Kosmas k roku 1116: interpretace historické události v reflexi krajiny Moravsko-slovenského pomezí, s. 7–48. – Mlada HOLÁ, Slezská města na raně novověkých vedutách, s. 49–67. – Václav MATOUŠEK – Tereza BLAŽKOVÁ, Česká, moravská a slezská města v ikonografických pramenech ke třicetileté válce, s. 69–85. – Markéta ŠANTRŮČKOVÁ – Věra VÁVROVÁ – Martin WEBER – Lenka STROBLOVÁ, Proměny vztahu města a krajiny na příkladu Nových Dvůrů na Kutnohorsku, s. 87–110. – Monika HORÁKOVÁ, Barokní kostely Broumovska a jejich současný management, s. 111–130. – Jiří

KUPKA, Od prostorové integrace k segregaci a zpět – vztah města a průmyslu na příkladu Prahy, s. 131–151. – Tomáš ORŠULÁK – Jana CEEOVÁ – Pavel RAŠKA – Martin BALEJ, Virtuální 3D vizualizace zaniklého města Přísečnice, s. 153–166. – Peter CHRASTINA, Profily kultúrnokrajinných vrstiev – metóda výskumu (nielen) industriálnej krajiny (na príklade mesta Nováky), s. 167–183. – Vojtech BAKA, Vnímanie historickej geografie vo vybraných slovenských prírodovedných a humanitných periodikách, s. 192–204.

Historický obzor. Roč. 22, 2011, č. 9/10:

Zuzana KOBRLOVÁ, Čarodějnictví – iluze, za níž se platilo životem, s. 194–203. – Jakub IZDNÝ, Ženy – misionářky raného středověku, s. 203–207. – Aleš SKŘIVAN st., Muž, který mohl zachránit monarchii? Alois hrabě Lexa von Aehrenthal (1854–1912), s. 207–217. – Miloš Ondřej KOSINA, Indalecio Prieto – sociální demokrat nebo levicový liberál?, s. 217–227. – Roman VONDRA, Osobnosti české minulosti. Bedřich Smetana (1824–1884), s. 228–231. – Petra KODETOVÁ, Velké bitvy světových dějin. Malplaquet 1709, s. 232–234.

Historie a vojenství. Roč. 60, 2011, č. 3:

Karel STRAKA, Vznik Skupiny 1 v květnu 1938 a její předchůdci v Čs. branné moci, s. 4–25. – Prokop TOMEK, Ochrana státní hranice a Pohraniční stráž, s. 26–39. – Igor LUKEŠ, KÁMEN: Studenoválečná akce s americkým rozměrem, s. 40–46. – Ivo PEJČOCH, Vojenské osoby, usmrčené při pokusu o přechod státní hranice v období 1948–1989, s. 47–64. – Jiří PLACHÝ, Tajné přepážky polského podzemí v Československu po roce 1945, s. 65–68. – Jaroslav LÁNÍK, Druhá Berlínská krize a reakce ČSLA na výstavbu Berlínské zdi. II. část, s. 69–81. – Ivo PEJČOCH – Jiří RAJLICH, Vojín Walter Bláha alias Valtr Blažek – dva úlety z totality, s. 82–107. – Ivo PEJČOCH, Poručík Václav Horváth, s. 108–111.

Hospodářské dějiny. Economic History. Roč. 25, 2010, č. 2:

Zdeněk JINDRA, Existenční krize a sanace Záložního úvěrního ústavu v Hradci Králové v letech první světové války (Dokončení), s. 125–148. – Antonie DOLEŽALOVÁ, Příběh prvorepublikového úředníka, s. 149–166. – Martin MAREK, Strategie Baťova koncernu v letech 1938–1939, s. 167–197. – Jiří WOITSCH, Dějiny lesa a lesnictví – variabilita přístupů a současné hlavní badatelské směry, s. 199–226.

Lidé města/Urban People. Roč. 13, 2011, č. 2:

Blanka SOUKUPOVÁ, Modern Anti-Semitism in the Czech Lands between the Years 1895–1989. A Comparison of the Main Stages of the Most Influential Parts of Czech Nationalism, s. 235–260.

Moderní dějiny. Časopis pro dějiny 19. a 20. století. Roč. 19, 2011, č. 1:

Nina MILOTOVÁ, Kulturně-politické aktivity českého národního hnutí na Podřipsku v letech 1860–1914, s. 1–46. – Jan ČOPÍK – Jaroslav ČMEJREK, Lokální politické stranictví na českém venkově od sklonku 19. století do roku 1945, s. 47–66. – Andrej TÓTH, Zemská křesťansko-socialistická strana v Československu pod vedením hraběte Jánose Esterházyho v letech 1933–1935, s. 67–103. – Miroslav ŠEPTÁK, Hledání Benešova nástupce. Zákulisí jmenování československého ministra zahraničí, s. 105–122. – Jan KUKLÍK – Jan NĚMEČEK, Sir Frederick Leith-Ross a jednání o pomnichovské půjčce Československu, s. 123–156. – Martin MAREK, Z baťovského Zlína do světa: Směry transferu

a kvalifikační kritéria přesouvaných bašovských zaměstnanců v letech 1938–1941, s. 157–197. – Jana HAVLÍNOVÁ, Československý olympijský výbor v letech 1945–1948 a příprava letních olympijských her v Londýně 1948, s. 199–235. – Wolfgang MÜLLER-FUNK, Die Lasten der Vergangenheit: Österreicher und Tschechen im europäischen Kontext, s. 237–253.

Památky středních Čech. Roč. 25, 2011, č. 1:

Vladislav RAZÍM, 25 let časopisu Památky středních Čech, s. 1–2. – Jan KYPTA – Jan VESELÝ, Kostel sv. Vavřince v Bedřichovicích – málo známá ukázka středověké architektury Podblanicka, s. 3–22. – Jan KYPTA – Filip LAVAL – Zdeněk NEUSTUPNÝ, Výsledky archeologického výzkumu zámku – tzv. horního hradu v Ratajích nad Sázavou, s. 23–28. – Stavebněhistorické průzkumy z archivu NPÚ ÚOP středních Čech v Praze. Hrad Křivoklát – věž Huderka. Hrad Křivoklát – Zlatá bašta, s. 31–59. – Eva KEBRLOVÁ, K problematice vydávání závazných stanovisek orgány státní památkové péče, s. 60–61.

Průzkumy památek. Roč. 18, 2011, č. 1:

Petr MACEK, Mojmir Horyna a jeho význam pro stavebněhistorický průzkum, s. 1–4. – Milena HAUSEROVÁ – Karel NOVÁČEK – Martin ČECHURA – Milan FALTA, Románský kostel sv. Petra a Pavla ve Svojsíně, s. 5–30. – Vladislav RAZÍM, K počátkům hradu Landštejna, s. 31–70. – Thomas KÜHNTREIBER, Der Gründungsbau der Burg Landštejn. Überlegungen zur zeitlichen Einordnung aus bauhistorischer Sicht, s. 71–84. – Vladimír Jakub MRVÍK, Zámek v Kostelci nad Černými lesy v éře Lichtenštejnů (Provoz a přestavby v 17.–19. století), s. 85–110. – Jiří ŠKABRADA – Petr DOSTÁL – Martin EBEL – Tomáš KYNCL, Vnější dílenská část areálu Masarykova nádraží v Praze, s. 111–148. – Jaroslav PANÁČEK – Michal PANÁČEK, Dva gotickorenesanční portály z České Lípy, s. 149–172. – František KAŠIČKA – Pavel ZAHRADNÍK, Neznámé dílo Anselma Luraga – barokizace kostela sv. Václava ve Strakonici, s. 172–183. – Jan ŽIŽKA, Budovy chlévů s příčným uspořádáním stání z 2. poloviny 19. století, s. 185–195. – Iveta ČERNÁ – Dagmar ČERNOUŠKOVÁ – Ivan WAHLA – Milan ŽÁČEK – David ŽIDLICKÝ, Vila Tugendhat v průběhu památkové obnovy, s. 195–202.

Sborník Národního muzea v Praze. Roč. 65, 2011, č. 1–2:

Karel SKLENÁŘ, Vývoj péče o archeologické památky v českých zemích do roku 1989. (I.), s. 1–63.

Sborník Národního muzea v Praze. Roč. 65, 2011, č. 3–4:

Karel SKLENÁŘ, Vývoj péče o archeologické památky v českých zemích do roku 1989. (II.), s. 65–106.

Slezský sborník. Roč. 109, 2011, č. 1–2:

Viktor POHANKA, Proměny zeměpanské domény v prostoru středověkého Ratibořského předměstí Opavy, s. 5–32. – Stanislav VÝTISK, Příspěvek k procesu obsazování úřadu zemského hejtmána na Opavsku v 16. století, s. 33–46. – Pavel KLADIWA, Vzpomínky Hanse Kudliche, s. 47–65. – Ivo BARAN, Polští socialisté na československém Těšínsku a Ostravsku v letech nastupující hospodářské krize (do ledna 1934), s. 67–96. – Joanna HYTREK-HRYCIUK, „Tu Ruski jest szefem!“. Działalność tymczasowej administracji radzieckiej na Dolnym Śląsku (1945–1946), s. 97–111.

Slovanský přehled. Roč. 97, 2011, č. 1–2:

Miroslav ŠEDIVÝ, Význam Dunaje pro Metternichovo Rakousko, s. 1–15. – Petr PROKŠ, Válečné cíle carského a revolučního Ruska za Velké války (1914–1916/17), s. 17–48. – Ivo BARAN, Od roztržky ke spojenectví. Polští socialisté na československém Těšínsku v letech 1936–1938, s. 49–74. – Graeme GILL – Diarmuid MAQUIRE, Movements and Institutions: Analysing the Collapse of the Soviet Union, s. 75–96. – Jan ŠÍR, Denuklearizace Běloruska v roce 1991, s. 97–116. – Emil SOULEIMANOV, Zahraniční politika Arménie v letech 1991–2004, s. 117–135. – Artur PATEK, Češi pohřbení v polském oddělení katolického hřbitova v Jeruzalémě, s. 137–145. – Jan ŠTEMBERK, Československo-polská turistická konvence 1925, s. 217–231.

Slovanský přehled. Roč. 97, 2011, č. 3–4:

Damian SZYMCAK, Haličské „velvyslanectví“ ve Vídni. Ministerstvo pro Halič v politickém životě habsburské monarchie (1871–1918), s. 233–257. – Oľga V. PAVLENKO, „Západná hrozba“ a prognózy vojenskej a politickej elity Ruska o veľkej európskej vojne (roky 1910–1914), s. 259–279. – Alexandr BRUMMER, Jací jsou Slované? České představy o slovanské povaze v 19. a první polovině 20. století, s. 281–301. – István JANEK, Maďarské snahy o získání Slovenska (Felvidéku) v roce 1938, s. 303–326. – Daniela KOLENOVSKÁ, Sovětská politika ve španělské občanské válce, s. 329–341. – Alexandr DRBAL, Česká periodika na Ukrajině, s. 343–365. – Sławomir M. NOWINOWSKI, Politici, generálové a vyšší důstojníci meziválečné ČSR z pohledu polského vojenského atašé, s. 367–373. – František STELLNER, Středoevropský vliv na školské reformy Kateřiny Veliké, s. 409–424.

Slovanský přehled. Roč. 97, 2011, č. 1–2. = **Slovanské historické studie.** Roč. 5, 2011:

Mihad MUJANOVIĆ, A země se třásla: Reflexe zemětřesení ve Skopji (1963) a Banja Luce (1969), s. 427–503. – Kristýna JAŠKOVÁ, Rusko britskými očima. Obraz Ruska přelomu 18. a 19. století v britské cestopisné literatuře, s. 505–545. – Petr STEHLÍK, Bosna v původní pravašské ideologii Anteho Starčeviče a Eugena Kvaternika, s. 547–580. – Přemysl ROSŮLEK, Problematika soužití Makedonců s Albánci v nezávislé Republice Makedonii. K 10. výročí podepsání Ochridské rámcové dohody, s. 581–602. – Zbyněk VYDRA, Židé v předrevolučním Rusku a anglosaská historiografie: stará a nová paradigmatata?, s. 603–624.

Studia mediaevalia Bohemica. Roč. 2, 2010, č. 2:

Aleš MUDRA, Sochy zakladatelů v Kastlu – reprezentace české vlády v Horní Falci (1355–1373)?, s. 193–215. – František ŠMAHEL, Kdo pronesl smuteční řeč při pohřbu císaře Karla IV.?, s. 215–220. – Lucie DOLEŽALOVÁ, Fugere artem memorativam? The Art of Memory in 15th c. Bohemia and Moravia (A Preliminary Survey), s. 221–260. – Kathrin UTZ TREMP, Von der Häresie zur Hexerei: Das „Laboratorium“ Freiburg, s. 261–274. – František ŠMAHEL, Anežka Vidmanová (22. 10. 1929 – 25. 7. 2010), s. 346–347.

Umění. Časopis Ústavu dějin umění. Roč. 59, 2011, č. 3/4:

Petr ULÍČNÝ, Maniera of the Architecture of Albrecht of Wallenstein, s. 194–213. – Martin MÁDL, „Mors et vita, hyems et aestas, longe et prope“: Carpofores Tencalla's – Paintings in Náměšť nad Oslavou, s. 214–236. – Polona VIDMAR, La Galerie des Femmes Fortes – Paintings of Virtuous Women in the Castles in Český Krumlov and Vurberk,

s. 237–255. – Milan PAVLÍK, Proměna římsy v české architektuře po roce 1700. Kilián Ignác Dientzenhofer a Jan Blažej Santini, s. 256–266. – Dalibor VESELÝ, Surrealism and the Latent World of Creativity, s. 267–273. – Éva FORGÁCS, „Today is a Beautiful Day“. The „New Sensibility“ or „New Subjectivism“ in the Hungarian Post-Avant-Garde of the 1980s, s. 274–284. – Petr MAŤA, Ferdinand z Verdenberka (1625–1666) mezi Rakousy, Moravou a Římem, s. 285–297. – Jana ZAPLETALOVÁ, A New Guercino: Copy or Replica?, s. 297–302. – Die Briefe Jan Štursas an Arthur Roessler aus den Jahren 1911–1914. Ed. Lubomír SLAVÍČEK, s. 303–313.

Umění. Časopis Ústavu dějin umění. Roč. 59, 2011, č. 5:

Martin MÁDL, Giuseppe Bragalli and Bolognese Ceiling Painting in the Czech Lands in the 17th Century, s. 350–379. – Petra POLLÁKOVÁ, The Case of Beatrice Cenci: From Guido Reni to David Lynch, s. 380–395. – Jindřich VYBÍRAL, „Baron Spaun ist ja nicht der erste Beste“. Die Arbeit Leopold Bauers für des Inhaber der Firma Johann Lötz Witwe, s. 396–404. – Jindřich VYBÍRAL, Briefwechsel Max von Spauns und Leopold Bauers, s. 405–414. – Anna HABÁNOVÁ, „Edler Wettstreit der beiden Völker“. Die Anfänge der Tätigkeit der Reichenberger Kreisgruppe des Metznerbundes, die Oktobergruppe und Erwin Müller, s. 415–426. – Markéta SVOBODOVÁ, Užité typografie a knižní grafika v díle architekta Františka Kalivody, s. 426–437.

Výběr. Časopis pro historii a vlastivědu jižních Čech. Roč. 48, 2011, č. 3:

Jiří PEŠTA, Větrný mlýn u Klisína, s. 137–145. – Pavel HARTMAN, Rybníky a chov ryb města Českých Budějovic, s. 146–162. – J. MENŠÍK – P. MENŠÍK – V. PROKOP, Archeologické doklady osídlení okolí Mladé Vožice v pravěku a raném středověku, s. 163–171. – Tomáš STERNECK, Materiálová addenda k výzkumu střížovských sepulkrálních památek, s. 172–183. – Jiří FRÖHLICH, Z pozůstalosti archeologa Bedřicha Dubského, s. 184–191.

Zpracovaly Václava Horčáková a Kristina Rexová

Do tohoto čísla přispěli (abecedně řazeno):

PhDr. Helena KOKEŠOVÁ, Masarykův ústav a Archiv AV ČR, v. v. i., Gabčíkova 10,
182 00 Praha 8,
kokesova@mua.cas.cz

Doc. PhDr. Zdeněk R. NEŠPOR, Ph.D., Fakulta humanitních studií Univerzity Karlovy
v Praze a Sociologický ústav AV ČR Praha, Jilská 1, 110 00 Praha 1,
zdenek.nespor@soc.cas.cz

PhDr. Ondřej VOJTĚCHOVSKÝ, Ph.D., Ústav světových dějin, Filozofická fakulta
Univerzity Karlovy v Praze, Nám. Jana Palacha 2, 116 38 Praha 1,
ondrej.vojtechovsky@ff.cuni.cz

PhDr. David ZBÍRAL, Ph.D., Ústav religionistiky, Filozofická fakulta Masarykovy
univerzity, Arna Nováka 1, 602 00 Brno,
david.zbiral@mail.muni.cz

UPOZORNĚNÍ REDAKCE

V zájmu plynulého průběhu redakčních prací Vás redakce prosí o dodržování určitých zásad při psaní rukopisů. Nezavádíme žádné výrazné změny, spíše chceme připomenout to základní:

Způsob odevzdání rukopisů

Články a recenze nám prosím odevzdávejte e-mailem na adresu: cch@hiu.cas.cz v textových editorech Word 97, Word 2000, popř. jiných, ale na základě domluvy. Případné grafy apod. je třeba dodat také jako přílohu (v písemné podobě) pro ofotografování do sazby. Součástí dodaného článku musí být max. dvoustránkové resumé, krátký abstrakt a klíčová slova.

Rozsah příspěvků

Redakce doporučuje, aby rozsah článků, včetně poznámkového aparátu nepřesáhl 40 stran (dle našeho úzu: písmo Courier New – velikost 12, řádkování přesně 23 b.; v poznámkách pod čarou: Courier New – velikost 12, řádkování jednoduché); větší rozsah je předem třeba dojednat s redakcí. U „recenzí“ a „obzorů literatury“ bývá obvyklý rozsah 5–8 stran, zprávy pak přijímáme v rozsahu 1–2 stran. Vezměte prosím na vědomí, že neotiskujeme souhrnné recenze a zprávy na české polytematické sborníky ani na periodicky vycházející publikace.

Způsob citací v poznámkách

Vzor:

1. Josef PEKAŘ, *Bílá hora. Její příčiny a následky*, Praha 1921, s. 19.
2. Ivan HLAVÁČEK – Jaroslav KAŠPAR – Rostislav NOVÝ, *Vademecum pomocných věd historických*, Praha 1985, s. 250.
3. *Das Kunst und kulturgeschichtliche Museum im 19. Jahrhundert*. Hrsg. von Bernhard DENEKE und Rainer KASCHNITZ, München 1977, s. 182.
4. K. W. DEUTSCH, *Nation und Welt*, in: H. Winkler (vyd.), *Nationalismus*, Königstein/Ts. 1978, s. 51; TÝŽ, *Nationenbildung – Nationalstaat – Integration*, Düsseldorf 1972, s. 28.
5. *Tamtéž*, s. 172n., 178nn.
6. Heslo *Chotek*, in: Ottův slovník naučný, sv. XII, Praha 1897, s. 370.

Při opakování odkazu stačí uvést:

7. J. KUDRNA, *Materiály*, s. 234.

Při citacích archivního materiálu je třeba nejprve uvést název a místo archivu, název fondu a bližší určení pramene.

Zkratky a označení

Zkratkou pro označení strany nebo stran je s., ročníky časopisů a sborníky se uvádějí arabskými, díly vícesvazkových zpracování a edic římskými číslicemi. Pokud jsou dokumenty v edicích číslovány, je třeba uvádět vedle stran i číslo.

Vzor: CDB II, s. 328, č. 324.

Pokud není na konci článku připojen seznam zkratk, uvádějte při první citaci úplný název časopisu, archivu, fondu a v závorce pak oficiální zkratku pro případ opakované citace. V hlavním textu užívejte co nejméně zkratk. Způsob citací a zkracování musí být v celém rukopise jednotný.

Děkujeme za to, že tyto zásady dodržujete a uděláme vše proto, aby se Vaše příspěvky po kladném recenzním řízení objevily na stránkách ČČH co nejdříve.

Podle prostorových možností bezplatně otiskneme program Vašich chystaných symposií, konferencí, přednáškových cyklů. Tyto informace – v rozsahu do jedné stránky – nám vzhledem k výrobním lhůtám časopisu dodávejte s dostatečným časovým předstihem.

Seznam publikací Nakladatelství Historický ústav

Řada A – Monographia

- Sv. 11. Vlastislav Lacina – Lubomír Slezák: Státní hospodářská politika v ekonomickém vývoji první ČSR. Naše cena: 102,– Kč
- Sv. 14. Svatava Raková: Anglické kolonie v Severní Americe v 17. století. Modely politické kultury. Naše cena: 220,– Kč
- Sv. 15. Milan Kudělka – Zdeněk Šimeček – Vladislav Štastný – Radoslav Večerka: Česká slavistika od počátku 60. let 19. století do r. 1918 Naše cena: 239,– Kč
- Sv. 16. Eva Semotanová: Historická geografie Českých zemí. (2. vyd. 2002). Naše cena: 200,– Kč (po slevě)
- Sv. 22. Jiří Martínek: Geografové v českých zemích 1800–1945 (biografický slovník). (2009). Naše cena: 150,– Kč (po slevě)
- Sv. 23. Miroslav Tejchman – Bohuslav Litera: Moskva a socialistické země na Balkáně 1964–1989. Vnější a vnitřní aspekty vývoje a rozpadu sovětského bloku na Balkáně. (2009). Naše cena: 75,– Kč (po slevě)
- Sv. 24. Zlatica Zudová-Lešková: Cesty k sebe. (Česi v československom demokratickom a komunistickom odboji na Slovensku v rokoch 1939–1943). (2009). Naše cena: 145,– Kč (po slevě)
- Sv. 25. Eva Doležalová: Svěcenci pražské diecéze 1395–1416 (2010) + 1 CD-ROM. Naše cena: 95,– Kč (po slevě)
- Sv. 26. Aleš Vyskočil: C. k. úředník ve zlatém věku jistoty. (2009). Naše cena: 313,– Kč Svazek je rozebrán.
- Sv. 27. Alice Velková: Krutá vrchnost, ubozí poddaní? Proměny venkovské rodiny a společnosti v 18. a první polovině 19. století na příkladu západočeského panství Štáhlavy, (2009). Naše cena: 380,– Kč.
- Sv. 28. Martin Holý: Zrození renesančního kavalíra. Výchova a vzdělávání šlechty z českých zemí na prahu novověku (1500–1620). (2010). Svazek je rozebrán.
- Sv. 30. Pavel B. Kůrka: Kostelníci, úředníci, měšťané. Samospráva farnosti v utrakvistu. (2010). Naše cena: 227,– Kč
- Sv. 31. Collective and Individual Patronage and the Culture of Public Donation in Civil Society in 19th and 20th Century in the Central Europe. (Edd.): Milan Hlavačka, Magdaléna Pokorná, Tomáš W. Pavlíček. (2010). Naše cena: 150,– Kč (po slevě)
- Sv. 32. Ladislav Hladký a kol.: Vztahy Čechů s národy a zeměmi jihovýchodní Evropy. (2010). Naše cena: 325,– Kč. Svazek je rozebrán.
- Sv. 33. Roman Vondra: Po kolejích a silnicích velké Prahy. Systém městské hromadné dopravy na území hl. m. Prahy v letech 1918–1945. (2011). Naše cena: 340,– Kč Svazek je rozebrán.
- Sv. 36. František Šístek: Junáci, horalé a lenoši. Obraz Černé Hory a Černohorců v české společnosti, 1830–2006. (2011). Naše cena: 275,– Kč
- Sv. 37. Jindřich Dejmek a kol.: Zrod nové Evropy. Versailles, St.-Germain, Trianon a dotváření poválečného mírového systému. (2011). Naše cena: 380,– Kč
- Sv. 38. Paměť míst, událostí a osobností: Historie jako identita a manipulace. Věd. red.: Milan Hlavačka. (2011). Naše cena: 460,– Kč

Řada B – Editiones

- Sv. 3. Jiří Pešek: Německé dějiny optikou recensenta. Literatura o dějinách německy mluvící střední Evropy 19. a 20. století v recenzích (1990–2002). Svazek je rozebrán.
- Sv. 4. Eva Chodějovská, Milan Kudyn: Čeněk Musil – Regulační plán města Jičína z roku 1935. (2009). Naše cena: 110,– Kč (po slevě)
- (Ed.): Tomáš Sterneck: Historica Třeboň 1526–1547. Listy, listiny a jiné prameny k politickým dějinám období zrodu habsburské monarchie. Díl I. Písemnosti z let 1526–1535. Prameny k českým dějinám 16.–18 století, řada A, svazek II–1, Documenta res gestas Bohemicas saeculorum XVI.–XVIII. Illustrantia. 2010. Naše cena: 358,– Kč
- (Ed.): Dalibor Janiš: Moravský zemský sněm na prahu novověku. Edice Památek sněmovních z let 1518–1570. 1. Památky sněmovní I. (= Documenta res gestas Bohemicas saeculorum XVI.–XVIII. illustrantia. Series A, Volumen I–1). 2010, 504 s. Naše cena: 230,– Kč (po slevě)
- Ed.: Pavel Krafl: Regesta Bohemiae et Moraviae aetatis Venceslai IV. (1378 dec. – 1419 aug. 16.). Tomus VII, Fontes Archivi terrae Moraviae Brunae. Praha, Historický ústav 2010, 496 s. Naše cena: 170,– Kč (po slevě)
- Sv. 6. Consuetudines Assistentiae Germaniae I. Ed.: Kateřina Bobková-Valentová. (2011). 296 s. Naše cena: 140,– Kč (po slevě)
- Sv. 7. Řeholní kanovníci sv. Augustina v Lanškrouně. Dějiny a diplomatář kláštera. Ed.: Pavel Krafl. (2010). 397 s. Naše cena: 365,– Kč

Řada C – Miscellanea

- Sv. 13. K počtě Jaroslava Marka. Sborník prací k 70. narozeninám prof. dr. Jaroslava Marka. Naše cena: 197,– Kč
- Sv. 14. In memoriam Josefa Macka (1922–1991). Naše cena: 197,– Kč
- Sv. 15. Vlast a rodný kraj v díle historika. Sborník prací žáků a přátel věnovaný profesorovi Josefu Petráňovi. (2004). Naše cena: 509,– Kč
- Sv. 16. Cestou dějin. K počtě prof. PhDr. Svatavy Rakové, CSc. Sv. 1, 2. (2007). Naše cena: 851,– Kč
- Sv. 17. Židé v boji a odboji. Rezistence československých Židů v letech druhé světové války. (2007). Naše cena: 344,– Kč
- Sv. 19. Sacri canones servandi sunt. Ius canonicum et status ecclesiae saeculis XIII–XV. (2008). Naše cena: 1222,– Kč. Svazek je rozebrán
- Sv. 20. Angelus pacis. Sborník prací k počtě Noemi Rejchrtové. Ed.: Pavel B. Kůrka, Jaroslav Pánek, Miloslav Polívka. (2008). Naše cena: 395,– Kč
- Sv. 21. Regiony, časoprostorové průsečíky? (Vědec. red.): Robert Šimůnek. (2009). Naše cena: 425,– Kč
- Sv. 22. Emil Voráček a kol.: The Disintegration of Czechoslovakia in the End of 1930s. Policy in the Central Europe. (2009). Naše cena: 75,– Kč (po slevě)
- Sv. 23. Petr Prokš a kol.: České země a moderní dějiny Evropy. Studie k dějinám 19. a 20. století. (2010). Naše cena: 230,– Kč

Řada D – Bibliographia

- Sv. 2. Bibliografie dějin Československa za roky 1980–1981 (1993). Naše cena: 458,– Kč
- Sv. 3. Bibliografie dějin Československa za rok 1990 (1994). Naše cena: 172,– Kč
- Sv. 6. Bibliografie dějin Českých zemí za rok 1993 (1999). Naše cena: 310,– Kč

- Sv. 7. Bibliografie dějin Českých zemí za rok 1994 (2000). Naše cena: 366,- Kč
- Sv. 9. Bibliografie dějin Českých zemí za rok 1995 (2000). Naše cena: 334,- Kč
- Sv. 10. Bibliografie dějin Českých zemí za rok 1996 (2001). Naše cena: 393,- Kč
- Sv. 11. Bibliografie dějin Českých zemí za rok 1997 (2002). Naše cena: 493,- Kč
- Sv. 12. Bibliografie dějin Českých zemí za rok 1998 (2004). Naše cena: 573,- Kč
- Sv. 13. Select Bibliography on Czech History. Books and Articles 2000–2004 (2007). Naše cena: 270,- Kč
- Sv. 14. Bibliografie dějin Českých zemí za rok 1999 (2007). Naše cena: 557,- Kč
- Sv. 15. Bibliografie dějin Českých zemí za rok 2000 (2008). Naše cena: 582,- Kč
- Sv. 16. Bibliografie dějin Českých zemí za rok 2001 (2009). Naše cena: 285,- Kč
- Bibliografie dějin Českých zemí. Databáze literatury vydané v letech 1990 (1945) – 2010. CD-ROM (2010). Naše cena: 150 Kč

Řada E – Encyclopaedica

- Akademická encyklopedie českých dějin. A–C. (Věd. red.): Jaroslav Pánek. (2009). Naše cena: 280,- Kč (po slevě)
- Akademická encyklopedie českých dějin. Svazek II, č/1 (čarodějnické procesy – česko-portugalské vztahy. (Věd. red.): Jaroslav Pánek. (2011). Naše cena: 560,- Kč

Folia Historica Bohemica

- Sv. 20. (2003). Naše cena: 226,- Kč
- Sv. 21. (2005). Naše cena: 251,- Kč
- Sv. 22. (2005). Naše cena: 245,- Kč
- Supplementum I. (2007) Církev a smrt. Institucionalizace smrti v raném novověku. Cena: 432,- Kč (k dostání pouze: Kosmas, Lublaňská 34, 120 00 Praha 2, tel.: 222 510 749)
- Supplementum II. (2008) Církev a zrod moderní racionality. Víra – pověra – vzdělanost – věda v raném novověku. Naše cena: 197,- Kč
- Sv. 23. (2008). Naše cena: 95,- Kč (po slevě)
- Sv. 24/1. (2009). Naše cena: 180,- Kč
- Sv. 25/1. (2010). Naše cena: 130,- Kč
- Sv. 25/2. (2010). Naše cena: 130,- Kč. Svazek je rozebrán.
- Sv. 26/1. (2011). Naše cena: 150,- Kč
- Sv. 26/2. (2011). Naše cena: 150,- Kč

Historica. Historical Sciences in the Czech Republic. Series Nova

- 1/XXXI (1994). Naše cena: 63,- Kč
- 2/XXXII (1995). Naše cena: 113,- Kč
- 7–8 (2000–2001). Naše cena: 231,- Kč
- Supplementum 1/1996. Eschatologie und Hussitismus. Internationales Kolloquium Prag 1.–4. September 1995. Naše cena: 163,- Kč
- 11 (2004). Naše cena: 95,- Kč (po slevě)
- 12 (2005). Naše cena: 95,- Kč (po slevě)
- 13 (2008). Naše cena: 157,- Kč
- 14 (2010). Naše cena: 150,- Kč

Historická geografie

- Sv. 28. (1995). Naše cena: 150,- Kč
- Sv. 29. (1997). Naše cena: 267,- Kč
- Sv. 30. (1999). Naše cena: 223,- Kč
- Sv. 31. (2001). Naše cena: 239,- Kč
- Sv. 33. (2005). Naše cena: 155,- Kč (po slevě)
- Supplementum 1. (2006). Historická krajina a mapové bohatství Česka. Cena: 464,- Kč (k dostání pouze: Kosmas, Lublaňská 34, 120 00 Praha 2, tel.: 222 510 749)
- Sv. 34. (2007). Naše cena: 598,- Kč
- Sv. 35, č. 1 (2009). Naše cena: : 145,- Kč (po slevě)
- Sv. 36, č. 1 (2010). Naše cena: 90,- Kč (po slevě)
- Sv. 36, č. 2 (2010). Naše cena: 90 Kč (po slevě)
- Sv. 37, č. 1 (2011), Naše cena: 180,- Kč

Historický atlas měst České republiky

- Sv. 6. Slaný. (1998). Naše cena: 349,- Kč
- Sv. 8. Jihlava. (2000). Naše cena: 397,- Kč
- Sv. 9. Třebíč. (2001). Naše cena: 403,- Kč. Svazek je rozebrán
- Sv. 10. Telč. (2001). Naše cena: 403,- Kč
- Sv. 11. Český Krumlov. (2003). Naše cena: 403,- Kč
- Sv. 12. Trutnov. (2004). Naše cena: 403,- Kč
- Sv. 14. Praha-Libeň. (2006). Naše cena: 403,- Kč
- Sv. 16. Chomutov. (2007). Cena: 388,50 Kč (lze zakoupit a objednat pouze na adrese: Magistrát města Chomutova, Zborovská čp. 4602, 430 28 Chomutov)
- Sv. 18. Jičín. (2008). Naše cena: 380,- Kč (po slevě)
- Sv. 19. Královské Vinohrady (2010). Naše cena 470,- Kč
- Sv. 20. Opava (2009). Naše cena: 270,- Kč (po slevě)
- Sv. 21. Plzeň (2009) více: na webových stránkách Historického ústavu
- Sv. 22. Kutná Hora (2010). Naše cena: 520,- Kč
- Sv. 23. Kadaň (2011). Naše cena: 470,- Kč

Hospodářské dějiny. Economic History

- Sv. 16. (1989). Naše cena: 57,- Kč
- Sv. 22. (1999). Naše cena: 130,- Kč (po slevě)
- Sv. 23. (2004). Naše cena: 115,- Kč (po slevě)
- Sv. 24. (2009). Naše cena: 115,- Kč (po slevě)
- Sv. 25/1. (2010). Naše cena: 100,- Kč
- Sv. 25/2. (2011). Naše cena: 100,- Kč
- Sv. 26/1. (2011). Naše cena: 100,- Kč

Mediaevalia Historica Bohemica

- Sv. 10. (2005). Naše cena: 261,- Kč
- Sv. 11. (2007). Naše cena: 216,- Kč
- Supplementum 2. Dvory a rezidence ve středověku II. Skladba a kultura dvorské společnosti. (Eds.): Dana Dvořáčková-Malá, Jan Zelenka. (2008) Naše cena: 449,- Kč. Svazek je rozebrán.
- Sv. 12, č. 1 (2009). Naše cena: 145,- Kč
- Supplementum 3. Dvory a rezidence ve středověku III. Všední a sváteční život na středověkých dvorech. (Odpov. red.): Dana Dvořáčková-Malá (2009). Naše cena: 245,- Kč (po slevě)

- Sv. 12, č. 2 (2009). Naše cena: 145,- Kč
- Sv. 13, č. 1 (2010). Naše cena: 145,- Kč
- Sv. 13, č. 2 (2010). Naše cena: 145,- Kč

Moderní dějiny. Sborník k dějinám 19. a 20. století. Modern History

- Sv. 4. (1996). Naše cena: 285,- Kč
- Sv. 5. (1997). Naše cena: 204,- Kč
- Sv. 13. (2006). Naše cena: 95,- Kč (po slevě)
- Sv. 15. (2007). Naše cena: 294,- Kč
- Sv. 16. (2008). Naše cena: 95,- Kč
- Supplementum 1. 19. století v nás. Modely, instituce a reprezentace, které přetrvaly. (K vyd. přípr.): Milan Řepa (2008). Naše cena: 312,- Kč. Svazek je rozebrán.
- Sv. 17, č. 1 (2009). Naše cena: 95,- Kč (po slevě)
- Sv. 17, č. 2 (2009). Naše cena: 95,- Kč (po slevě)
- Karel Kramář (1860–1937). Život a dílo. Supplementum 2 (2009). K vyd. přípr.: Jan Bílek a Luboš Velek. Praha, Ústav českých dějin FFUK Praha, Masarykův ústav a Archiv AV ČR, Historický ústav AV ČR, Vysoká škola CEVRO Institut, Archiv hl. m. Prahy – Magistrát hl. m. Prahy – Hlavní město Praha (v HÚ není k dispozici)
- Sv. 18, č. 1 (2010). Naše cena: 95,- Kč (po slevě)
- Sv. 18, č. 2 (2010). Naše cena: 95,- Kč (po slevě)
- Sv. 19, č. 1 (2011). Naše cena: 175,- Kč
- Sv. 19, č. 2 (2011). Naše cena: 175,- Kč

Slovanské historické studie

- Sv. 22. (1996). Naše cena: 145,- Kč
- Sv. 25. (1999). Naše cena: 159,- Kč
- Sv. 26. (2000). Naše cena: 220,- Kč
- Sv. 28. (2002). Naše cena: 135,- Kč (po slevě)
- Sv. 29. (2003). Naše cena: 145,- Kč (po slevě)
- Sv. 30. (2005). Naše cena: 145,- Kč (po slevě)
- Sv. 31. (2006). Naše cena: 337,- Kč
- Mimořádné číslo (2006). Cena: 454,- Kč
(k dostání pouze: Kosmas, Lublaňská 34, 120 00 Praha 2, tel.: 222 510 749)
- Sv. 32. (2007). Naše cena: 613,- Kč
- Sv. 33. (2008). Naše cena: 345,- Kč
- Sv. 34. (2009). Naše cena: 115,- Kč (po slevě)

Politické programy

- Sv. 3. Politické programy českých národních stran 1860–1890, (ed.): Pavel Cibulka, Naše cena: 100,- Kč (po slevě)
- Sv. 5. Politické programy českého a slovenského agrárního hnutí 1899–1938, (eds.): Josef Harna, Vlastislav Lacina, Naše cena: 100,- Kč (po slevě)
- Sv. 6. Politické programy českých pokrokových stran 1896–1920, (ed.): Josef Harna, Martin Kučera. 2010. Naše cena: 270,- Kč
- Sv. 7. Politické programy českého politického katolicismu 1894–1938. Ed.: Pavel Marek. 2011. Naše cena: 270 Kč

Fontes Rerum Bohemicarum. Series nova. = Prameny dějin českých. Nová řada

- Sv. 1. Svazek je rozebrán

Regesta diplomatica nec non epistolaria Bohemiae et Moraviae. Pars V (1346–1355).

- Fasciculus 3 (1350–1352). Jana Zachová (ed.). Naše cena: 627,– Kč
- Fasciculus 4 (1352–1355). Jana Zachová (ed.). Naše cena: 716,– Kč
- Fasciculus 5 (Indices). Jana Zachová (ed.). Naše cena: 716,– Kč

Mimo edice a řady

- Reflexe dějin první Československé republiky v české a slovenské historiografii. Sborník referátů z kolokvia HÚ 18. 11. 1997. Protože svazek je již rozebrán, můžete si ho přečíst v elektronické podobě.
- Lexikon mapových archivů a sbírek České republiky. Naše cena: 278,– Kč
- Vladislavské zřízení zemské a počátky ústavního zřízení v českých zemích (1500–1619). Sborník z mezinárodní konference. Naše cena: 450,– Kč (po slevě)
- Katalog mapové sbírky Historického ústavu AV ČR do roku 1850. Naše cena: 707,– Kč
- Jaroslav Pánek, Svatava Raková, Václava Horčáková: Scholars of Bohemian, Czech and Czechoslovak History Studies. Part 1–5. Naše cena: 267,– Kč (po slevě)
- Ondřej Felcman, Eva Semotanová: Kladsko. Proměny středoevropského regionu. Historický atlas. Naše cena: 580,– Kč
- Josef Harna, Krize evropské demokracie a Československo 30. let 20. století. 2007. Naše cena: 455,– Kč
- Fragmenty dějin. Sborník prací k šedesátinám Jana Gebharta. 2006, Naše cena: 180,– Kč (po slevě)
- Jiří Friedl, Zdeněk Jirásek: Rozpačité spojenectví. Československo-polské vztahy v letech 1945–1949. 2008. Naše cena: 350,– Kč
- Petr Chelčický, Spisy z Pařížského sborníku. (K vyd. přípr.): Jaroslav Boubín, 2008. Naše cena: 217,– Kč (po slevě)
- Reflexe dějin Československa 1918–1948 v historiografii na počátku 3. tisíciletí. (Uspoř.): Jan Němeček, 2008, Naše cena: 204,– Kč
- Kamil Krofta – Diplomatický deník 1919–1922. (Ed.): Jindřich Dejmek, 2009. Naše cena: 250,– Kč
- Metodické problémy moderní biografistiky. (Edd.): Marie Makariusová a Pavla Vošahlíková, 2010. Naše cena: 140,– Kč. Svazek je rozebrán.
- Pavla Vošahlíková, Jiří Martínek a kol.: Cesty k samostatnosti. Portréty žen v éře modernizace. 2010. Naše cena: 145,– Kč (po slevě)
- Jan Němeček a kol.: České křížovatky evropských dějin. 1938: Československo a krize demokracie ve střední Evropě ve 30. a 40. letech XX. století. Hledání východisek. 2010. Naše cena: 345,– Kč
- Confession and Nation in the Era of Reformations. Central Europe in Comparative Perspective. (Eds.): Eva Doležalová, Jaroslav Pánek. (2011). Naše cena: 215,– Kč
- Česko-ruské vztahy v 19. a 20. století. (Red.): Jan Němeček a Emil Voráček. (2011). Naše cena: 195,– Kč
- Almanach medievalisty-editora / Medievalist Editor's Almanac. Uspoř.: Pavel Krafl. (2011). Naše cena: 249,– Kč
- Aleš Vyskočil: Slovník představitelů politické správy na Moravě v letech 1850–1918. (2011). Naše cena: 350,– Kč
- Státní politika vůči polské menšině na Těšínsku v letech 1945–1949. Výběrová edice dokumentů. Ed. Jiří Friedl. Praha – Český Těšín : Historický ústav AV ČR, Kongres Poláků v České republice, 2011. 623 s. Naše cena: 470,– Kč